

ISSN 2075-1834

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

ВІСНИК

*Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна*

СЕРІЯ «ПРАВО»

ВИПУСК 37

Серія започаткована 2006 року

THE JOURNAL

of V.N. Karazin Kharkiv National University

SERIES "LAW"

ISSUE 37

Series founded 2006

Харків
2024

Вісник має на меті висвітлення широкого кола актуальних політико-правових проблем, серед яких: проблеми становлення і розвитку громадянського суспільства і правової держави в Україні; забезпечення прав людини; боротьби зі злочинністю і захисту громадського порядку; удосконалення національного законодавства та правозастосовної практики.

Для юристів, політиків, науковців і практичних працівників, аспірантів і студентів, а також усіх, хто цікавиться питаннями правової теорії та юридичної практики.

Вісник є фаховим виданням у галузі юридичних наук, Наказом Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 р. № 409 (додаток 1) включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України з юридичних наук за спеціальностями: 081 «Право», 262 «Правоохоронна діяльність» і 293 «Міжнародне право». УДК 34/35

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 10 від 27.05.2024 р.)

Редакційна колегія:

Голова:

Кагановська Т. Є., доктор юридичних наук, професор, Ректор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Заслужений юрист України, Україна, orcid: <https://orcid.org/0000-0002-4427-2038>

Заступники Голови:

Головко О.М., доктор юридичних наук, професор, проректор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Заслужений юрист України, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-8969-3517>

Пашков В. М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, <http://orcid.org/0000-0001-9489-7768>

Редакційна колегія:

Кагановська Т. Є., доктор юридичних наук, професор, Ректор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Заслужений юрист України, Україна, orcid: <https://orcid.org/0000-0002-4427-2038>

Заступники Голови:

Головко О.М., доктор юридичних наук, професор, проректор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Заслужений юрист України, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-8969-3517>

Пашков В. М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, <http://orcid.org/0000-0001-9489-7768>

Редакційна колегія:

Користін О. Є., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, заступник директора ДНДІ МВС України, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-9056-5475>

Сироїд Т. Л., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного і європейського права Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-8165-4078>

Россіхіна Г. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-8436-049X>

Йонца М., доктор габілітований, професор, професор факультету права і адміністрації Щецинського університету, Польща, <https://orcid.org/0000-0003-4982-8936>

Храмцов О. М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна, <http://orcid.org/0000-0003-0137-2626>

Житний О. О., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна, <https://orcid.org/0000-0003-0795-626X>

Серьогін В. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і муніципального права Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-1973-9310>

Хіббітс Б., професор юридичного факультету Пітсбурзького університету, видавець і головний редактор JURIST, США, <https://orcid.org/0000-0001-9455-4570>

Лук'янець Д. М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна, <https://orcid.org/0000-0003-1770-9027>

Мічурін Є. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна, <https://orcid.org/0000-0003-4283-4604>

Завальна Ж. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-6511-2482>

Марчук М. І., доктор юридичних наук, професор, підполковник поліції, декан факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-0217-478X>

Відповідальний редактор:

Гавриленко О. А., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного і європейського права Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-5554-4919>

Адреса редколегії:

61022, Україна, м. Харків, майдан Свободи 4, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, юридичний факультет.

Електронна адреса: lawbulletin@karazin.ua Сайт: <https://periodicals.karazin.ua/law/index>

Статті пройшли подвійне сліпе рецензування.

Ідентифікатор медіа у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа: R30-04459 (Рішення № 1538 від 09.05.2024 р Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення. Протокол № 15)

The Journal aims to cover a wide range of relevant political and legal issues, among them: the problems of the formation and development of civil society and the rule of law in Ukraine; ensuring human rights; the fight against crime and the protection of public order; improvement of national legislation and enforcement practice.

For lawyers, politicians, scholars and practitioners, graduate students and students, as well as anyone interested in legal theory and jurisprudence.

The Journal is a specialized publication in the field of legal sciences, Ministry of Education and Science of Ukraine from 17.03.2020 y. № 409 (Annex 1) are included in the category "B" list of scientific professional publications of Ukraine in the field of Jurisprudence: 081 «Law», 262 «Law enforcement» and 293 «International Law». UDC 34/35

Approved for printing by a decision of the Academic Council of the V.N. Kharkiv National University (protocol № 10, 27.05.2024)

Editorial board:

Head:

Kaganovska T., DSc (Law), Professor, President of V.N. Karazin Kharkiv National University, Honored Lawyer of Ukraine, Ukraine, orcid: <https://orcid.org/0000-0002-4427-2038>.

Vice-Chairmen:

Holovko O., DSc (Law), Professor, Vice-President for Research and Education of V.N. Karazin Kharkiv National University, Honored Lawyer of Ukraine, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-8969-3517>

Pashkov V., DSc (Law), Professor, Professor of the Department of Civil, Economic and Environmental Law, Poltava Law Institute, Yaroslav Mudryi National Law University, <http://orcid.org/0000-0001-9489-7768>

Editorial board

Koristin O., DSc (Law), Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Deputy Director of the State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-9056-5475>

Syroid T., DSc (Law), Professor, Head of the Department of International and European Law, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-8165-4078>

Rossikhina G., DSc (Law), Professor, Professor of the Department of State and Legal Disciplines, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-8436-049X>

Jońca M., Dr. hab., Professor US, Professor of the Faculty of Law and Administration, University of Szczecin, Poland, <https://orcid.org/0000-0003-4982-8936>

Khramtsov O., DSc (Law), Associate Professor, Professor of the Department of Criminal Law, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine, <http://orcid.org/0000-0003-0137-2626>

Zhitnyi O., DSc (Law), Professor, Head of the Department of Criminal Law Disciplines of V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-0795-626X>

Serohin V., DSc (Law), Professor, Professor of the Department of Constitutional and Municipal Law, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-1973-9310>

Hibbitts B., Professor at the School of Law of the University of Pittsburgh, Publisher and Editor in Chief of JURIST, USA, <https://orcid.org/0000-0001-9455-4570>

Lukyanets D., DSc (Law), Professor, Professor of the Department of State and Legal Disciplines, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-1770-9027>

Michurin E., DSc (Law), Professor, Professor of the Department of Civil Law Disciplines of V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-4283-4604>

Zavalna Zh. V., DSc (Law), Professor, Professor of the Department of Civil Law Disciplines of V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-6511-2482>

Marchuk M. I., DSc (Law), Professor, Professor, Lieutenant Colonel of the Police, Dean of the Faculty No. 4 of Kharkiv National University of Internal Affairs, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-0217-478X>

Responsible Editor:

Havrylenko O., DSc (Law), Professor, Professor of the Department of International and European Law, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-5554-4919>

Address editorial board:

61022, Ukraine, Kharkiv, Svobody Sq 4, V.N. Karazin Kharkiv National University, Faculty of Law (cab-425a).

E-mail address: lawbulletin@karazin.ua. Website: <https://periodicals.karazin.ua/law/index>

The articles have been double-blinded review.

Media identifier in the Register of the field of Media Entities: R30-04459 (Decision № 1538 dated May 9, 2024 of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine, Protocol № 15)

ЗМІСТ

РЕДАКЦІЙНА СТАТТЯ

Кагановська Т. Є., Серьогін В. О.

ПРАВО НА НАЛЕЖНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ ЯК КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ОСОБИ: ДОСВІД ЄС.....8

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Берестень А. В.

УНІВЕРСАЛЬНІ ЦІННОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ).....28

Васильєв С. В.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....35

Певко С. Г.

АКСІОЛОГІЯ ДОКУМЕНТУ У ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ 43

Передерій О. С.

ІННОВАЦІЙНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЯК УМОВА УЧАСТІ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПОЛІТИКАХ 51

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Барвіцька Д. В.

ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ СЕКРЕТАРІАТОМ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ СВОЇХ ФУНКЦІЙ 58

Гудзь Л. В.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У КОНТЕКСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ГОЛОСУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА РИЗИКИ 67

Зубенко Г. В.

ОБОВ'ЯЗОК ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ПОДАВАТИ ЗВІТ ПРО МАЙНО, ДОХОДИ, ВИТРАТИ І ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ФІНАНСОВОГО ХАРАКТЕРУ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ.....76

Казаков А. Г.

ЮРИДИЧНІ ПОЗИЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ЩОДО КОНСТИТУЦІЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА 83

Соладжа О. М.

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПРОСУВАННЯ СТАЛОЇ ПЕРЕРОБКИ ПЛАСТИКОВИХ ВІДХОДІВ У НІГЕРІЇ.....92

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Волощенко О. М.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ 105

Гура М. В.

МІСЦЕ ДОГОВОРУ ПРО НЕРОЗГОЛОШЕННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В СИСТЕМІ ПРАВочИНІВ 112

Устименко О. А.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКУПУ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ 119

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Кулачок-Тітова Л. В., Пахомова І. А.
ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖПРАЦІ УКРАЇНИ: ЗМІЦНЕННЯ СТАНДАРТІВ ПРАЦІ, КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ ТА МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО 125

Божко Д. В.
ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ АДРЕСНОСТІ, ЯК ОСНОВИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ.....137

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Пейчев К. П.
ВІДБУДОВА АГРОСЕКТОРУ В РАМКАХ ПРОГРАМИ «UKRAINE FACILITY».....142

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Горулько В. В.
ЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КІБЕРБЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ.....150

Чехосв К. О.
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ УКРАЇНИ 156

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Стефанчук М. М.
ПРЕДСТАВНИЦТВО ПРОКУРОРОМ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ В СУДІ: У ПОШУКАХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ОБҐРУНТУВАННЯ 165

Хань О. О.
ПОНЯТТЯ ТА ЗАСОБИ ФОРМАЛІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА 173

ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

Кірсєва І. В.
ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ МОБІЛІЗАЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ ТА ВЗАЄМОВПЛИВУ.....182

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Гавриленко О. А.
ФОРМУВАННЯ ОСНОВ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПРОЦЕСІВ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ЧЕРЕЗ ЕКОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ: ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНИЙ НАРИС.....189

Грічаніченко В. О.
РОЛЬ МІЖНАРОДНО- ПРАВОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ У ФОРМУВАННІ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА.....202

Псьота Т. В.
ГЕНЕЗА ЗАСАД ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІЙ ДІЙНОСТІ.....208

Сироїд Т. Л.
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У ПРИВАТНІЙ СФЕРІ 214

CONTENT

EDITORIAL ARTICLE

T. E. Kaganovska, V. O. Serohin.

THE RIGHT TO GOOD ADMINISTRATION AS A CONSTITUTIONAL RIGHT OF THE PERSON: EU EXPERIENCE.....8

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW; HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

A. V. Beresten

UNIVERSAL VALUES OF THE EUROPEAN UNION AS LEGAL STANDARDS IN LEGISLATIVE ACTIVITY IN UKRAINE (THEORETICAL AND LEGAL ASPECT).....28

S. V. Vasyliev

LEGAL REGULATION OF STUDENT SELF- GOVERNMENT UNDER THE CONDITIONS OF THE MARITAL STATE.....35

S. G. Pevko

AXIOLOGY OF THE DOCUMENT IN THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE 43

O. S. Perederii

INNOVATIVE TRANSFORMATIONS OF THE NATIONAL LEGAL SYSTEM OF UKRAINE AS A CONDITION FOR PARTICIPATION IN EUROPEAN POLICIES 51

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

D. V. Barvitska

CONCERNING THE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES BY THE SECRETARIAT OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE IN PERFORMING ITS FUNCTIONS.....58

L. V. Gudz.

ENSURING HUMAN RIGHTS IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTATION OF ELECTRONIC VOTING IN UKRAINE: PERSPECTIVES AND RISK.....67

H. V. Zubenko

THE OBLIGATION OF POLITICAL PARTIES TO SUBMIT A REPORT ON PROPERTY, INCOME, EXPENSES AND FINANCIAL LIABILITIES: NATIONAL EXPERIENCE AND EUROPEAN STANDARDS.....76

A. G. Kazakov

LEGAL POSITIONS OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE REGARDING THE CONSTITUTIONAL DUTIES OF A PERSON AND A CITIZEN 83

O. M. Solaja.

HARNESSING ARTIFICIAL INTELLIGENCE FOR HUMAN RIGHTS PROTECTION: ADVANCING SUSTAINABLE PLASTIC WASTE RECYCLING IN NIGERIA 92

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

O. M. Voloshchenko

MODERNIZATION AND FUNCTIONING OF PRINCIPLES OF CIVIL PROCEDURAL LAW OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES 105

M. V. Hura

PLACE OF THE AGREEMENT ON NON-DISCLOSURE OF CONFIDENTIAL INFORMATION IN THE LEGAL CONTRACT SYSTEM.....112

O. A. Ustymenko

PARTICULARS OF PURCHASING MEMORIES CULTURAL HERITAGE 119

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

L. V. Kulachok-Titova, I. A. Pakhomova

ACTIVITIES OF THE STATE LABOR SERVICE OF UKRAINE: STRENGTHENING OF LABOR STANDARDS, MONITORING OF COMPLIANCE WITH LABOR LEGISLATION AND INTERNATIONAL COOPERATION 125

D. V. Bozhko

LEGAL ANALYSIS OF TARGETING AS A BASIS FOR THE PROVISION OF SOCIAL ASSISTANCE.....137

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCE LAW

K. P. Peychev

AGRICULTURAL SECTOR DEVELOPMENT WITHIN THE UKRAINE FACILITY PROGRAM 142

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

V. V. Horulko

THE SIGNIFICANCE OF LEGAL REGULATION IN ENSURING CYBER SECURITY IN THE CONDITIONS OF WAR: EXPERIENCE FOR UKRAINE 150

K. O. Chekhoiev

LEGAL PROVISION OF TRAINING FOR CIVIL SERVANTS IN UKRAINE 156

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL ENFORCEMENT LAW

M. M. Stefanchuk

REPRESENTATION OF THE STATE'S INTERESTS IN COURT BY THE PROSECUTOR: IN SEARCH OF TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE CONCEPTUAL FRAMEWORK 165

O. O. Khan

CONCEPT AND MEANS OF FORMALIZING ACTIVITIES IN THE FIELD OF CRIMINAL JUSTICE 173

MILITARY LAW

I. V. Kirieieva

LEGAL INSTITUTE OF MOBILIZATION AND SOCIAL RESPONSIBILITY: THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF INTERACTION AND MUTUAL INFLUENCE. 182

INTERNATIONAL LAW

O. A. Havrylenko

FORMATION OF THE FUNDAMENTALS OF INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF POPULATION MIGRATION PROCESSES DUE TO ENVIRONMENTAL FACTORS: HISTORICAL AND LEGAL ESSAY.....189

V. O. Hrichanichenko

THE ROLE OF INTERNATIONAL LEGAL INSTRUMENTS IN THE FORMATION OF A SECURITY ENVIRONMENT.....202

T. V. Psota

THE GENESIS OF THE PRINCIPLES OF THE LEGAL STATUS OF AN INDIVIDUAL IN THE EUROPEAN INTERNATIONAL LEGAL REALITY.....208

T. L. Syroid

INTERNATIONAL ANTI-CORRUPTION STANDARDS IN THE PRIVATE SPHERE 214

РЕДАКЦІЙНА СТАТТЯ

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-01>

УДК 342(477)(082)

Т. Є. КАГАНОВСЬКА

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України, ректор

E-mail: rector@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4427-2038>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи 4

В. О. СЕРЬОГІН

доктор юридичних наук, професор,
декан юридичного факультету

E-mail: v.a.seryogin@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1973-9310>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи 4

ПРАВО НА НАЛЕЖНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ ЯК КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ОСОБИ: ДОСВІД ЄС

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Дослідження вітчизняних правників у сфері належного управління здебільшого орієнтовані на організацію роботи апарату публічної влади, тоді як «людський вимір» здебільшого залишається поза межами наукового дискурсу, що не відповідає тим викликам, котрі стоять перед Україною в умовах європейської інтеграції. Загалом, реформи в сфері публічного адміністрування повинні отримати більш чітке гуманістичне спрямування, для чого потрібно перевести їх у площину правового статусу особи. Одним із важливих завдань на цьому шляху є рецепція в національну правову систему права на належне адміністрування, закріплене в Хартії основних прав ЄС. Така рецепція потребує належної доктринальної бази. Метою даної статті є визначення юридичної природи права на належне адміністрування, його змісту та обсягу, місця в системі основних прав особи, а також його взаємозв'язку з концепціями належного управління та належного адміністрування.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Функціонування адміністрації (насамперед, виконавчої влади та її підсистем, а також органів місцевого самоврядування) є фундаментальним для визначення якості демократичної системи в цілому. У загальних рисах можна сказати, що якість адміністративного функціонування визначається виконанням належної адміністративної практики (яка включає дотримання основних прав) або, навпаки, наявністю неналежного управління.

Належне адміністрування розвивалося в адміністративно-правовій теорії та практиці в рамках загальної концепції належного управління, що включає ефективну та демократичну владу з одночасною реалізацією суспільних інтересів і гарантованими правами сторонам на захист в адміністративних справах. Принцип належного адміністрування виник у прецедентному праві Суду ЄС і Суду першої інстанції та ґрунтується на існуванні Союзу, який керується верховенством права та висуває критерій якості функціонування чиновницького апарату. Вперше на нормативно-правовому рівні право на належне адміністрування було закріплене в статті 41 Хартії основоположних прав ЄС. Цей документ, новаційний як за переліком прав, які в ньому закріплені. Прийняття Хартії можна розглядати як вирішальний крок у кодифікації права на належне адміністрування конституційному праві ЄС. Це право стосується не лише громадян ЄС, а будь-якої особи, яка контактує з відповідними установами. У законодавстві ЄС немає чіткого визначення принципу належного адміністрування. Цю концепцію неодноразово використовували як Суд першої інстанції, так і Суд ЄС, але прецедентне право все ще не має чіткої форми. За даних умов конкретний зміст права на належне адміністрування значною мірою визначається через прецедентну практику судів ЄС. При цьому зміст і обсяг права на належне адміністрування за статтею 41 ХОПЕС істотно відрізняється від того, що охоплюється концепцією належного адміністрування.

Висновки. Концепція належного адміністрування є похідною від концепції належного управління і є його продовженням у процедурних аспектах діяльності органів публічної влади, передусім тих, що здійснюють виконавчо-розпорядчі повноваження. Право на належне адміністрування ґрунтується на концепції належного адміністрування і являє собою інтеграцію даної концепції в основи правового статусу особи. У найбільш загальному плані право на належне адміністрування можна розуміти як метанорму, яка, з одного боку визнає за особою суб'єктивне право бути керованою належним чином, а з іншого – вимагає від тих, хто має владу, поважати права людини та виконувати відповідні вимоги під час ведення публічних справ.

Пересічні громадяни є не пасивними адресатами рішень і дій з боку влади, а натомість мають претензії на те, щоб ними керували певним чином, що сприяє реалізації прав людини. Хартія основоположних прав ЄС стала першим у світі документом конституційно-правового характеру, котрий офіційно визнав і закріпив право на належне адміністрування як невід'ємний елемент основ правового статусу особи. Втім розробники Хартії підійшли до нормативного закріплення цього права вельми прагматично: до статті 41 увійшли тільки ті змістовні елементи даного права, котрі мають процедурний характер і можуть бути захищені шляхом звернення до юрисдикційних органів. Зміст і обсяг права на належне адміністрування невпинно уточняється й конкретизується прецедентною практикою судових установ ЄС і має тенденцію до розширення.

Правомочності, передбачені статтею 41 Хартії основоположних прав ЄС, стосуються тільки суб'єктів ЄС, однак держави-члени теж визнають і забезпечують право на належне адміністрування на рівні національного законодавства. Україна як держава-кандидат у члени ЄС, хоч і не використовує термін «належне адміністрування» в своїй національній системі права, але вже намагається втілювати відповідну концепцію в адміністративному законодавстві. Водночас невирішеним залишається питання про офіційне визнання права на належне адміністрування в Україні одним з основних політичних прав громадян України.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: права людини і громадянина; конституційний статус особи; врядування; управління; адміністрування; належне управління; належне адміністрування, Європейський Союз.

Як цитувати: Кагановська Т.Є., Серьогін В.А. Право на належне адміністрування як конституційне право особи: досвід єс. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право»*. 2024. Вип. 37. С. 8-27. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-01>

In cites: Kaganovska T.E., Serohin V.O. The right to good administration as a constitutional right of the person: eu experience. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (37), P. 8-27. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-01> (in Ukrainian)

Вступ. Протягом останніх десятиліть Україна переживає процес демократичної консолідації та європейської інтеграції, що відбувається в умовах глибокої соціально-економічної кризи та масштабних загроз державному суверенітету й територіальній цілісності. Тим не менш, одним із парадоксів вітчизняної демократії є народне невдоволення діяльністю органів публічної влади всіх рівнів. Це невдоволення виявляється, зокрема, в низькій довірі суспільства до вищих органів державної влади, що поширюється на демократичну систему в цілому. Одним із факторів, який допомагає пояснити цю ситуацію, є слабкість українського державного апарату. Як зазначав С. Левицький, там, де державні інституції (включно з національною та місцевою державною бюрократією, поліцією та судами, регуляторними органами тощо) не функціонують належним чином, уряди працюватимуть погано. Неспроможність ефективно надавати базові послуги (безпека, правосуддя, охорона здоров'я, освіта та інші) призводить до широкого розповсюдження думки про корупцію, несправедливість, неефективність і недбалість уряду. Таким чином, «слабкість держави призводить до неефективного управління, а неефективне управління породжує невдоволення, яке, якщо воно буде постійним, може підірвати довіру громадян до демократичних інституцій» [1, с. 2].

Таким чином, можна стверджувати, що однією з головних проблем вітчизняного процесу демократичної трансформації є хиткість державного апарату, слабкість його інституцій. Широко відомі вади української адміністрації

включають бюрократичну тяганину, зневажливе ставлення до пересічних громадян, адміністративний тиск і невинуваті затримки у прийнятті владних рішень. Неефективність з боку адміністрації спостерігається як на центральному, так і на регіональному та місцевому рівнях. Крім того, особливу увагу слід приділити високому рівню корупції, вона вважається однією з ендемічних проблем українського суспільства. Поширене неефективне управління, яке відображається в неякісній адміністративній діяльності, впливає на легітимність політичної системи в цілому.

Про неналежне управління в Україні повідомляють як міжнародні організації та експерти, так і вітчизняні науковці. Існує досить широкий консенсус щодо термінової необхідності реформи державного управління та інституцій з метою консолідації суспільства й коригування поточного розвитку країни в бік європейських стандартів.

У цьому відношенні вчені вже зазначали, що реформа має бути спрямована на розвиток дієвої та результативної адміністрації, побудову сервісноорієнтованого бюрократичного апарату та формування інституційних механізмів запобігання корупції з метою зміцнення належного управління та демократії. Загалом у вітчизняній та зарубіжній (принаймні західній) правовій доктрині досить жорсткий зв'язок між належним управлінням та ефективністю державного апарату, демократією та легітимністю вважається майже аксіоматичним (див., напр.: [2-5]).

Усі нації, з точки зору того, як вони здійснюють належне управління, є унікальними

ми за попереднім внутрішнім політичним середовищем, формою демократії, яку вони прийняли, внутрішньою демократичною культурою, організаційною формою державного апарату та заходами, прийнятими для його зміцнення тощо [6, с. 57]. Втім беззаперечним є той факт, що заохочення адміністративної влади діяти відповідно до принципів належного управління та просування відповідної практики є одним із механізмів підвищення легітимності всього державного апарату.

На жаль, дослідження вітчизняних правників у сфері належного управління здебільшого орієнтовані на організацію роботи апарату публічної влади, тоді як «людський вимір» здебільшого залишається поза межами наукового дискурсу, що не відповідає тим викликам, котрі стоять перед Україною в умовах європейської інтеграції. Загалом, реформи в сфері публічного адміністрування повинні отримати більш чітке гуманістичне спрямування, для чого потрібно перевести їх у площину правового статусу особи. Одним із важливих завдань на цьому шляху, на наш погляд, є рецепція в національну правову систему права на належне адміністрування, закріплене в Хартії основних прав ЄС. Така рецепція потребує належної доктринальної бази.

Тож метою даної статті є визначення юридичної природи права на належне адміністрування, його змісту та обсягу, місця в системі основних прав особи, а також його взаємозв'язку з концепціями належного управління та належного адміністрування.

1. Методологія дослідження

Дослідження ґрунтується на філософських історико-матеріалістичних засадах, що передбачає розгляд публічної влади і прав людини як об'єктивної реальності, що являє собою закономірний результат розвитку суспільства. Загалом даній праці притаманний діалектичний підхід, який полягає у розкритті адміністрування і прав людини як соціальних явищ, котрі є історично змінюваними і водночас перебувають у відносинах взаємозв'язку та взаємодії. При цьому право на належне адміністрування розглядається комплексно, з трьох основних сторін: як одне з основних (конституційних) прав особи, як прояв гуманізації адміністративного права та його конвергенції з конституційним правом, а також як спосіб переведення (трансформації) концепцій належного управління й належного адміністрування у площину основ правового статусу особи. При характеристиці еволюції права на належне адміністрування використано історичний (хронологічний) метод, а при

дослідженні змісту й обсягу даного права – формально-юридичний (догматичний), системно-структурний та герменевтичний методи наукового пізнання. Для характеристики сучасного стану правового регулювання окремих аспектів права на належне адміністрування в національній правовій системі України та його відповідності європейським стандартам у галузі прав людини використано порівняльно-правовий метод.

2. Належне управління як концептуальна основа належного адміністрування

2.1. Попередні термінологічні уточнення

Розкриття юридичної природи, змісту й обсягу права на належне адміністрування передбачає передусім чітке розуміння концепції належного адміністрування, адже саме вона визначає об'єкт даного права. Однак перш ніж приступати до розкриття змісту даної концепції, маємо відзначити кілька моментів, пов'язаних із труднощами перекладу відповідних англійських термінів, адже вона походить від американської та британської політико-правових шкіл. Річ у тім, що словосполучення «good administration» досі не має однозначного перекладу на українську мову, причому щодо обох складових. «Good» у даному контексті перекладають як «добре», «гарне», «належне», а «administration» – як «адміністрування», «управління» чи «врядування». У підсумку маємо випадки використання названих слів у всіх можливих варіаціях, що, звісно, не сприяє однаковому розумінню відповідного правового феномену і, більше того, вносить елемент плутанини в науковий дискурс з даної проблематики. Ситуація ще більш ускладнюється запровадженням у науковий обіг термінів «good government» та «good governance», які перекладають українською мовою так само, як і «good administration», але відображають дещо інші політико-правові концепції. Названі проблеми потребують більш глибокого семантичного аналізу з урахуванням еволюції кожної з названих концепцій та їх співвідношення між собою.

Переклад слова «good» як «добрий» чи «гарний», на наш погляд, є невдалим, оскільки ці прикметники мають оціночний, суб'єктивний характер і не мають правового змісту, тож для потреб юриспруденції виявляються непридатними. Відтак залишається тільки варіант «належний», який передбачає можливість його подальшого розподілу та деталізації на такі, що мають юридичне значення й вимір, елементи.

Стосовно змісту понять «government»,

«governance», «administration» та їх співвідношення ситуація є зовсім не такою однозначною.

У англomовній літературі з теоретичної юриспруденції, конституційного та адміністративного права іменник «government» в широкому сенсі слова вживається для позначення держави в структурно-інституційному плані, тобто в значенні «державний апарат», а у вузькому – для позначення системи (підсистем) органів публічної влади, котрі здійснюють публічне управління як виконавчо-розпорядчу діяльність (державних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування). У свою чергу, «government» як дієслово вживається для позначення управління як владної діяльності відповідних органів чи апарату держави в цілому. При цьому робиться акцент на імперативному, субординаційно-владному характері такої діяльності, аж до застосування примусу в разі необхідності. Тож з метою уникнення зайвої синонімізації термін «government» варто перекладати українською як «уряд» чи «врядування» – такий переклад більшою мірою відображатиме субординаційно-владний, імперативний характер даних правових явищ.

Натомість термін «governance» характеризує управління як виконавчо-розпорядчу діяльність, процес прийняття певних рішень і забезпечення їх виконання, але без акцентуації на імперативному характері відповідних рішень і при перенесенні акценту з примусу на переконання, із субординації – на координацію і пошук консенсусу. Відповідно, цей термін може бути застосований до управлінської діяльності як органів публічної влади, так і інституцій громадянського суспільства та бізнес-структур (див., напр.: [7]).

Наприкінці ХХ століття термін «управління» (англ. *governance*) прийшов на зміну широко вживаному до того терміну «менеджмент» (англ. «*management*») і ознаменував собою зміну парадигми: перенесення акценту з кількісних показників організації виконавчо-розпорядчої діяльності на якісні. Досить об'язно цей процес описав М. Срівастава: «У 1990-х роках «менеджмент» значною мірою втратив свою первозданну славу через новий образ під назвою «управління»... До того часу уряд мав виключну юрисдикцію над управлінням, пов'язану, як здавалося, із суверенними функціями, але з піднесенням цього епітета до позиції видатного, діловий корпоративний світ також сприйняв його. Таким чином, корпоративне управління стало модним... Вважалося, що слова на кшталт «адміністрування» чи

«менеджмент» стосуються процесуального аспекту, тоді як управління є суттєвою частиною функціонування організаційного життя держави, перебуваючи в центрі уваги. Управління – це адміністрування-менеджмент плюс, а отже, більш інклюзивне, більш експансивне, більше пов'язане з громадянами та клієнтами та більш сучасне» [8].

Багато дослідників відзначають, що термін «належне управління» є часто суперечливим і неоднозначним. Так, Оксфордський довідник з управління починається зі слів, що «управління не є уніфікованим, однорідним та ієрархічним підходом до вивчення політики, економіки та суспільства» [9, с. 9]. Говорячи про управління, зокрема в Європейському Союзі, С. Бартоліні повторює цю думку: «Різноманітні концепції управління не мають спільного набору конститутивних ознак, визначального концептуального ядра, до якого можна кумулятивно додати додаткові ознаки, щоб ідентифікувати його специфічні прояви» [10, с. 2]. Тим не менш, існує певна згода, що цей вислів має на меті окреслити фокус, який не обмежується державним апаратом та його інституціями. Хоча структура залишається важливим питанням, опис і пояснення процесуального аспекту управління також має значення [9, с. 8; 10, с. 14]. Дослідження управління припускає посилення наголосу на так званих «залучених суб'єктах», оскільки воно часто намагається підкреслити, що виконавчо-розпорядча діяльність може розподілятися між різними рівнями управління (національним, наднаціональним і субнаціональним), між урядом і неурядовими організаціями, між публічними та приватними (ринковими) суб'єктами.

Управління стосується спроможності держави служити громадянам. Такий широкий підхід дозволяє концептуально розділити управління та інші теми, такі як права людини, демократія чи корупція. Управління стосується правил, процесів і поведінки, за допомогою яких виражаються інтереси, використовуються ресурси та здійснюється влада в суспільстві. Власне, те, як виконуються публічні функції, управляються публічні ресурси та реалізуються публічні регулюючі повноваження, є основним питанням, яке необхідно вирішити у цьому контексті.

Реальна цінність концепції управління (*governance*) полягає в тому, що вона використовує більш прагматичну термінологію, ніж демократія, права людини тощо. Незважаючи на свій відкритий і широкий характер, управління являє собою досить змістовну та прак-

тичну концепцію, що стосується найголовніших аспектів функціонування будь-якого суспільства та політичних і соціальних систем» [11].

Концепція управління охоплює процеси вироблення, прийняття і реалізації владних рішень за участю офіційних (формальних) і неформальних учасників і структур. При цьому уряд (у широкому сенсі слова) розглядається лише як один із суб'єктів управління, хоча й зберігає за собою ключову роль. До інших управлінських інституцій належать громадські організації, суб'єкти господарювання, науково-дослідні та фінансові установи, політичні партії та навіть пересічні громадяни. При цьому визнається, що корпорації, лобісти, міжнародні донори і навіть мас-медіа теж відіграють певну роль у механізмі формування, прийняття та реалізації політичних рішень.

У спеціальній літературі вже неодноразово наголошувалося на тому, що сучасне адміністративне право переживає перехід від врядування (*government*) до управління (*governance*) [12, с. 369]. Ця тенденція відбиває нові перспективи в адміністративному праві, що є наслідком тих змін, котрі відбулися в суспільстві та виконавчо-розпорядчій діяльності. І хоч якість як юридичне поняття процесуального характеру та його зв'язок із ширшою перспективою законності досі ще недостатньо вивчені, загалом є достатні підстави стверджувати, що перехід від «*government*» до «*governance*» означає перехід від ієрархічного врядування публічними справами з боку централізованого державного апарату до управління на основі міжсекторного партнерства і багаторівневого механізму розробки політики, що супроводжується диверсифікацією інституційних механізмів і методів управління.

Тож з метою забезпечення чіткості й однозначності термін «*governance*» вважаємо за доцільне перекладати саме як «управління».

Нарешті, термін «*administration*» як іменник використовується або як синонім слова «*government*» у вузькому сенсі, але з акцентом на тому, що відповідну виконавчо-розпорядчу діяльність здійснює певний персонал професійних публічних службовців (чиновників), котрі у певний процесуальний спосіб виконують свої функції та посадові обов'язки. Відповідно, термін «*administration*» як дієслово означає виконання (відправлення) професійними публічними службовцями (чиновниками) своїх функцій та посадових обов'язків у певний процесуальний спосіб, визначений законодавством. Тож з метою

удосконалення законодавчої техніки та однозначності в розумінні відповідних правових явищ термін «*governance*» пропонуємо перекладати як «адміністрація» чи «адміністрування».

За результатами проведеного семантичного аналізу можемо констатувати, що терміни «*government*» (уряд, врядування), «*governance*» (управління) та «*administration*» (адміністрація, адміністрування) не є тотожними, хоча й суттєво перетинаються за своїм змістом. Це необхідно враховувати у правовій доктрині та практиці, особливо коли йдеться про переклад англійських першоджерел.

Після такого семантичного відступу можемо повернутися до аналізу тих концепцій, котрі слугувати доктринальною базою для формування права на належне адміністрування та його закріплення в позитивному праві.

2.2. Концепція належного управління (*good governance*): походження, сутність, базові принципи

Дедалі більш швидкі та радикальні зміни суспільства передбачають, зокрема, зміну ролі публічного управління та його стейкхолдерів. Зміни спостерігаються та впроваджуються як у теорії, так і на практиці на рівні окремих країн, а також ширше – у регіональному чи навіть глобальному плані. Спільним знаменником є наразі переважаюча концепція, що включає набір доктрин і методів (публічного) належного управління (англ. *good governance*).

Своїм успіхом ця концепція завдячує так званому інклюзивному підходу, який, зокрема, передбачає міждисциплінарний та міжгалузевий підхід до виявлення та вирішення проблем суспільства та управління. На нашу думку, належне управління стосується теорій і питань соціальної координації та природи всіх моделей правління, при цьому менше акцентуючись на «ієрархії та державі», а більше на «ринках і мережах» [13, с. 2]. Іншими словами, належне управління стосується способу, у який публічні службовці та установи набувають і здійснюють повноваження щодо формування публічної політики та надання суспільних благ і послуг. Характерною рисою належного управління є наявність системи відносин, у якій державні, муніципальні, громадські та комерційні організації є активними суб'єктами розробки та реалізації публічно-управлінських рішень, спрямованих на збереження конституційних цінностей у суспільстві в умовах динамічних змін та зростання внутрішніх і зовнішніх викликів [14].

Концепція належного управління не є завершеною чи тим більш застиглою конструкцією – вона постійно розвивається, доповнюючись дедалі новими акцентами й вимірами. У відповідь на зростаючі виклики глобалізації, міжнародної конкуренції, технологічних змін жорстка й досить авторитарна форма публічного врядування поступово змінюється на гнучку, децентралізовану, ринкову, демократичну, що стало основою нових концепцій публічного управління, як-от «нове публічне управління» (англ. *new public governance*), «глобальне управління» (англ. *global governance*), «управління цифрової ери» (англ. *digital age governance*) тощо.

Варто відзначити, що прикметник «належне» надає доволі багато простору для інтерпретації та наповнення його дедалі новим змістом залежно від контексту та цільового спрямування діяльності того суб'єкта, який декларує відданість концепції належного управління. Так, Програма розвитку ООН (ПРООН) у 1996 році визначила належне управління як процес, що заохочує «стимулювання персоналу, навчання публічних службовців, адміністративну та фіскальну децентралізацію, а також діалог між урядом та громадянським суспільством» [15]. Однак у звіті ПРООН «Управління в інтересах сталого розвитку», прийнятому наступного року, було зазначено, що належне управління – це, серед іншого, участь, прозорість і підзвітність; воно також є ефективним і справедливим; воно сприяє верховенству права. Належне управління гарантує, що політичні, соціальні та економічні пріоритети базуються на широкому консенсусі в суспільстві, а голоси найбідніших і найуразливіших верств населення почуються під час прийняття рішень щодо розподілу ресурсів розвитку» [16]. У подальшому ПРООН також підкреслила наступні основні характеристики належного управління: політична відповідальність і легітимність; незалежне та справедливе судочинство; підзвітність бюрократії; свобода інформації та вираження поглядів; ефективне та результативне управління публічним сектором; співпраця з організаціями громадянського суспільства [17].

У свою чергу, Світовий Банк у 2014 році сформулював шість показників, котрі характеризують належне управління: 1) підзвітність і прозорість; 2) свобода від насильства та стабільність у політичній системі; 3) ефективність державної політики; 4) подолання корупції; 5) якість управління; 6) забезпечення верховенства права [18].

Не менш різноманітні погляди на

сутність належного управління та його кваліфікуючі ознаки можна знайти і в спеціальній науковій літературі. Так, на думку, П. Ланделлмілса та І. Серагельдіна, належне управління передбачає «верховенство права, захист прав людини та наявність чесного та ефективного уряду, підзвітність, прозорість, передбачуваність і відкритість» [19, с. 304]. Натомість М. Джонстон вважає, що належне управління – це «компетентне управління ресурсами та справами країни у спосіб, який є відкритим, прозорим, підзвітним, справедливим і таким, що відповідає потребам людей» [20].

У свою чергу, Дев Радж Дахал вважав, що основою належного управління є децентралізація політичної та економічної влади: влада не повинна бути зосереджена в центрі, а має бути розвинена до місцевих інституцій. Він був переконаний у тому, що децентралізація забезпечить демократію та розвиток, і обидва є передумовами належного управління [21].

Дж. Донох'ю виокремлює дев'ять принципів (характеристик) належного управління: 1) участь; 2) орієнтованість на консенсус; 3) підзвітність; 4) транспарентність; 5) чуйність; 6) результативність та ефективність; 7) справедливість та інклюзивність; 8) верховенство права; 9) стратегічне бачення [22].

Втім найбільш загальне визначення було надано Б. Преті. На його думку, термін «належне управління» вживається в різноманітних інституційних контекстах «щодо спрямування, контролю та регулювання діяльності в інтересах громадян, виборців і працівників» [23, с. 59].

Таким чином, належне управління в будь-якому суспільстві спрямоване на забезпечення прозорості у здійсненні економічної, політичної та адміністративної влади. В основному воно прагне встановити якісні стосунки між правителями та керованими. Варто зауважити, що в цій концепції «належне» не є статичним поняттям. Належне управління має працювати на реалізацію прагнень народу, але самі ці прагнення мають ґрунтуватися на почутті реалізму та динамізму. У більш конкретних термінах належне управління можна визначити як те, що застосовується до здійснення публічної влади в різних інституційних контекстах, об'єктом якого є спрямування, контроль і регулювання діяльності в інтересах людей як громадян, виборців і працівників.

У міру того, як із розвитком суспільства набували дедалі більшої важливості та

актуальності концепції прав людини, демократії, верховенства права, громадянського суспільства, поділу влади, децентралізації та якісного публічного адміністрування, врядування поступово перетворювалося на належне управління. Відтак сьогодні належне управління зазвичай використовується як основний показник якості та ефективності будь-якої політичної/адміністративної системи [11].

Як слушно зазначає С. Погребняк, концепція належного управління (*good governance*) «символізує парадигмальну зміну ролі управління; вона робить акцент на якості державного управління, що виражає себе через елементи і критерії. Таким чином, у поняття управління вводиться нормативний вимір: належне управління пред'являє певні важливі вимоги до процесу прийняття рішень і формулювання державної політики, а значить, може розглядатися як принцип» [24, с. 178].

У межах ЄС ідея належного управління протистоїть старому стилю європейської інтеграції, коли правовий порядок в основному ґрунтувався на стратегії «факту, що вже відбувся», що зводила нанівець публічне обговорення та діяльність опозиції в державах-членах. Ця ідея враховує той факт, що протягом останніх десятиліть право зазнало численних змін, оскільки отримало нові напрямки розвитку й ставало дедалі більш складним. З одного боку, зростає кількість правових систем, серед яких на сьогодні виокремлюються: національні, внутрішньонаціональні (регіональні), універсальна міжнародна, регіональні міжнародні, наднаціональні й постнаціональні. З іншого боку, Європейський Союз і його правова система були створені в результаті взаємодії між приватними і публічними структурами, інституціями ЄС і державами-членами, а також групами експертів, що привело до так званого європейського управління (англ. *European governance*). У системі конституційного права ЄС європейське управління як політико-правова концепція протягом останніх десятиліть перетворилося на фундаментальний конституційний принцип, одну із засад конституційного ладу ЄС, що передбачає належне, багаторівневе, підпорядковане праву і «праволюдне» управління [25, с. 40-41].

Відмітною рисою права ЄС є тенденція до постійного зростання нормотворчої діяльності адміністрації, що створює дуже своєрідну правову основу. Ці підсистеми часто модифікують найбільш фундаментальні правові стандарти і впливають на правове й соціально-економічне становище громадян. Таким чином, «унікальні» правові детермінан-

ти управління в ЄС виявляються в тому, що основним джерелом європейського права є рішення, котрі приймаються керівниками країн-членів на засіданнях Ради та доповнюються широким залученням адміністрації ЄС (передусім Європейської комісії).

Як наслідок, у правовій системі ЄС дедалі більш очевидним стає перехід від класичної моделі публічного менеджменту, чітко розмежованої державними кордонами, до управління, в якому законотворча влада відділена від інституцій, котрі діють у національних державах. Відповідно, класичний метод прийняття рішень, зумовлений ієрархічними, субординаційними відносинами, поступається місцем методу, котрий враховує взаємні, координаційні зв'язки.

Цілісне бачення європейського управління стосовно ЄС отримало відображення в однойменній Білій книзі Європейської комісії 2001 р. ("European governance: a White Paper") [26]. У цьому досить розлогіму документі європейське управління пов'язується передусім із належним управлінням.

Згідно з розділом II Білої книги 2001 р. в основі належного управління в ЄС лежать п'ять базових принципів: відкритість (*openness*), участь (*participation*), підзвітність (*accountability*), ефективність (*effectiveness*) та узгодженість (*coherence*). У цьому документі звертається увага на те, що кожен із перелічених принципів є важливим для більш демократичного врядування. Водночас підкреслюється, що всі ці принципи лежать в основі демократії та верховенства права в державах-членах, але поширюються на всі рівні врядування – глобальний, європейський, національний, регіональний та місцевий.

Зупинимось на змісті перелічених принципів більш детально.

Відкритість – означає, що інституції ЄС мають діяти більш гласно, разом із державами-членами активно розповідати про те, що саме та навіщо робить ЄС, які рішення він приймає та які цілі переслідує. При цьому вони повинні використовувати таку мову, котра є доступною і зрозумілою не тільки для відповідних виконавців чи зацікавлених осіб, але й для широкого загалу. Все це має слугувати підвищенню рівня довіри до нових і складних інституцій, якими є інституції ЄС, та до рішень, які ними приймаються, забезпечувати їхню широку підтримку з боку громадян ЄС, а відтак – підвищувати рівень демократизму в межах даного наддержавного утворення.

Участь – передбачає, що якість, актуальність та ефективність політики ЄС залежать

від забезпечення широкої участі зацікавлених суб'єктів у всіх ланках політики – від розробки концепції до реалізації прийнятих рішень. Підвищення рівня участі, ймовірно, створюватиме більшу впевненість у кінцевому результаті та в інституціях, які розробляють політику ЄС. Така долученість значною мірою залежить від національних урядів, котрі мають слідувати інклюзивному підходу при розробці й реалізації політики ЄС. Принцип участі вимагає більш широкого використання конституційних форм безпосередньої демократії на наднаціональному рівні, аби якомога повніше використати потенціал активного громадянства. Врешті-решт усе це має забезпечити перехід від консультативної до інклюзивної демократії на всіх рівнях врядування, сприяти зміцненню єдності між державами-членами та посиленню підтримки інтеграційних процесів з боку пересічних громадян.

Підзвітність – виходить із того, що функціональна роль кожної з інституцій ЄС у процесах нормотворення і правозастосування має бути якомога більш ясною та зрозумілою для громадян. Відповідно, кожна із цих інституцій має постійно пояснювати і брати на себе політико-правову відповідальність за те, що і як вона робить в об'єднаній Європі. Водночас існує гостра необхідність у більшій ясності й відповідальності з боку держав-членів та інших суб'єктів, котрі беруть участь у розробці й реалізації політики ЄС на будь-якому рівні з урахуванням принципу субсидіарності та специфіки мережевого врядування.

Підзвітність органів публічної влади завжди була однією з найбільших проблем для будь-якої політико-правової системи. У цьому відношенні проблеми, що виникають в ЄС, включають прозорість процесів прийняття рішень, способи реалізації компетенції окремих суб'єктів, а також досягнення правильного балансу між підзвітністю й ефективністю. У цьому контексті легітимність влади тісно пов'язана з демократією, з її здатністю відчувати настрої та вимоги громадян. Проблеми демократичної легітимності транснаціонального врядування й підзвітності набувають величезного значення й складності, коли суверен є не однією державою-нацією, а їх сукупністю.

Ступінь, до якого європейське управління насправді може бути «демократичним», досі залишається відкритим [27], однак останні дослідження демонструють постійні труднощі з імпортом таких понять, як «демократія» до сфери європейського управління, оскільки «різні види європейського управління вимагають різних людей, в різних умовах і країнах і

навіть тих самих людей у різний час» [28, с. 3].

Ефективність – означає, що європейська політика має бути адекватною, дієвою і своєчасною, достатньо оперативно забезпечуючи те, що необхідно, на основі чітких цілей, вираженої оцінки майбутнього впливу і, за можливості, минулого досвіду. Ефективність також передбачає реалізацію політики ЄС співмірним чином і прийняття владних рішень на найбільш підходящому (доречному) рівні врядування.

Іншими словами, ефективність управління передбачає дієву, справедливу й економну реалізацію публічної політики. Ключем до ефективності може бути забезпечення належної кваліфікованості персоналу, задіяного в публічному секторі, належного рівня компетентності у відповідних сферах регулювання, створення системи бездоганного публічного адміністрування. При цьому якість публічного адміністрування чинить безпосередній вплив на економічне середовище і, таким чином, має вирішальне значення для стимулювання продуктивності суспільного виробництва, конкурентоспроможності та, врешті-решт, зростання економіки. У соціальній сфері ефективність управління передбачає приведення масштабів публічного втручання у відповідність до реальних соціально-економічних і духовно-культурних потреб суспільства. Зокрема, це стосується надання базових соціальних послуг, підвищення рівня життя населення, подолання бідності, дотримання рівноправності громадян, розвитку людських ресурсів, забезпечення соціального захисту й високого рівня зайнятості, а також захисту довкілля та сталого розвитку.

Узгодженість – полягає, передусім, у послідовності, наступництві й зрозумілості політики та відповідних дій на всіх рівнях врядування ЄС, у дотриманні їхньої загальної логіки. Необхідність узгодженості в ЄС дедалі посилюється, адже: коло спільних завдань зросло; подальше розширення ЄС збільшує різноманітність; такі проблеми, як клімат, демографічні зміни чи проблеми міграції, виходять за межі галузевої політики, на якій ґрунтується Союз; регіональні й місцеві влади відіграють дедалі більш активну роль у політиці ЄС. Узгодженість вимагає політичного лідерства і значної відповідальності з боку інституцій ЄС для забезпечення послідовного й конструктивного підходу до вирішення поточних і стратегічних завдань у межах складної й багаторівневої системи врядування.

Звісно, кожен із названих п'яти принципів є важливим і визначальним сам по собі.

Але вони не можуть бути реалізовані за допомогою окремих, розрізаних дій. Політики вже не можуть бути ефективними, якщо вони не підготовлені, не запроваджені й не застосовуються комплексно і з дотриманням усіх згаданих вище принципів належного управління, і не тільки їх.

Зокрема, застосування перелічених принципів посилює потребу в *пропорційності й субсидіарності*. Від концепції політики до її реалізації вибір того рівня, на якому вчинятимуться відповідні організаційно-правові заходи (від рівня ЄС до місцевого) і вибір тих інструментів, які використовуватимуться, мають бути пропорційними поставленим цілям. Це означає, що перед початком будь-якої ініціативи важливо систематично перевіряти: а) чи дійсно публічні дії є необхідними; б) чи є європейський рівень найбільш підходящим; в) чи є обрані заходи пропорційними визначеним цілям.

Слід чітко усвідомлювати, що Європейський Союз не є сталою конструкцією – він теж змінюється; його порядок денний вже поширюється й на зовнішню політику, й на оборону, і навіть на проблеми міграції та боротьби зі злочинністю. ЄС розширюється, включаючи до свого складу нових членів. То ж він більше не оцінюється виключно за його здатністю долати торговельні бар'єри чи формувати спільний ринок; сьогодні його легітимність залежить від залучення широкого кола суб'єктів до вироблення політики, її оцінки та участі в її реалізації. А це означає, що проста, лінійна модель розподілу політик «зверху вниз» має бути замінена дієвим колом, що ґрунтується на зворотному зв'язку, мережах та участі зацікавлених суб'єктів на всіх стадіях – від формування політики до її реалізації на всіх рівнях.

Таким чином, реформа європейського управління розглядається з точки зору його здатності запропонувати нормативну структуру, в якій реальне життя членів «європейського громадянського суспільства» зустрічатиметься з рішеннями транснаціональних технологів, аби європейське будівництво довело свою легітимності та виявлення її демократичного характеру. Отже, управління (*governance*) було поставлено в центр функціонування Європейського Союзу, а його реформування на основі концепції належного управління розглядалося як умова розвитку цього Союзу [29, с. 23].

Поряд із принципами належного управління, Біла книга 2001 р. містить також основні напрямки його поліпшення, серед

яких: а) забезпечення постійного спілкування з громадянами через регіональну і місцеву демократію; б) залучення громадянського суспільства; в) більш ефективні й прозорі консультації в основі формування політики ЄС; г) поєднання з мережами; д) упевненість у раді експертів; е) краще і швидше регулювання шляхом об'єднання політичних інструментів для досягнення кращих результатів; ж) суттєве спрощення права ЄС. Перелік і зміст названих напрямів свідчить про досить об'єктивну і виважену оцінку європейськими політиками сучасного стану й перспектив розвитку ЄС, так само як і тих викликів, які стоять перед цим наднаціональним утворенням, а також цілком прагматичний підхід до вирішення його поточних і перспективних завдань.

У червні 2009 року Комітет регіонів Європейського Союзу прийняв Білу книгу про багаторівневе врядування, в якій зазначено, що «встановлення справжнього багаторівневого врядування в Європі стало умовою належного європейського управління», забезпечуючи «впровадження, підтримку та вдосконалення» його принципів [30].

Цілі належного управління були сформульовані самим ЄС, а також науковцями у відповідь на дискусію, що розпочалася за десять років до того і стосувалася стратегічного бачення ролі уряду в ХХІ столітті, майбутнього інтеграційних процесів і викликів глобалізації в Європі. Наразі концепція належного управління в основному пов'язана з удосконаленням управління публічною політикою в Європейському Союзі, що стосуються як внутрішньої (державної) політики, так і загальної політики ЄС. Однак вона виходить за межі питань спроможності держави та ефективності управління: належне управління також стосується участі суспільства в публічному адмініструванні та перевірці рішень, прийнятих органами публічної влади (включаючи публічну адміністрацію). Опосередковано теорія та практика належного управління пов'язані із суспільною легітимацією органів публічної влади в Європейському Союзі.

Загалом внесок концепції належного управління у демократизацію всього європейського будівництва, у краще функціонування інституційної системи ЄС та у зміцнення її зв'язку з проблемами європейського суспільства є беззаперечним. Втім жодна конституція в Європі не встановлює права на належне управління і не згадує його як принцип. Це в основному пов'язано з походженням і природою відповідної концепції і відображає досить обмежений вплив, який вона досі мала на

національні правопорядки. Зокрема, Венеційська комісія, на основі проведеного нею опитування, дійшла висновку, що тільки дві держави-члени ЄС – Латвія та Нідерланди – включили поняття належного управління до свого законодавства та визнали його як правовий принцип у рішеннях органів конституційної або адміністративної юрисдикції [31].

3. Належне адміністрування як політико-правова концепція

Функціонування адміністрації (насамперед, виконавчої влади та її підсистем, а також органів місцевого самоврядування) є фундаментальним для визначення якості демократичної системи в цілому. У загальних рисах можна сказати, що якість адміністративного функціонування визначається виконанням належної адміністративної практики (яка включає дотримання основних прав) або, навпаки, наявністю неналежного управління.

Належне адміністрування розвивалося в адміністративно-правовій теорії та практиці дещо по-іншому, але в рамках загальної концепції належного управління, що включає ефективну та демократичну владу з одночасною реалізацією суспільних інтересів і гарантованими правами сторонам на захист в адміністративних справах [4, с. 130]. Отже, у майбутніх реформах публічного управління політики повинні враховувати той факт, що потрібні ціннісні, а не суто структурні та нормативні зміни.

Ідея належного здійснення повноважень та прийняття відповідних рішень адміністрацією пов'язана з визнанням публічного права як інструменту досягнення якості публічного управління та способу його організації [32, с. 305]. Принцип належного адміністрування виник у прецедентному праві Суду Європейських Співтовариств і Суду першої інстанції (див.: [33-37] та ґрунтується на існуванні Союзу, який керується верховенством права та висуває критерій якості функціонування чиновницького апарату.

Сучасне адміністративне право розглядає якість як новий і додатковий механізм посилення легітимності адміністративних дій [38, с. 18], виражений через юридичний обов'язок належного адміністрування [39, с. 1505–1506]. Належне адміністрування, яке є вираженням належного управління у сфері публічного адміністрування [40, с. 250], діє не тільки як обмеження свободи дій проти свавілля, а й слугує джерелом орієнтирів для поведінки публічних службовців і прийняття адміністративних рішень. Як таке, належне управління можна розглядати як інструмент

для оцінки управління та захисту прав громадян [41, с. 118].

На відміну від належного управління (*good governance*), належне адміністрування (*good administration*) є концепцією, яка набагато більше використовується на національному рівні. Однак поки що тільки одна держава – Фінляндія – прямо закріпила право на належне адміністрування в своїй конституції. Стаття 21 Конституції Фінляндії 1999 року, що має назву «Захист згідно із законом», проголошує:

«Кожен має право на належний і без невинуватих зволікань розгляд його справи компетентним судом чи іншим органом, а також на перегляд рішення, що стосується його прав чи обов'язків, судом або іншим незалежним органом для здійснення правосуддя.

Положення щодо гласності судового розгляду, права бути почутим, права на отримання вмотивованого рішення та права на апеляцію, а також інші гарантії справедливого судового розгляду та належного управління встановлюються законом» [42].

Водночас слід розуміти, що вимоги права на належне адміністрування впливають із таких складових принципу верховенства права, як законність, рівність, неупередженість, пропорційність, правова визначеність, прийняття заходів протягом розумного строку, участь, повага до приватного життя та прозорість. Ці принципи знайшли відображення в конституціях практично всіх європейських держав, що дозволяє підтвердити існування загальної вимоги (принципу) належного адміністрування.

Право на належне адміністрування було визнане законодавством, судовою практикою та правовою доктриною багатьох держав. Так, національній судовій практиці доволі часто доводиться мати справу з порушеннями права на належне адміністрування або принаймні з порушеннями різних процесуальних прав, які його складають (навіть у тих державах, які формально не визнають права на належне адміністрування) [31].

4. Право на належне адміністрування як конституційне право особи: поняття і зміст

Вперше на нормативно-правовому рівні право на належне адміністрування було закріплене в статті 41 Хартії основоположних прав ЄС (далі – ХОПЄС) [43]. Цей документ, новаційний як за переліком прав, які в ньому закріплені, так і за підходами до їх групування, був прийнятий ще 7 грудня 2000 року, але набув повної юридичної сили лише з набранням чинності Лісабонським договором 1 груд-

ня 2009 року. Тож прийняття ХОПЕС можна розглядати як вирішальний крок у кодифікації права на належне адміністрування конституційному праві ЄС. Це право стосується не лише громадян ЄС, а будь-якої особи, яка контактує з відповідними установами.

За змістом та сферою реалізації право на належне адміністрування належить до категорії політичних прав і свобод, оскільки воно визначає певну міру можливої поведінки особи в політичній системі суспільства. Втім у ХОПЕС це право розміщено у розділі V «Права громадян», що акцентує увагу на тому, хто визнається його суб'єктом (носієм).

У законодавстві ЄС немає чіткого визначення принципу належного адміністрування. Цю концепцію неодноразово використовували як Суд першої інстанції, так і Суд ЄС, але прецедентне право все ще не має чіткої форми. Цей принцип відіграє важливу роль і в роботі омбудсмена ЄС. За даних умов конкретний зміст права на належне адміністрування значною мірою визначається через прецедентну практику судів ЄС. При цьому зміст і обсяг права на належне адміністрування за статтею 41 ХОПЕС істотно відрізняється від того, що охоплюється концепцією належного адміністрування. І це не дивно: на рівень суб'єктивного конституційного права на належне адміністрування було віднесено тільки ті аспекти однойменної концепції, котрі могли бути сформульовані у вигляді так званих негативних прав, тобто тих мір можливої поведінки, зобов'язаною стороною щодо реалізації яких виступає ЄС в особі своїх владних суб'єктів, і які можуть бути захищені шляхом подачі позову до юрисдикційних органів.

Частина перша статті 41 ХОПЕС закріплює своєрідне «парасолькове» право, в якому відображено загальні вимоги щодо того, як до кожного повинні ставитися інституції та органи Союзу: неупереджено, справедливо та впродовж розумного часу. У свою чергу, частина друга названої статті більш детально описує правомочності, що є складовими вищезгаданого права, а саме: а) право кожної особи бути почутою до вжиття будь-яких індивідуальних заходів, які могли б негативно вплинути на неї чи неї; б) право кожної особи на доступ до власної справи з дотриманням законних інтересів конфіденційності та професійної та ділової таємниці; в) кореспондуючий обов'язок адміністрації аргументувати свої рішення.

Право бути вислуханим («бути почутим»), передбачене пунктом (а) частини другої

статті 41 ХОПЕС, є одним із ключових компонентів права на справедливий розгляд справи. Право бути вислуханим переслідує подвійну мету: по-перше, воно слугує належному розгляду справи та якомога більш точному і справедливому встановленню обставин, а по-друге, дозволяє забезпечити ефективний захист відповідної особи. Мета права бути вислуханим полягає, перш за все, у тому, щоб гарантувати, що будь-яке рішення, яке негативно впливає на правову позицію, приймається з повним розумінням обставин справи. Це дозволяє компетентному органу виправити власну помилку, а зацікавленій особі – викласти такі факти, що стосуються її особистої ситуації, які можуть вплинути на те, що рішення буде прийнято і матиме той чи інший зміст.

Правомочність, передбачена пунктом (а) частини другої статті 41 ХОПЕС, стосується тих випадків, коли вживається індивідуальний захід, який може негативно вплинути на конкретну особу. З іншого боку, не обов'язково, щоб такий захід був адресований саме тій особі, яка користується даною правомочністю; натомість важливо, щоб захід, про який ідеться, суттєво негативно впливав на фінансові або інші інтереси цієї особи. Цей негативний вплив може мати юридичний або фактичний характер [44-45].

Право бути вислуханим (бути почутим) порушується, якщо не дотримана одна з наступних вимог. По-перше, адміністративний орган повинен поінформувати зацікавлену особу про відповідні факти та передбачені заходи [46]. По-друге, зацікавленій особі має бути надана можливість висловити свої погляди у придатний та ефективний спосіб під час адміністративної процедури до прийняття будь-якого рішення, яке може негативно вплинути на її інтереси [47-48]. По-третє, думка зацікавленої особи повинна бути врахована у прийнятому заході, навіть якщо адміністративний орган не пов'язаний нею [49-50].

Звичайно, право бути вислуханим також може бути обмежене. Обмеження права бути заслуханим, як правило, можливе на підставі частини 1 статті 52 ХОПЕС [51-52].

Що стосується пункту (б), то він закріплює правомочність щодо ознайомлення з матеріалами справи. Вона є конкретним проявом права на ефективний правовий захист і права на захист [53-54], а також значною мірою перетинається з правом на доступ до документів, передбаченим статтею 42 ХОПЕС. Однак не кожне порушення права на доступ до справи робить недійсним відповідний захід;

лише досить значне порушення, яке могло вплинути на результат провадження, призводить до недійсності заходу [55].

Право на ознайомлення з матеріалами справи стосується тих справ, які «пов'язані» з відповідною особою [56-57]. З іншого боку, з огляду на мету і значення положення, про яке йдеться, зрозуміло, що право на доступ до справи стосується як паперових, так і електронних файлів; тобто форма, в якій зберігається справа, не має вирішального значення.

Згідно з пунктом (b) частини другої статті 41 ХОПЄС, право доступу до справи обмежується в тих випадках, коли це суперечить «законним інтересам конфіденційності та професійної або комерційної таємниці». Інтерес конфіденційності стосується, з одного боку, інтересів Союзу і, де це можливо, держав-членів, а тому не можуть бути запитані документи, що стосуються внутрішнього процесу прийняття рішень [58]. З іншого боку, конфіденційність також стосується інтересів окремих осіб через вимогу захисту персональних даних і вимогу захисту професійної та комерційної таємниці [59]. У цьому контексті слід підкреслити, що кожного разу, коли право на ознайомлення з матеріалами справи підлягає обмеженню, це обмеження має бути співставлене з принципом пропорційності. Іншими словами, завжди слід враховувати, чи не може доступ до справи бути наданий таким чином, щоб не була порушена конфіденційність, професійна або комерційна таємниця (наприклад, шляхом анонімізації або виключення певних частин справи з ознайомлення).

Нарешті, пункт (c) частини другої статті 41 ХОПЄС встановлює вимогу щодо зазначення мотивів прийнятих рішень. Мета і значення цієї вимоги полягає в тому, щоб дати можливість зацікавленій особі (адресату) знати причини, які привели до прийняття певного рішення, і за потреби забезпечити ефективний судовий перегляд [60]. У цьому контексті стверджується, що можливі недоліки в обґрунтуванні рішення не можуть бути виправлені в рамках судового розгляду [61].

На відміну від частини другої статті 296 Договору про функціонування ЄС (далі – ДФЄС), яка застосовується до всіх правових актів, зобов'язання щодо вмотивованості, викладене у вищезазначеному положенні, стосується лише рішень. Зобов'язання щодо вмотивованості жодним чином не обмежується рішеннями, які накладають зобов'язання на їхніх адресатів. Навпаки, принципи верховенства права та належного управління також

вимагають обґрунтування рішень, які є сприятливими для адресатів [62], і будь-які інші рішення також мають бути вмотивованими [63].

Для того, щоб рішення вважалось належним чином обґрунтованим, аргументація, на якій воно ґрунтується, повинна бути чітко і недвозначно викладена в рішенні, щоб зацікавлені особи могли зрозуміти причини, які призвели до вжиття заходу, а компетентний суд міг здійснити його перевірку [64]. Крім того, викладення причин має бути адаптоване до характеру відповідного акта [65]. Однак зобов'язання вказати належні причини не можна ототожнювати з обов'язком детально викласти всі можливі аспекти. Хоча в рішенні мають бути викладені всі відповідні факти та юридичні міркування, завжди достатньо зазначити основні, глибинні причини, на яких ґрунтується рішення [66-67].

Нарешті, в частинах третій та четвертій статті 41 закріплено юридичні права-гарантії, спрямовані на забезпечення «парасолькового» права, а саме: право на те, щоб Союз відшкодував будь-яку шкоду, заподіяну його інституціями або його службовцями під час виконання своїх обов'язків, відповідно до загальних принципів, спільних для законодавства держав-членів, а також право кожної особи писати до інституцій Союзу однією з мов Договорів і отримувати відповідь цією ж мовою. Зобов'язання інституцій ЄС впливають із положень установчих Договорів: загального зобов'язання обґрунтовувати свої рішення (стаття 296 ДФЄС), зобов'язання щодо відшкодування збитків (стаття 340 ДФЄС) і можливості спілкування з інституціями ЄС однією з мов Договору (стаття 24 ДФЄС).

Варто відзначити, що стаття 41 ХОПЄС закріплює суто формальні та процедурні елементи, котрі дозволяють легко перевести політико-правову концепцію належного адміністрування в суто юридичну, правореалізаційну та правозахисну площину. Такий підхід є цілком зрозумілим, адже прецедентне право ЄС із цих питань є добре розвиненим, але це не змінює того факту, що право на належне адміністрування також має матеріально-правові елементи.

Звісно, стаття 41 ХОПЄС не вичерпує всього обсягу концепції належного адміністрування; усі чотири її частини мають прагматичний характер і спрямовані на те, щоб у різні способи зміцнити позиції приватних суб'єктів у їхніх відносинах з відповідними публічними суб'єктами. Принагідно відзначимо, що адресатами зобов'язань за статтею 41

ХОПЕС є інституції, органи та інші суб'єкти ЄС [68-69], а не держав-членів [70-71].

Ні Конституція 1996 року, ні чинне законодавство України не знають терміна «належне адміністрування», втім було б помилковим стверджувати, що дана концепція є чужою для національної системи права. Зокрема стаття 4 Закону України «Про адміністративну процедуру» від 17.02.2022 № 2073-IX закріплює досить розлогий перелік принципів адміністративної процедури, серед яких: верховенство права, у тому числі законності та юридичної визначеності; рівність перед законом; обґрунтованість; безсторонність (неупередженість) адміністративного органу; добросовісність і розсудливість; пропорційність; відкритість; своєчасність і розумний строк; ефективність; презумпція правомірності дій та вимог особи; офіційність; гарантування права особи на участь в адміністративному провадженні; гарантування ефективних засобів правового захисту [72].

Порівняльно-правовий аналіз наведених принципів дозволяє говорити про їх співзвучність із тими положеннями, що містяться у статтях 296, 340 ДФЕС, а також статтях 41, 42 та 47 ХОПЕС. Відтак, є достатні підстави стверджувати що чинне законодавство України не тільки сприйняло концепцію належного адміністрування, але й визнає право на належне адміністрування, принаймні в тому сенсі, який вкладає в нього ХОПЕС. Інша річ, що говорити про право на належне адміністрування як одне з конституційних прав особи в Україні поки що передчасно: в переліку прав особи, передбачених у розділі II Конституції, такого права немає, а вивести його логічним шляхом з аналізу інших статей Основного Закону навряд чи можливо. Звісно, що з входженням України до ЄС питання про конституціоналізацію права на належне адміністрування в національній правовій системі буде вирішене саме собою, з огляду на конституційний характер ХОПЕС та принцип верховенства права ЄС над національним правом держав-членів.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки:

1. Концепція належного адміністрування є похідною від концепції належного управління і є його продовженням у процедурних аспектах діяльності органів публічної влади,

передусім тих, що здійснюють виконавчо-розпорядчі повноваження.

2. Право на належне адміністрування ґрунтується на концепції належного адміністрування і являє собою інтеграцію даної концепції в основи правового статусу особи.

3. У найбільш загальному плані право на належне адміністрування можна розуміти як метанорму, яка, з одного боку визнає за особою суб'єктивне право бути керованою належним чином, а з іншого – вимагає від тих, хто має владу, поважати права людини та виконувати відповідні вимоги під час ведення публічних справ. Іншими словами, пересічні громадяни є не просто пасивними адресатами рішень і дій, які вживає влада, а натомість мають претензії на те, щоб ними керували певним чином, що сприяє реалізації прав людини.

4. ХОПЕС стала першим у світі документом конституційно-правового характеру, котрий офіційно визнав і закріпив право на належне адміністрування як невід'ємний елемент основ правового статусу особи. Втім розробники ХОПЕС підійшли до нормативного закріплення цього права вельми прагматично: до статті 41 увійшли тільки ті змістовні елементи даного права, котрі мають процедурний характер і можуть бути захищені шляхом звернення до юрисдикційних (у тому числі судових) органів.

Зміст і обсяг права на належне адміністрування невпинно уточнюється й конкретизується прецедентною практикою судових установ ЄС і має тенденцію до розширення.

Правомочності, передбачені статтею 41 ХОПЕС, стосуються тільки суб'єктів ЄС, однак держави-члени теж визнають і забезпечують право на належне адміністрування на рівні національного законодавства.

Україна як держава-кандидат у члени ЄС, хоч і не використовує термін «належне адміністрування» в своїй національній системі права, але вже намагається втілювати відповідну концепцію в адміністративному законодавстві.

Водночас невирішеним залишається питання про конституціоналізацію права на належне адміністрування в Україні, тобто про офіційне визнання даного права одним з основних політичних прав громадян України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Levitsky S. First Take: Paradoxes of Peruvian Democracy. Political bust amid economic boom? *ReVista. Harvard Review of Latin America*. 2014. Vol. XIV. № 1. URL: <https://revista.drclas.harvard.edu/first-take-paradoxes-of-peruvian-democracy-revista/>

2. Addink H. Democracy and Good Governance. In: H. Addink (Ed.), *Good Governance: Concept and Context* (pp. 91-96). Oxford, United Kingdom; New York, NY: Oxford University Press, 2019. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198841159.003.0006>
3. Herasymuk K., Martselyak O., Kirichenko Y., Zhmur N., Shmalenko I. Principles of integrity and good governance in public administration. *International Journal of Management*. 2020. Vol.11. Issue 4. P. 545-555. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d218ab1a-2a01-492b-866c-10635dd28b2c/content>
4. Kovač P., Tomažević N., Leben A., Aristovnik A. Reforming public administration in Slovenia: between theory and practice of good governance and good administration. *International Journal of Public Policy*. 2016. Vol. 12, Nos. 3/4/5/6. P. 130-148.
5. Korpić I. Good administration and good governance as the key elements of the European administrative space. URL: https://www.academia.edu/10728682/GOOD_ADMINISTRATION_AND_GOOD_GOVERNANCE_AS_THE_KEY_ELEMENTS_OF_THE_EUROPEAN_ADMINISTRATIVE_SPACE
6. Reif L.C. The Ombudsman, good governance and the international human rights system. Springer, 2004. 444 p.
7. Becht M., Bolton P., Röell A. Corporate Governance and Control. *Handbook of the Economics of Finance*. Vol. 1, Part A. / ed. by G. M. Constantinides, M.Harris, R.M. Stulz. Amsterdam: Elsevir, 2003. P. 1-109. URL: [https://doi.org/10.1016/S1574-0102\(03\)01005-7](https://doi.org/10.1016/S1574-0102(03)01005-7).
8. Srivastava M. Good governance – concept, meaning and features: a detailed study. December 26, 2009. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1528449>.
9. Levi-Faur D. Oxford Handbook of Governance. New York: Oxford University Press, 2012. 803 p.
10. Bartolini S. New Modes of European Governance: An Introduction. *New Modes of Governance in Europe: Governing in the Shadow of Hierarchy* / A. Heritier, M. Rhodes (eds). New York: Palgrave Macmillan, 2011. P. 1-18.
11. Governance and development. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and the European Economic and Social Committee. Brussels, 20.10.2003 COM(2003) 615 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2003:0615:FIN:EN:PDF>
12. Shapiro M. Administrative law unbounded: Reflections on government and governance. *Indiana Journal of Global Legal Studies*. 2001. Volume 8. Issue 2. P. 369-377.
13. The SAGE Handbook of Governance / Bevir, M. (ed.). Los Angeles: Sage, 2011. 576 p.
14. Bakhov S. Dialogue of cultures in multicultural education. *World Applied Sciences Journal*. 2014. Vol. 29(1). P. 106-109. URL: <https://doi.org/10.5829/idosi.wasj.2014.29.01.13775>
15. Public sector management, governance and sustainable human development. United Nations Development Programme (1996). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/1488267>
16. Governance for sustainable human development : a UNDP policy document (1997). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/492551?v=pdf>.
17. United Nations Development Programme (1997). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/262370?v=pdf>
18. Worldwide Governance (2014). Available at: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home> (Access on January 3, 2015)
19. Landell-Mills P., Serageldin I. Governance and the external factor. *The World Bank Economic Review*. 1991. Volume 5. Issue suppl_1. P. 303-320. URL: https://doi.org/10.1093/wber/5.suppl_1.303
20. Johnston M. Good governance: Rule of law, Transparency and accountability. New York: Colgate University, 2004. URL: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan010193.pdf>
21. Dev Raj Dahal. The Challenge of Good Governances. Kathmandu: Centre for Governance and Development Studies, 1996. 78 p.
22. Donohue J. What is good corporate governance? 9 characteristics (with examples). *Diligent*. March 28, 2024. URL: <https://www.diligent.com/resources/blog/what-constitutes-good-governance>
23. Preti B. C. Contemporary South Asia, Good Governance in South Asia. New Delhi: Kaling publication, 2004. 304 p.
24. Погребняк С. Концепції good governance та good administration (міжнародний, європейський та національний досвід). *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 1. С. 177-190.
25. Серьогін В.О. Європейське управління як інститут конституційного права Європейського Союзу. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2022. Вип. 33. С. 28-43. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2022-33-03>
26. Європейське врядування: Біла Книга. COM(2001) 428. URL: https://pravo.org.ua/files/konstatyuc/WHITE_BOOK_UKR_REV.pdf.
27. Dahl R. A. Can international organizations be democratic? A skeptic's view. *Democracy's Edges* / I. Shapiro, C. Hacker-Cordon (eds). Cambridge: Cambridge University Press, 1999. P. 19–36.
28. Wilde P. de, Leupold A., Schmidtke H. Introduction: the differentiated politicisation of European governance. *West European Politics*. 2016. Vol. 39(1). P. 3-22.
29. Anheş D.-I. The issue of the European governance. *Cross-Border Journal for International Studies*. 2016. № 1. P. 7-25.
30. The Committee of the Regions' White Paper on multilevel governance, 17 and 18 June 2009. URL: <http://web.cor.europa.eu/epp/Ourviews/Documents/White%20Paper%20on%20MLG.pdf>
31. Stocktaking on the notions of «Good Governance» and «Good Administration»: European Commission for

Democracy through Law (Venice Commission) ; Strasbourg, 8 April 2011, Study № 470/2008, CDL-AD(2011)009. URL: <http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD%282011%29009-e.pdf> .

32.Ponce Solé J. El derecho a la buena administración, la discrecionalidad administrativa y la mejora de la gestión pública. *Revista da Procuradoria-Geral do Município de Juiz de Fora* . 2012. Año 2. № 2. P. 305-310.

33.CJCE judgment of 31 March 1992, Burban, case C-255/90 P. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:c22a6b4c-a619-471e-9230-3e334f2b3995.0002.03/DOC_2&format=PDF

34.CJCE judgment of 15 October 1987, Heylens, case C-222/86. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:8eb743f8-aed6-4bf0-8dd0-14e3ab70a072.0002.06/DOC_2&format=PDF

35.CJCE judgment of 18 October 1989, Orken, case 374/87. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:f84a7839-ab03-4e35-9c6c-63d4e5e73fc5.0002.03/DOC_2&format=PDF

36.Court of First Instance judgments of 18 September 1995, case T-167/94 Nölle [1995] ECR II-2589. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61994TJ0167>

37.Court of First Instance judgments of 9 July 1999, case T-231/97 New Europe Consulting and others [1999] ECR II-2403. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61997TJ0231>

38.Castro A. Buen gobierno, derechos humanos y tendencias innovadoras en el derecho público. *Buen Gobierno y Derechos Humanos* / A. Castro (ed). Lima: Facultad de Derecho PUCP – Idhepucp, 2014. P. 17-22. URL: <https://repositorio.pucp.edu.pe/index/bitstream/handle/123456789/110666/2014Buen%20gobierno%20y%20derechos%20humanos.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

39.Ponce Solé J. Good administration and European Public Law. The fight for quality in the field of administrative decisions. *European Review of Public Law*. 2002. Vol. 14. № 4. P. 1503–1544.

40.Castro A. Legalidad, buenas prácticas administrativas y eficacia en el sector público. *Buen Gobierno y Derechos Humanos* / A. Castro (ed). Lima: Facultad de Derecho PUCP – Idhepucp, 2014. P. 243-269. URL: <https://repositorio.pucp.edu.pe/index/bitstream/handle/123456789/110666/2014Buen%20gobierno%20y%20derechos%20humanos.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

41.Ponce Solé J. El derecho a la buena administración y la calidad de las decisiones administrativas. *Buen Gobierno y Derechos Humanos* / A. Castro (ed). Lima: Facultad de Derecho PUCP – Idhepucp, 2014. P. 85-120.

42.Constitution of Finland 1999 (rev. 2011). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Finland_2011

43. Charter of Fundamental Rights of the European Union (2012/C 326/02). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT>

44.Judgment of the Court (Second Chamber) of 25 June 2020. HF v European Parliament. Case C-570/18 P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62018CJ0570>

45.Judgment of the Court (Sixth Chamber) of 24 October 1996. Commission of the European Communities v Lisrestal and others. Case C-32/95 P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61995CJ0032>

46.Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 21 September 2000. Mediocurso - Establecimiento de Ensino Particular Ld.^a v Commission of the European Communities. Case C-462/98 P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61998CJ0462>

47.Judgment of the Court (Second Chamber) of 26 July 2017. Moussa Sacko v Commissione Territoriale per il riconoscimento della Protezione internazionale di Milano. Case C-348/16. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62016CJ0348>

48.Order of the Court (Eighth Chamber) of 21 February 2022. OZ v European Investment Bank. Case C-558/17 P-DEP. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:62017CO0558>

49.Judgment of the Court of 10 July 2001. Iseri Europa Srl v Court of Auditors of the European Communities. Case C-315/99 P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61999CJ0315>

50.Judgment of the Court (First Chamber), 22 November 2012. M. M. v Minister for Justice, Equality and Law Reform and Others. Case C-277/11. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62011CJ0277>

51.Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 28 November 2013. Council of the European Union v Manufacturing Support & Procurement Kala Naft Co., Tehran. Case C-348/12 P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62012CJ0348>

52.Judgment of the Court (Fourth Chamber) of 18 June 2020. European Commission v RQ. Case C-831/18 P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62018CJ0831>

53.Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 18 February 2016. Council of the European Union v Bank Mellat. Case C-176/13 P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62013CJ0176>

54.Judgment of the Court (Fourth Chamber) of 10 May 2007. SGL Carbon AG v Commission of the European Communities. Case C-328/05 P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62005CJ0328>

55.Judgment of the General Court (Ninth Chamber) of 29 February 2016. Schenker Ltd v European Commission. Case T-265/12. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62012TJ0265>

56.Judgment of the Court of First Instance (Third Chamber, extended composition) of 20 April 1999. Limburgse Vinyl Maatschappij NV, Elf Atochem SA, BASF AG, Shell International Chemical Company Ltd, DSM NV, DSM. Case T-305/94. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61994TJ0305>

57.Judgment of the Court (Grand Chamber) of 29 June 2010. European Commission v Technische Glaswerke

Ilmenau GmbH. Case C-139/07 P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62007CJ0139>

58.Judgment of the Court of First Instance (Third Chamber, extended composition) of 20 April 1999. Limburgse Vinyl Maatschappij NV, Elf Atochem SA, BASF AG, Shell International Chemical Company Ltd, DSM NV, DSM. Case T-305/94. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61994TJ0305>

59.Judgment of the Court (Third Chamber) of 14 February 2008. Varec SA v Belgian State. Case C-450/06. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62006CJ0450>

60.Judgment of the Court (Grand Chamber) of 29 July 2019. Inter-Environnement Wallonie ASBL and Bond Beter Leefmilieu Vlaanderen ASBL v Conseil des ministres. Case C-411/17. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62017CJ0411>

61.Judgment of the Court of 15 June 1994. Commission of the European Communities v BASF AG, Limburgse Vinyl Maatschappij NV, DSM NV, DSM Kunststoffen BV, Hüls AG, Elf Atochem SA, Société Artésienne de Vinyle SA, Wacker Chemie GmbH, Enichem SpA, Hoechst AG, Imperial Chemical Industries plc, Shell International Chemical Company Ltd and Montedison SpA. Case C-137/92 P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61992CJ0137>

62.Judgment of the Court (Grand Chamber) of 10 July 2008. Bertelsmann AG and Sony Corporation of America v Independent Music Publishers and Labels Association (Impala). Case C-413/06 P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62006CJ0413>

63.Judgment of the Court (Second Chamber) of 21 April 2005. Pierre Housieaux v Délégués du conseil de la Région de Bruxelles-Capitale. Case C-186/04. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62004CJ0186>

64.Order of the Court (Eighth Chamber) of 1 October 2013. Elf Aquitaine SA v European Commission. Case C-521/09 P-DEP. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62009CO0521>

65.Judgment of the Court (First Chamber) of 21 December 2016. Club Hotel Loutraki AE and Others v European Commission. Case C-131/15 P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62015CJ0131>

66.Judgment of the Court of 29 February 1996. Commission of the European Communities v Council of the European Union. Case C-122/94. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61994CJ0122>

67.Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 1 April 1993. Diversint SA and Iberlacta SA v Administración Principal de Aduanas e Impuestos Especiales de la Junquera. Case C-260/91. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:8ae55c93-1a40-4aea-8cd2-44827c809384.0002.06/DOC_2&format=PDF

68.Judgment of the Court of 21 November 1991. Technische Universität München v Hauptzollamt München-Mitte. Case C-269/90. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:d73766a7-abdb-4401-b407-4e4fc5292398.0002.03/DOC_2&format=PDF

69.Judgment of the Court of First Instance (Third Chamber) of 10 May 2001. Kaufring AG and Others v Commission of the European Communities. Case T-186/97. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61997TJ0186>

70.Judgment of the Court of First Instance (Third Chamber) of 12 April 2018. Finnair Oyj v Keskinäinen Vakuutusyhtiö Fennia. Case C-258/16. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62016CJ0258>

71.Judgment of the Court (Fourth Chamber) of 26 March 2020. HUNGEOD Közlekedésfejlesztési, Földmérési, Útás Vasútervezési Kft. and Others v Közbiztonsági Hatóság Közbiztonsági Döntőbizottság. Case C-496/18. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62018CJ0496>

Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>

Стаття надійшла до редакції 22.02.2024

Стаття рекомендована до друку 27.03.2024

T. E. KAGANOVSKA

Doctor of Law, Professor,

Honored lawyer of Ukraine, Rector

E-mail: rector@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4427-2038>

V. N. Karazin Kharkiv National University

Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

V. O. SEROHIN

Doctor of Law, Professor,

Dean of the Faculty of Law

E-mail: v.a.seryogin@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1973-9310>

V. N. Karazin Kharkiv National University

Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

THE RIGHT TO GOOD ADMINISTRATION AS A CONSTITUTIONAL RIGHT OF THE PERSON: EU EXPERIENCE

ANNOTATION. *Introduction.* The research of domestic lawyers in the field of good governance is largely focused on the organization of the public power apparatus, while the "human dimension" mostly remains outside the boundaries of scientific discourse, which does not correspond to the challenges facing Ukraine in the context of European integration of work. In general, reforms in the field of public administration should receive a clearer humanistic orientation, for which it is necessary to translate them into the plane of the legal status of a person. One of the important tasks on this path is the adoption into the national legal system of the right to proper administration, enshrined in the Charter of Fundamental Rights of the EU. Such a reception requires a proper doctrinal basis. The purpose of this article is to determine the right of legal nature to proper administration, its content and scope, its place in the system of fundamental rights of a person, as well as its relationship with the concepts of appropriate management and proper administration.

Summary of the main results of the study. The functioning of the administration (first of all, the executive power and its subsystems, as well as local self-government bodies) is fundamental for determining the quality of the democratic system as a whole. In general, we can say that the quality of administrative functioning is achieved by proper administrative practice (which includes the observance of fundamental rights) or, conversely, by the presence of improper management. Proper administration developed in administrative-legal theory and practice within the framework of the general concept of proper administration, which includes effective and democratic power with the simultaneous implementation of public interests and guaranteed rights of the parties to defense in administrative cases. The principle of proper administration arose in the case law of the EU Court and the Court of First Instance and is based on the existence of the Union, which governs the rule of law and puts forward criteria for the quality of the functioning of the official apparatus. For the first time at the regulatory and legal level, the right to proper administration was enshrined in Article 41 of the Charter of Fundamental Rights of the EU. This document is innovative as per the list of rights that are fixed in it. The adoption of the Charter can be seen as a decisive step in the codification of the right to proper administration of EU constitutional law. This right applies not only to EU citizens, but to any person who contacts the relevant institutions. There is no clear definition of the principle of proper administration in EU legislation. This concept has been repeatedly used by both the Court of First Instance and the ECJ, but the case law still does not have a clear form. Under these conditions, the specific content of the right to proper administration is largely determined by the precedent practice of EU courts. At the same time, the content and scope of the right to proper administration under Article 41 of the CSCE is significantly different from what is covered by the concept of proper administration.

Conclusions. The concept of proper administration is derived from the concept of proper management and is its continuation in the procedural aspects of the activities of public authorities, especially those exercising executive and administrative powers. The right to proper administration is based on the concept of proper administration and represents the integration of this concept into the foundations of a person's legal status. In the most general plan, the right to proper administration can be understood as a metanorm, which, on the one hand, recognizes a person's subjective right to be properly administered, and on the other hand, requires those in power to respect human rights and fulfill the relevant requirements under time of conducting public affairs. Ordinary citizens are not passive recipients of decisions and actions by the government, but instead have claims to be governed in a certain way that promotes the realization of human rights.

The Charter of Fundamental Rights of the EU became the first constitutional-legal document in the world, which officially recognized and established the right to proper administration as an integral element of the foundations of a person's legal status. However, the drafters of the Charter approached the normative consolidation of this right very pragmatically: Article 41 included only those substantive elements of this right that are procedural in nature and can be protected by applying to jurisdictional bodies. The content and scope of the right to proper administration is constantly clarified and specified by the precedent practice of EU judicial institutions and has a tendency to expand.

The powers provided for in Article 41 of the Charter of Fundamental Rights of the EU apply only to EU subjects, but member states also recognize and ensure the right to proper administration at the level of national legislation. Ukraine, as a candidate state for EU membership, although it does not use the term "proper administration" in its national legal system, it is already trying to implement the corresponding concept in administrative legislation. At the same time, the issue of official recognition of the right to proper administration in Ukraine as one of the main political rights of Ukrainian citizens remains unresolved.

KEY WORDS: *human and citizen rights; constitutional status of a person; government; governance; administration; good governance; good administration, European Union.*

REFERENCES

1. Levitsky S. (2014). First Take: Paradoxes of Peruvian Democracy. Political bust amid economic boom? *ReVista. Harvard Review of Latin America*. Vol. XIV. № 1. URL: <https://revista.drclas.harvard.edu/first-take-paradoxes-of-peruvian-democracy-revista/>
2. Addink H. (2019). Democracy and Good Governance. In: H. Addink (Ed.), *Good Governance: Concept and Context* (pp. 91-96). Oxford, United Kingdom; New York, NY: Oxford University Press.

<https://doi.org/10.1093/oso/9780198841159.003.0006>

3. Herasymiuk K., Martselyak O., Kirichenko Y., Zhmur N., Shmalenko I. (2020). Principles of integrity and good governance in public administration. *International Journal of Management*. Vol.11. Issue 4. P. 545-555. URL: <http://iaeme.com/Home/issue/IJM?Volume=11&Issue=4>
4. Kovač P., Tomažević N., Leben A., Aristovnik A. (2016). Reforming public administration in Slovenia: between theory and practice of good governance and good administration. *International Journal of Public Policy*. Vol. 12, Nos. 3/4/5/6. P. 130-148.
5. Korpić I. Good administration and good governance as the key elements of the European administrative space. URL: https://www.academia.edu/10728682/GOOD_ADMINISTRATION_AND_GOOD_GOVERNANCE_AS_THE_KEY_ELEMENTS_OF_THE_EUROPEAN_ADMINISTRATIVE_SPACE
6. Reif L.C. (2004). The Ombudsman, good governance and the international human rights system. Springer. 444 p.
7. Becht M., Bolton P., Röell A. (2003). Corporate Governance and Control. *Handbook of the Economics of Finance*. Vol. 1, Part A. / ed. by G. M. Constantinides, M.Harris, R.M. Stulz. Amsterdam: Elsevir. P. 1-109. URL: [https://doi.org/10.1016/S1574-0102\(03\)01005-7](https://doi.org/10.1016/S1574-0102(03)01005-7).
8. Srivastava M. (2009). Good governance – concept, meaning and features: a detailed study. December 26. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1528449>.
9. Levi-Faur D. (2012). Oxford Handbook of Governance. New York: Oxford University Press. 803 p.
10. Bartolini S. (2011). New Modes of European Governance: An Introduction. *New Modes of Governance in Europe: Governing in the Shadow of Hierarchy* / A. Heritier, M. Rhodes (eds). New York: Palgrave Macmillan. P. 1-18.
11. Governance and development. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and the European Economic and Social Committee. Brussels, 20.10.2003 COM(2003) 615 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2003:0615:FIN:EN:PDF>
12. Shapiro M. (2001). Administrative law unbounded: Reflections on government and governance. *Indiana Journal of Global Legal Studies*. Vol. 8. Issue 2. P. 369-377.
13. The SAGE Handbook of Governance / Bevir, M. (ed.). Los Angeles: Sage, 2011. 576 p.
14. Bakhov S. (2014). Dialogue of cultures in multicultural education. *World Applied Sciences Journal*. Vol. 29(1). P. 106-109. URL: <https://doi.org/10.5829/idosi.wasj.2014.29.01.13775>
15. Public sector management, governance and sustainable human development. United Nations Development Programme (1996). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/1488267>
16. Governance for sustainable human development : a UNDP policy document (1997). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/492551?v=pdf>.
17. United Nations Development Programme (1997). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/262370?v=pdf>
18. Worldwide Governance (2014). Available at: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home> (Access on January 3, 2015)
19. Landellmills P., Serageldin I. (1991). Governance and the external factor. *World Bank Economic Review*. Vol. 5. Issue suppl_1. P. 303-320. URL: https://doi.org/10.1093/wber/5.suppl_1.303
20. Johnston M. (2004). Good governance: Rule of law, Transparency and accountability. New York: Colgate University. URL: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan010193.pdf>
21. Dev Raj Dahal (1996). The Challenge of Good Governances. Kathmandu: Centre for Governance and Development Studies. 78 p.
22. Donohue J. (2024). What is good corporate governance? 9 characteristics (with examples). *Diligent*. March 28. URL: <https://www.diligent.com/resources/blog/what-constitutes-good-governance>
23. Preti B. C. (2004). Contemporary South Asia, Good Governance in South Asia. New Delhi: Kaling publication. 304 p.
24. Pogrebnyak S. (2012). Concepts of good governance and good administration (international, European and national experience). *Philosophy of law and general theory of law*. № 1. P. 177-190 (in Ukrainian).
25. Serohin V.O. (2022). European governance as an institution of constitutional law of the European Union. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series «Law»*. Issue 33. P. 28-43. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2022-33-03> (in Ukrainian).
26. European Governance: White Paper. COM(2001) 428. URL: https://pravo.org.ua/files/konstatyuc/WHITE_BOOK_UKR_REV.pdf (in Ukrainian).
27. Dahl R. A. (1999). Can international organizations be democratic? A skeptic's view. *Democracy's Edges* / I. Shapiro, C. Hacker-Cordon (eds). Cambridge: Cambridge University Press. P. 19–36.
28. Wilde P. de, Leupold A., Schmidtke H. (2016). Introduction: the differentiated politicisation of European governance. *West European Politics*. Vol. 39(1). P. 3-22.
29. Ancheş D.-I. (2016). The issue of the European governance. *Cross-Border Journal for International Studies*. № 1. P. 7-25.
30. The Committee of the Regions' White Paper on multilevel governance, 17 and 18 June 2009. URL: <http://web.cor.europa.eu/epp/Ourviews/Documents/White%20Paper%20on%20MLG.pdf>
31. Stocktaking on the notions of «Good Governance» and «Good Administration»: European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) ; Strasbourg, 8 April 2011, Study № 470/2008, CDL-AD(2011)009.

URL: <http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD%282011%29009-e.pdf> .

32. Ponce Solé J. (2012). The right to good administration, administrative discretion and the improvement of public management. *Magazine of the General Prosecutor of the Municipality of Juiz de Fora*. Vol 2. № 2. P. 305-310 (in Spanish).

33. CJCE judgment of 31 March 1992, Burban, case C-255/90 P. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:c22a6b4c-a619-471e-9230-3e334f2b3995.0002.03/DOC_2&format=PDF

34. CJCE judgment of 15 October 1987, Heylens, case C-222/86. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:8eb743f8-aed6-4bf0-8dd0-14e3ab70a072.0002.06/DOC_2&format=PDF

35. CJCE judgment of 18 October 1989, Orken, case 374/87. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:f84a7839-ab03-4e35-9c6c-63d4e5e73fc5.0002.03/DOC_2&format=PDF

36. Court of First Instance judgments of 18 September 1995, case T-167/94 Nölle [1995] ECR II-2589. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61994TJ0167>

37. Court of First Instance judgments of 9 July 1999, case T-231/97 New Europe Consulting and others [1999] ECR II-2403. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61997TJ0231>

38. Castro A. (2014). Good governance, human rights and innovative trends in public law. *Good Government and Human Rights* / A. Castro (ed). Lima: PUCP Law School – Idhepucp. P. 17-22. URL: <https://repositorio.pucp.edu.pe/index/bitstream/handle/123456789/110666/2014Buen%20gobierno%20y%20derechos%20humanos.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (in Spanish).

39. Ponce Solé J. (2002). Good administration and European Public Law. The fight for quality in the field of administrative decisions. *European Review of Public Law*. Vol. 14. № 4. P. 1503–1544.

40. Castro A. (2014). Legality, good administrative practices and efficiency in the public sector. *Good Government and Human Rights* / A. Castro (ed). Lima: PUCP Law School – Idhepucp. P. 243-269. URL: <https://repositorio.pucp.edu.pe/index/bitstream/handle/123456789/110666/2014Buen%20gobierno%20y%20derechos%20humanos.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (in Spanish).

41. Ponce Solé J. (2014). The right to good administration and the quality of administrative decisions. *Good Government and Human Rights* / A. Castro (ed). Lima: PUCP Law School – Idhepucp. P. 85-120 (in Spanish).

42. Constitution of Finland 1999 (rev. 2011). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Finland_2011

43. Charter of Fundamental Rights of the European Union (2012/C 326/02). URL <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT>

44. Judgment of the Court (Second Chamber) of 25 June 2020. HF v European Parliament. Case C-570/18 P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62018CJ0570>

45. Judgment of the Court (Sixth Chamber) of 24 October 1996. Commission of the European Communities v Lisrestal and others. Case C-32/95 P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61995CJ0032>

46. Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 21 September 2000. *Mediocrurso - Establecimiento de Ensino Particular Ld.^a v Commission of the European Communities*. Case C-462/98 P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61998CJ0462>

47. Judgment of the Court (Second Chamber) of 26 July 2017. *Moussa Sacko v Commissione Territoriale per il riconoscimento della Protezione internazionale di Milano*. Case C-348/16. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62016CJ0348>

48. Order of the Court (Eighth Chamber) of 21 February 2022. *OZ v European Investment Bank*. Case C-558/17 P-DEP. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:62017CO0558>

49. Judgment of the Court of 10 July 2001. *Iseri Europa Srl v Court of Auditors of the European Communities*. Case C-315/99 P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61999CJ0315>

50. Judgment of the Court (First Chamber), 22 November 2012. *M. M. v Minister for Justice, Equality and Law Reform and Others*. Case C-277/11. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62011CJ0277>

51. Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 28 November 2013. *Council of the European Union v Manufacturing Support & Procurement Kala Naft Co., Tehran*. Case C-348/12 P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62012CJ0348>

52. Judgment of the Court (Fourth Chamber) of 18 June 2020. *European Commission v RQ*. Case C-831/18 P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62018CJ0831>

53. Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 18 February 2016. *Council of the European Union v Bank Mellat*. Case C-176/13 P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62013CJ0176>

54. Judgment of the Court (Fourth Chamber) of 10 May 2007. *SGL Carbon AG v Commission of the European Communities*. Case C-328/05 P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62005CJ0328>

55. Judgment of the General Court (Ninth Chamber) of 29 February 2016. *Schenker Ltd v European Commission*. Case T-265/12. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62012TJ0265>

56. Judgment of the Court of First Instance (Third Chamber, extended composition) of 20 April 1999. *Limburgse Vinyl Maatschappij NV, Elf Atochem SA, BASF AG, Shell International Chemical Company Ltd, DSM NV,*

DSM. Case T-305/94. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61994TJ0305>

57. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 29 June 2010. European Commission v Technische Glaswerke Ilmenau GmbH. Case C-139/07 P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62007CJ0139>

58. Judgment of the Court of First Instance (Third Chamber, extended composition) of 20 April 1999. Limburgse Vinyl Maatschappij NV, Elf Atochem SA, BASF AG, Shell International Chemical Company Ltd, DSM NV, DSM. Case T-305/94. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61994TJ0305>

59. Judgment of the Court (Third Chamber) of 14 February 2008. Varec SA v Belgian State. Case C-450/06. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62006CJ0450>

60. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 29 July 2019. Inter-Environnement Wallonie ASBL and Bond Beter Leefmilieu Vlaanderen ASBL v Conseil des ministres. Case C-411/17. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62017CJ0411>

61. Judgment of the Court of 15 June 1994. Commission of the European Communities v BASF AG, Limburgse Vinyl Maatschappij NV, DSM NV, DSM Kunststoffen BV, Hüls AG, Elf Atochem SA, Société Artésienne de Vinyle SA, Wacker Chemie GmbH, Enichem SpA, Hoechst AG, Imperial Chemical Industries plc, Shell International Chemical Company Ltd and Montedison SpA. Case C-137/92 P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61992CJ0137>

62. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 10 July 2008. Bertelsmann AG and Sony Corporation of America v Independent Music Publishers and Labels Association (Impala). Case C-413/06 P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62006CJ0413>

63. Judgment of the Court (Second Chamber) of 21 April 2005. Pierre Housieaux v Délégués du conseil de la Région de Bruxelles-Capitale. Case C-186/04. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62004CJ0186>

64. Order of the Court (Eighth Chamber) of 1 October 2013. Elf Aquitaine SA v European Commission. Case C-521/09 P-DEP. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62009CO0521>

65. Judgment of the Court (First Chamber) of 21 December 2016. Club Hotel Loutraki AE and Others v European Commission. Case C-131/15 P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62015CJ0131>

66. Judgment of the Court of 29 February 1996. Commission of the European Communities v Council of the European Union. Case C-122/94. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61994CJ0122>

67. Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 1 April 1993. Diversint SA and Iberlacta SA v Administración Principal de Aduanas e Impuestos Especiales de la Junquera. Case C-260/91. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:8ae55c93-1a40-4aea-8cd2-44827c809384.0002.06/DOC_2&format=PDF

68. Judgment of the Court of 21 November 1991. Technische Universität München v Hauptzollamt München-Mitte. Case C-269/90. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:d73766a7-abdb-4401-b407-4e4fc5292398.0002.03/DOC_2&format=PDF

69. Judgment of the Court of First Instance (Third Chamber) of 10 May 2001. Kaufring AG and Others v Commission of the European Communities. Case T-186/97. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61997TJ0186>

70. Judgment of the Court of First Instance (Third Chamber) of 12 April 2018. Finnair Oyj v Keskinäinen Vakuutusyhtiö Fennia. Case C-258/16. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62016CJ0258>

71. Judgment of the Court (Fourth Chamber) of 26 March 2020. HUNGEOD Közlekedésfejlesztési, Földmérési, Út és Vasútervezési Kft. and Others v Közbeszerzési Hatóság Közbeszerzési Döntőbizottság. Case C-496/18. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62018CJ0496>

On administrative procedure: Law of Ukraine dated February 17, 2022 № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (in Ukrainian).

The article was received by the editors 22.02.2024

The article is recommended for printing 27.03.2024

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ
УЧЕНЬ**
**THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW; HISTORY OF POLITICAL AND
LEGAL STUDIES**

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-02>

УДК 340.116.05

А. В. БЕРЕСТЕНЬ

аспірант юридичного факультету

E-mail: avberesten@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-6148-3453>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

м. Харків, 61022, майдан Свободи 4

**УНІВЕРСАЛЬНІ ЦІННОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК ПРАВОВІ
СТАНДАРТИ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ
АСПЕКТ)**

АННОТАЦІЯ. *Вступ.* Статтю присвячено науково-практичному аналізу положень Закону України від 24.08.2023 № 3354-ІХ «Про правотворчу діяльність» (далі – Закон) який передбачає врегулювання суспільних відносин у сфері правотворчої діяльності в Україні в умовах євроінтеграції, а саме, діяльності та регулюванні відносин, пов'язаних із її плануванням, розробкою, прийняттям (виданням), застосуванням нормативно-правових актів та правовим моніторингом. У статті наведено аналіз окремих положень закону, юридичні та організаційні принципи правотворчої діяльності, методи і послідовність її здійснення, усунення прогалин і конфліктів у нормативно-правових актах.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Закон створює основи правотворчої діяльності в Україні «від початку до кінця», включаючи закріплення етапів розробки проектів законів. Зокрема, встановлюється, що проект нормативно-правового акту повинен бути розроблений на основі концепції проекту нормативно-правового акту. Ця концепція відображає принциповий підхід до регулювання суспільних відносин, мету і завдання правового регулювання, нові права і обов'язки учасників правовідносин, а також передбачувані соціально-економічні та інші наслідки його реалізації у випадку прийняття (видання) нормативно-правового акту і т. д.

Висновок. Відмова від радянського принципу монополії на правотворчу діяльність передбачає розширення кола суб'єктів, які згідно з Конституцією та законами України мають право приймати нормативно-правові акти. Це також породжує потребу у громадському контролі за вказаним процесом, що вимагає концептуального переосмислення юридичної практики в процесі правотворчої діяльності в Україні. Проблеми, пов'язані з організаційно-правовим забезпеченням, мають негативний вплив на права та свободи людини, ефективність роботи суб'єктів правотворення та загальну досконалість системи законодавства. Зазначене обумовлює необхідність негайного законодавчого врегулювання правотворчої діяльності в Україні, щоб уникнути негативних наслідків для суспільства і забезпечити ефективне функціонування правової системи країни.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *право, закон, правотворча діяльність, юридична практика, юридична техніка, євроінтеграція, сталий розвиток.*

Як цитувати: Берестень А.В. Універсальні цінності Європейського союзу як правові стандарти правотворчої діяльності в Україні (теоретико-правовий аспект). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2024. Вип. 37. С. 28-34. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-02>

In cites: Beresten A.V. Universal values of the European Union as legal standards of law-making activity in Ukraine (theoretical-legal aspect). *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law",* (37), P. 28-34. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-02> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Впровадження та апробація універсальних цінностей Європейського Союзу (далі ЄС) у якості правових стандартів правотворчої діяльності в Україні є складним, але необхідним процесом. Доцільність адаптації української правотворчої процедури до європейських стандартів і цінностей, які визнані та застосовуються в країнах-

членах ЄС обумовлюється євроінтеграційними прагненнями України.

Універсальні цінності ЄС, такі як принципи демократії, прав людини, правової держави, соціальної справедливості та рівності перед законом, вважаються важливими складовими частинами європейської ідентичності та правової системи.

Проте, реалізація зазначених засад у правовій реальності України є проблематичною через недостатню гармонізацію законодавства з європейськими нормами. Отже, завданням сучасної юридичної науки є пошук ефективних механізмів та стратегій для адаптації української правової системи до універсальних цінностей ЄС, що є важливим етапом на шляху до європейської інтеграції та підвищення якості життя громадян України.

Стан наукового дослідження теми. Проблема дослідження пояснюється необхідністю встановлення взаємозв'язку між універсальними цінностями ЄС та процесом правотворчої діяльності в Україні з метою гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами. Наукові дослідження в цій сфері зосереджені на розгляді теоретичних засад та практичних аспектів імплементації універсальних цінностей ЄС в українському правовому просторі зокрема у працях О.С. Передерія, В. Г. Гриценка, Є. Ю. Соболя, Л. Т. Рябовол, В. М. Кондратенка, Т. М. Мілової [9], І. В. Яковюк [8] та ін. Спеціальні ж теоретико-правові дослідження щодо розгляду змісту та значення універсальних правових цінностей Європейського Союзу, які є основоположними принципами у процесі формування законодавства в Україні на сьогоднішній день не проводились.

Мета дослідження. Метою дослідження є розкриття змісту та значення універсальних правових цінностей ЄС, які застосовуються як керівні засади у процесі правотворчої діяльності в Україні.

Основні результати дослідження. Довготривалі реформи правової бази законотворчої діяльності в Україні у відповідності до стандартів ЄС почалися давно. Так перші спроби врегулювання правотворчої діяльності в Україні відбулися в 1994 році, коли Інститут законодавства Верховної Ради України розробив проект Закону України «Про закони і законодавчу діяльність в Україні». Крім того, був створений проект Закону України «Про нормативно-правові акти», який ухвалив український Парламент у 1999 році, але не набув чинності через президентське вето, яке не було подолане.

З першого року проголошення незалежності Україною, правотворча діяльність стала важливою функцією органів публічної влади, проте тривалий час був відсутній чіткий нормативний фундамент на рівні закону. Чисельні спроби ухвалення закону про нормативно-правові акти та регулювання питань планування правотворчої діяльності та контролю за нею

не дали результатів через відсутність узгодженої політичної позиції серед законодавців. Це призвело до серйозних прогалин у законодавчому регулюванні сфери правотворчості.

Універсальні цінності ЄС (демократія, верховенство права, принципи правової держави, соціальна справедливість, захист прав і свобод людини і громадянина) відіграють важливу роль у вирішенні проблем правотворчості. Важливо підкреслити, як їхня реалізація може сприяти вдосконаленню правотворчого процесу в ЄС та його державах-членах. Важливо дослідити способи і методи, за допомогою яких ці універсальні цінності можуть бути інтегровані в правотворчий процес в Україні з урахуванням її конкретних потреб. Зокрема:

1. Поєднання принципу Демократичного процесу з універсальними цінностями ЄС є ключовим аспектом для забезпечення легітимності, прозорості та відповідності законодавства європейським стандартам. Це означає, що демократичний процес повинен бути відкритим, доступним та відповідальним перед громадянами. Всі прийняті рішення щодо розробки того чи іншого проекту закону повинні ґрунтуватися на участі та врахуванні думок громадян, забезпечуючи їхні права та інтереси.

2. Принцип пропорційності у правотворчому процесі відображає необхідність збереження балансу між державною владою та індивідуальними правами громадян. Цей принцип передбачає, що будь-які заходи, прийняті на рівні ЄС або в його державах-членах, повинні бути обґрунтованими та обмеженими лише для досягнення законної мети. Отже законодавча влада повинна демонструвати, що будь-який прийнятий закон є обґрунтованим та виправданим у контексті конкретної проблеми чи мети, яку він має вирішити.

3. Принцип необхідності та обґрунтованості передбачає, що будь-які законодавчі або регулятивні заходи повинні бути обмежені лише тим, що є необхідним для досягнення публічного інтересу. Це означає, що втручання в права та свободи громадян повинне бути обґрунтованим та обмеженим, враховуючи мету, яку потрібно досягти. Даний принцип також вимагає, щоб будь-яке обмеження прав і свобод мало чітке обґрунтування в законі та базувалося на справедливих і об'єктивних критеріях. Це сприятиме забезпеченню прозорості та законності у правовому регулюванні.

4. Принцип системності передбачає узгодженість та взаємозв'язок усіх елементів правової системи, починаючи від формулювання законодавчих ініціатив до їхньої реалізації та застосування. Цей принцип сприяє

створенню збалансованої та консистентної системи права, яка відповідає потребам суспільства. Поєднання принципу системності з універсальними цінностями ЄС сприяє створенню збалансованої системи законодавства яка відображає цінності та інтереси громадян, забезпечуючи при цьому стабільність, прозорість та легітимність правової системи.

5. Принцип наукового забезпечення передбачає використання результатів наукових досліджень, експертних оцінок та аналізу для обґрунтування та розробки правових рішень. Цей підхід забезпечує об'єктивність, консистентність та ефективність у формуванні законодавства. Наукові дослідження та експертні оцінки повинні сприяти реалізації цих цінностей у законодавстві, забезпечуючи захист прав та інтересів громадян. Таке поєднання дозволить створювати законодавство, яке ґрунтується на об'єктивних даних та експертних знаннях, а також відповідає вимогам справедливості, законності та демократії, що є ключовими цінностями ЄС.

6. Принцип ресурсної забезпеченості відноситься до доступності необхідних матеріальних, людських та фінансових ресурсів для проведення правотворчого процесу. Цей принцип визначає, наскільки ефективно можуть функціонувати інституції, які займаються створенням законів та нормативно-правових актів. Тому, забезпечення достатніх ресурсів для правотворчого процесу дозволяє забезпечити доступність участі різних груп громадян у формуванні законів, збільшує прозорість та відкритість процесу прийняття рішень, а також сприяє створенню законодавства, яке відповідає вимогам демократії та захищає права та інтереси громадян. Таке поєднання дозволяє зміцнити довіру громадян до законодавчих органів та підвищити легітимність правових актів, які приймаються.

Процес приведення у відповідність законодавства України до вимог і стандартів міждержавної системи права ЄС є тривалим, складним, але необхідним з огляду на реальну перспективу входження України у правовий простір ЄС. Однією із важливих складових у цьому процесі є поступове запровадження прогресивних стандартів юридичної практики, які мають домінувати у сфері правотворчості [10, с. 9].

Одним із важливих компонентів апробації європейських стандартів є трансформація юридичної практики в сфері правотворчої діяльності в Україні. Зазначений компонент вважається складним, оскільки очевидною є відсутність взаємодія між суб'єктами правотвор-

чої діяльності, а законодавчі ініціативи часто не взаємодіють з програмними документами або між собою. За твердженням керівного складу Верховної Ради України, відсутність єдиного згодженого підходу до роботи з нормативно-правовими актами (далі НПА) призвела до того, що на даний момент чинна їх кількість перевищує 1 мільйон, що є юридичною катастрофою як для суб'єктів юридичної практики, так і для громадян [3]. Така ситуація потребує кореляції.

У продовження викладеного, зазначимо що в ЄС на сьогодні успішно впроваджені прогресивні практики щодо оцінки впливу проектів НПА на суспільні відносини. Зокрема, країни-члени, такі як Чехія, Німеччина, Греція, Угорщина, Латвія, Польща, Швеція, Іспанія, вже враховують оцінку впливу для всіх типів проектів НПА. У нашій державі, незважаючи на існуючі формальні вимоги щодо оцінки впливу проектів НПА, спостерігається відсутність системного та ефективного підходу до цього питання. Зокрема, відсутня системна робота по оцінці впливу на основі об'єктивних даних та наукових досліджень призводить до низької якості законодавчого регулювання. Важливо активно вдаватися в процес визначення ефективних стратегій та рішень для вирішення цих проблем, спираючись на досвід та практики успішних європейських країн у галузі оцінки впливу НПА на суспільство.

20 вересня 2023 року набув чинності Закон України №3354-IX «Про правотворчу діяльність», прийнятий Верховною Радою України 24 серпня 2023 року (законопроект реєстр. №5707). Головна мета цього закону - систематизація та удосконалення правотворчих процесів в Україні [2]. Прийняття цього законодавчого акту було спрямоване на забезпечення більшої зрозумілості та ефективності законодавчих процесів, а також регулювання діяльності та взаємин, пов'язаних із плануванням, розробкою, прийняттям та застосуванням НПА, а також контроль за їх виконанням. Варто зазначити, що з 20 вересня 2023 року розпочався термін у 6 місяців для представлення Кабінетом Міністрів законопроекту щодо лобізму та лобістської діяльності. Відповідна обов'язкова норма визначена заключними положеннями нового закону [2].

Закон України відіграє ключову роль у трансформації системної основи для подальшого розвитку української юридичної практики у відповідності до вимог ЄС. На це вказує те, що у пункті 1 частини 1 статті 3 Закону нарешті законодавчо визначає принцип верхо-

венства права, що застосовується до всіх сфер законодавства [2]. Цей принцип є універсальною цінністю правової системи ЄС і охоплює низку важливих аспектів: законність, юридична визначеність, запобігання зловживанню повноваженнями, рівність перед законом та недискримінація, а також гарантує доступ до правосуддя. До прикладу, при складанні процесуального документа адвокату зручніше використовувати визначену норму права, аніж спиратися на положення правової доктрини. Ця цитата може також слугувати вихідною точкою для обґрунтування застосування практики Європейського суду з прав людини в рамках статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод [4].

Зазначеним Законом також встановлюються та детально розкриваються ще деякі засади правотворчої діяльності, які відповідають ідейному наповненню універсальних цінностей ЄС. Серед них - принципи системності та комплексності, пропорційності, а також ресурсної забезпеченості.

У законі ї впроваджено єдиний категорійно-понятійний апарат, а також чітко визначено такі поняття, як «норма», «закон», «кодекс», «нормативно-правовий акт». Крім того, введено ієрархічну систему НПА, що ґрунтується на їхній юридичній силі. Це сприяє ясності та структурованості правового середовища, а також забезпечує консистентність у застосуванні законодавства.

Зокрема, частиною 2 статті 19 Закону в Україні встановлено наступну ієрархію нормативно-правових актів [2]:

1. Конституція України.
2. Чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.
3. Закони.
4. Постанови Верховної Ради України, укази Президента України.
5. Постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти Національного банку України.
6. Накази міністерств.
7. Нормативно-правові акти інших державних органів.
8. Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим.
9. Акти обласних державних адміністрацій.
10. Накази міністерств Автономної Республіки Крим.
11. Акти Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

12. Акти районних державних адміністрацій.

13. Акти органів місцевого самоврядування.

Варто наголосити, що найважливішими аспектами, що віддзеркалюють стандарти ЄС для правозастосовчої діяльності є ті положення Закону, які визначають принципи дії НПА у часі, просторі, відносно різних суб'єктів, а також механізми подолання правових прогалин та урегулювання колізій між нормами права. Ці положення надають правозастосовчим органам чіткі вказівки щодо того, як ефективно застосовувати норми законодавства в різних контекстах. Вони визначають порядок та умови застосування законів в різні періоди часу, на різних територіях та до різних осіб чи груп суб'єктів та допомагають вирішувати ситуації правового невизначення чи конфлікту, що можуть виникнути у процесі застосування законодавства, забезпечуючи консистентність і стабільність в правовій системі.

У контексті подолання правових колізій, що, мабуть, є найбільш практично значущим аспектом розглядуваного Закону, законодавець виокремлює два їх типи:

- протиріччя виникають у зв'язку з колізіями норм права в нормативно-правових актах рівної юридичної сили.

- невідповідності виникають у зв'язку з колізіями норм права в нормативно-правових актах різної юридичної сили [2].

Колізії, такі як протиріччя або невідповідності між нормами права у нормативно-правових актах, що стосуються одних і тих самих суспільних відносин, будуть подолані за таких умов:

1. Якщо виникає колізія між кодексом і первинним законом, пріоритет у застосуванні має норма права, яка міститься у кодексі, якщо інше не передбачено в цьому кодексі.

2. При виявленні колізії між нормативно-правовими актами різної юридичної сили, перевагу в застосуванні мають норми, які включені у нормативно-правовий акт з вищим рівнем юридичної сили.

3. При виявленні колізії між нормативно-правовими актами рівної юридичної сили, перевагу в застосуванні отримують норми, які включені у нормативно-правові акти спеціального законодавства України або норми, що зазначені у нормативно-правових актах, які набрали чинності пізніше.

Додатково, закон також встановлює особливості планування правотворчої діяльності, зокрема в розробці проектів законів. Ним передбачено впровадження механізмів для

юридичного прогнозування та уточнення процедур підготовки проектів НПА. Ці аспекти спрямовані на створення систематичного та ефективного підходу до розробки законодавчих актів [2].

Визначення особливостей у плануванні правотворчості дозволяє оптимізувати процес створення законів, забезпечуючи якість та зручність у використанні нових норм. Впровадження механізмів юридичного прогнозування вказує на важливість передбачення можливих юридичних наслідків при прийнятті нових законів. Такі новації сприяють стабільності та відповідальності у процесі правотворчої діяльності на прикладі країн ЄС.

На нашу думку особливо цінним є також виокремлення положення пункту 2 частини 2 статті 19 Закону, яке закріплює, що «чинні міжнародні договори мають на території України вищу юридичну силу, ніж НПА, зазначені у пунктах 3–13 цієї частини, і є обов'язковими до виконання на території України» [2]. З іншого боку, це означає, що міжнародний договір має більший правовий вплив, ніж, наприклад, Кримінальний процесуальний кодекс України. Зокрема, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод вважається «сильнішою» за КПК.

Так, Відповідно до статті 9 Конституції України, а також статті 1 Кримінального процесуального кодексу, міжнародний договір вважався складовою частиною національного законодавства [5,6]. Однак, на практиці слідчий або прокурор міг стверджувати, що, крім кодексу, для нього «нічого іншого не існує». Відтепер адвокати отримали значущий аргумент, який підсилює їхню позицію в цьому питанні.

Цікавим з професійної точки зору є положення, яке стосується правового моніторингу. Воно розглядаються як систематична та комплексна діяльність суб'єктів правотворчості, спрямована на спостереження, аналіз та оцінку законодавства під час його реалізації з метою його удосконалення та прогнозування розвитку. Також додається розгляд способів здійснення моніторингу, використання його результатів, особливостей моніторингу актів, включених до Єдиного державного реєстру НПА, і результатів узагальнення судової практики, аналізу судової статистики, що фактично виконує роль «фільтра» в правотворчій діяльності, передумови його ефективності та результативності, уніфікації практики правозастосування. Інноваційні положення щодо правового моніторингу вже протягом значного часу є складовою частиною законодавства

багатьох країн Європи, що представляють собою своєрідний стандарт юридичної практики.

Новий закон передбачає можливість суду застосовувати аналогію закону або аналогію права для подолання правових прогалів у випадках, що передбачені законом. Аналогія закону використовується шляхом застосування положень закону, який регулює подібні суспільні відносини до нерегульованих суспільних відносин. Аналогія права застосовується шляхом застосування загальних принципів права до суспільних відносин, що не врегульовані нормативно-правовими актами.

Проте аналогія закону або аналогія права не можуть використовуватися для визначення повноважень, меж дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб, а також для притягнення особи до юридичної відповідальності.

Крім того, новий закон визначає судову практику як одне з джерел інформації та даних, необхідних для оцінки нормативно-правових актів. Верховний Суд, на підставі аналізу судової статистики та узагальнення судової практики, може звертатися до суб'єкта правотворчої діяльності з пропозицією стосовно прийняття, внесення змін, зупинення або дострокового відновлення дії структурного елемента відповідного нормативно-правового акту, а також визнання його таким, що втратив чинність.

Відповідно до закону, також вносяться зміни до Кодексу адміністративного судочинства, що стосуються процедур, пов'язаних з визнанням нормативно-правових актів протиправними або скасуванням індивідуальних актів [7].

Відповідно до цих змін, у разі визнання судом нормативно-правового акту або скасування індивідуального акту як протиправних і нечинних, суд може винести рішення, яке зобов'язує відповідальний суб'єкт владних повноважень здійснити необхідні заходи для відновлення прав, свобод чи інтересів особи, що звернулася до суду для захисту своїх прав та інтересів.

В законі зазначено, що суд може призупинити дію нормативно-правового акту або окремого його елемента з метою забезпечення позову, згідно з процедурою, визначеною у Кодексі адміністративного судочинства України (за винятком законів).

У випадку, коли припинення дії нормативно-правового акта відбувається на основі судового рішення, його дія припиняється з моменту, коли відповідне рішення суду набирає законної сили.

Закон набув чинності, проте вступає в дію лише через рік після завершення періоду воєнного стану. Тим не менше, визначення та підходи, які були формалізовані цим Законом раніше існували в правовій доктрині і вже можуть використовуватися у правозастосовчій практиці.

Відтак, навіть до повного введення Закону в дію, його ключові визначення та правові підходи стають доступними для застосування у судовій та правозастосовчій діяльності. Це надає можливість використовувати нововведення та враховувати їх у рішеннях, сприяючи більш швидкому та ефективному впровадженню змін, які передбачені даним Законом.

Висновки. Підсумовуючи усе викладене вище, зауважимо, що Закон України націлений на гарантування розробки якісних проєктів нормативно-правових актів. Він сприяє максимальному залученню до процесу правотворчості як кваліфікованих фахівців, так і представників громадських організацій. Метою закону є формування законодавства Укра-

їни як системи нормативно-правових актів, яка організована та ієрархічно побудована. Ці акти відповідають європейським і світовим стандартам як за змістом, так і за юридико-технічним рівнем, що в свою чергу призводить до забезпечення адекватного рівня захисту прав і свобод громадян України.

Важливим аспектом є процес втілення цих цінностей у правотворчій діяльності України, яка активно працює над адаптацією європейських стандартів та норм у своє законодавство.

Це проявляється у прийнятті законів, спрямованих на захист прав людини, розвиток демократичних інститутів, боротьбу з корупцією та зміцнення правового державного ладу.

У процесі наукової розвідки з'ясовано, що універсальні цінності Європейського Союзу активно втілюються в правотворчій діяльності, яка постійно еволюціонує для забезпечення їх захисту і підтримки, і це є ключовим фактором у зміцненні демократії, прав людини та правового державного ладу в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Угода Про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 04.02.2024).
2. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. №3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 04.02.2024).
3. Прес-служба Апарату Верховної Ради України від 08 червня 2021 р. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/209945.html> (дата звернення: 06.02.2024).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: з поправками, внесен. відповідно до положень Протоколів №№ 11 та 14 з Протоколами №№ 1, 4, 6, 7, 12 та 13). Право України. 2010. № 10. С. 215–233.
5. Конституція України: Основний Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 01.02.2024).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: затв. Законом України від 13.06.2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775> (дата звернення: 11.02.2024).
7. Кодекс адміністративного судочинства України: закон України від 06.07.2005р. №2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 11.02.2024).
8. Яковюк І.В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз: монографія. Харків: Право, 2013. 760 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11813/1/Yakoviyk_2013.pdf (дата звернення: 11.02.2024).
9. Гриценко В. Г., Соболь Є. Ю., Рябовол Л. Т., Кондратенко В. М., Мілова Т. М. Інтеграція правової системи України в Європейський простір: стан та шляхи розвитку: монографія. Кропивницький: Полімед-Сервіс, 2018. 336 с. URL: <https://rep.dnuvs.ukr.education/items/409755d0-0526-4662-a6a0-6bdcb2aa389e> (дата звернення: 12.02.2024).
10. Берестень А.В. Європейська інтеграція України як чинник трансформації юридичної практики (теоретико-правовий аспект). Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2023р. №35. С. 8-14. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-35-01> (дата звернення: 01.02.2024)..

Стаття надійшла до редакції 20.02.2024

Стаття рекомендована до друку 27.03.2024

A. V. BERESTEN

PhD student, Faculty of Law

E-mail: avberesten@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-6148-3453>

V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

UNIVERSAL VALUES OF THE EUROPEAN UNION AS LEGAL STANDARDS IN LEGISLATIVE ACTIVITY IN UKRAINE (THEORETICAL-LEGAL ASPECT)

ANNOTATION. *Introduction.* This article is dedicated to a scientific-practical analysis of the provisions of the Law of Ukraine dated August 24, 2023, No. 3354-IX "On Legislative Activity" (hereinafter referred to as the Law), which regulates social relations in the sphere of legislative activity in Ukraine in the context of Eurointegration. Specifically, it addresses activities and regulation related to planning, development, adoption (issuance), application of normative legal acts, and legal monitoring. The article provides an analysis of individual provisions of the law, legal and organizational principles of legislative activity, methods, and the sequence of its implementation, as well as the elimination of gaps and conflicts in normative legal acts.

Summary of the main results of the study. The study's main findings reveal that the Law establishes the framework for legislative activity in Ukraine "from beginning to end," including the delineation of stages in developing draft laws. Specifically, it stipulates that a draft legislative act should be developed based on the concept of the legislative act project. This concept reflects a fundamental approach to regulating social relations, the purpose and objectives of legal regulation, new rights and obligations of legal participants, as well as anticipated socio-economic and other consequences of its implementation upon adoption (issuance) of the legislative act, etc.

Conclusion. The departure from the Soviet principle of monopoly on legislative activity entails expanding the circle of subjects who, in accordance with the Constitution and laws of Ukraine, have the right to adopt legislative acts. This also necessitates public oversight of the aforementioned process, requiring a conceptual reconsideration of legal practice in the legislative activity process in Ukraine. Problems related to organizational and legal support have a negative impact on human rights and freedoms, the efficiency of legislative subjects' work, and the overall perfection of the legislative system. This underscores the urgent need for legislative regulation of legislative activity in Ukraine to avoid negative consequences for society and ensure the effective functioning of the country's legal system.

KEY WORDS: law, legislation, legislative activity, legal practice, legal technique, eurointegration, sustainability

REFERENCES

1. Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand, dated June 27, 2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (date of application: 02/04/2024) (in Ukrainian).
2. Regarding legislative activity: Law of Ukraine dated August 24, 2023 No. 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (accessed: 04.02.2024) (in Ukrainian).
3. Press service of the Office of the Verkhovna Rada of Ukraine dated June 8, 2021. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/209945.html> (accessed: 06.02.2024) (in Ukrainian).
4. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: as amended in accordance with the provisions of Protocols Nos. 11 and 14 with Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12 and 13. Law of Ukraine. 2010. No. 10. P. 215–233 (in Ukrainian).
5. Constitution of Ukraine: Fundamental Law dated June 28, 1996 No. 254к/96-BP. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (accessed: 01.02.2024) (in Ukrainian).
6. Criminal Procedure Code of Ukraine: approved by Law of Ukraine dated June 13, 2012 No. 4651-VI. Verkhovna Rada of Ukraine: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775> (accessed: 11.02.2024) (in Ukrainian).
7. Code of Administrative Judicial Procedure of Ukraine: Law of Ukraine dated July 6, 2005 No. 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (accessed: 11.02.2024) (in Ukrainian).
8. Yakovyuk I.V. (2013) Legal Foundations of Integration into the EU: General Theoretical Analysis: Monograph. Kharkiv: Pravo, 2013. 760 p. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11813/1/Yakoviyk_2013.pdf (accessed: 11.02.2024) (in Ukrainian).
9. Hrytsenko V.G. Sobol Ye.Yu., Riabovol L.T., Kondratenko V.M., Milova T.M. (2018) Integration of the Legal System of Ukraine into the European Space: Current State and Development Paths: Monograph. Kropyvnytskyi: Polimed-Service, 2018. 336 p. URL: <https://rep.dnuvs.ukr.education/items/409755d0-0526-4662-a6a0-6bdbcb2aa389e> (accessed: 12.02.2024) (in Ukrainian).
10. Beresten A.V. (2023) European Integration of Ukraine as a Factor of Legal Practice Transformation (Theoretical-Legal Aspect). The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law» No. 37. P. 8-14. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-35-01> (accessed: 01.02.2024) (in Ukrainian).

The article was received by the editors 20.02.2024

The article is recommended for printing 27.03.2024

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-03>

УДК 378: 342.7

С.В. ВАСИЛЬСВ

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри історії та суспільно-економічних дисциплін

E-mail: Stas.vasilev.83@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1470-4426>

Комунальний заклад «Харківська Гуманітарно-Педагогічна Академія»

Харків, 61000, вул. Шота Руставелі, 7

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

АНОТАЦІЯ. Наукова стаття присвячена особливостям правового регулювання студентського самоврядування у закладах вищої освіти України в умовах воєнного стану. Актуальність обраної проблематики пов'язана із необхідністю врахувати нові умови діяльності закладів вищої освіти в умовах воєнного стану під час розробки законодавчих і підзаконних актів, що будуть регулювати освітню діяльність. Досліджено законодавчі і підзаконні акти, які встановлюють умови діяльності органів студентського самоврядування. Наукова новизна дослідження полягає у визначенні рекомендацій для вдосконалення правового регулювання роботи органів студентського самоврядування в умовах воєнного стану.

Особливості правового регулювання діяльності студентських парламентів в умовах воєнного стану полягають у дистанційному проведенні виборів до органів студентського самоврядування та дистанційних засіданнях обраних студентських рад. Взаємодія між адміністрацією закладу вищої освіти та керівництвом студентської ради повинна відбуватися також дистанційно.

Для вдосконалення правового регулювання діяльності органів студентського самоврядування пропонується у локальних положеннях про студентське самоврядування кожного закладу вищої освіти передбачити наступні норми. Закріпити, що вибори органів студентського самоврядування та засідання студентських парламентів в умовах воєнного стану проводяться за допомогою засобів дистанційного зв'язку. Встановити, що діяльність студентських рад окремих гуртожитків припиняється до часу відновлення очного навчання. Передбачити оприлюднення рішень студентських рад на сайті закладу вищої освіти на спеціально створеній електронній сторінці. Серед завдань студентського самоврядування може бути запроваджено надання допомоги здобувачам вищої освіти з числа внутрішньо переміщених осіб або залучення студентів до волонтерської діяльності.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: заклад вищої освіти, правове регулювання, студентське самоврядування, здобувачі освіти.

Як цитувати: Васильєв С. В. Правове регулювання студентського самоврядування в умовах воєнного стану. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право»*. 2024. Вип. 37. С. 35-42, <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-03>

In cites: Vasyliev S.V. Legal regulation of student self-government under the conditions of the marital state. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (37), P. 35-42, <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-03> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Запровадження воєнного стану в Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації вплинуло на організацію освітнього процесу. Окремі заклади вищої освіти були змушені переїхати в іншу місцевість, багато закладів розпочали працювати в дистанційному режимі, значна частина здобувачів освіти виїхала за межі України. В таких умовах належного правового регулювання потребують особливості проведення навчальних занять, проходження практики, специфіка роботи органів студентського самоврядування, проведення зборів трудового колективу у дистанційному режимі. Наведені

аргументи обґрунтовують актуальність обраної теми наукового дослідження.

Стан дослідження проблеми. Проблеми діяльності органів студентського самоврядування та особливості освітнього процесу в умовах воєнного стану здебільшого відображені у дослідженнях науковців у галузі педагогіки.

Водночас, іноді дослідники у сфері права також вивчали зазначену проблематику. Зокрема, проблеми організації освітнього процесу в умовах воєнного стану відображені у працях Т. О. Губанової [1] та Т. В. Шарової [17].

Вказані дослідники намагались з'ясувати специфіку роботи закладу вищої освіти в умовах воєнного стану. Разом із тим, робота органів студентського самоврядування не виступає в якості окремого об'єкту дослідження. Особливості діяльності органів студентського самоврядування відображені у працях О. І. Зайченко [2], А. С. Киричук та Н. В. Кацари [3], І. І. Сидорук [13], Ю. А. Скиби, Л. М. Червоної та О. М. Паламарчук [14], О. Ю. Ступки та А. В. Козорог [15], К. Г. Трибулькевич [16]. Праці вказаних науковців дозволяють сформулювати загальне уявлення про специфіку формування і діяльності, основні напрями роботи органів студентського самоврядування. Разом із тим, дослідники не вивчали правове регулювання особливостей діяльності студентського самоврядування в умовах воєнного стану.

Мета та завдання дослідження. Мета наукової статті полягає у визначенні особливостей правового регулювання діяльності студентського самоврядування під час воєнного стану. Завдання дослідження передбачають:

- визначення нормативно-правової бази створення і діяльності органів студентського самоврядування у закладах вищої освіти;
- встановлення особливостей діяльності органів студентського самоврядування в умовах воєнного стану;
- розробка рекомендацій щодо вдосконалення законодавства, яке регулює роботу органів студентського самоврядування під час воєнного стану.

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні рекомендацій для вдосконалення правового регулювання діяльності органів студентського самоврядування в умовах воєнного стану.

Вклад основного матеріалу. Правовідносини у сфері освіти охоплюють також і громадське самоврядування в освітніх закладах. Згідно зі ч. 1 ст. 28 Закону України «Про освіту» право на громадське самоврядування передбачає можливість учасників освітнього процесу колективно вирішувати проблеми захисту їхніх прав та інтересів, організації дозвілля та оздоровлення.

Здобувачі освіти та педагогічні працівники можуть брати участь у громадському нагляді (контролі) та в управлінні закладом освіти у межах повноважень, визначених законом та установчими документами закладу освіти [9].

При цьому у закладі освіти можуть діяти органи самоврядування здобувачів освіти. На думку О. І. Зайченко, громадське самовря-

дування у закладі освіти охоплює діяльність батьківських та піклувальних рад, зборів трудового колективу та учнівських парламентів. Учасники освітнього процесу можуть виявити свою громадську позицію під час формування та діяльності відповідних органів самоврядування [2, с. 8]. Одним із різновидів громадського самоврядування у закладах освіти є студентське самоврядування у закладах вищої освіти.

Правовою основою для діяльності студентського самоврядування є законодавчі та підзаконні акти. А. С. Киричук та Н. В. Кацара стверджують, що законодавством про вищу освіту детально врегульовано повноваження студентських рад або парламентів, особливості формування органів самоврядування та засади взаємодії із адміністрацією закладу освіти [3, с. 291].

Дійсно, варто відзначити, що ст. 40 Закону України «Про вищу освіту» (далі – Закон № 1556-VII) спеціально присвячена правовому регулюванню проблем студентського самоврядування.

Зокрема, згідно із ч. 1 ст. 40 Закону № 1556-VII студентське самоврядування визначається як діяльність здобувачів вищої освіти щодо самостійного вирішення проблем освітнього процесу та побутових проблем, спільного захисту своїх прав під час навчання, участі в управлінні закладом вищої освіти [8].

Науковці також висловлювалися щодо сутності і напрямів діяльності студентського самоврядування. І. І. Сидорук наголошує на тому, що студентське самоврядування закладу вищої освіти сприяє розвитку соціальної активності молоді, адаптації першокурсників до студентського життя, виявленню осіб із лідерськими та організаційними здібностями, формуванню почуття відповідальності, налагодженню контактів між студентами різних курсів та спеціальностей [13, с. 205].

Ю. А. Скиба, Л. М. Червона та О. М. Паламарчук наголошують, що діяльність органів студентського самоврядування може бути спрямована на запобігання порушенням академічної доброчесності, оцінювання освітньої діяльності науково-педагогічних працівників, внесення пропозицій щодо формування освітніх програм та навчальних планів [14, с. 134].

Трибулькевич К. Г. наголошує на тому, що студентське самоврядування дозволяє розкрити різноманітні таланти, нахили та вподобання окремих студентів, широкого поширення набула практика залучення здобувачів до роботи ректорату та вченої ради закладу [16, с. 301].

Враховуючи законодавчі та доктринальні визначення, можемо запропонувати власне розуміння студентського самоврядування як способу залучення здобувачів вищої освіти до виховних, наукових, мистецьких заходів та участі у прийнятті кадрових і управлінських рішень у закладі вищої освіти.

Статус органів студентського самоврядування та їх повноваження встановлені у ст. 40 Закону № 1556-VII, Примірному положенні про студентське самоврядування у закладі вищої освіти (далі – Положення про студентське самоврядування), Примірному статуті вищого навчального закладу (далі – Примірний статут ЗВО) та інших підзаконних актах. Законодавчі норми встановлюють порядок формування органів студентського самоврядування та особливості їх діяльності. Водночас, не враховують специфіку освітнього процесу під час воєнного стану.

Законодавство регулює перелік органів студентського самоврядування та строки їх діяльності. Згідно із ч. 4 ст. 40 Закону № 1556-VII органи студентського самоврядування можуть бути створені на рівні групи, інституту (факультету), відділення, спеціальності, курсу, гуртожитку, студентського містечка, закладу вищої освіти. Можуть бути обрані такі органи студентського самоврядування, як студентські ради, парламенти, старостати, студентський деканат або ректорат строком на один рік [8].

Відповідно до п. 14 Положення про студентське самоврядування строк повноважень виборних органів студентського самоврядування визначається закладом вищої освіти [10].

Норми про створення органів студентського самоврядування із правом прийняття дорадчих рішень закріплені у п. п. 5.5. – 5.7. Примірного статуту ЗВО [11]. Варто зазначити, що Примірний статут закладу вищого статуту було затверджено у 2003 році, а Положення про студентське самоврядування – у 2007 році, тобто до прийняття чинного Закону України «Про вищу освіту» у 2014 році. У випадку суперечності норм зазначених нормативно-правових актів повинні застосовуватися положення Закону № 1556-VII.

Варто наголосити на тому, що проведення виборів до органів студентського самоврядування потребує дотримання процедури таємного або відкритого голосування, яку необхідно виконати також і під час запровадження воєнного стану.

Значну роль органів студентського самоврядування в управлінні закладом вищої освіти відзначають науковці. Зокрема, до-

слідники О. Ю. Ступак та А. В. Козорог стверджують, що формування органів студентського самоврядування сприяє налагодженню конструктивної співпраці між адміністрацією закладу та студентами. Деканати і ректорат можуть врахувати побажання здобувачів стосовно організації навчального процесу, викладання окремих освітніх компонентів та якості роботи конкретних викладачів [15, с. 270]. Варто зауважити, що справжня робота органів студентського самоврядування залежить від бажання здобувачів освіти брати участь у громадській діяльності.

Адже багато студентів, в першу чергу, можуть приділяти увагу навчальному процесу та науковій діяльності. Деякі студенти намагаються отримати додатковий дохід, поєднуючи роботу та навчання. Окремі здобувачі приділяють увагу тренуванням і спортивним змаганням. Враховуючи вказані фактори, викладачам варто зацікавлювати студентів у роботі органів студентського самоврядування.

Повноваження студентських рад або парламентів передбачені у ст. 40 Закону № 1556-VII та підзаконних актах. Зокрема, представники здобувачів вищої освіти можуть брати участь у вирішенні питань організації дозвілля і побуту студентів, призначенні стипендій, вдосконаленні освітнього процесу та науково-дослідної діяльності.

Органи студентського самоврядування мають право оголошувати акції протесту, проводити наукові, спортивні, організаційні та виховні заходи. Важливо наголосити, що в окремих випадках керівництво закладу вищої освіти повинно погоджувати свої кадрові управлінські рішення із представниками студентського самоврядування. Наприклад, узгоджувати рішення про відрахування здобувачів, переведення із контрактної форми навчання на бюджетну, призначення заступника декана та заступника директора інституту зі студентським парламентом [8].

Згідно із п. 25 і п. 26 Положення про студентське самоврядування обрані здобувачами освіти органи самоорганізації студентів мають право звертатися з пропозиціями, заявами, клопотаннями до адміністрації закладу, в тому числі із заявами про порушення прав здобувачів освіти, здійснювати конструктивний діалог із деканатами та управлінням закладу вищої освіти [10].

Відповідно до п. 5 Порядку призначення і виплати стипендій до складу стипендіальної комісії закладу вищої освіти повинно входити до половини представників здобувачів вищої освіти.

Саме вказаний орган управління закладом освіти має право приймати рішення про призначення академічних і соціальних стипендій студентам [4].

Варто наголосити, що вирішення багатьох із перелічених питань потребує проведення засідань студентського парламенту, сенату, студентського ректорату, стипендіальних комісій або інших утворених у закладі органів студентського самоврядування. Водночас, здійснення будь-яких організаційних, виховних, наукових та спортивних заходів у закладах вищої освіти під час воєнного стану достатньо ускладнене.

Таким чином, під час формування органів студентського самоврядування повинні відбуватися загальні збори здобувачів освіти, проводитися вибори органів студентського самоврядування закладу вищої освіти та, можливо, окремих факультетів і спеціальностей. Діяльність органів студентського самоврядування полягає у проведенні засідань студентського парламенту або інших органів самоорганізації здобувачів освіти, зверненні до керівництва факультетів або закладу освіти щодо вирішення проблем студентства. За ініціативою студентського самоврядування можуть проводитися наукові, спортивні, організаційно-виховні, культурні та мистецькі заходи.

Подібна діяльність в умовах воєнного стану характеризується низкою особливостей, адже існує небезпека значних людських жертв внаслідок зібрання великої кількості студентів у приміщенні закладу вищої освіти. Актуальною є потреба у вдосконаленні правових засад роботи органів студентського самоврядування під час воєнного стану.

Освітній процес в умовах воєнного стану характеризується низкою особливостей. Зокрема, відповідно до ст. 57-1 Закону України «Про освіту» передбачено запровадження дистанційної форми освітнього процесу в умовах воєнного стану.

Викладачам закладів вищої освіти та здобувачам, які були вимушені змінити місце проживання, залишити робоче місце або місце навчання, гарантується збереження місця роботи та навчання, виплата стипендії, надання гуртожитку та харчування за новим місцем проживання у разі потреби [9].

Зазначену норму було встановлено у березні 2022 року в умовах наступу збройних сил Російської Федерації на територію України. Варто звернути увагу на положення наказу Міністерства освіти та науки України «Про деякі питання організації роботи закладів

фахової передвищої та вищої освіти на час воєнного стану» від 07 березня 2022 року. Норми цього наказу встановлюють завдання для керівників закладів вищої освіти щодо забезпечення захисту учасників освітнього процесу, евакуації викладачів і здобувачів до безпечного місця, налагодження навчального процесу в дистанційній формі [12].

Отже, в умовах бойових дій та воєнного стану освітня діяльність багатьох закладів вищої освіти була переведена у дистанційну форму. Науковці висловлюють різні рекомендації щодо організації освітнього процесу в умовах воєнного стану.

Наприклад, Т. О. Губанова наголошує, що в під час бойових дій актуальними питаннями стають організація роботи закладів вищої освіти у дистанційній формі, відновлення пошкодженої інфраструктури закладів вищої освіти, запобігання втечі за кордон талановитих науковців і студентів [1, с. 29].

Саме робота із талановитою молоддю повинна зашкодити переїзду за кордон здібних здобувачів освіти, які можуть залучатися до післявоєнної відбудови України.

У вирішенні цього завдання важливу роль можуть відіграти органи студентського самоврядування. Т. М. Шарова стверджує, що у закладі вищої освіти варто розробити окреме положення про дистанційну форму навчання та освітній портал для розміщення презентацій лекцій, тестових і практичних завдань з навчальних дисциплін [17, с. 290].

Вважаємо, що відповідне положення про організацію дистанційного навчання може містити окремі пункти про особливості діяльності органів студентського самоврядування в умовах воєнного стану.

Згідно із ч. 2 і ч. 7 ст. 40 Закону № 1556-VII правовою основою діяльності студентського самоврядування у закладі вищої освіти є відповідне положення про студентське самоврядування, яке затверджується загальними зборами здобувачів вищої освіти [8].

У цьому локальному нормативно-правовому акті повинні закріплюватися положення про особливості діяльності студентського самоврядування під час воєнного стану.

Чинне Примірне положення про студентське самоврядування у вищих навчальних закладах України затверджене наказом МОН України від 15 листопада 2007 року [10], а тому не відповідає вимогам ст. 40 Закону України «Про вищу освіту», який був ухвалений у 2014 році. Жодних змін у Положенні про студентське самоврядування після 2014 року не було закріплено.

Також у цьому підзаконному акті немає норм права, які б регулювали особливості діяльності органів студентського самоврядування після проголошення воєнного стану.

Аналізуючи локальні положення про студентське самоврядування окремих закладів вищої освіти, необхідно відзначити, що вони не містять норм про особливості діяльності студентських парламентів та проведення виборів до них в умовах воєнного стану.

Зокрема, на сайті Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка оприлюднено Положення про студентське самоврядування, затверджене зборами студентів 10 вересня 2015 року. Вказаний локальний нормативний акт регулює порядок виборів і особливості діяльності органів самоврядування студентів на рівні університету та окремого факультету [5].

Водночас, у ньому немає жодної норми про специфіку здійснення студентського самоврядування під час воєнного стану. Під час ознайомлення із сайтом Львівського національного університету імені Івана Франка можна знайти Положення про студентське самоврядування, ухвалене конференцією студентів 24 березня 2015 року.

До вказаного положення періодично вносяться зміни, воно встановлює мету, завдання, права і обов'язки, особливості виборчого процесу студентського самоврядування, визначає структуру органів самоврядування [6].

Разом із тим, у цьому положенні також відсутні будь-які норми про особливості діяльності органів студентського самоврядування в умовах воєнного стану.

Привертає увагу положення про студентське самоврядування Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, ухвалене конференцією студентів 14 вересня 2023 року, тобто вже під час війни.

Воно регулює повноваження конференцій студентів, студентського сенату, студентських рад інститутів, факультетів і гуртожитків, статус студентського омбудсмена, особливості виборів до органів студентського самоврядування, інші проблеми.

У положенні є розділи про матеріально-фінансову основу студентського самоврядування та міжнародну діяльність [7].

Але жодних норм про особливості здійснення повноважень органів студентського самоврядування під час воєнного стану не передбачено.

Виникає закономірне питання про доцільність існування органів студентського самоврядування гуртожитків в умовах дистанційного навчання.

Адже більшість студентів здобувають вищу освіту дистанційно, знаходячись у себе вдома за місцем проживання або навіть за кордоном.

Цілком логічним виглядає висновок про запровадження окремого розділу у положеннях про студентське самоврядування окремих закладів вищої освіти, який би регулював роботу студентських рад в умовах воєнного стану.

Висновок. Студентське самоврядування виступає у ролі способу залучення здобувачів вищої освіти до виховних, наукових, мистецьких заходів та участі у прийнятті кадрових і управлінських рішень у закладі вищої освіти.

Особливості діяльності органів студентського самоврядування в умовах воєнного стану полягають в наступному:

1. Вибори органів студентського самоврядування необхідно проводити щорічно в умовах запровадження дистанційного навчання, коли здобувачі освіти можуть перебувати у різних місцевостях України та за кордоном.

2. Засідання обраних органів студентського самоврядування необхідно проводити дистанційно за допомогою інтернету.

3. Взаємодія між адміністрацією закладу вищої освіти та керівництвом студентської ради повинна відбуватися також в умовах дистанційного освітнього процесу.

Враховуючи наведені особливості, у Примірному положенні про студентське самоврядування та відповідних локальних документах кожного закладу вищої освіти варто передбачити наступні норми:

Вибори органів студентського самоврядування в умовах воєнного стану проводяться за допомогою засобів дистанційного зв'язку.

1. Діяльність студентських рад окремих гуртожитків припиняється до часу відновлення очного навчання.

2. Засідання студентських парламентів закладу вищої освіти або факультету відбуваються дистанційно.

3. Всі рішення органів студентського самоврядування оприлюднюються на сайті закладу вищої освіти на спеціально створеній сторінці, яка відображає особливості роботи студентського самоврядування.

4. Взаємодія між органами студентського самоврядування та адміністрацією за-

кладу освіти відбувається за допомогою електронного документообігу.

5. Серед завдань студентського самоврядування може бути передбачено надання допомоги здобувачам вищої освіти з числа внутрішньо переміщених осіб, залучення студентів до волонтерської діяльності, інших видів допомоги постраждалим від бойових дій.

6. Необхідно оновити Примірне положення про студентське самоврядування у за-

кладі вищої освіти і привести його у відповідність із нормами Закону України «Про вищу освіту».

Подальші перспективи наукових досліджень можуть стосуватися вдосконалення правового регулювання окремих напрямів діяльності органів студентського самоврядування під час воєнного стану, запровадження нових форм роботи, вирішенню проблем, які виникають перед студентами в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Губанова Т. О. Функціонування закладів вищої освіти в умовах воєнного стану: сучасний стан та перспективи. Київський юридичний журнал. 2023. Вип. 3. С. 23 – 31
2. Зайченко О. І. Шляхи розвитку державно-громадського управління в системі освіти. Теорія та методика управління освітою. 2010. № 4. С. 5 – 14
3. Киричук А. С., Кацара Н. В. Аналіз загальних положень Закону України «Про вищу освіту». Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія «Право». 2015. Випуск 27. С. 289 – 293
4. Питання стипендіального забезпечення : постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2004 року № 882. Законодавство України. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/882-2004-p> (дата звернення: 05 січня 2024 року)
5. Положення про студентське самоврядування КНУ імені Т. Г. Шевченка : затверджено Загальними зборами студентів 10 вересня 2015 року. Офіційний сайт Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка. URL : p.knu.ua/wp-content/uploads/2016/08/Polozhennya_pro_studentske_samovryaduvannya_KNU.pdf (дата звернення: 05 січня 2024 року)
6. Положення про студентське самоврядування ЛНУ імені Івана Франка : затверджено загальною конференцією студентів 24 березня 2016 року. Офіційний сайт Львівського національного університету імені Івана Франка. URL : <http://studentgovernment.lnu.edu.ua> (дата звернення: 05 січня 2024 року)
7. Положення про студентське самоврядування Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого : затверджено конференцією студентів 14 вересня 2023 року. Офіційний сайт Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. URL : https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/09/polozhennya_pro_studentske_samovryaduvannya_vid_14_veresnya_2023.pdf (дата звернення: 05 січня 2024 року)
8. Про вищу освіту : Закон України від 01 липня 2014 року № 1556-VII. Законодавство України. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 05 січня 2024 року)
9. Про освіту : Закон України від 05 вересня 2017 року № 2145-VIII. Законодавство України. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 05 січня 2024 року)
10. Про затвердження Примірного положення про студентське самоврядування у вищих навчальних закладах України : наказ МОН України від 15 листопада 2007 року № 1010. Законодавство України. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1010290-07#top> (дата звернення: 05 січня 2024 року)
11. Про затвердження Примірного статуту вищого навчального закладу : наказ МОН України від 05 лютого 2003 року № 60. Законодавство України. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060290-03#Text> (дата звернення: 05 січня 2024 року)
12. Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої та вищої освіти на час воєнного стану : наказ Міністерства освіти та науки України від 07 березня 2022 року. Законодавство України. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0235729-22#Text> (дата звернення: 05 січня 2024 року)
13. Сидорук І. І. Студентське самоврядування як чинник формування та розвитку соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників. Педагогічний часопис Волині. 2018. № 4 (11). С. 202 – 208
14. Скиба Ю. А., Червона Л. М., Паламарчук О. М. Студентське самоврядування та його роль у забезпеченні якості вищої освіти. International scientific journal of Universities and leadership. 2022. № 14. С. 127 – 137
15. Ступка О. Ю., Козорог А. В. Роль студентського самоврядування в управлінні вищим навчальним закладом. Витоки педагогічної майстерності. 2014. Випуск 14. С. 267 – 273
16. Трибулькевич К. Г. Студентське самоврядування: реалії розвитку. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія «Педагогічні науки». 2018. Випуск 61. С. 298 – 302
17. Шарова Т. М. Навчальний процес релокованого закладу вищої освіти в умовах воєнного стану. Збірник науково-методичних праць Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного «Удосконалення освітньо-виховного процесу в закладі вищої освіти», Запоріжжя : ТДАТУ, 2023, Вип. 26, С. 288 – 296.

Стаття надійшла до редакції 05.01.2024
Стаття рекомендована до друку 01.03.2024

S. V. VASYLIEV

PhD in Law, Associate Professor

Associate Professor of Department of history and
socio-economic disciplines Municipal establishment

E-mail: Stas.vasilev.83@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1470-4426>

«Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of the Kharkiv regional council

Kharkiv, 61000, Shota Rustaveli, 7

LEGAL REGULATION OF STUDENT SELF-GOVERNMENT UNDER THE CONDITIONS OF THE MARITAL STATE

ANNOTATION. The scientific article is devoted to the peculiarities of the legal regulation of student self-government in higher education institutions of Ukraine under martial law. The relevance of the selected issues is related to the need to take into account the new operating conditions of higher education institutions under martial law during the development of legislative and by-laws that will regulate educational activities. The legislative and by-laws, which establish the conditions of activity of student self-government bodies, have been studied. The scientific novelty of the study consists of determining recommendations for improving the legal regulation of the work of student self-government bodies under martial law.

Peculiarities of the legal regulation of the activity of student parliaments in the conditions of martial law are the remote holding of elections to student self-government bodies and remote meetings of elected student councils. Interaction between the administration of the institution of higher education and the leadership of the student council should also take place remotely.

To improve the legal regulation of the activities of student self-government bodies, it is proposed to provide the following norms in the local provisions on student self-government of each institution of higher education. Establish that elections of student self-government bodies and meetings of student parliaments in martial law conditions are conducted using remote communication. To establish that the activity of student councils of individual dormitories is suspended until the time of resumption of full-time education. Provide for the publication of decisions of student councils on the website of the institution of higher education on a specially created electronic page. Among the tasks of student self-government, assistance to higher education seekers from internally displaced persons or involvement of students in volunteer activities may be introduced.

KEY WORDS: *institution of higher education, legal regulation, student self-government, education seekers.*

REFERENCES

1. Hubanova T. O. (2023). Functioning of higher education institutions under martial law: current state and prospects. *Kyiv Law Journal*. Issue 3. Pages 23 – 31 (in Ukrainian).
2. Zaichenko O. I. (2010). Ways of development of public administration in the education system. Theory and methodology of education management. Issue 4. Pages 5 – 14 (in Ukrainian).
3. Kyrychuk A. S., Katsara N. V. (2015). Analysis of the general provisions of the Law of Ukraine "On Higher Education". *Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov. Law series*. Issue 27. Pages 289 – 293 (in Ukrainian).
4. The issue of scholarship support: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 12, 2004, № 882. *Legislation of Ukraine. Verkhovna Rada of Ukraine*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/882-2004-п> (in Ukrainian).
5. Regulations on student self-government of KNU named after him T. G. Shevchenko: approved by the General Meeting of students on September 10, 2015. The official website of Kyiv National University named after T. G. Shevchenko. URL : p.knu.ua/wp-content/uploads/2016/08/Polozhennya_pro_studentske_samovyadvannya_KNU.pdf (in Ukrainian).
6. Regulations on student self-government of the Ivan Franko National University: approved by the general conference of students on March 24, 2016. Official website of Ivan Franko Lviv National University. URL : <http://studentgovernment.lnu.edu.ua> (in Ukrainian).
7. Regulations on student self-government of Yaroslav the Wise National University of Law: approved by the students' conference on September 14, 2023. Official website of Yaroslav the Wise National Law University. URL : https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/09/polozhennya_pro_studentske_samovyadvannya_vid_14_veresnya_2023.pdf (in Ukrainian).
8. On higher education: Law of Ukraine dated July 1, 2014, № 1556-VII. *Legislation of Ukraine. Verkhovna Rada of Ukraine*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (in Ukrainian).

9. On education: Law of Ukraine dated September 5, 2017, № 2145-VIII. Legislation of Ukraine. Verkhovna Rada of Ukraine. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (in Ukrainian).
10. On the approval of the Model Regulation on student self-government in higher educational institutions of Ukraine: order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine dated November 15, 2007, № 1010. Legislation of Ukraine. Verkhovna Rada of Ukraine. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1010290-07#top> (in Ukrainian).
11. On the approval of the Model Charter of a higher educational institution: order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine dated February 5, 2003, № 60. Legislation of Ukraine. Verkhovna Rada of Ukraine. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060290-03#Text> (in Ukrainian).
12. On some issues of organizing the work of professional pre-higher and higher education institutions during martial law: order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated March 7, 2022, Legislation of Ukraine. Verkhovna Rada of Ukraine. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0235729-22#Text> (in Ukrainian).
13. Sydoruk I. I. (2018). Student self-government as a factor in the formation and development of social competence of future social workers. Pedagogical journal of Volyn. Issue 4 (11). Pages 202 – 208 (in Ukrainian).
14. Skyba Yu. A., Chervona L. M., Palamarchuk O. M. (2022). Student self-government and its role in ensuring the quality of higher education. International scientific journal of Universities and leadership. Issue 14. Pages 127 – 137 (in Ukrainian).
15. Stupka O. Yu., Kozoroh A. V. (2014). The role of student self-government in the management of a higher educational institution. Origins of pedagogical skills. Issue 14. Pages 267 – 273 (in Ukrainian).
16. Trybulkevych K. H. (2018). Student self-government: development realities. Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series "Pedagogical Sciences". Issue 261. Pages 298 – 302 (in Ukrainian).
17. Sharova T. M. (2023). The educational process of a relocated institution of higher education under martial law. A collection of scientific and methodological works of the Dmytro Motornyi Tavra State University of Agrotechnology "Improving the educational process in a higher education institution", Zaporizhzhia : TDATU, Issue 26. Pages 288 – 296 (in Ukrainian).

The article was received by the editors 05.01.2024

The article is recommended for printing 01.03.2024

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-04>

УДК: 351.741.077.91(477)

С. Г. ПЕВКО

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри фундаментальних та
юридичних дисциплін факультету №6

E-mail: Stanislav.advocate@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1488-9715>

Харківський національний університет внутрішніх справ,
Проспект Льва Ландау, 27, Харків, Харківська область, 61000

АКСІОЛОГІЯ ДОКУМЕНТУ У ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* У даній статті здійснено комплексний аналіз визначення цінності документу у діяльності органу Національної поліції в Україні з метою встановлення значущості документів у поліцейській діяльності. Працівники поліції працюють та опрацьовують велику кількість документів, що безпосередньо впливають на правомірність вчинення владних повноважень та рівень ефективності діяльності даного органу. Тому питання значущості документів у діяльності поліції є досить важливим.

Короткий зміст основних результатів дослідження. За для всеосяжного та об'єктивного розкриття обраної теми, було здійснено дослідження питання сутності поліцейської діяльності з метою встановлення місця документу у відповідній владній сфері, у результаті чого здійснено висновок щодо основних сутнісних напрямів діяльності поліції, а саме: охорона громадського порядку та громадської безпеки, прав та свобод людини і громадянина, запобігання вчиненням правопорушень, виявлення причин вчинення правопорушень, припинення вчинення правопорушень, розслідування вчинених правопорушень. Що вимагає опрацювання та створення значної кількості документів у ході реалізації поліцейських повноважень, в даних сферах їх діяльності. Також проаналізовано походження документу, як матеріального носія інформації, здійснено історичний екскурс походження даного терміну та визначено його квінтесенцію. Виокремлено ознаки документу та визначено його види. У результаті чого сформовано поняття документу, як матеріального носія фіксації, зберігання та передавання інформації. Дане визначення повністю відповідає сутності застосування документу у діяльності поліції, що є підставою встановлення взаємозв'язку документу із поліцейською діяльністю. Визначивши основні питання досліджуваної теми, здійснено аналіз місця документів у діяльності поліції в Україні через конкретизацію їх проявів, у ході здійснення поліцейських повноважень. Виходячи із цього було встановлено обов'язковість складання певних видів документів у діяльності поліції, що пов'язана як з організаційно-розпорядчою діяльністю, так із застосування превентивних чи примусових заходів.

Висновки. Отже, проаналізувавши обрану тему, можна прийти до висновків про беззаперечну цінність документу у діяльності поліції. А саме, документ служить у діяльності поліції, як засіб фіксації інформації про вчинення певних владних повноважень працівниками поліції, засвідчення факту виконання службових обов'язків, певних фактів та служить засобом доказування. Окрім цього, у документі фіксуються факт, що мають юридичне значення та спричиняють виникнення, зміну чи припинення правовідносин та зміну правового статусу особи. Тому документ є важливими компонентом діяльності поліції в Україні.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: документ, поліцейський, повноваження, аксіологія документу, види документів, сутність документу.

Як цитувати: Певко С. Г. Аксіологія документу у діяльності Національної поліції України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право»*. 2024. Вип.37. С. 43-50 . <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-04>

In cites: Pevko S. G. Axiology of the document in the activity of the National Police of Ukraine. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law", (37)*, P.43-50 . <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-04> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Вже багато століть, засобом фіксування інформації було та є паперовий носій. Він виступає зручним варіантом фіксації, зберігання та передавання інформації. З часом, виникла необхідність встановлення вимог до фіксації інформації на відповідному паперовому носії, що став називатися

документ. Поняття терміну документ, виникло ще за часів Російської імперії, яким позначали засіб фіксації інформації. При широкому використанні документу у суспільстві та його різних сферах, стала необхідність вироблення культури складання, обігу (поводження) та зберігання документів..

У зв'язку із цим виникла необхідність створення прикладних юридичних дисциплін, які б навчали юристів-фахівців, правоохоронців тощо, поводженню із документами. Юридичне документознавство, це одна із дисциплін що розкриває дане питання. Однак, тема цінності документів у діяльності працівників правоохоронних органів досі залишається не достатньо розкритою. Відсутність розуміння аксіології документів у будь-якій сфері, призводить до багатьох помилок при їх складанні через невідповідальне ставлення до них. Тому дослідження цінності документів у правоохоронній діяльності є важливим питанням враховуючи постійне використання документації у діяльності органів Національної поліції України у ході реалізації владних повноважень.

Метою дослідження у даній статті є визначення цінності існування документів у діяльності органів Національної поліції України за для підняття актуальності правильного їх складання, використання та зберігання під час здійснення професійної діяльності органами влади.

Основні результати дослідження. Документ завжди існував, як засіб закріплення (фіксування) інформації за для можливості її передання, зберігання та виступати джерелом доказування. Однак у будь-якій професійній діяльності використання документів, хоч і є розповсюдженим але не завжди вирає цінність його існування. У діяльності органів влади, а саме Національної поліції, документ має широке використання, як засіб фіксації, передання, зберігання інформації так і джерело доказування. Тому, за для визначення цінності документів у діяльності органу Національної поліції в країні, необхідно спочатку дослідити сутність діяльності даного органу з метою визначення фактів існування та використання документів.

Історичний розвиток держави зумовив виділення поліцейської сфери діяльності, що зумовлене бажанням регулювання суспільних відносин за для забезпечення громадського порядку та громадської безпеки, утворення необхідних умов для реалізації кожною особою своїх суб'єктивних прав та свобод. Основним із завдань держави досі є створення ефективної системи правоохоронних органів, члени якої мають повноваження правозастосування законного примусу у ході охорони суспільних благ та протидії загрози, які існують у державі. «Поліцейська діяльність» є однією з основоположних категорій

у поліцейському праві, яка, власне, і уособлює ті складові, що направлені на реалізацію мети сучасної держави в правоохоронній сфері життєдіяльності суспільства [1, с. 350].

З точки хору історичного огляду, етимологічне коріння поняття «поліція» бере свій початок з часів античності та має грецьке походження від слова «politeia» (в основі якого лежить інше слово «polis» — місто), що означало міську безпеку. Окрім того, в античні часи цивільна адміністрація позначалася латинським словом «politia». Загалом в даний період поняття «поліція» вживалося для визначення полісного устрою. Аристотель під терміном «politia» розумів в свій час полісне (державне) управління. В такому значенні даний термін широко використовувався в 11 офіційній мові законодавства та адміністрації на території Стародавнього Риму, а пізніше Візантії [2, с. 3]. Протягом певного часу, дане значення набуло досить вужчого змісту та застосовувалося у своїй діяльності політиками та науковими працівниками з метою надання характеристики певного напрямку управління світи («res politicae»), що мав місце у тих чи інших державах того часу. Наприклад, даним терміном позначалася діяльність уряду, яка була направлена на забезпечення громадського порядку або репресії в галузі безпеки, а також на організацію правового регулювання у сфері добробуту населення держави [3, с. 5-6].

У ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [4, с.28]. Орган поліції здійснює адміністративну діяльність реалізуючи надані йому повноваження державою. Адміністративна діяльність Національної поліції – це виконавчо-розпорядча, державно-владна діяльність з організації та здійснення Національною поліцією функцій з охорони публічного порядку, забезпечення публічної безпеки, попередження й припинення правопорушень адміністративно-правовими засобами та надання публічно-сервісних послуг. Об'єктом адміністративної діяльності Національної поліції є громадський порядок та громадська безпека [5, с.8]. Отже, діяльність поліції направлена на охорону існуючого порядку у правовій державі, безпеки громадян, боротьбу із правопорушеннями шляхом протидії ним, їх фіксації та розслідування, що у свою чергу потребує створення та використання великої кількості документації. Тому пи-

тання аксіології документу у діяльності органів поліції є вкрай важливим та потребує комплексного вивчення. За для досягнення даної мети, необхідно всебічно розглянути квінтесенцію терміну «документ», як основоположного елементу досліджуваного питання. Динаміка документаційного забезпечення публічного адміністрування в органах Національної поліції неопосередковано пов'язан з визначенням «документ». Офіційне визначення сутності документа міститься у національних та міжнародних стандартах: документ (document) – зафіксована інформація або об'єкт, який може трактуватися як окрема одиниця [6]; інформація, зафіксована на матеріальному носії, основною функцією якого є зберігати та передавати її в часі та просторі [7]; Дані поняття є значно загальними та не достатніми для повноцінного дослідження питання документа, тому слід розпочати огляд даного питання з історичного аспекту визначення терміну «документ».

Самим популярним засобом, що слугував для виготовлення документів була глина. На сьогодні було знайдено десятки тисяч текстів, що було створені клинописом, які містять інформацію про тодішній побут, культуру, природу, історію, науку тогочасних людей. Так, серед руїн палацу царя Атурбаніпала в Ніневії археологи відкрили декілька кімнат, в яких, здавалося, хтось звалив тисячі клинописних табличок. Після підрахунку їх виявилось близько 30 тисяч. Ця бібліотека зберегла всю історію культури та соціальних стосунків населення Шумеру та Вавилону. Вавилонцям належить і слава першодруків. Один документ розмножувався в певній кількості і розсилався за призначенням [8, с. 200]. У тогочасному Єгипті дані фіксували на папірусах. Більше всього фіксували листи, що видавали представники держави. Листи обліку та статистики, що містили інформацію представників органів влади, фараонів династій протягом всієї історії держави. Пізніше наубільшої популярності мав такий вид матеріалу, як пергамент. Він був призначений для письма, виготовлявся із обробленої шкіри свиней чи телят. Дайни вид листів став використовуватися ще у II ст. до н.е.. С початком нашої ери у Китаї був створений папір. Представники Китаю досить тривалий час приховували технології, що надали їм змогу виготовляти папір для писання. На Сході найпопулярнішим матеріалом, з якого виготовляли документи був шовк та тканина. По шовку писали чорною або червоною тушшю пензликами різної величини. Але зі збільшенням виробництва паперу шовк витіснився. Європа також поступово перейшла на папір як

основний матеріал для виготовлення документів [9, с. 80].

Визначення поняття «документ» доволі неоднозначне. Наприклад представники Китаю називають даний термін «веньцзянь», японці – «бунсьо», євреї – «місмах», араби – «васіка». Досить типове значення та висловлювання даного терміну мають представники слов'янських, німецьких та романських народів, які отримали та зробили адаптацію терміну «documentum», але іноді можна зустріти вислів «record». Значну роботу у сфері дослідження щодо походження терміну «документ» та наступним динамічним вдосконаленням значення даного терміну здійснив польський вчений Анджей Сускі (Andrzej Suski). Він вважає, що корінь цього терміну слід розглядати через індоєвропейську прамову, що мала місце приблизно дві тисячі років до н.е. Слово «dek» у ній означало жест протягнутих рук, пов'язаний із передаванням, прийманням або одержанням чогось. Також існують інші погляди щодо пошуків питання витоків терміну «документ», такі німецький оглядач Гельмут Арнтц обгрунтував, що даний термін має своє походження від слова «delc» (або «dec»), від якого утворилося число «десять», оскільки на двох руках людини 10 пальців, звідси перша частина складного слова «дека...», що означає теж «десять» (наприклад: «декада» – десять днів, «декатрон» – десятиборство), або «деци...», що в складних словах відповідає поняттю «десята частина» (наприклад, «дециметр» – 1/10 метра, «децилітр» – 1/10 літра). Пізніше сам корінь «dec» внаслідок заміни голосних букв, був замінений на «doc» у слові «doco» – учу, навчаю, від якого були утворені слова «doctor» – учений, «doctrina» – вчення, «documentum» – той, що навчає, повчальний приклад. Дане розуміння терміну «документ» застосовувалося Цезарем і Цицероном. Доволі пізніше, даний термін набув юридичне і був зазначений, як «письмовий доказ», «доказ, отриманий з книжок, який підтверджує записи офіційних актів» [10, с.34-35]. З точки зору представників історії, здійснюючи обмін відомостями, тодішні люди надавали один одному певні записи, як підтвердження певних подій або фактів, тому відповідні речі на яких вони засвідчувалися і почали називати «документ». Навіть починаючи з античності, у практиці юриспруденції визнавалася первинність документів, їх захищеність від переробок. Погляди деяких вчених, визначають документ у визначенні, як свідчення у письмовій формі. У даному контексті воно вживалося починаючи із середньовіччя до дев'ятнадцятого століття.

Термін «документ» був запозичений із латинської мови усіма європейськими мовами. У російській мові даний термін вживався у значенні письмового свідоцтва, дане значення виникло ще за часів правління Петра I, що було у той час запозичено із німецької та польської мов. Значення поняття «документ» на початку ХХ століття мало декілька визначень: 1) будь-який папір, складений у законному порядку і здатний слугувати доказом прав на щось (майнових, на вільне проживання) або на виконання якихось зобов'язань (умови, договори, боргові зобов'язання); 2) взагалі будь-яке письмове свідчення [11]. Сучасні погляди науковців говорять про документ з точки зору етимологічного значення як: 1) діловий папір, що посвідчує певний юридичний факт, підтверджує право на що-небудь, слугує доказом будь-чого; 2) письмове свідчення, що офіційно підтверджує особу; 3) письмовий твір, грамота, рахунок і т. ін. як свідчення про щось історичне, важливе; 4) спеціальне значення – форматований паперовий носій даних, що його заповнюють автоматично або вручну [12, с. 236]. Документ можна розглядати як матеріальний об'єкт із зафіксованою на ньому інформацією [13, с. 53].

У криміналістичній науці, поняття документа має особливе значення, так як він має роль об'єкту дослідження кримінології. Він досліджується у випадках необхідності визначення часу та способу виготовлення, існування внесення певних змін до нього, визначення першочергового змісту та інших ситуацій. Щодо кримінального процесуального права, в ньому поняття «документ» має ширше значення, так як до даного визначення відноситься фотокартки місця подій, сліди у вигляді зліпок зі сліду, фонограми з допитів. Зокрема, А. Коп'єва до документів відносить схеми, креслення, малюнки, карти, фотознімки, фонограми, виконані механічним способом зліпки, відбитки, моделі [14, с. 18]. Так, як життя у сфері права є особливим відзеркаленням суспільства, у наці юридичне документознавство існує відповідне визначення документа. Юридичним документом вважається письмовий акт, який створюється відповідно до вимог законодавства і вміщує у собі інформацію правового характеру, а саме: засвідчення прав, обов'язків або підтвердження фактів, що мають юридичне значення, подій чи дій, що тягнуть за собою виникнення, зміну або припинення прав та обов'язків.

Розглядаючи законодавче регулювання питання квінтесенції «документ», можна встановити наступне. На даний час в Україні є

декілька тлумачень закріплених законодавством, які визначають поняття документ, як: 1) ДСТУ 2392–94: «Документ – записана інформація, яка може розглядатися як одиниця у ході здійснення інформаційної діяльності» [15, с.12]; 2) ДСТУ 2732–94: «Документ – інформація, зафіксована на матеріальному носії, основною функцією якого є зберігати та передавати її в часі та просторі.» [16, с.2]; 3) ДСТУ 3017–95: «Документ – матеріальний об'єкт з інформацією, закріпленою створеним людиною способом, для її передачі в часі та просторі» [17]; 4) ДСТУ 2732:2004: «Документ – інформація, зафіксована на матеріальному носії, основною функцією якого є зберігати та передавати її в часі та просторі» [18].

Тобто, враховуючи погляди вчених та догми законодавства, виходячи із різнобічності визначень поняття, можна визначити документ як носій фіксації, зберігання та передання інформації. Виходячи з цього документу притаманні відповідні ознаки, використовуючи які дослідники мають різнобічність у поглядах щодо його тлумачення.

Деякі вчені вважають, що єдиними ознаками всіх документів є: 1) наявність семантичного змісту; Тобто у кожному конкретному документі є свій посил інформації, який необхідно донести до адресата (-ів). 2) Стабільна матеріальна (речовинна) форма; Кожному документу притаманна відповідна речова форма вираження. 3) Призначення для використання в соціальній комунікації; Будь-який документ є джерелом інформації, що призначена для комунікації між особами. 4) Завершеність повідомлення [19, с.37-38]. У будь-якому документі є завершеність викладу матеріалу. Г.М. Швецова-Водка визначає такі основні ознаки документів: 1. Наявність соціальної інформації, а саме різних думок, знань, вольових імпульсів, почуттів, які передаються від однієї людини до іншої. 2. Фіксованість інформації, завдяки якій виникає здатність документа до її збереження і передавання в часі та просторі. 3. Документ призначений для передавання інформації. Людина-комунікант визначає функції, які виконує документ у певній інформаційнокомунікаційній системі [20, с.100-101].

Окрім ознак документу слід звернутися о їх видоманітності. Запровадження інформаційних цифрових технологій з метою зберігання, обробки та використання інформації викликало необхідність винайдення нових форм документів, а саме на відповідних цифрових носіях, що мають назву «електронний документ». Електронний документ – документ,

інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму [21]. Зовнішнім виглядом надання електронного документа є зображення інформації, що в ньому міститься засобами електронної мережі або у паперовому вигляді, які надають змоги їх сприйняття людьми.

Сам термін «електронний документ» з'явився приблизно на початку 1990-х рр. у США, але у вітчизняному документознавстві він почав активно використовуватися лише у 2003 р., коли був ухвалений Закон України – «Про електронні документи та електронний документообіг» та – «Про електронний цифровий підпис». Дані документи на офіційному рівні регламентують право на використання електронних документів із їх обов'язковими реквізитами – електронним цифровим підписом, як офіційний документ, що стало рушійною стадією офіційного діловодства у електронному вигляді в організаціях, закладах, установах України [22, с. 18]. Враховуючи видо-манітність проявів форм документів, необхідно розглянути диференційність даного носія інформації.

Вперше була теорія класифікації документів полягала у їх поділі на групи, підгрупи й більш дрібні частини, які мали критерієм поділу за ознакою змістовного наповнення документу, його тематичній основі. Тематичну ознаку, яку було взято за основу для бібліотеко-бібліографічної класифікації, використав М. Д'юї для розробки варіантів Десятичної класифікації. Сьогодні цю класифікацію використовує більшість бібліотек світу [23, с. 78]. Науковець з Англії Джеймс Браун наприкінці XIX ст. запропонував здійснювати поділ документів за предметом, шляхом об'єднання в окремій системі поділ за предметом та диференціацією; однак результат був у вигляді поділу документів значно механічно та формалізовано у вигляді об'єднання документів за змістовною ознакою та ознакою побудови. Але відповідний критерій класифікації застосовувався лише на батьківщині науковця. Десь спочатку XX ст. було засновано інтегруючий підхід до поділу документів. Разом із цим у наукову діяльність були введені поняття «документа» та «документації». Першою спробою такої класифікації стала спроба, здійснена П.Отле, яку він описав у своїй книзі «Трактат про документацію» (1934 р.) [23, с. 79]. У даній науковій роботі були викладені першочергові види, які вмщували не тільки текстові

властивості, а й форми документів, його речового виразу.

Розглядаючи питання видів документів у діяльності органу Національної поліції, можна зробити висновок що даній діяльності притаманна у певній кількості різноманітність документів за критерієм змістовної класифікації. Управлінська діяльність органів НПУ фіксується в основному управлінськими (організаційно-розпорядчими) документами, до яких відносяться:

- організаційні документи (статути, положення, настанови, інструкції). В них містяться приписи, спрямовані на організацію системи управління (наприклад - положення про Міністерство НПУ України, Інструкція про роботу дільничного інспектора поліції і т. ін.);

- розпорядчі документи (накази, вказівки). За допомогою цих документів суб'єкт управління здійснює керівництво підлеглими об'єктами шляхом передачі управляючої, тобто розпорядчої, документації;

- довідково-інформаційні документи (листи, акти, довідки, рапорти, доповідні записки та ін.).

Перші дві групи відносяться до правових документів, оскільки інформація, що в них міститься, має юридичні наслідки, третя – до неправових документів. Головним завданням діловодства є забезпечення швидкої, безперебійної та ефективної роботи органів НПУ шляхом якісного та своєчасного складання документів, доведення їх до виконавців, контролю за виконанням документів та здачею їх в архів [24, с. 6-7]. Окрім цього працівники поліції складають документи, що фіксують факт вчинення правопорушення або на підставі яких застосовується до осіб певний вид стягнення, а саме протоколи та постанови. За допомогою відповідних документів у яких фіксується інформація, що має юридичне значення, здійснюється реалізація поліцейських повноважень та фіксація фактів їх вчинення. Тому цінність документів у діяльності поліції є беззаперечною так, як вся діяльність органу пов'язана із суворою документальною фіксацією вчених дій. Дана суворість фіксації напряму пов'язана із специфікою діяльності, а саме реалізації владних повноважень від імені держави.

Висновки. Отже, діяльність органу Національної поліції пов'язана із забезпеченням правопорядку у державі, що досягається через виконання покладених на даний орган завдань, а саме: охорона громадського порядку та громадської безпеки, запобігання вчи-

нення правопорушенням, припинення вчинення правопорушень, розслідування вчинення правопорушень.

Виконуючи встановлені завдання працівники поліції використовують документи, що є засобом фіксування, передання та зберігання інформації.

Документом є матеріальний носій з допомогою якого здійснюється фіксація, передання та зберігання інформації. Тобто основною складовою документа є не його форма, а змістове наповнення, тобто інформація. Документу притаманна низка ознак, що підтверджує його дефініцію. Однією із ознак є стабільна речова форма, що характеризується не існуванням єдиної форми вираження інформації, а саме обов'язковим носієм її фіксації. Тому говорячи про види документів, одним із видів поділу яких є за формою вираження, можна говорити про паперову форму вираження та електронну форму вираження. Працівники органу поліції використовують обидві

форми вираження фіксації інформації, як в електронному вигляді так і в паперовому вигляді.

Як то, наприклад складання постанови про вчинення адміністративного правопорушення за певні їх види, працівники поліції складають її в електронному вигляді чи протокол про факт вчинення дорожньо-транспортної пригоди у паперовому вигляді. Тобто форма вираження інформації не є важливим елементом даного питання.

Основний сенс полягає у тому, що у кожному випадку аксіологія документу у діяльності поліції полягає у його існуванні як необхідного засобу фіксації, передання та зберігання інформації за для підтвердження факту здійснення поліцейських повноважень, виконанням службових обов'язків представниками поліції та підтвердженням факту настання певних юридичних наслідків за для можливості подальшого розвитку правовідносин та виконання приписів законодавства в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Проневич О. С. Поліцейська діяльність як вид державно-управлінської діяльності. *Форум права*. 2009. № 2. С. 350–356. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2009_2_55.pdf (дата звернення: 24.07.2023).
2. Капарина М., Маренина О. Реформирование полиции в странах центральной и восточной Европы. Київ : За друга, 2005. 256 с.
3. Бельский К. С. Полиция и правовое государство. *Полицейское право*. 2005. № 1 (1). С. 96–100.
4. Вітвіцький С. С. Поліцейська діяльність : підручник. Київ: ВД Дакор, 2021. 372 с.
5. Глуховець В. А. Адміністративна діяльність Національної поліції : навч. посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 248 с.
6. Національний стандарт України «Інформація та документація. Керування документаційними процесами» (ДСТУ 4423–1:2005). URL: <https://studfiles.net/preview/5229361/> (дата звернення: 12.07.2023).
7. Національний стандарт України «Діловодство й архівна справа Терміни та визначення понять» (ДСТУ 2732:2004). URL: <https://studfiles.net/preview/5229366/> (дата звернення: 12.07.2023).
8. Палеха Ю. Історія діловодства (документознавчий аспект) : навч. посібник. Київ: Вид-во Ліра, 2011. 328 с.
9. Кулешов С. Документознавство : Історія. Теоретичні основи. Київ : ДАКККіМ, 2005. 163 с.
10. Ольга М. Еволюція тлумачення терміна «документ» від античності до сьогодення : матеріали V всеукраїнської науково-практичної конференції «Документно-інформаційні комунікації в умовах глобалізації: стан, проблеми і перспективи» 25 листопада 2020 року. Полтава, 2020. С. 33-39.
11. Булатова А. Т. Документоведение. URL: <http://window.edu.ru/resource/067/19067/files/metod637.pdf> (дата звернення: 17.07.2023).
12. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
13. Антопольский А. А. Правовое регулирование информационных объектов. *Проблемы информатизации*. 1999. № 3. С. 53-54.
14. Царьова І. В. Юридичне документознавство: навчальний посібник. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 172 с.
15. Інформація та документація. Базові поняття. Терміни та визначення: ДСТУ 2392–94. Київ: Держстандарт України, 1994. 53 с.
16. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення: ДСТУ 2732–94. Київ: Держстандарт України, 1994. 34 с.
17. Видання. Основні види. Терміни та визначення [Текст]: ДСТУ 3017–95. Київ: Держстандарт України, 1995. 47 с. URL: https://vpbm.com.ua/upload/dstus/dstu_3017-95.pdf (дата звернення: 17.07.2023).
18. Діловодство і архівна справа. Терміни та визначення понять. [Текст]: ДСТУ 2732:2004. К. : Держспоживстандарт України, 2005. 33 с. URL: [https://vn.court.gov.ua/userfiles/27_2732-2004\(1\).pdf](https://vn.court.gov.ua/userfiles/27_2732-2004(1).pdf) (дата звернення: 17.07.2023).
19. Кушнарченко Н. Н. Документоведение : Учебник . 7-е изд., стер. Київ: Знання, 2006. 459 с.

20. Швецова-Водка Г. М. Документознавство : навч. посіб.. Київ: Знання, 2007. 398 с.
21. Вільна енциклопедія Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Електронний_документ (дата звернення: 07.07.2023).
22. Лаба О. В. Основні етапи розвитку електронного діловодства. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2011. № 3. С. 16-19.
23. Палеха Ю. І. Організація загального діловодства : навч. посіб. для студ. ВНЗ. Київ: Ліра-К, 2009. 458 с.
24. Косаревська О. В. Особливості оформлення організаційно-розпорядчої документації в підрозділах Національної поліції України. Лекція. Одеса, 2017. 15 с.

Стаття надійшла до редакції 05.01.2024

Стаття рекомендована до друку 10.02.2024

S. G. PEVKO

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Fundamental and
Legal Disciplines of Faculty No. 6

E-mail: Stanislav.advocate@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1488-9715>

Kharkiv National University of Internal Affairs

27 Leva Landau Avenue, Kharkiv, Kharkiv, 61000, Ukraine

AXIOLOGY OF THE DOCUMENT IN THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

ANNOTATION. *Introduction.* In this article, a comprehensive analysis of determining the value of a document in the activity of the National Police in Ukraine is carried out in order to establish the significance of documents in police activity. Police officers work and process a large number of documents that directly affect the legality of the exercise of authority and the level of effectiveness of this body. Therefore, the question of the significance of documents in police activity is quite important.

Summary of the main results of the study. For a comprehensive and objective disclosure of the chosen topic, a study of the essence of police activity was carried out in order to establish the place of the document in the relevant sphere of authority, as a result of which a conclusion was made regarding the main essential areas of police activity, namely: protection of public order and public safety, human and citizen's rights and freedoms, prevention of offenses, detection of causes of offenses, termination of offenses, investigation of committed offences. That requires processing and creating a significant number of documents in the course of exercising police powers, in these areas of their activity. The origin of the document as a material carrier of information was also analyzed, a historical tour of the origin of this term was carried out, and its quintessence was determined. The features of the document are highlighted and its types are defined. As a result, the concept of a document was formed as a material medium for recording, storing and transmitting information. This definition fully corresponds to the essence of the application of the document in police activity, which is the basis for establishing the relationship between the document and police activity. Having determined the main issues of the researched topic, an analysis of the place of documents in the activity of the police in Ukraine was carried out through the specification of their manifestations, in the course of the exercise of police powers. Based on this, it was established that certain types of documents must be drawn up in the activities of the police, which are related both to organizational and administrative activities, and to the application of preventive or coercive measures.

Conclusions. So, after analyzing the chosen topic, you can come to conclusions about the undoubted value of the document in police activities. Namely, the document serves in police activities as a means of recording information about the exercise of certain powers by police officers, certification of the fact of the performance of official duties, certain facts, and serves as a means of proof. In addition, the document records a fact that has legal significance and causes the emergence, change or termination of legal relations and a change in the legal status of a person. Therefore, the document is an important component of police activity in Ukraine.

KEY WORDS: *document, police officer, authority, axiology of the document, types of documents, essence of the document.*

REFERENCES :

1. Pronevich O. S. (2009). Police activity as a type of public administration activity. *Law forum*, 2, 350–356. TSN. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2009_2_55.pdf (In Ukrainian)
2. Kaparina M., Marenina O. (2005). Reforming the police in countries Central and Eastern Europe. *Zadruga*. (In Russian)
3. Belsky K. S. (2005). Police and legal state. *Police law*, 1 (1), 96–100.
4. Vitvitskyi S. S. (2021). Police activity: textbook. VD Dakor. (In Ukrainian)

5. Glukhoverya V. A. (2017). Administrative activity of the National Police: education Manual. Dniprop. state University of Internal Affairs. (In Ukrainian)
6. (2023, July 12). National standard of Ukraine "Information and documentation. Management of documentation processes" (DSTU 4423-1:2005). TSN. <https://studfiles.net/preview/5229361/>(In Ukrainian)
7. (2023, July 12). National standard of Ukraine "Bookkeeping and archival affairs Terms and definitions of concepts" (DSTU 2732:2004). TSN. <https://studfiles.net/preview/5229366/> (In Ukrainian)
8. Palekha Yu. (2011). History of record keeping (documentary aspect): ed. manual. Lira Publishing House. (In Ukrainian)
9. Kuleshov S. (2005). Documentary studies: History. Theoretical foundations. DAKKKiM. (In Ukrainian)
10. Olga M. (2020). The evolution of the interpretation of the term "document" from antiquity to the present. Proceedings of the V All-Ukrainian Scientific and Practical Conference "Document and information communications in the conditions of globalization: state, problems and prospects". (In Ukrainian)
11. Bulatova A. T. Documentology. TSN. <http://window.edu.ru/resource/067/19067/files/metod637.pdf>
12. Busel, V. T. (2002). Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language. VTF "Perun". (In Ukrainian)
13. Antopolsky A. A. (1999). Legal regulation of information objects. Problems of informatization, 3, 53-54. (In Russian)
14. Tsareva I. V. (2017). Legal documentation: study guide. Dniprop. state University of Internal Affairs of affairs. (In Ukrainian)
15. (1994). Information and documentation. Basic concepts. Terms and definitions. Derzhstandard of Ukraine. (In Ukrainian)
16. (1994). Clerkship and archival work. Terms and definitions. Derzhstandard of Ukraine. (In Ukrainian)
17. (2023, July 17). Edition. The main types. Terms and definitions. DSTU 3017-95. State Standard of Ukraine. TSN. https://vpbm.com.ua/upload/dstus/dstu_3017-95.pdf (In Ukrainian)
18. (2023, July 17). Bookkeeping and archival work. Terms and definitions. [Text]: DSTU 2732:2004. State consumer standard of Ukraine. TSN. [https://vn.court.gov.ua/userfiles/27_2732-2004\(1\).pdf](https://vn.court.gov.ua/userfiles/27_2732-2004(1).pdf) (In Ukrainian)
19. Kushnarenko N. N. (2006). Documentology: Textbook. Knowledge. 20. Shvetsova-Vodka H. M. (2007). Documentary studies: teacher guide.. Knowledge. (In Ukrainian)
21. (2023, July 07). The free encyclopedia Wikipedia. TSN. https://uk.wikipedia.org/wiki/Електронний_документ (In Ukrainian)
22. Laba O. V. (2011). The main stages of the development of electronic record keeping. Library science. Documentary science. Informatology, 3, 16-19. (In Ukrainian)
23. Palekha Yu. I. (2009). Organization of general office management: training. manual for study university. Lira-K. (In Ukrainian)
24. Kosarevska O. V. (2017). Peculiarities of design of organizational administrative documentation in units of the National Police of Ukraine. Lecture. (In Ukrainian)

The article was received by the editors 05.01.2024
The article is recommended for printing 10.03.2024

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-05>

УДК 340.116:340.134(477)

О. С. ПЕРЕДЕРІЙ

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри державно-правових дисциплін

E-mail: perederii@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4898-876X>

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ІННОВАЦІЙНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЯК УМОВА УЧАСТІ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПОЛІТИКАХ

АНОТАЦІЯ *Вступ.* У статті з позицій загального теоретичного аналізу висвітлюється сутність основних інноваційних перетворень, які відбуваються у правовій системі України в умовах активізації процесів європейської інтеграції. Акцентовано увагу на взаємозв'язку змін національної правової системи України і залученням держави до участі у європейських політиках.

Короткий зміст основних результатів дослідження. З'ясовано, що поглиблення участі України у європейських політиках залежить від кількох базових чинників організаційного і правового характеру: формування унікальної нормативної основи для імплементації правових стандартів Європейського Союзу, у систему національного законодавства України, проведення інституційних реформ у системі органів державної влади, удосконалення договірних основ розвитку і поглиблення політичних відносин України і об'єднаної Європи. Розкрито основні кластери норм права Європейського Союзу, які на теперішній момент найбільш імplementовано у правову систему України (митна справа, продовольча безпека, ветеринарна та фітосанітарна політика, захист прав споживачів та охорона здоров'я, статистика, зовнішні відносини, транспортна політика, свобода підприємництва та надання послуг, фінансові послуги, свобода руху товарів). Доведено, що формально-юридичне забезпечення «переведення» функціонування багатьох сфер державного управління і життєдіяльності суспільства України на стандарти ЄС сприяє формування нових соціальних практик їх втілення на кшталт європейських (функціонування сфери публічних послуг, охорона правопорядку і забезпечення громадської безпеки, освіта і наука, медичне обслуговування та ін.).

Висновок. Обґрунтовано висновок про те, що інноваційні зміни національної правової системи України визначають, ступінь і глибину участі нашої держави у європейських політиках. Поступове поглиблення залучення працівників системи органів державної влади та місцевого самоврядування, а також громадян, які задіяні в інших сферах життя соціуму до участі у магістральних напрямках функціонування ЄС, створює реальне підґрунтя для пришвидшення вступу України до ЄС. Відповідно, перспективним завданням юридичної науки є обґрунтування найбільш ефективних способів подальшої імплементації правових стандартів регулювання суспільних відносин, які на рівні ЄС визнаються модельними.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *сталий розвиток, Україна, Європейський Союз, право, правова система, універсальні цінності, права особи, інновації, європейська інтеграція, європейські політики.*

Як цитувати: Передерій О.С., Інноваційні перетворення національної правової системи України як умова участі в європейських політиках. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право».* 2024. Вип. 37. С. 51-57. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-05>

In cites: Perederii O. S. Innovative transformations of the national legal system of Ukraine as a condition for participation in European policies. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law",* (37), P. 51-57. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-05> (in Ukrainian).

Постановка проблеми. У 2014 р. Україна і Європейський Союз уклали особливий за своїм історичним значенням міжнародний договір - Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію).

Зазначений документ став основним дороговказом європейської інтеграції України,

адже його положення після ратифікації стали частиною національного законодавства України [1].

В Угоді про асоціацію сторони визначили, що тісні і тривалі відносини України і ЄС передбачають долучення та участь нашої держави у «Європейських політиках» (далі – європейських політиках).

Враховуючи зміст преамбули та інших статей документа,

європейські політики слід розуміти як напрями міждержавної діяльності інституційного апарату ЄС у зовнішньополітичній і внутрішньополітичних сферах ЄС, що відповідають інтересам зміцнення і примноження універсальних цінностей об'єднаної Європи (повага до принципів демократії, верховенство права, недискримінація, ринкова економіка тощо). Україна може розраховувати на всеохоплюючу участь у реалізації європейських політик лише в статусі держави з розвинутою демократичною політичною системою, прозорою конкурентною економікою, ефективним правопорядком тощо. Досягти зазначеного можливо лише за умови впровадження інновацій у національну правову систему задля забезпечення втілення вимог і стандартів, які висуває ЄС. Отже, актуальним чинником результативної участі України у Європейських політиках є здійснення системи реформування національної правової системи.

Стан наукового дослідження теми. Проблематика реформування національної правової системи України в аспекті євроінтеграційних процесів у вітчизняній теоретичній юриспруденції сьогодні є популярною та розвинутою. Інформаційним базисом для сформульованих у статті ідей і позицій у певному ступені стали наукові праці таких вчених як О. М. Головка, Н. О. Кухарська,

Л. Р. Наливайко, Г. В. Ортіна, О. Я. Трагнюк, І. В. Яковюк та ін. Разом із тим, наукове дослідження аспектів взаємозв'язку інноваційного реформування правової системи України і долучення держави до участі у Європейських політиках є неповним і таким, що потребує спеціальних наукових напрацювань.

Метою дослідження є висвітлення взаємозв'язку сутності інноваційних перетворень національної правової системи України, проведення яких забезпечує розширення участі України у європейських політиках.

Основні результати дослідження. Правова система, як одне із самих складних явищ соціальної дійсності, постійно перебуває у стані трансформації. З одного боку, це об'єктивний процес. Як слушно зауважує О. Головка, у зв'язку з постійним розвитком суспільства, органи державної влади і, зокрема, юрисдикційні, продовжували вдосконалюватися як в організаційному відношенні, так і змістовно [2, с. 67]. Первинно, подібні удосконалення забезпечуються змінами змісту регуляторних положень нормативних актів, які є первинною нормативною основою функціонування усіх елементів правової системи. З іншого боку - зміст і якість таких трансформацій

обумовлюється багатьма чинниками. Одним із найбільш значущих з них є участь в міждержавних інтеграційних процесах.

Реалії першої чверті XXI століття такі, що реалізація Україною євроінтеграційних прагнень і поглиблення участі у європейських політиках є пріоритетом як для Українського народу, так і для ЄС. З урахуванням цього, євроінтеграція вимагає чіткої внутрішньої організаційно-політичної логіки, задіяння усієї системи засобів державного сприяння забезпечення членства в ЄС [3, с. 35].

Оскільки ЄС є міждержавним утворенням з власною наднаціональною політико-правовою і економічною системою, входження до його складу будь-якої нової держави має супроводжуватися першочерговим запровадженням загальноєвропейських стандартів державного управління і організації життєдіяльності в правовій, політичній, економічних сферах. Залучення України до урядування на рівні ЄС підвищує також і геополітичний потенціал країни. Населення України, таким чином, стає учасником трансформації політичної структури європейського континенту. Є усі підстави вважати, що це дасть позитивні результати.

Підтримуючи точку зору І. Яковюка і О. Трагнюк, збільшення моделі об'єднаної Європи дозволить узгодити різні інтереси багатонаціональних і поліконфесійних утворень, а також забезпечити співіснування народів в рамках єдиної політичної, правової та економічної системи [4, с. 12].

Фактичне поглиблення участі України у європейських політиках залежить від кількох базових комплексів інноваційних проєвропейських перетворень у національній правовій системі. Зокрема, це створення нормативної основи для імплементації актів ЄС у систему національного законодавства України, проведення інституційних реформ у системі органів державної влади, розвиток і поглиблення політичних відносин з ЄС в особливих умовах сьогодення, коли в Україні введено правовий режим воєнного стану.

Так, створення нормативно-правової бази для імплементації актів ЄС у систему національного законодавства передбачає впровадження новітніх для національної правової системи правових інститутів у різноманітних галузях правового регулювання. Зазначений процес має форму адаптації в Україні *acquis communautaire* (у перекладі з французької — «доробок (надбання) співдружності»). Йдеться, зокрема, про впровадження установчих договорів, вторинного законодавства ЄС, рі-

шень Суду ЄС, загальних принципів і доктрин права ЄС, міжнародних угод тощо.

Слід зауважити, що зазначений процес є непростим. Дається взнаки історичний чинник, складність подолання ідеологічних наративів мислення населення. У недалекому минулому правова система України сім десятиліть була складовою конфедеративного тоталітарного політичного конструкту у складі колишнього СРСР. Багаторічне перебування України у складі Радянського Союзу сформувало у населення України специфічні системи культурно-політичних і правових цінностей, у центрі яких домінували інтереси правлячої партії, а не інтереси особи. Поряд із цим слід визнати, що і *Acquis* західноєвропейські держави створювали протягом більше ніж 60 років під впливом складних геополітичних, гео економічних і внутрішньополітичних чинників. Народом об'єднаної Європи доводилось іноді здійснювати непопулярні реформи на шляху формування політики захисту універсальних цінностей ЄС. Лише у 2004 р. ЄС поповнився на 12 нових держав-членів, ВВП яких був значно нижчим від середнього в ЄС, існували значні соціальні відмінності. Проте об'єднана Європа це витримала через раціональну регіональну політику, яка забезпечила співпрацю між 271 регіоном у межах внутрішніх кордонів ЄС [5, с. 148]. У правовій сфері це також дало свій результат. На сьогодні у правовій системі ЄС діє понад 14 тисяч різних видів правових актів і майже 9 тисяч рішень Суду ЄС. Пріоритетними кластерами регулювання є: основи; внутрішній ринок; конкуренція та інклюзивне зростання; «зелений» порядок денний та сталий зв'язок; ресурси, сільське господарство та згуртованість; зовнішні відносини [6].

У відповідності до останньої редакції Звіту за результатами проведення первинної оцінки стану імплементації права Європейського Союзу (*Acquis* ЄС) станом на кінець 2023 р. Україна імплементувала 1625 актів права ЄС повністю та розпочала роботу над подальшою імплементацією 2739 актів [7].

Подібна оцінка проводилася у кілька етапів протягом 6 місяців 2023 р. і дала змогу визначити невідповідності та прогалини, які необхідно усунути в рамках переговорів та підготовки до вступу в ЄС. Наразі, найбільша кількість актів права ЄС, що вже повністю імплементовані в українське законодавство, міститься в таких розділах: «Митний Союз» (742 акти), «Продовольча безпека, ветеринарна та фітосанітарна політика» (80 актів), «Захист прав споживачів та охорона здоров'я» (67 актів), «Статистика» (245 актів), «Зовнішні від-

носини» (160 актів), «Свобода підприємництва і надання послуг» (263 акти), «Фінансові послуги» (216 актів), «Свобода руху товарів» (289 актів).

Більш того, у звіті визначено, що Україна незабаром має розробити Національну програму нормативно-правового наближення українського законодавства до актів права ЄС. Так чи інакше, але на сьогодні Україна впевнено збільшує обсяги імплементації права ЄС у національну правову систему.

Формально-юридичне забезпечення «переведення» функціонування багатьох сфер державного управління і життєдіяльності суспільства на стандарти ЄС сприяє формування нових соціальних практик їх втілення на кшталт європейських (функціонування сфери публічних послуг, охорона правопорядку і забезпечення громадської безпеки, освіта і наука, медичне обслуговування та ін.).

У додаток до наведеного, слід також вказати і на інституційно-правові новації, які впроваджує Україна у зв'язку з новим етапом активізації європейської інтеграції. Так, залучення України до участі у Європейських політиках обумовлено набуттям державою 23.06.2022 р. статусу кандидата в члени Європейського Союзу. У відповідності до Резолюції Європарламенту про статус кандидата України, Республіки Молдови і Грузії 2022/2716 (RSP) (далі – Резолюція про статус кандидата) статус кандидата сприяє розширенню та структурованості діалогу між Україною і ЄС задля розвитку подальшої економічної інтеграції та гармонізації законодавства України з нормами ЄС, а також поступового залучення до цієї роботи більшої кількості інституцій ЄС [8].

Набуття статусу кандидата є важливим і започатковує трьохетапний процес вступу України до європейського альянсу. Статус кандидата означає перше офіційне формальне підтвердження її євроінтеграційних прагнень та перспективи увійти у склад ЄС.

У контексті реформування правової системи, Україна як держава-кандидат на вступ до ЄС взяла зобов'язання виконати систему проміжних організаційно-правових завдань («кроків»), які передбачають впровадження системи інституційно-правових новацій.

Зокрема, це впровадження законодавчих гарантій деполітизації Конституційного Суду України на основі незалежної оцінки доброчесності та професійних навичок кандидатів на посади суддів відповідно до рекомендацій Венеціанської комісії, удосконалення процедури перевірки доброчесності кандидатів до Вищої ради юстиції та відбір кандидатів до

Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, оптимізація законодавства щодо протидії корупції, забезпечення відповідності законодавства про боротьбу з відмиванням грошей стандартам Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), розробка і законодавче затвердження стратегічного плану реформування всього правоохоронного сектору як частини середовища безпеки України, впровадження «антиолігархічного законодавства», прийняття закону про ЗМІ, який узгоджує законодавство України з Директивою ЄС про аудіовізуальні медіа-послуги та надає повноваження незалежному регулятору ЗМІ, завершити реформу законодавчої бази щодо національних меншин тощо.

Шлях до повного виконання Україною взятих на себе зобов'язань упродовж другої половини 2022 р. і усього 2023 р. був складним. На початок 2023 р. держава, за оцінкою експертів, «подолала психологічну межу» і перетнула позначку у 50 % виконання проміжних вимог із загальним балом 5,8 з 10 можливих [9].

У листопаді 2023 р. ЄС офіційно оголосив, що відкрити переговори про вступ до ЄС, але з додатковими вимогами щодо подальшого реформування національного законодавства. Україна виконала понад 90 % взятих зобов'язань. Тому робота у зазначеному напрямі не припиняється і буде продовжена.

Так чи інакше, але навіть в умовах відбиття російської військової агресії, втілення зазначених вище реформ законодавства обумовило розширення спектру участі України у Європейських політиках. Зокрема, у Звіті Європейської Комісії щодо України від 08.11.2023 р. зазначено про значне розширення спектру участі України у напрямках діяльності ЄС [10]. До найбільш значущих із них ми віднесемо такі:

— впродовж останніх двох років зростає загальна кількість спільних операцій України і держав-членів ЄС в сфері протидії організованій злочинності та кіберзлочинності;

— Україна чим далі більше залучається до програм ЄС з гуманітарної політики, енергетики, охорони довкілля, цивільного захисту населення;

— Україна користується безтарифним режимом торгівлі у межах зони вільної торгівлі з ЄС;

— започатковано участь України у логістичних ініціативах ЄС («Шляхи солідарності») та інвестиційних платформах ЄС («Інвестиційна платформа сусідства»);

— поглиблення політики східного партнерства;

— відбулося збільшення ступеню долучення України до європейських наукових ініціатив та освітніх програм (Еразмус +, Горизонт Європа, Дослідницька програма Євратому та навчальній програмі Євратому, «Цифрова Європа», «Фіскаліс», «Митниця», «Креативна Європа», «EU4Health» та ін.);

— участь України у локальних регіональних програмах розвитку ЄС (Стратегія ЄС для дунайського регіону).

Окремо наголосимо, що через повномасштабне військове російське вторгнення і окупацію частини території України, ЄС співпрацює з Україною в частині надання допомоги і запропонував утворити нові двосторонні інституції співпраці військово-оборонної спеціалізації. Так, у лютому 2024 р. ЄС виступив з ініціативою створити у Києві нову структуру – Бюро оборонних інновацій [11]. Слід наголосити, що зазначену інституцію планується заснувати у прив'язці до вступу у дію Стратегії оборонної промисловості ЄС. Планується, що посередництвом Бюро оборонних інновацій Україна буде забезпечувати участь в оборонній політиці ЄС. Це включає у себе внесок у розробку новітніх систем озброєння, інтеграцію України у європейські оборонні програми, оптимізацію процедур із закупівлі зброї. Це означає безпосередню участь нашої держави у спільному з ЄС ринку зброї та оборонних технологій. Більш того, створення такої структури відкриває можливості для поглиблення співпраці з ЄС у сфері оборони у межах взаємодії з Європейським оборонним агентством (EOA) та приєднання до програми Постійного структурованого співробітництва (PESCO). Наразі групою держав, які приєдналися до PESCO висунуто сорок сім проєктів у сфері безпеки, які ухвалені Радою ЄС [12, с. 43]. У контексті протидії російській військовій навалі потенційна участь нашої держави у заходах PESCO буде сприяти підвищенню рівня національної обороноздатності.

Безумовно, будь-які інноваційні перетворення, що відбуваються у зв'язку із залученням України до участі у європейських політиках, потребують не лише виважених управлінських заходів, концентрації організаційних зусиль, попередньої науково-експертної експертизи, а й значних фінансових ресурсів. При цьому, з обох сторін. Очевидним є те, що спроможностей державного бюджету України не завжди вистачає на забезпечення повноцінного втілення реформ правової системи, особливо на місцях. Тому слід шукати найбільш

оптимальні форми запозичення європейського досвіду. Особливо це проявляється коли мова йде про реформування національної економіки, культурної сфери і правових традицій, зміни ментальних особливостей українського суспільства. При цьому слід, як наголошували вітчизняні науковці, уникати сліпого запровадження практики держав ЄС, адже не існує у державах Західної Європи немає єдиного універсального методу вирішення соціальних проблем [13, с. 11].

Для спільного вирішення цієї проблеми Україна вже залучається до так загальноєвропейської «політики згуртованості», яка передбачає створення окремих фондів і виділення цільових коштів на розвиток найбільш проблемних секторів народного господарства. Участь України у зазначеному напрямі європейської політики є важливою, адже за попередніми оцінками експертів «The German Economic Institute» входження України до складу ЄС обійдеться у 186 млрд. євро [14].

Це справляє позитивний вплив на Україну, адже ЄС відкриває реальні можливості мінімізації ризиків, які можуть спіткати суспільство у процесі провадження реформ.

Висновки. Інноваційні зміни національної правової системи України визначають, фактично, ступінь і глибину участі нашої держави у європейських політиках.

Поступове поглиблення залучення працівників системи органів державної влади та місцевого самоврядування, а також громадян, які задіяні в інших сферах народного господарства і життєдіяльності суспільства до участі у магістральних напрямках функціонування ЄС, створює реальне підґрунтя для пришвидшення вступу України до ЄС.

Відповідно, перспективним завданням юридичної науки є обґрунтування найбільш ефективних способів подальшої імплементації правових стандартів регулювання суспільних відносин, які на рівні ЄС визнаються модельними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09. 2014 р. № 1678-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014 р. № 40. Ст. 2021
2. Holovko, O. M., Aristova, I. V., Shulhin, V. V. & Sobakar, A. O. (2021). Perspectives of electronic judicial proceeding' development: international experience and possibilities of its application in Ukraine. Political Questions, 39 (70). P.66-79 DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3970.03>
3. Кухарська Н.О. Україна в сучасних інтеграційних процесах: Навчальний посібник. Одеса: «Атлант ВОІ СОІУ». 2015. 186 с.
4. Yakovyuk, I., Okladnaya, M., Tragniuk, O., Shestopal, S., Hrybovskiy, B. The concept of «imperial federalism» in the service of european integration: history and contemporaneity. Turismo: Estudos & Práticas. № 2, 2020. P. 7-14 URL: <https://geplat.com/rtep/index.php/tourism/article/view/466/444> (дата звернення: 11.03.2024)
5. Ортіна Г. В. Особливості регіональної політики Європейського Союзу. Наукові праці НДФІ. 2012. № 4 (61). С. 147 - 149 URL: https://npndfi.org.ua/docs/NP_12_04_147_uk.pdf (дата звернення: 19.03.2024)
6. Баштовий Д. О. Що означає для України звіт Європейської Комісії? Інтернет-сайт LB.ua URL: https://lb.ua/blog/dmytro_bashtovyi/584072_shcho_oznachaie_ukraini_zvit.html (дата звернення: 13.03.2024)
7. Звіт за результатами проведення первинної оцінки стану імплементації права Європейського Союзу (Acquis ЄС). Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Zvit_UA.pdf (дата звернення: 15.03.2024)
8. Resolution on the candidate status of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia 2022/2716 (RSP). URL: <https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/printficheglobal.pdf?id=739315&l=en> (дата звернення: 09.03.2024)
9. Сидоренко Сергій. Саміт на половині шляху: як Україна виконує 7 вимог до кандидата у члени ЄС. Європейська правда. Міжнародна безпека та євроінтеграція України. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/02/17/7155269/> (дата звернення: 13.03.2024)
10. Ukraine 2023 Report. Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 2023. Communication on EU Enlargement policy. An official website of the European Union. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/bb61ea6ddd641179347a7191ecef3f_en?filename=SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf (дата звернення: 13.03.2024)
11. У ЄС розкрили деталі нової оборонної стратегії: у Києві відкриють офіс оборонних інновацій. Європейська правда. Міжнародна безпека та євроінтеграція України. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/02/17/7179868/> (дата звернення: 12.03.2024)
12. Войтех О. В., Войтех К. Р. Поточні механізми реалізації заходів міжнародного військового співробітництва в контексті Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у межах Спільної політики безпеки та оборони. Збірник наукових праць Центру військово-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. 2022. № 3 (76). С. 41 – 45 DOI: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2022-3-76/41-45>

13. Nalyvaiko L. Social policy and social protection in EU countries: current status and trends. Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. 2022. Special Issue № 1 (120). P. 7-12 DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-5-7-12>

14. Добровольська К. О. Сотні мільярдів євро: яка вартість євроінтеграції України для ЄС. Інтернет-сайт «24 канал». Макроекономіка. URL: https://24tv.ua/economy/evrointegratsiya-ukrayini-yaku-sumu-tse-obiydetsya-yes_n2459794 (дата звернення: 19.03.2024)

Стаття надійшла до редакції 02.02.2024

Стаття рекомендована до друку 03.04.2024

O.S. PEREDERII

PhD (Law), associate professor,

Associate Professor of the Department of State and Legal Disciplines

E-mail: perederii@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4898-876X>

V.N. Karazin Kharkov National University

Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

INNOVATIVE TRANSFORMATIONS OF THE NATIONAL LEGAL SYSTEM OF UKRAINE AS A CONDITION FOR PARTICIPATION IN EUROPEAN POLICIES

ANNOTATION. *Introduction.* The article highlights the essence of the main innovative transformations taking place in the legal system of Ukraine in the context of intensification of the European integration processes from the standpoint of general theoretical analysis. The author focuses on the interrelation between changes in the national legal system of Ukraine and the State's involvement in European policies.

Summary of the main results of the study. It is found that deepening of Ukraine's participation in European policies depends on several basic organizational and legal factors: formation of a unique regulatory framework for the implementation of EU legal standards into the system of national legislation of Ukraine, institutional reforms in the system of public authorities, improvement of the contractual framework for the development and deepening of political relations between Ukraine and the united Europe. The author reveals the main clusters of EU law provisions which are currently most implemented in the legal system of Ukraine (customs, food security, veterinary and phytosanitary policy, consumer protection and healthcare, statistics, foreign relations, transport policy, freedom of entrepreneurship and provision of services, financial services, freedom of movement of goods). It is proved that formal and legal support for the "transfer" of many areas of public administration and life in Ukraine to EU standards contributes to the formation of new social practices of their implementation similar to the European ones (functioning of public services, law enforcement and public safety, education and science, health care, etc.)

Conclusion. The author substantiates the conclusion that innovative changes in the national legal system of Ukraine determine the degree and depth of our country's participation in European policies. The gradual deepening of involvement of employees of the system of public authorities and local self-government, as well as citizens involved in other spheres of society in the main areas of the EU's functioning, creates a real basis for accelerating Ukraine's accession to the EU. Accordingly, a promising task of legal science is to substantiate the most effective ways of further implementation of legal standards for the regulation of public relations, which are recognised as model ones at the EU level.

KEY WORDS: *sustainability, Ukraine, European Union, law, legal system, universal values, human rights, innovations, European integration, European policies.*

REFERENES

1. On the ratification of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand: Law of Ukraine dated 16.09. 2014 No. 1678-VII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2014 No. 40. Art. 2021 (in ukrainian)

2. Holovko, O. M., Aristova, I. V., Shulhin, V. V. & Sobakar, A. O. (2021). Perspectives of electronic judicial proceeding' development: international experience and possibilities of its application in Ukraine. Political Questions, 39 (70). P.66-79 DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3970.03>

3. Kuharska N.O. Ukraine in modern integration processes: Study guide. Odesa: "Atlant VOI SOIU". 2015. 186 p. (in ukrainian)

4. Yakovyuk, I., Okladnaya, M., Tragniuk, O., Shestopal, S., Hrybovskiy, B. The concept of «imperial federalism» in the service of european integration: history and contemporaneity. Turismo: Estudos & Práticas. № 2, 2020. P. 7-14 URL: <https://geplat.com/rtep/index.php/tourism/article/view/466/444> (access date: 11.03.2024)

5. Ortina H.V. Peculiarities of regional policy of the European Union. Scientific works of NDFI. 2012. No. 4 (61). P. 147 - 149 URL: https://npndfi.org.ua/docs/NP_12_04_147_uk.pdf (access date: 03/19/2024) (in ukrainian)

6. Bashtovy D. O. What does the report of the European Commission mean for Ukraine? LB.ua website URL: https://lb.ua/blog/dmytro_bashtovyi/584072_shcho_oznachaie_ukraini_zvit.html (access date: 13.03.2024) (in ukrainian)

7. Report on the results of the initial assessment of the state of implementation of European Union law (Acquis EU). Government Office for the Coordination of European and Euro-Atlantic Integration URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Zvit_UA.pdf (access date: 15.03.2024) (in ukrainian)
8. Resolution on the candidate status of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia 2022/2716 (RSP). URL: <https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/printficheglobal.pdf?id=739315&l=en> (access date: 09.03.2024)
9. Serhiy Sydorenko. The summit is halfway: how Ukraine fulfills the 7 requirements for a candidate for EU membership. European truth. International security and European integration of Ukraine. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/02/1/7155269/> (date of application: 13.03.2024) (in ukrainian)
10. Ukraine 2023 Report. Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 2023. Communication on EU Enlargement policy. An official website of the European Union. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/bb61ea6d-dda6-4117-9347-a7191ecef3f_en?filename=SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf (дата звернення: 13.03.2024)
11. In the EU, the details of the new defense strategy were revealed: an office of defense innovations will be opened in Kyiv. European truth. International security and European integration of Ukraine. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/02/17/7179868/> (date of application: 12.03.2024) (in ukrainian)
12. Voytech O. V., Voytech K. R. Current mechanisms for implementing international military cooperation measures in the context of the Association Agreement between Ukraine and the European Union within the framework of the Common Security and Defense Policy. Collection of scientific works of the Center for Military and Strategic Studies of the National Defense University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovsky. 2022. No. 3 (76). P. 41 – 45 DOI: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2022-3-76/41-45> (in ukrainian)
13. Nalyvaiko L. Social policy and social protection in EU countries: current status and trends. Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. 2022. Special Issue № 1 (120). P. 7-12 DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-5-7-12>
14. Dobrovolska K. O. Hundreds of billions of euros: what is the cost of Ukraine's European integration for the EU. "Channel 24" website. Macroeconomics. URL: https://24tv.ua/economy/yevrointegratsiya-ukrayini-yaku-sumu-tse-obiydetsya-yes_n2459794 (date of application: 19.03.2024) (in ukrainian)

The article was received by the editors 02.02.2024

The article is recommended for printing 03.04.2024

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО
CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-06>

УДК 342.5

Д. В. БАРВИЦЬКА

аспірантка юридичного факультету

E-mail: barv.daria@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-2133-0488>

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ СЕКРЕТАРІАТОМ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ
УКРАЇНИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ
ЗДІЙСНЕННІ СВОЇХ ФУНКЦІЙ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Секретаріат Конституційного Суду України відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» (далі – Закон) здійснює, зокрема, організаційне, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності Конституційного Суду України (далі – Суд). Нині Україна розвивається в епоху постіндустріального суспільства, де визначну роль відіграють розвиток сучасних технологій, штучного інтелекту, надання інноваційних послуг тощо. Безумовно, такий розвиток суспільства вимагає трансформації усіх сфер життя, зокрема й щодо здійснення конституційного судочинства.

Незважаючи на повномасштабну триваючу агресію Росії проти України, національний та європейські уряди вже зараз розробляють певні кроки щодо нинішнього та післявоєнного розвитку України. Так, одним з таких кроків стало затвердження Комітетом міністрів Ради Європи 14 грудня 2022 (CM/Del/Dec(2022)1452/2.4) Плану дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова» від 29 листопада 2022 року. Відповідно до цього плану одним із запропонованих заходів щодо підтримки українських органів державної влади в частині реформування Суду під час війни та в післявоєнний період відповідно до рекомендацій Європейської комісії за демократію через право (Венеційської комісії) та стандартів Ради Європи визначено сприяння ефективній діяльності Суду та розвитку конституційного правосуддя [4; С.10]. Реалізація цього напрямку, на нашу думку, неможлива без ефективного використання інформаційно-комунікативних технологій під час виконання своїх функцій Судом.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Поліпшення роботи Секретаріату Суду з використанням інформаційно-комунікативних технологій вбачається у покращенні комунікативної діяльності між громадянами та Судом як передумові підвищення довіри громадського суспільства до діяльності Суду, вдосконаленні системи електронного документообігу Суду, нормативному урегулюванні впровадження електронного судочинства Суду з метою дотримання принципів гласності та відкритості при здійсненні своєї діяльності.

Висновок. У статті висновано, що умовою для більш широкого використання інформаційно-комунікативних технологій в діяльності Секретаріату Суду є в першу чергу ухвалення відповідного нормативного регулювання, розробка необхідного програмного забезпечення, навчання персоналу щодо його використання, забезпечення Секретаріату Суду достатньою кількістю технічних ресурсів, приміщень та устаткування задля ефективного виконання його функцій. Цифровізація усіх сфер суспільного життя, зокрема прогресуючий розвиток електронного правосуддя, безумовно має вплинути на нормативне регулювання відповідних процесів у Секретаріаті Суду.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *інформаційне суспільство, цифровізація, електронне судочинство, Секретаріат Конституційного Суду України, інформаційно-комунікативні технології (ІКТ).*

Як цитувати: Барвицька Д. В. Щодо використання секретаріатом конституційного суду України інформаційно-комунікативних технологій при здійсненні своїх функцій. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2024. Вип. 37. С. 58-66 <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-06>

In cites: Barvitska D. V. Concerning the use of information and communication technologies by the secretariat of the constitutional court of Ukraine in performing its functions. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law",* (37), P. 58-66. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-06> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Секретаріат Суду відповідно до Закону здійснює, зокрема, організаційне, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності Суду. По-

кращення його роботи у цих напрямках вбачається у ефективному використанні інформаційно-комунікативних технологій (далі – ІКТ).

Проте, якщо у розвитку електронного правосуддя наявний суттєвий прогрес, то щодо впровадження сучасних технологій при відправленні конституційного судочинства є певна неврегульованість. З метою запозичення та впровадження найкращих технологій та практик при здійсненні конституційного судочинства вважаємо за доцільне проаналізувати як вітчизняний, так і зарубіжний досвід щодо електронного судочинства та його можливостей стосовно конституційного судочинства.

Стан дослідження. Окреслену проблематику тією чи іншою мірою висвітлювали у своїх працях М. Костицький, Н. Кушакова-Костицька, О. Щерблюк, Б. Бондаренко, А. Щербак та інші. Проте, незважаючи на чималу кількість наукових праць щодо електронного правосуддя, роботи апаратів різних судів системи судоустрою України, в юридичній літературі відсутні дослідження щодо використання ІКТ у роботі Секретаріату Суду.

Виклад основного матеріалу. Конституційна реформа 2016 року виокремила Суд від органів судової влади, закріпила приписи, спрямовані на посилення незалежності Суду, у вигляді гарантій щодо його фінансування та належних умов для його діяльності.

Бондаренко Б.О. визначає одними з неюридичних засобів забезпечення незалежності Суду інституційне посилення його Секретаріату та роботу над забезпеченням інституційної пам'яті [8; с.4].

Хоча Суд не є органом, що здійснює правосуддя, втім в окресленому аспекті вважаємо застосовною Рекомендацію Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки CM/Rec(2010)12 від 17 листопада 2010 р.

Ми поділяємо думку Щербака А.В., який у своєму дослідженні зазначає, що цей документ можна розглядати як основу для поліпшення організації роботи апаратів судів [6; с.129].

Аналізуючи принципи незалежності судової влади, зазначені у наведеній рекомендації, вбачаються такі напрямки поліпшення організації роботи Секретаріату Суду:

- покращення комунікації між суспільством та Судом як передумова підвищення довіри громадськості до діяльності Суду;

- використання автоматизованих систем електронного розподілу справ і технологій зв'язку та передачі інформації, зокрема розподіл справ без втручання людського фактору та на основі об'єктивних попередньо визначених критеріїв;

- підвищення кваліфікації працівників Секретаріату Суду;

- забезпечення Суду достатньою кількістю ресурсів, приміщень та устаткування задля ефективного виконання функцій [3].

На недосконалої комунікаційної політики Суду та як наслідок недостатньому рівні суспільної довіри до органу конституційної юрисдикції в Україні наголошено і в Указі Президента України «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки» від 11 червня 2021 року № 231/2021. Тому з метою розвитку конституційного судочинства в Україні потрібно забезпечити удосконалення комунікаційної політики Суду [5].

Секретаріат Суду здійснює організаційне, аналітичне, юридичне, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності Суду [1; ч.1. ст.44].

Забезпечення належної комунікації з органами державної влади України, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, громадськістю, засобами масової інформації, інститутами громадянського суспільства та інформування громадськості, міжнародної спільноти, засобів масової інформації про процесуальні, організаційні й інші аспекти діяльності Суду покладено на Управління комунікацій Конституційного Суду та міжнародного співробітництва Секретаріату Суду.

Відповідно до розміщеної на офіційному веб-сайті Суду Комунікаційної стратегії Конституційного Суду на 2022 – 2025 роки слабкими сторонами Суду зазначено: відсутність спікерів від Суду, наділених повноваженнями коментувати чи роз'яснювати інформацію за потреби чи для урегулювання кризової ситуації; відсутність комунікації з боку Суду з представниками громадянського суспільства з важливих соціальних і правових питань, які цікавлять громадськість (позасудова діяльність, активне впровадження практики *amicus curiae*); відсутність внутрішніх комунікацій для підтримання спільних цінностей і мотивації у працівників Секретаріату Суду [13; с.9].

В цьому аспекті цікавим є успішний досвід Конституційного Суду Латвії. У 2021 році з нагоди 25-річчя свого заснування Конституційний Суд Латвії для створення нової форми діалогу із суспільством заснував подкаст *Tversme*, що транслюється на офіційному веб-сайті Конституційного Суду Латвії, а також є доступним на платформі Spotify. Под-

каст можна послухати латиською та англійською мовами. Метою подкасту Tversme Конституційного Суду Латвії є підвищення інтересу та знань кожного про цінності демократичної правової держави, застосування конституційних норм та роботу Конституційного Суду Латвії. У створенні подкасту Tversme беруть участь судді та співробітники Конституційного Суду Латвії. Слід відзначити і високий рівень ведучих та учасників подкасту. За цей час ними були голови та судді Конституційного Суду Латвії, Президент Європейського Суду з прав людини, Президент Латвії (1999-2007), голова Вищого адміністративного суду Фінляндії, голова Верховного суду Королівства Нідерландів, керівник юридичного відділу Конституційного Суду Латвії, заступник голови Конституційного суду Боснії та Герцеговини, члени Венеційської комісії та інші.

Спробу зацікавити громадськість у діяльності Суду та інших питаннях права здійснила суддя Конституційного Суду Юровська Г.В., започаткувавши курс тематичних лекцій, іноді запрошуючи до участі інших суддів Суду. Однак, оцінюючи кількість переглядів на YouTube-каналі Суду, поки такий формат не користується великим попитом.

Водночас працівники Секретаріату Суду ведуть офіційні сторінки Суду в соціальній мережі «Фейсбук», у блозі в онлайн-сервісі «Твітер», Телеграм-каналі, YouTube-каналі Суду, де здебільшого транслюють відкриті частини засідань, а також висвітлюють статистичну інформацію щодо діяльності Суду, прес-релізи ухвалених актів Суду.

У своєму дослідженні Бондаренко Б.О. зазначає про покращення комунікаційної діяльності Суду з 2018 року, збільшення довіри суспільства до Суду як інституції загалом до 23,2% порівняно із показником 9,9% у грудні 2015 року. Зокрема, автор вважає, що цьому сприяла діяльність Секретаріату Суду щодо надання тезової інформації на офіційному веб-сайті та сторінках у соціальних мережах Суду про зміст ухваленого ним рішення до його оприлюднення, що є важливим для комунікації Суду в умовах сучасного інформаційного простору [8; с. 159]. Проте за останніми наявними даними соціологічного дослідження Центру Разумкова щодо довіри до інститутів суспільства та політиків (липень–серпень 2021р.) стосовно Суду ступінь довіри до нього сягає приблизно 21%, що свідчить про недостатню роботу у цьому напрямку [9].

Як зазначає Європейський комітет з питань правового співробітництва у своєму звіті «Стан демократії, прав людини та верхо-

венства права в Європі – спільна відповідальність щодо безпеки демократії в Європі» довіра суспільства до судової влади – це фундамент її легітимності; необхідна складова демократичної взаємодії гілок влади й легітимності самого інституту, а також вирішальний критерій для оцінки незалежності та неупередженості, а так само професіоналізму й ефективності судової влади [11; с.12].

Одним з недоліків в роботі Суду вбачається відсутність абсолютного автоматизованого розподілу справ між суддями. Так, відповідно до частини першої статті 59 Закону та § 41 Регламенту Суду розподіл звернень безвідносно до їх форми здійснюється по чергово, в алфавітному порядку з урахуванням прізвища, імені та по батькові, за датою надходження та номером реєстрації. Водночас розподіл звернень до Суду здійснюється не пізніше наступного робочого дня з дня реєстрації [1]. Такий нормативний порядок регулювання окресленого питання містить певні ризики, оскільки у разі надходження декількох звернень в один день з невеликим проміжком часу, зважаючи на відомий наперед алфавітний порядок та черговість розподілу, а також реєстрацію документів безпосередньо працівниками Секретаріату Суду, може створювати ситуації, що, на думку суспільства, не є справедливим розподілом справ та призводить до певної недовіри до Суду.

Водночас у судах системи судоустрою України розподіл справ відбувається в автоматизованій системі, що враховує строк закінчення повноважень судді, його відпустку, відраження, лікарняний, коефіцієнт навантаження тощо. Такий порядок якщо не унеможливає, то вочевидь ускладнює можливість потрапляння справи до конкретного судді в обхід системи автоматичного розподілу.

Спробу врегулювати розподіл справ між суддями Суду схожим до судів системи судоустрою України чином було здійснено у проекті Закону України «Про конституційну процедуру», що зареєстровано за № 4533 від 21 грудня 2020 року.

Так, відповідно до тексту проекту, підготовленого до другого читання, у його статті 8 зазначено, зокрема, про наявність автоматизованої системи документообігу Суду, а також встановлено: визначення Судді-доповідача для розгляду конкретного конституційного подання, звернення автоматизованою системою документообігу Суду під час реєстрації відповідних документів за принципом випадковості, який враховує кількість справ, що перебувають на розгляді у суддів

Суду, перебування суддів у відпустці, на лікарняному, у відрадженні; визначення Судді-доповідача для розгляду конституційної скарги автоматизованою системою документообігу Суду за принципом випадковості після попередньої перевірки конституційної скарги на відповідність її форми вимогам закону [2].

Втім як зазначає Європейський комітет з питань правового співробітництва стосовно розподілу справ, неможливо створити абсолютно об'єктивну систему, навіть під час автоматизованого розподілу справ, тому наголошує, що як тільки об'єктивні критерії або система випадкового розподілу справ буде запроваджена, слід акцентувати увагу не на самій системі розподілу справ, а на контролі застосування цих критеріїв або ухиляння від них [11; с.26].

Іншим аспектом у покращенні ефективності діяльності Секретаріату Суду шляхом використання сучасних технологій могло би бути використання здобутків держави у розвитку електронного судочинства.

Як слушно зазначає Щерблюк О.В. спочатку через карантинні умови, спричинені вірусом COVID-19, необхідність тотальної економії державних ресурсів, актуальність питання належної організації електронного документообігу та роботи «Електронного суду» не викликає сумніву [7; с. 3]. Нині ж, зважаючи на впровадженій правовий режим воєнного стану, потрібність ефективного та ощадливого використання державного бюджету, а також полегшення доступу до конституційного судочинства та повноцінної реалізації прав учасників або залучених учасників конституційного провадження, використання такого досвіду вважається більш ніж доречним.

Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (СЕРЕJ) Ради Європи у своїй Декларації «Отримані уроки і виклики, які постали перед судовою владою під час пандемії COVID-19 і після неї» від 10 червня 2020 року вважає, що саме ця криза, спричинена пандемією стала поштовхом для застосування інноваційних заходів у судових системах. СЕРЕJ зауважує, що криза не може бути виправданням недоліків судової системи, ба більше, зниження стандартів або порушення правових гарантій. Потрібно бути готовими, що така криза у сфері охорони здоров'я може повторитися і судові системи мають бути до цього готовими, зокрема, коли мова йде про ефективні рішення для забезпечення безперервності роботи судів та доступу до правосуддя з дотриманням прав людини. СЕРЕJ нагадує, що функціонування правосуддя потрібно яко-

мога більше підтримувати, включаючи забезпечення доступу до правосуддя іншими альтернативними засобами, наприклад, онлайн-послуги або надання інформації через веб-сайти суду та інші засоби комунікації (телефон, електронна пошта тощо). Окрім очевидних переваг використання інформаційних технологій у роботі органів правосуддя, зокрема у вигляді можливості ними продовжувати працювати, надаючи онлайн послуги, проводячи дистанційні судові засідання та відеоконференції тощо, СЕРЕJ зауважує і на певних ризиках такого використання. Для того, щоб зменшити ризики, пов'язані з впровадженням ІТ, їхнього застосування та доступу для усіх користувачів, необхідно мати чітку юридичну основу з урахуванням основних прав та принципів справедливого судового розгляду. Потрібно регулярно оцінювати вплив застосування цих технологій на здійснення правосуддя і в разі необхідності здійснювати коригування. Працівників, яким надано можливість дистанційної роботи, потрібно забезпечувати відповідним захищеним ІТ-обладнанням. Забезпечення кібербезпеки та захисту персональних даних має бути пріоритетом [10].

Консультативна рада європейських суддів (далі – КРЕС) у своєму Висновку № 14 (2011) «Про правосуддя та інформаційні технології (ІТ)» застерігає, що ІТ повинні бути інструментом або засобом удосконалення адміністрування судочинства, полегшувати доступ користувачів до судів та укріплювати гарантії, встановлені статтею 6 Європейської конвенції з прав людини: доступ до правосуддя, неупередженість, незалежність судді, справедливість та розумні строки розгляду справи. КРЕС заохочує використання всіх можливостей ІТ з метою посилення важливої ролі судової влади стосовно гарантій дотримання верховенства права в демократичних державах. Водночас КРЕС застерігає, що використання ІТ не повинно обмежити процесуальні гарантії тих, хто не має доступу до сучасних технологій. Держави мають гарантувати надання відповідної допомоги тим сторонам у справі, які не мають цього доступу [12; с.596 – 597, 603].

У нещодавньому своєму Висновку № 26 (2023) «Рухаючись вперед: використання допоміжних технологій у судочинстві» КРЕС підтвердила наведені раніше висновки, а також приділила значну увагу використанню штучного інтелекту, інструментам обробки даних, зверненню до суду в електронній формі, а також попередила про виклики, пов'язані з вико-

ристанням сучасних технологій та можливі проблеми. Втім, на нашу думку, в аспекті можливого використання у конституційному судочинстві заслуговують на увагу висновки КРЕС про гібридні або дистанційні судові слухання, відповідно до яких такі слухання можуть сприяти процесуальній пропорційності та рівності, доступу до правосуддя в цілому [16].

Запровадження гібридних слухань у Суді надало б змогу брати участь у засіданнях тим учасникам справи, які фізично не можуть брати таку участь, наприклад особи, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, або за станом здоров'я чи через брак коштів не можуть бути присутні на засіданні тощо. Більше того можливість проведення гібридних слухань дала б змогу залучати міжнародних фахівців як експертів або національних фахівців у разі перебування їх за кордоном для більш повного та всебічного розгляду справ. Такі кроки сприяли б доступності участі у судових засіданнях більшого кола осіб та як наслідок підвищенню довіри суспільства до органу конституційного судочинства.

У Рекомендації СМ/Rec(2009)1 Комітету Міністрів державам-членам щодо електронної демократії наголошено на важливості підтримки та вдосконалення демократичних інститутів і процесів в аспекті нових можливостей і викликів, що виникають в інформаційному суспільстві, та визнано ІКТ такими, що сприяють демократичній участі ширшого кола як окремих осіб, так і груп, більшій прозорості та підзвітності в демократичних інститутах і процесах, а також служать у спосіб, що приносить користь демократії та суспільству. Тому, Комітет Міністрів рекомендує використовувати можливості електронної демократії для посилення демократії в цілому. Однією з таких можливостей є розвиток електронного правосуддя. Електронне правосуддя – це використання інформаційних технологій у здійсненні правосуддя всіма зацікавленими сторонами судової влади з метою підвищення ефективності та якості надання публічних послуг для фізичних та юридичних осіб. Це включає електронне спілкування та обмін даними, а також доступ до судової інформації. Оскільки судова влада є ключовим компонентом демократії, електронне правосуддя є важливим аспектом електронної демократії, головною метою якого є підвищення ефективності судової системи та якості правосуддя. Технології є інструментом, що може посилювати демократію, вони є другорядним, а не причиною запровадження електронної демо-

кратії. Електронна демократія процвітає найкраще там, де є політична воля та лідерство, щоб змусити її ефективно працювати шляхом впровадження структурних змін і процедурної реформи. Електронне правосуддя має підвищити якість судових послуг для людей і підприємств шляхом використання інформаційних технологій для прискорення судових розглядів, підвищення загальної якості послуг і підвищення прозорості. Електронне правосуддя має забезпечувати зручний доступ до правової та судової інформації для громадськості з належною повагою до прав особистості. Електронне правосуддя має включати інформаційні веб-сайти судів, національні та міжнародні портали, розвиток онлайн-систем «відстеження справ», використання методів відеоконференцз'язку та стандартів для обміну інформацією. Щоб судова система могла ефективно функціонувати в епоху інформації, електронний обмін даними між установами всередині та за кордоном має бути юридично визнаний та широко використовуватися [14].

У роз'ясненнях до наведеної рекомендації уточнено, що електронне правосуддя може відігравати значну роль у зменшенні розриву між громадянами та судами. Електронне правосуддя – це не про передачу судових повноважень користувачам мережі Інтернет, а про надання ресурсів особам, які бажають наприклад, краще отримувати інформацію про суди та судові процедури (з вебсайтів), порушувати окремі види судових справ (електронні форми заяв), стежити за перебігом провадження (через доступ до актуальної інформації в Інтернеті), сплатити судовий збір через онлайн-банкінг тощо. Крім того, вичерпна, якісна юридична інформація дає можливість громадянам здійснювати свою діяльність свідомо та ефективно використовувати свої права та користуватися гарантіями, встановленими системою судових органів. Іншим прикладом електронного правосуддя є використання відеоконференцій. Це може призвести не тільки до заощадження внутрішніх ресурсів, а й до підвищення ефективності самих судів, зокрема надати додаткові можливості залученим учасникам (наприклад, жертви злочинів, особи, охоплені програмами захисту свідків, неповнолітні тощо). Ці люди не були б зобов'язані бути присутніми на судовому засіданні, але могли б дати свої показання свідків у безпечному, індивідуально підібраному середовищі. Електронне правосуддя також може полегшити розгляд справ, пов'язаних із людьми, які проживають у різних країнах [15].

В Україні діє Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС), що складається з декількох підсистем, зокрема «Електронний кабінет», «Електронний суд» та підсистеми відеоконференцзв'язку. Діяльність ЄСІТС врегульована, зокрема, процесуальними кодексами України та Положенням про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затвердженим рішенням Вищої ради правосуддя 17 серпня 2021 року № 1845/0/15-21 з подальшими змінами.

ЄСІТС – сукупність інформаційних та телекомунікаційних підсистем (модулів), які забезпечують автоматизацію визначених законодавством та наведеним положенням процесів діяльності судів, органів та установ в системі правосуддя, включаючи документообіг, автоматизований розподіл справ, обмін документами між судом та учасниками судового процесу, фіксування судового процесу та участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції, складання оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної допомоги суддям, а також автоматизацію процесів, які забезпечують фінансові, майнові, організаційні, кадрові, інформаційно-телекомунікаційні та інші потреби користувачів ЄСІТС [17; п.3].

Щерблюк О.В. у своїй роботі доходить висновку про необхідність судовій системі мати ресурси для інновацій та модернізації і це в першу чергу стосується інформаційно-комунікаційних технологій для того, щоб відповідати нинішнім та майбутнім законним очікуванням суспільства [7; с. 173-174].

На превеликий жаль, якщо щодо розвитку правосуддя звертається увага на необхідності впровадження цифрових технологій, існує законодавче регулювання використання інформаційних технологій, то діяльність Суду залишається поза нормативним регулюванням у цій сфері, що не сприяє полегшенню доступу громадян до конституційного судочинства, реалізації ними повного обсягу прав у зв'язку із цим, розвитку конституційного судочинства у цілому.

Спробу впровадження елементів електронного судочинства на законодавчому рівні здійснено у вже згаданому проєкті Закону України «Про конституційну процедуру». Так, у ньому закріплюється законодавчо визначена можливість звернення до Суду в електронному вигляді з накладенням електронного підпису відповідно до вимог Закону України «Про електронні документи та електронний доку-

ментообіг» шляхом надсилання на офіційну електронну пошту Суду або в інший визначений Судом спосіб; можливість отримувати від Суду кореспонденцію, що надсилається у випадках, визначених цим проєктом, в електронному вигляді на електронну пошту особи, за умови висловлення нею такого бажання; можливість повідомлення особи (за умови висловлення нею такого бажання) про дату, час і місце розгляду справи також електронною поштою; можливість подання учасником чи залученим учасником конституційного провадження в електронній формі з накладенням електронного підпису та дотриманням вимог Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» клопотання про ознайомлення з матеріалами справи, а також ознайомлення з цими матеріалами в електронному вигляді [2].

Таке регулювання значно б спростило комунікацію між Секретаріатом Суд та учасниками або залученими учасниками конституційного провадження, дозволяло б економити час та ресурси, сприяло б дотриманню строків конституційного провадження тощо. Однак за інформацією, що міститься на офіційному вебсайті Верховної Ради України цей законопроект востаннє розглядався 01 грудня 2022 року, очікує на розгляд у другому читанні.

Нині певні питання Суд намагається вирішити самостійно. Наприклад, хоча Законом прямо і не визначено, втім і не заборонено, звертатися до суду в електронній формі, тому Суд, уникаючи зайвого формалізму, розглядає такі звернення. Також, Інструкцією зі справочинства в Суді, затвердженою розпорядженням Голови Конституційного Суду України від 20 жовтня 2022 року № 55/01/2022-ОД визначена можливість ознайомитись з матеріалами справи у дистанційному режимі, надсилаючи електронні копії матеріалів справи, які наявні в системі електронного документообігу Суду, на електронну адресу, зазначену у відповідному клопотанні (пункт 381).

Висновки. Ураховуючи активний розвиток ІКТ, їх використання у всіх сферах життя є неминучим, і для конституційного судочинства також. Проте, щоб таке використання було дійсно ефективним потрібна належне законодавче регулювання, результатом розробки та впровадження якого має стати ефективне конституційне судочинство, яке забезпечить справедливий розгляд справ Судом, ухвалення ним обґрунтованих рішень і висновків, захист прав і свобод людини. Циф-

ровізація усіх сфер суспільного життя, зокрема прогресуючий розвиток електронного правосуддя, повинні також безумовно вплинути на нормативне регулювання відповідних процесів у Суді.

Наступними кроками після нормативного урегулювання окреслених відносин, мали б бути розробка необхідного програмного забезпечення, забезпечення Суду достатньою

кількістю технічних ресурсів та навчання персоналу Суду щодо його використання задля ефективного виконання його функцій.

При продовженні активної діяльності в цьому напрямку, можливо очікувати збільшення поінформованості осіб про діяльність Суду, що зможе стати передумовою для більшого розуміння ними його ролі в суспільстві та ефективнішому захисті своїх прав

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. URL: <http://surl.li/aeads> (дата звернення: 28.02.2024)
2. Про конституційну процедуру: Проект Закону України від 21.12.2020 р. № 4533. URL: <http://surl.li/quvqm> (дата звернення: 28.02.2024)
3. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки CM/Rec(2010)12 від 17.11.2010 р. URL: <http://surl.li/quvqu> (дата звернення: 28.02.2024)
4. План дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова». Документ підготовлено Директоратом з координації програм, затверджено Комітетом міністрів Ради Європи 14 грудня 2022 року (CM/Del/Dec (2022)1452/2.4). URL: <http://surl.li/mimzz> (дата звернення: 28.02.2024)
5. Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки: Указ Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021. URL: <http://surl.li/fafwt> (дата звернення: 28.02.2024)
6. Щербак А. В. Публічне адміністрування в діяльності апарату суду: дис. ... доктора філософії: 081. Київ, 2023. 203 с.
7. Щерблюк О. В. Організаційні основи судоустрою в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 253 с.
8. Бондаренко Б.О. Конституційно-правове забезпечення незалежності конституційного суду (європейський та український досвід): дис. ... доктора філософії: 081. Львів, 2021. 220 с.
9. Соціологічне дослідження Центру Разумкова «Довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян України (липень–серпень 2021р.)». URL: <http://surl.li/nkfsq> (дата звернення: 28.02.2024)
10. Декларація Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (CEPEJ) Ради Європи «Отримані уроки і виклики, які постали перед судовою владою під час пандемії COVID-19 і після неї» від 10 червня 2020 року. URL: <http://surl.li/quvtw> (дата звернення: 28.02.2024)
11. Посилення незалежності та неупередженості судової влади як передумова верховенства права в державах-членах Ради Європи Софія (Болгарія), 21-22 квітня 2016 року. URL: <http://surl.li/quvuf> (дата звернення: 28.02.2024)
12. Documents of the Consultative Council of European Judges. Документи Консультативної ради європейських суддів: [офіц. вид.] / упоряд. А. О. Кавакін. – К.: Ін Юре, 2015. – 772 с. – Укр., англ. URL: <http://surl.li/qelbu> (дата звернення: 28.02.2024)
13. Комунікаційна стратегія Конституційного Суду України на 2022 – 2025 роки. URL: <http://surl.li/nelqa> (дата звернення: 28.02.2024)
14. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy). URL: <http://surl.li/pztha> (дата звернення: 28.02.2024)
15. Explanatory memorandum to Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on e-democracy. URL: <http://surl.li/pztnv> (дата звернення: 28.02.2024)
16. CCJE Opinion No. 26 (2023): moving forward: the use of assistive technology in the judiciary. URL: <http://surl.li/qgkdy> (дата звернення: 28.02.2024)
17. Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Затверджено рішенням Вищої ради правосуддя 17 серпня 2021 року № 1845/0/15-21 із змінами. URL: <http://surl.li/pzwet> (дата звернення: 28.02.2024)

Стаття надійшла до редакції 15.02.2024

Стаття рекомендована до друку 17.03.2024

D.V. BARVITSKA

PhD student, Faculty of Law

E-mail: barv.daria@gmail.com,

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-2133-0488>.

V. N. Karazin Kharkiv National University

Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

CONCERNING THE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES BY THE SECRETARIAT OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE IN PERFORMING ITS FUNCTIONS

ANNOTATION. *Introduction.* In accordance with the Law of Ukraine on the Constitutional Court of Ukraine, the Secretariat of the Constitutional Court of Ukraine shall provide, in particular, managerial, information and logistics support for operations of the Constitutional Court of Ukraine (hereinafter – the Court). Currently, Ukraine is developing in the era of post-industrial society, where the development of modern technologies, artificial intelligence, the provision of innovative services, etc., play an important role. Undoubtedly, such development of society requires the transformation of all spheres of life, in particular, regarding the implementation of constitutional justice.

Despite Russia's continued full-scale aggression against Ukraine, national and European governments have been developing certain steps regarding the current and post-war development of Ukraine. One of these steps was the approval by the Committee of Ministers of the Council of Europe on December 14, 2022 (CM/Del/Dec (2022)1452/2.4) Council of Europe Action Plan for Ukraine «Resilience, Recovery and Reconstruction» 2023-2026 that is dated November 29, 2022. According to this plan, one of the proposed action is to support the efficient functioning of the Court and development of the constitutional justice. The objective of the proposed action is to support to the Ukrainian authorities in the reform of the Court during the war and in the post-war context in line with the recommendations of the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) and Council of Europe standards [4; P.10]. In our opinion, implementation of this direction is impossible without effective use of information and communication technologies during the performance of the Court's functions.

Summary of the main research results. Improving the work of the Court's Secretariat with the use of information and communication technologies is seen in the enhancement of communication between citizens and the Court as a condition for increasing public trust in the Court's activities, the improvement the Court's electronic document management, legal regulation of the implementation of the Court's e-justice in order to comply with the principles of transparency and openness in carrying out its activities.

Conclusions. The article concludes the condition for a wider use of information and communication technologies in the activities of the Court's Secretariat is first of all the adoption of the relevant legal regulation, development of the necessary software, training of staff on its use, provision of the Court's Secretariat with a sufficient number of technical resources, premises and equipment for effective performance of its functions. Digitization of all spheres of public life, in particular the progressive development of e-justice, should definitely affect the legal regulation of relevant processes in the Court's Secretariat.

KEY WORDS: *informative society, digitalization, e-justice, Secretariat of the Constitutional Court of Ukraine, information and communication technologies (ICT).*

REFERENCES

1. On the Constitutional Court of Ukraine: Law of Ukraine. July 13, 2017. № 2136-VIII. URL: <http://surl.li/aeads> (in Ukrainian).
2. On the constitutional procedure: Draft Law of Ukraine. December 21, 2020. № 4533. URL: <http://surl.li/qyvqm> (in Ukrainian).
3. Recommendation CM/REC (2010)12 on judges: independence, efficiency and responsibilities. November 17, 2010. URL: <http://surl.li/qyvqu> (in Ukrainian).
4. Council of Europe Action Plan for Ukraine «Resilience, Recovery and Reconstruction» 2023-2026. Document approved by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 14 December 2022 (CM/Del/Dec (2022)1452/2.4). URL: <http://surl.li/mimzz> (in Ukrainian).
5. Strategy for the development of the Justice System and Constitutional Judiciary for 2021-2023: Decree of the President of Ukraine. June 11, 2021. № 231/2021. URL: <http://surl.li/fafwt> (in Ukrainian).
6. Shcherbak A. V. Public administration in the activities of the court apparatus: thesis for a Doctor of Philosophy Degree: 081. Kyiv, 2023. 203 p. (in Ukrainian).
7. Sherblyuk O.V. Organizational bases of judicial system in Ukraine: the dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of legal sciences: the dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of legal sciences: 12.00.07. Kyiv, 2021. 253 p. (in Ukrainian).
8. Bondarenko B.O. Constitutional insurance of the independence of the constitutional court (European and Ukrainian experience) : thesis for a Doctor of Philosophy Degree: 081. Lviv, 2021. 220 p. (in Ukrainian).
9. Sociological research of the Razumkov Center «Trust in the institutions of society and politicians, electoral orientations of citizens of Ukraine (July–August 2021)». URL: <http://surl.li/nkfsq> (in Ukrainian).

10. CEPEJ «Lessons Learnt and Challenges Faced by the Judiciary during and after the COVID-19 Pandemic» (10 June 2020) CEPEJ 8rev). URL: <http://surl.li/qyvtw> (in Ukrainian).
11. Strengthening the independence and impartiality of the judiciary as a prerequisite for the rule of law in the member states of the Council of Europe Sofia (Bulgaria), April 21-22, 2016. URL: <http://surl.li/qyvuf> (in Ukrainian).
12. Documents of the Consultative Council of European Judges. Kyiv: In Yure, 2015. 772 p. URL: <http://surl.li/qelbu>
13. Communication strategy of the Constitutional Court of Ukraine for 2022-2025. URL: <http://surl.li/nelqa> (in Ukrainian).
14. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy). URL: <http://surl.li/pztha>
15. Explanatory memorandum to Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on e-democracy. URL: <http://surl.li/pztmv>
16. CCJE Opinion No. 26 (2023): moving forward: the use of assistive technology in the judiciary. URL: <http://surl.li/qgkdy>
17. Regulations on the procedure for the functioning of individual subsystems (modules) of the Unified Judicial Information and Telecommunication System. Approved by the decision of the High Council of Justice on August 17, 2021, № 1845/0/15-21 with changes. URL: <http://surl.li/pzwet> (in Ukrainian).

The article was received by the editors 15.02.2024

The article is recommended for printing 17.03.2024

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-07>

УДК 342.7

Л. В. ГУДЗЬ

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного і

муніципального права юридичного факультету

E-mail: l.v.gudz@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2064-014X>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

м. Харків, 61022, майдан Свободи 4

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У КОНТЕКСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ГОЛОСУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА РИЗИКИ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* У статті акцентується увага на перевагах електронного голосування та недостатньому дослідженні аспектів забезпечення прав людини у цьому процесі. Тому мета дослідження полягає у визначенні стратегій державної політики для успішного впровадження е-голосування в Україні, з урахуванням міжнародного досвіду та забезпечення прав та свобод людини у виборчому процесі.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Основні результати дослідження вказують на актуальність впровадження електронного голосування з урахуванням пандемії COVID-19 та інших викликів. Система е-голосування може забезпечити дотримання міжнародних виборчих стандартів та прав людини, таких як приватність, доступність, недискримінація, інформованість та перевірка голосів. Досвід зарубіжних країн, зокрема Естонії, підтверджує успішність і переваги е-голосування, аналіз якого є важливим для інших країн, в тому числі для України, у впровадженні власних систем е-голосування.

У Швейцарії, США, Норвегії, Швеції, Індії та Бразилії теж використовується е-голосування з різними результатами успішності та викликами, пов'язаними з безпекою та конфіденційністю. Наприклад, у Швейцарії е-голосування використовувалось експериментально у деяких кантонах, проте зіткнулося із суттєвими проблемами безпеки, тоді як у Індії система EVMs стала стандартом на більшості виборчих дільниць, підвищуючи довіру громадян до виборчого процесу. Однак, останні події у Бразилії та США свідчать про те, що недобросовісні політики можуть піддавати сумніву роботу будь-якої електронної системи голосування, що може призвести до масових протестів і заворушень. Рада Європи та Венеціанська комісія сформулювали принципи та стандарти для використання інформаційно-комунікаційних технологій у виборчих процесах, які включають заходи безпеки, прозорості та дотримання основних прав людини. Україна активно готується до впровадження електронного голосування, про це свідчить велика кількість законопроектів, які були зареєстровані у Верховній Раді України, але поки що не були прийняті, хоча це свідчить про усвідомлення необхідності використання цифрових технологій для забезпечення виборчих прав громадян.

Висновки. Досвід зарубіжних країн підтверджує популярність е-голосування завдяки розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Україна, з високим науково-технічним потенціалом, має перспективи у впровадженні е-голосування. Однак успішне застосування вимагає комплексної підготовки, включаючи сертифікацію програмного забезпечення, пілотні проекти, захист особистих даних, зміцнення кібербезпеки та прийняття спеціального закону про використання е-голосування на різних рівнях та впровадження е-голосування як альтернативного методу разом з традиційним голосуванням.

КЛЮЧОВІ СЛОВА *електронне голосування, права людини, інформаційно-комунікаційні технології, вибори, виборчий процес.*

Як цитувати: Гудзь Л.В., Забезпечення прав людини у контексті впровадження електронного голосування в Україні: перспективи та ризики. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2024. Вип. 37. С. 67-75 <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-07>

In cites: Gudzy L.V. Ensuring human rights in the context of implementation of electronic voting in Ukraine: perspectives and risks. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law",* (37), P.67-75 . <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-07> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Завдяки стрімкому розвитку технологій, особливо інформаційних та комунікаційних, електронне голосування стає все більш доступним і ефективним.

Воно спрямоване на максимальне забезпечення прав і свобод людини і громадяни-

на, посилення їх політичної активності, а також розвиток прямої форми демократії. Згідно з Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН "Петроторення нашого світу."

Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2023 року" від 25 вересня 2015 року, були визначені Глобальні цілі

сталого розвитку для всіх країн-членів ООН, серед яких активно прослідковується розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). У цьому контексті пріоритетними напрямками розвитку на території України є також використання електронного голосування у виборчому процесі.

Впровадження електронного голосування може мати багато переваг для України. По-перше – збільшення кількості виборців, які візьмуть участь у голосуванні, оскільки е-голосування може зробити процес голосування більш зручним і доступним, зокрема для громадян, які перебувають за кордоном або для громадян, які фізично не зможуть прийти на дільницю. По-друге – підвищення ефективності та швидкості підрахунку голосів і зменшення можливих помилок, пов'язаних з ручним підрахунком. Крім того мінімізація шансів на фальсифікацію, через зменшення ризику виборчого шахрайства і фальсифікації результатів з використанням сучасних технологій захисту даних та ідентифікації виборців. По-третє – економія ресурсів, так як не потрібно друкувати та розподіляти паперові бюлетені, а також оплачувати членам виборчих комісій за їх підрахунок. По-четверте – підвищення довіри до виборчої системи та прозорості виборчих процедур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можливості використання нових інформаційних технологій у виборчому процесі досліджували такі науковці, як: А. Готун, В. Марченко, В. Тенюх, Г. Граціотова, Д. Пульча, І. Сіденко, К. Ткач, Н. Гусаревич, О. Стельмах, О. Токар-Остапенко Р. Хартлі, К. Шеннон, Ю. Шрейдер та інші.

Незважаючи на широкий обсяг публікацій, що висвітлюють впровадження електронного голосування, напрямок забезпечення прав людини під час цього процесу залишається недостатньо дослідженим.

Мета дослідження – визначити основні напрямки державної політики для успішного впровадження електронного голосування в Україні з урахуванням міжнародного досвіду та забезпечення прав і свобод людини у виборчому процесі.

Основні результати дослідження. З розвитком інформаційних технологій перед державами світу постають нові завдання щодо формування сучасних концепцій інформаційного суспільства. Особливої актуальності набули питання організації і проведення виборів та референдумів з початком пандемії COVID-19. Національним урядам довелося вирішувати питання проведення виборів у

ручному режимі, в результаті понад 50 держав відтермінували голосування на інший період, а окремі держави, наприклад Польща, прийняла зміни до Виборчого кодексу про дистанційне голосування поштою. На сьогодні ця проблема постала і в Україні, не тільки через пандемію COVID-19, але й через введення воєнного стану у нашій країні. Неможливість проведення виборів за даних умов безпосередньо позначається на забезпеченні дотримання одного з основоположних виборчих стандартів – принципу періодичності виборів. Але, на нашу думку, міжнародні виборчі стандарти спрямовані на забезпечення реалізації не тільки принципу періодичних виборів, але й таких принципів виборчого права, як: загального, вільного, рівного, таємного і прямого голосування. Дотримання цих принципів державами свідчить про демократичний характер виборів та легітимність органів державної влади та місцевого самоврядування.

Використання у виборчому процесі інформаційно-комунікативних технологій стосується не тільки процесу голосування, але й інших етапів: створення виборчого реєстру, ідентифікації виборців, обробки і презентації результатів виборів. Термін е-голосування охоплює використання різних електронних засобів на виборах для голосування або підрахунку голосів. У якості електронних засобів можуть використовуватися електронні машини для безпосереднього голосування або інші засоби реєстрації голосів на виборчій дільниці. Засобами е-голосування вважаються також і онлайн-голосування або інтернет-голосування, за допомогою яких виборці можуть віддавати свої голоси без відвідування виборчих дільниць.

В Україні, як і у багатьох державах, використовується традиційна система виборів, але вона не може у повній мірі гарантувати проведення виборів у відповідності до всіх вищеперахованих принципів [1].

Система е-голосування, на відміну від традиційних виборів, дозволить проведення виборів, які будуть відповідати міжнародним виборчим стандартам [2].

Легітимність електронних виборів залежить від того - чи спроможна держава забезпечити дотримання основних прав учасників виборчого процесу. Будь-яка держава, яка використовує е-голосування зобов'язана забезпечити виборцю справедливість, прозорість та безпеку виборчого процесу. На наш погляд, повинні бути забезпечені такі права: право на приватність і конфіденційність, право на доступність, право на недискримінацію,

право на інформацію, право на перевірку свого голосу.

Право на приватність і конфіденційність, у нашому розумінні означає, що виборці мають право на таємницю голосування та конфіденційність своїх персональних даних під час е-голосування. Електронні системи повинні забезпечувати захист особистої інформації та голосів виборців від несанкціонованого втручання. Право на доступність повинно забезпечуватися шляхом доступності і придатності для використання всіма групами населення електронних систем голосування. Зміст права на недискримінацію можна розкрити, як рівні можливості для використання електронного голосування, незалежно від їх расової, етнічної, релігійної, гендерної або соціальної приналежності. Щодо права на інформацію, то це поінформованість виборців про процес е-голосування, включаючи інструкції щодо використання системи, інформацію про кандидатів, а також засобів зв'язку з виборчими органами у разі виникнення питань і проблем під час голосування. Також виборці обов'язково повинні мати право на перевірку свого голосу і можливість переконатися у тому, що їхні голоси були правильно обчислені та враховані при підрахунку голосів.

Забезпечення вищеперерахованих прав під час е-голосування вимагає ретельного проектування та перевірки електронних систем, а також впровадження відповідних правових та інституційних механізмів контролю та нагляду. Деякі країни уже успішно використовують е-голосування в різних формах, зокрема однією з передових країн у цій сфері є Естонія, яка використовує електронне голосування з 2005 року. Інші країни, такі як Швейцарія, Нідерланди, Швеція, США, Індія, Бразилія також вивчають або впроваджують різні види е-голосування. Розглянемо досвід використання е-голосування на прикладі окремих країн і почнемо з Естонії.

Естонія, одна з перших європейських країн, яка запровадила технологію е-голосування на національному рівні. Система е-голосування Естонії має свої особливості і має наступні складові: процедура ідентифікації громадян, наявність онлайн-платформи, безпека і шифрування, можливість традиційного голосування, тестування системи і звіти про безпеку.

Ідентифікація громадян відбувається через ідентифікаційні картки, які видаються всім громадянам, вони мають вбудований чіп, який дозволяє ідентифікувати громадян для доступу до е-голосування. Естонія має онлайн-

платформу для е-голосування, яку громадяни можуть використовувати з будь-якого зручного місця за умови наявності доступу до Інтернету. Ключовим аспектом е-голосування у Естонії є різні підходи до безпеки і шифрування щоб забезпечити конфіденційність та таємницю права голосу, а також регулярне тестування і аудит системи безпеки е-голосування. Ці результати ретельно аналізуються і звіти надаються громадськості для забезпечення прозорості та довіри до системи. Можна визнати, що естонський досвід є одним із важливих прецедентів у сфері е-голосування і інші країни його вивчають з метою запровадження власних систем.

Систему е-голосування в Естонії закріплено у їх виборчому законодавстві, зокрема у таких нормативно-правових актах, як: Закон про вибори до Естонського парламенту (Riigikogu valimise seadus) [3], Закон про місцеві вибори (Kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seadus) [4], Ідентифікаційний закон (Isikut tõendavate dokumentide seadus) [5], Закон про електронне голосування (E-hääletamise seadus) [6].

Інституційний механізм організації і контролю за виборами в Естонії складається з таких органів: Виборчої Комісії (Valimiskomisjon) – це центральний орган, який відповідає за організацію і проведення виборів у державі, Регіональні виборчі комісії (Maakondlikud Valimiskomisjonid) – відповідають за проведення виборів на регіональному рівні, Місцеві виборчі комісії (Valla- ja Linnavalitsuste Valimiskomisjonid) – діють на рівні муніципалітетів і міст і відповідають за підготовку і проведення виборів на їх рівні. Вони зазвичай мають на меті забезпечення прозорості, правомірності і безпеки виборчого процесу, включаючи контроль за е-голосуванням і забезпеченням його безпеки та надійності.

На даний момент е-голосування використовується або випробовується в різних країнах по всьому світу, зокрема в таких країнах: США, Швейцарія, Норвегія, Швеція, Індія, Бразилія, Канада. Ці країни використовують е-голосування з різними рівнями успішності і мають різні виклики пов'язані з безпекою, конфіденційністю і достовірністю.

Досвід з електронним голосуванням у Швейцарії є досить різноманітним і складним. Е-голосування експериментально використовувалось в деяких кантонах, одним із найбільш відомих прикладів є кантон Женева, де електронне голосування впроваджувалося з 2003 року. Цей кантон вперше використовував його

для підрахунку результатів референдумів, а пізніше запровадив і на виборах. Іншим прикладом є кантон Жюр, але у 2019 році Федеральний Суд Швейцарії скасував рішення про використання е-голосування у цьому кантоні через високі ризики щодо безпеки і достовірності голосування. Безпека електронного голосування у Швейцарії і досі залишається предметом серйозних сумнівів.

Е-голосування не є загальнопоширеною практикою на національному рівні і в США. Проте, деякі штати, зокрема Вірджинія, Айдахо, Луїзіана, Нью-джерсі, використовують електронні системи голосування на окремих видах виборів, як правило для виборців, які знаходяться поза межами країни або штату. Разом з тим у США використовуються різні типи машин для голосування: машини для голосування з паперовими бюлетенями, електронні системи голосування, машини для голосування зі скануванням паперових бюлетенів, оптичні сканери. Після виборів 2016 року у США накопичилася недовіра до е-голосування, тому там на окремій частині дільниць певну кількість бюлетенів перераховують вручну після машин – для аудиту.

У Норвегії з 2011 року було запроваджено е-голосування на національному та місцевому рівнях для громадян, які проживають за кордоном. Однак пізніше було виявлено низку проблем з використанням системи е-голосування, це безпека, прозорість і довіра до виборчого процесу. Після аналізу ризиків, пов'язаних з е-голосуванням Комітет з виборчих питань (Valglovutvalget) рекомендував припинити використання е-голосування і у 2014 році Королівський уряд Норвегії (Kongeriket Norges regjering) прийняв рішення про припинення його використання.

У Швеції впроваджувалось е-голосування, як пілотний проект у деяких муніципалітетах: Стокгольмі, Гетеборзі та інших регіонах. Система е-голосування в Швеції використовувалась у вигляді спеціального програмного забезпечення або веб-порталів, до яких можна було отримати доступ через інтернет. Голоси виборців кодувалися і передавалися зашифрованим каналом. Хоча е-голосування у Швеції мало певні успіхи, деякі пілотні проекти стикалися з критикою та супутніми проблемами, зокрема щодо безпеки та конфіденційності даних. Наразі Швеція продовжує вдосконалювати свої підходи до е-голосування з метою забезпечення надійності та прозорості виборчого процесу.

В Індії система е-голосування була використана вперше в 1982 році в якості експе-

рименту. Пізніше, впровадження електронних систем голосування (EVMs) стало стандартом на більшості виборчих дільниць у всіх штатах та територіях країни. Система EVMs (Electronic Voting Machines) [7] складається з електронного блоку з кнопками для вибору кандидата та електронного блоку для підрахунку голосів. Голоси система підраховує автоматично після завершення голосування. Система EVMs має низку заходів безпеки для запобігання спробам маніпулювання голосуванням, зокрема, кожен EVMs має вбудований часовий реєстратор, який фіксує кількість голосів, яку виборці віддали на кожному блоку у певний час. З часом ця система зарекомендувала себе як дієвий інструмент для проведення виборів у Індії, її використання допомагає прокращити довіру громадян до виборчого процесу [8].

Свою електронну систему голосування має і Бразилія (Sistema de Votação Eletrônica, або просто "urna eletrônica"). Ця система була впроваджена в країні з 1996 року. Машини е-голосування обладнані дисплеєм і клавіатурою, на якій виборець обирає своїх кандидатів або варіанти голосування. Голоси виборців обробляються та зберігаються в електронному вигляді з використанням шифрування. Перевагами цієї системи є: поліпшення точності і швидкості підрахунку голосів, зменшення можливості маніпуляції та підроблення голосів, підвищення довіри до виборчого процесу.

Але останні вибори Президента Бразилії у 2022 році показали, що недобросовісні політики можуть ставити під сумнів роботу будь-якої електронної системи голосування і наслідком цього можуть бути масові заворушення і протести. Кандидат, який програв останні вибори (Жаїр Болсонару) вимагав від Виборчої комісії скасувати більшість бюлетенів, поданих через машини для голосування, посилаючись на помилку у програмному забезпеченні. Було призначено низку незалежних експертиз і незалежні експерти не знайшли жодних підтверджень наявності помилок у програмному забезпеченні електронних машин для голосування. Доналд Трамп у США теж не визнавав результати виборів 3 листопада 2020 року, ставлячи під сумнів результати голосування поштою, але не надаючи при цьому жодних доказів.

Рада Європи протягом останніх двадцяти років сформулювала основні принципи і стандарти застосування інформаційно-комунікаційних технологій під час виборчого процесу в таких документах: Кодексі належної

практики у виборчих справах Венеціанської комісії [9], Рекомендаціях щодо прозорості електронних виборів [10]; Рекомендаціях щодо сертифікації систем електронного голосування [11], Рекомендаціях державам-членам про правові, організаційні та технічні стандарти електронного голосування [12]; Доповіді Венеціанської комісії про сумісність віддаленого та електронного голосування зі стандартами Ради Європи [13]. А Рекомендація щодо стандартів для електронного голосування [14] ухвалена у 2017 році містить 49 стандартів, які застосовують до всіх видів е-голосування і електронного підрахунку голосів, а також процедури їхнього впровадження.

Венеціанська комісія у 2020 році ухвалила Принципи використання цифрових технологій у виборчих процесах із дотриманням основних прав людини [15]. У контексті нашого дослідження є потреба більш детального їх розгляду. Першим принципом визначено принцип свободи вираження поглядів, тобто активна публічна дискусія, яка повинна бути перенесена у цифрове середовище, зокрема і під час виборчих кампаній. Будь-які обмеження можуть бути введені лише за наявності правової бази, яка регулює сферу дії заборони і гарантує судовий контроль для запобігання можливим зловживанням. Орган адміністрування виборів або судовий орган повинен мати повноваження вимагати від приватних компаній видалення чітко визначеного контенту третіх осіб з Інтернету на основі виборчого законодавства та міжнародних виборчих стандартів.

Персональні дані людини повинні бути ефективно захищені, особливо у вирішальний період виборів.

Має бути збережена чесність виборів, шляхом періодичного перегляду правил і положень щодо політичної реклами і відповідальності інтернет-посередників, адаптації конкретних міжнародних норм до нового технологічного контексту, а також розвитком інституційної спроможності боротися з кіберзагрозами.

Повинно зміцнюватися міжнародне співробітництво у сфері обміну інформацією і проведенні розслідувань, переслідування та покарання за незаконні під час виборчого процесу та у сфері застосування нових технологій. Разом з тим, необхідно сприяти впровадженню механізмів саморегулювання шляхом прийняття кодексів етики та корпоративної соціальної відповідальності серед інтернет-провайдерів та компаній, що займаються пошуковими мережами, соціальними мережами.

На рівні Європейського союзу у 2019 році набула чинності Директива про безпеку мережевих та інформаційних систем [16], також Акт про кібербезпеку ЄС. Відповідно до цього Акту вперше на всій території ЄС було запроваджено систему сертифікації кібербезпеки для продуктів, послуг та процесів інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ).

На нашу погляд, під час впровадження ІКТ органи управління виборами, зокрема в Україні - Центральна виборча комісія, повинні бути впевнені, що це технічне рішення працює: відповідає законодавчим вимогам, є безпечним, надійним, високої якості. Тому Центральна виборча комісія теж повинна розробити вимоги до процесу сертифікації ІКТ і забезпечити їх відповідність цим вимогам [17].

Досвід проведення виборчих кампаній свідчить про спроби зламати виборчі ІКТ, зокрема в ПАР, США, Україні [18]. Під час виборів 2014 року центральну виборчу систему України було зламано, виявлено вірус, але це не вплинуло на загальні результати виборів по країні [19]. Тому при запровадженні онлайн-голосування можна говорити про нові ризики для втручання у виборчий процес. В реаліях сучасної України, яка відбиває агресію з боку країни-агресора залишається дуже високим ризик кібератак на систему.

Варто також зазначити, що Україна поступово веде підготовку до запровадження е-голосування, зокрема можна виділити такі напрямки: запровадження внутрішніх ID-паспортів та закордонних біометричних паспортів, Mobile ID, Bank ID, які можуть у майбутньому бути використані для ідентифікації виборців; можливість громадян України отримати електронний цифровий підпис, а також запровадження електронного реєстру виборців; поступовий перехід на роботу з електронними системами ЦВК, розроблені і впроваджені мобільний додаток та вебпортал «Дія».

Відповідно до Концепції розвитку електронної демократії в Україні [20] поступово запроваджується електронне голосування. Одним із найбільш перспективних напрямків розвитку визначено е-голосування виборців у Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства на 2018-2020 роки [21].

В Україні уже були спроби закріпити на законодавчому рівні впровадження е-голосування і вперше, у 2011 році був поданий законопроект №8656 «Про концепцію «Запровадження системи електронного голосування»» [22]

Але пізніше законопроект було відкликано і знято з розгляду.

У 2012 році був поданий законопроект № 10079 «Про державну програму запровадження електронного голосування» [23], у 2016 році – законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо електронного виборчого процесу № 4404 [24], у 2019 році – «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення виборчих прав громадян України шляхом запровадження на виборах голосування поштою та Інтернет-голосування» № 10129 [25], у 2020 році – «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення виборчого законодавства» № 3485 [26].

Жоден з перерахованих законопроектів не був прийнятий, але факт наявності значної кількості законопроектів, які стосуються е-голосування свідчить про те, що парламентарі усвідомлюють необхідність у створенні сприятливих умов для використання цифрових технологій з метою забезпечення основних прав людини.

Висновки. Досвід зарубіжних країн підтверджує, що е-голосування здобуває популярність на міжнародному та європейському

рівнях завдяки розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

Україна, маючи високий науково-технічний потенціал, також має значні перспективи у впровадженні е-голосування в виборчий процес.

Однак успішне застосування е-голосування вимагає комплексної та довготривалої підготовки з боку держави, щоб обрана модель е-голосування ефективно гарантувала дотримання основних прав людини і громадянина.

На нашу думку, впровадженню е-голосування в Україні мають передувати комплексні заходи державної політики, такі як сертифікація програмного забезпечення для е-голосування, проведення пілотних проектів з участю виборців та представників громадськості для виявлення недоліків у системі, захист особистих даних та ідентифікації виборців, зміцнення кібербезпеки, прийняття спеціального закону про використання е-голосування на різних рівнях та впровадження е-голосування як альтернативного методу разом з традиційним голосуванням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.Постанова Верховної Ради України «Про схвалення Концепції запровадження системи електронного голосування в Україні». Від 18.06.2012 № 10629. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DF87900A.html (дата звернення: 11.03.24)
- 2.Сіденко І.Г. Перспективи впровадження електронного голосування в Україні. Харків, 2012. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/ebook/conf/2012-2/doc/1/12.pdf/>. (дата звернення: 11.03.24)
- 3.Riigikogu valimise seadus. 12.06.2002. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/RKVS> (дата звернення: 11.03.24)
- 4.Kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seadus. 27.03.2002. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13177007> (дата звернення: 11.03.24)
- 5.Isikut tõendavate dokumentide seadus. 15.02.1999. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/ITDS> (дата звернення: 11.03.24)
- 6.Elektroonilise hääletamise korraldamise ja elektroonilise hääletamise tulemuste kindlakstegemise kord. 21.05.2013. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/109122014008> (дата звернення: 11.03.24)
- 7.Election Commission of India. URL: <https://old.eci.gov.in/evm/> (дата звернення: 11.03.24)
- 8.Electronic voting in India. https://en.wikipedia.org/wiki/Electronic_voting_in_India (дата звернення: 11.03.24)
- 9.Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права : Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи : пер. з англ. за ред. Ю. Ключковського. Вид. 2-ге, випр. і доповн. Київ : Логос, 2009. 500 с. URL: <https://www.venice.coe.int/files/CDL-elec-opinions-UKR.pdf> (дата звернення: 11.03.24)
- 10.Council of Europe. Guidelines on Transparency of E-enabled Elections. GGIS (2010) 5 fin / Council of Europe.2011. November URL:<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168059bdf6> (дата звернення: 11.03.2024)
- 11.Council of Europe. Guidelines on Certification of E-voting Systems. GGIS (2010) 3 fin / Council of Europe.2011.NovemberURL:<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168059bdf8> (дата звернення: 11.03.2024)
- 12.Council of Europe. Recommendation on legal, operational, and technical standards for e-voting (Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 30 September 2004) and explanatory memorandum. Rec (2004) 11 /Council of Europe. URL: [https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Rec\(2004\)11_Eng_Evoting_and_Expl_Memo_en.pdf](https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Rec(2004)11_Eng_Evoting_and_Expl_Memo_en.pdf) (дата звернення: 11.03.2024)
- 13.Venice Commission. Report on the compatibility of remote voting and electronic voting with the standards of the Council of Europe. CDL-AD (2004) 012-e / European Commission for Democracy through Law (Venice

Commission). 2004. 12-13 March. URL: <http://www.venice.coe.int/WebForms/documents/?pdf=CDL-AD%282004%29012-e> (дата звернення: 11.03.2024)

14. Council of Europe. Recommendation of the Committee of Ministers to member States on standards for e-voting (Adopted by the Committee of Ministers on 14 June 2017 at the 1289th meeting of the Ministers' Deputies). CM/Rec(2017)5 / Council of Europe. URL: <https://search.coe.int/cm/Pages/resultdetails.aspx?ObjectId=0900001680726f6f> (дата звернення: 11.03.2024).

15. Venice Commission. Principles for a fundamental rights-compliant use of digital technologies in electoral processes. Approved by the Council for Democratic Elections at its 70th meeting (online, 10 December 2020) and adopted by the Venice Commission at its 125th Plenary Session (online, 11-12 December 2020). CDL (2020) 037 / European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2020\)037-e#](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2020)037-e#) (дата звернення: 11.03.2024).

16. European Parliament and of the Council. Directive (EU) 2016/1148 of the European Parliament and of the Council of 6 July 2016 Concerning Measures for a High Common Level of Security of Network and Information Systems Across the Union. L 194/1. (2016, July 19). Official Bulletin of the European Union. Retrieved September 9, 2021 from. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/84_013-16#Text [in Ukrainian]. (дата звернення: 11.03.2024).

17. Міжнародна IDEA опублікувала посібник із сертифікації ІКТ. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/certification-of-icts-in-elections.pdf> (дата звернення: 11.03.2024).

18. Electoral fraud. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Electoral_fraud (дата звернення: 11.03.2024).

19. Ukraine election narrowly avoided 'wanton destruction' from hackers. URL: <https://www.csmonitor.com/World/Passcode/2014/0617/Ukraine-election-narrowly-avoided-wanton-destruction-from-hackers>. (дата звернення: 11.03.2024).

20. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 № 797-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.03.2024).

21. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.03.2024)

22. Victor Musiyaka: To whom and why to introduce electronic voting? Retrieved from <http://www.3republic.org.ua/ua/ideas/11613> [in Ukrainian]. (дата звернення: 11.03.2024)

23. Проект Закону про державну програму запровадження електронного голосування від 17.02.2012 № 10079. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=10079&skl=7 (дата звернення: 11.03.2024)

24. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо електронного виборчого процесу від 13.04.2016 № 4404. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58703 (дата звернення: 11.03.2024).

25. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення виборчих прав громадян України шляхом запровадження на виборах голосування поштою та інтернет-голосування від 06.03.2019 № 10129. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=10129&skl=9 (дата звернення: 11.03.2024)

26. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення виборчого законодавства від 18.05.2020 № 3485. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68847 (дата звернення: 11.03.2024)

Стаття надійшла до редакції 17.02.2024

Стаття рекомендована до друку 22.03.2024

L. V. GUDZ

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Constitutional and Municipal Law

E-mail: lv.gudz@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2064-014X>

V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

ENSURING HUMAN RIGHTS IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTATION OF ELECTRONIC VOTING IN UKRAINE: PERSPECTIVES AND RISKS

ANNOTATION. *Introduction.* The article focuses on the advantages of e-voting and the insufficient study of human rights aspects in this process. Therefore, the purpose of the study is to identify public policy strategies for the successful implementation of e-voting in Ukraine, taking into account international experience and ensuring human rights and freedoms in the electoral process.

Summary of the main research results. The main findings of the study point to the relevance of introducing e-voting in the context of the COVID-19 pandemic and other challenges. An e-voting system can ensure compliance with international electoral and human rights standards, such as privacy, accessibility, non-discrimination, information, and verification of votes. The experience of foreign countries, in particular Estonia, confirms the success and benefits of e-voting, the analysis of which is important for other countries, including Ukraine, in implementing their e-voting systems.

Switzerland, the United States, Norway, Sweden, India, and Brazil have also used e-voting, with varying degrees of success and challenges related to security and privacy. For example, in Switzerland, e-voting was used experimentally in some cantons but faced significant security issues, while in India, EVMs have become standard in most polling stations, increasing public confidence in the electoral process. However, recent events in Brazil and the United States show that unscrupulous politicians can challenge the operation of any electronic voting system, which can lead to mass protests and unrest.

The Council of Europe and the Venice Commission have formulated principles and standards for the use of information and communication technologies in electoral processes, which include security, transparency, and respect for fundamental human rights. Ukraine is actively preparing for the introduction of electronic voting, as evidenced by the large number of draft laws that have been registered in the Verkhovna Rada of Ukraine but have not yet been adopted, although this indicates an awareness of the need to use digital technologies to ensure citizens' voting rights.

Conclusions. The experience of foreign countries confirms the popularity of e-voting due to the development of information and communication technologies. Ukraine, with its high scientific and technical potential, has prospects for introducing e-voting. However, the successful application requires comprehensive preparation, including software certification, pilot projects, personal data protection, strengthening cybersecurity, and the adoption of a special law on the use of e-voting at various levels and the introduction of e-voting as an alternative method along with traditional voting.

KEY WORDS: *e-voting, human rights, information and communication technologies, elections, electoral process.*

REFERENCES

1. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro skhvalennia Kontseptsii zaprovadzhennia systemy elektronnoho holosuvannia v Ukraini». Vid 18.06.2012 № 10629. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DF87900A.html (data zvernennia: 11.03.24) [in Ukrainian]
2. Sidenko I.H. Perspektivy vprovadzhennia elektronnoho holosuvannia v Ukraini. Kharkiv, 2012. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/ebook/conf/2012-2/doc/1/12.pdf>. (data zvernennia: 11.03.24) [in Ukrainian]
3. Zakon pro vybory do Riikohu. 12.06.2002. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/RKVS> (data zvernennia: 11.03.24) [in Estonian]
4. Zakon pro vybory deputativ mistsevykh rad. 27.03.2002. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13177007> (data zvernennia: 11.03.24) [in Estonian]
5. Zakon pro dokumenty, shcho posvidchuiut osobu. 15.02.1999. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/ITDS> (data zvernennia: 11.03.24). [in Estonian]
6. Poriadok orhanizatsii elektronnoho holosuvannia ta vstanovlennia rezultativ elektronnoho holosuvannia. 21.05.2013. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/109122014008> (data zvernennia: 11.03.24). [in Estonian]
7. Election Commission of India. URL: <https://old.eci.gov.in/evm/> (data zvernennia: 11.03.24). [in English]
8. Electronic voting in India. https://en.wikipedia.org/wiki/Electronic_voting_in_India (data zvernennia: 11.03.24). [in English]
9. Yevropeyskiy demokratychnyi dorobok u haluzi vyborchoho prava : Materialy Venetsianskoi Komisii, Parlamentskoi Asamblei, Komitetu Ministriv, Konhresu mistsevykh i rehionalnykh vlad Rady Yevropy : per. z anhl. za red. Yu. Kliuchkovskoho. Vyd. 2-he, vypr. i dopovn. Kyiv : Lohos, 2009. 500 s. URL: <https://www.venice.coe.int/files/CDL-elec-opinions-UKR.pdf> (data zvernennia: 11.03.24). [in Ukrainian]
10. Council of Europe. Guidelines on Transparency of E-enabled Elections. GGIS (2010) 5 fin / Council of Europe. 2011. November. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168059bdf6> (data zvernennia: 11.03.24). [in English]
11. Council of Europe. Guidelines on Certification of E-voting Systems. GGIS (2010) 3 fin / Council of Europe. 2011. November. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168059bdf8> (data zvernennia: 11.03.24). [in English]
12. Council of Europe. Recommendation on legal, operational and technical standards for e-voting (Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 30 September 2004) and explanatory memorandum. Rec (2004) 11 / Council of Europe. URL: [https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Rec\(2004\)11_Eng_Evoting_and_Expl_Memo_en.pdf](https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Rec(2004)11_Eng_Evoting_and_Expl_Memo_en.pdf) (data zvernennia: 11.03.24). [in English]
13. Venice Commission. Report on the compatibility of remote voting and electronic voting with the standards of the Council of Europe. CDL-AD (2004) 012-e / European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). 2004. 12-13 March. URL: <http://www.venice.coe.int/WebForms/documents/?pdf=CDL-AD%282004%29012-e> (data zvernennia: 11.03.24). [in English]

14. Council of Europe. Recommendation of the Committee of Ministers to member States on standards for e-voting (Adopted by the Committee of Ministers on 14 June 2017 at the 1289th meeting of the Ministers' Deputies). CM /Rec(2017)5 / Council of Europe. URL: <https://search.coe.int/cm/Pages/resultdetails.aspx?ObjectId=0900001680726f6f> (data zvernennia: 11.03.24). [in English]
15. Venice Commission. Principles for a fundamental rights-compliant use of digital technologies in electoral processes. Approved by the Council for Democratic Elections at its 70th meeting (online, 10 December 2020) and adopted by the Venice Commission at its 125th Plenary Session (online, 11-12 December 2020). CDL (2020) 037 / European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2020\)037-e#](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2020)037-e#) (data zvernennia: 11.03.24). [in English]
16. European Parliament and of the Council. Directive (EU) 2016/1148 of the European Parliament and of the Council of 6 July 2016 Concerning Measures for a High Common Level of Security of Network and Information Systems Across the Union. L 194/1. (2016, July 19). Official Bulletin of the European Union. Retrieved September 9, 2021 from. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/84_013-16#Text . (data zvernennia: 11.03.24). [in English]
17. Mizhnarodna IDEA opublikovala posibnyk iz sertyfikatsii IKT. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/certification-of-icts-in-elections.pdf> (data zvernennia: 11.03.24). [in Ukrainian]
18. Electoral fraud. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Electoral_fraud (data zvernennia: 11.03.24). [in English]
19. Ukraine election narrowly avoided 'wanton destruction' from hackers. URL: <https://www.csmonitor.com/World/Passcode/2014/0617/Ukraine-election-narrowly-avoided-wanton-destruction-from-hackers> (data zvernennia: 11.03.24). [in English]
20. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoi demokracji v Ukraini ta planu zakhodiv shchodo yii realizatsii : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08.11.2017 № 797-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text> (data zvernennia: 11.03.24). [in Ukrainian]
21. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoy ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018-2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.01.2018 № 67-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (data zvernennia: 11.03.24). [in Ukrainian]
22. Victor Musiyaka: To whom and why to introduce electronic voting? Retrieved from <http://www.3republic.org.ua/ua/ideas/11613> [in Ukrainian]. (data zvernennia: 11.03.24).
23. Proekt Zakonu pro derzhavnu prohramu zaprovadzhennia elektronnoho holosuvannia vid 17.02.2012 № 10079. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=10079&skl=7 [in Ukrainian]. (data zvernennia: 11.03.24).
24. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo elektronnoho vyborchoho protsesu vid 13.04.2016 № 4404. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58703 [in Ukrainian]. (data zvernennia: 11.03.24).
25. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zabezpechennia vyborchykh prav hromadian Ukrainy shliakhom zaprovadzhennia na vyborakh holosuvannia poshtoiu ta internet-holosuvannia vid 06.03.2019 № 10129. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=10129&skl=9 [in Ukrainian]. (data zvernennia: 11.03.24).
26. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo vdoskonalennia vyborchoho zakonodavstva vid 18.05.2020 № 3485. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68847 [in Ukrainian]. (data zvernennia: 11.03.24).

The article was received by the editors 17.02.2024

The article is recommended for printing 22.03.2024

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-08>

УДК 342.8

Г. В. ЗУБЕНКО

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного і

муніципального права юридичного факультету

E-mail: zubenkoa@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2709-4348>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ОБОВ'ЯЗОК ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ПОДАВАТИ ЗВІТ ПРО МАЙНО, ДОХОДИ, ВИТРАТИ І ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ФІНАНСОВОГО ХАРАКТЕРУ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ

АНОТАЦІЯ: *Вступ.* Статтю присвячено дослідженню нормативно-правового регулювання обов'язку політичних партій подавати звіт про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру.

Метою дослідження є розкриття особливостей та з'ясування проблемних питань законодавчого регулювання та практичної реалізації вищезазначеного обов'язку. Для вирішення поставленої мети використано такі методи наукового дослідження, як логіко-семантичний, формально-юридичний, системно-структурний, порівняльно-правовий та ін.

Короткий зміст результатів дослідження. Розглянуто європейські стандарти щодо регулювання обов'язку політичних партій звітувати про фінансову діяльність. На підставі аналізу європейських регіональних стандартів в сфері організації та функціонування політичних партій виокремлено засади реалізації вищезазначеного обов'язку політичних партій. Акцентовано увагу на законодавстві України, що закріплює порядок подання політичними партіями звіту про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру до Національного агентства з питань запобігання корупції.

Висновки. Наголошено на необхідності посилення відповідальності політичних партій, зокрема за систематичне ненадання або несвоєчасне надання звітів про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *політичні партії, звітування політичних партій, звіт про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, запобігання корупції, інформаційні технології, електронний документ.*

Як цитувати: Зубенко Г.В. Обов'язок політичних партій подавати звіт про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру: вітчизняний до-свід та європейські стандарти. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право».* 2024. Вип. 37. С. 76-82. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-08>

In cites: Zubenko H. V. (2024). The obligation of political parties to submit a report on property, income, expenses and financial liabilities: national experience and european standards. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (37), P. 76-82. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-08> (in Ukrainian)

Вступ. Серед ключових проблем, які потребують нагального вирішення з метою ефективного запобігання та протидії корупції, визначених такими програмними документами в цій сфері, як Антикорупційна стратегія на 2021-2025 роки, затверджена Законом України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки» від 20 червня 2022 року та Державна антикорупційна програма на 2023-2025 роки, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 року, є забезпечення доброчесності політичних партій та виборчих кампаній [1; 2]. Одним із шляхів такого забезпечення є удосконалення механізму подання та оприлюднення звітності політичних партій та системи кон-

тролю за фінансуванням їх діяльності, а також приведення у відповідність до європейських регіональних стандартів і кращих європейських практик вітчизняного законодавства у цій сфері.

Актуальність обраної теми дослідження обумовлена тією обставиною, що приведення вітчизняного законодавства щодо звітування політичних партій до європейських стандартів має стати додатковим фактором якнайшвидшого євроінтеграційного процесу України.

Огляд праць з даної проблематики. У вітчизняній юридичній літературі тематиці, що є предметом дослідження, приділялась значна увага.

Зокрема, це питання досліджували в своїх працях В.В. Джуган, розглядаючи конституційно-правові аспекти здійснення державного контролю за фінансовою звітністю політичних партій в Україні та окремих державах ЄС, О.В. Совгіря, аналізуючи правовий аспект державного фінансування політичних партій, В.І. Кафарський досліджуючи конституційно-правове регулювання організації і діяльності політичних партій та інші науковці. Проте деякі аспекти цього питання й на сьогодні залишаються недостатньо розглянутими, а отже потребують більш детального аналізу.

Мета статті. Мета дослідження полягає у тому, щоб розкрити особливості і проблемні питання законодавчого регулювання та практичної реалізації обов'язку політичних партій подавати до Національного агентства з питань запобігання корупції звіти про майно, доходи, витрати та зобов'язання фінансового характеру, а також з'ясувати його відповідність європейським регіональним стандартам.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити наступні **завдання**: розглянути європейські стандарти щодо цього питання; розкрити засади реалізації обов'язку політичних партій складати і подавати фінансову звітність; з'ясувати особливості законодавчого регулювання обов'язку політичних партій подавати звіт про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру в Україні; на підставі проведеного аналізу запропонувати зміни до законодавства України в цій сфері.

Основні результати дослідження.

До документів, що закріплюють європейські регіональні стандарти і найкращі практики в сфері звітування політичних партій щодо їх фінансування можна віднести наступні:

- Рекомендацію ПАРЕ № 1516 (2001) від 22 травня 2001 року;
- Керівні принципи щодо фінансування політичних партій, ухвалені Європейською комісією «За демократію через право» 9-10 березня 2001 року;
- Рекомендацію Rec (2003)4 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо Єдиних правил проти корупції у сфері фінансування політичних партій та виборчих кампаній від 8 квітня 2003 року;
- Керівні принципи регулювання діяльності політичних партій, прийняті ОБСЄ та Європейською комісією «За демократію через право» 15-16 жовтня 2010 року;
- Керівні принципи регулювання політичних партій, ухвалені Європейською

комісією «За демократію через право» 11-12 грудня 2020 року.

Аналізуючи європейські регіональні стандарти щодо фінансової звітності політичних партій, перш за все, слід назвати Рекомендацію ПАРЕ № 1516 (2001) від 22 травня 2001 року, відповідно до п. 8 якої фінансування політичних партій має бути абсолютно прозорим, що вимагає від політичних партій, зокрема, вести суворий облік всіх надходжень і витрат, який повинен подаватися щонайменше раз на рік до незалежного аудиторського органу та оприлюднюватися [3].

Відповідно до п. 7 Керівних принципів щодо фінансування політичних партій, прийнятих Європейською комісією «За демократію через право» 9-10 березня 2001 року: «Необхідно гарантувати прозорість приватного фінансування ... Для досягнення цієї мети кожна партія повинна щороку оприлюднювати річні звіти за попередній рік, який має включати перелік усіх пожертвувань, окрім членських внесків. Усі пожертви, що перевищують суму, встановлену законодавцем, повинні бути зареєстровані та оприлюднені» [4]. Схожа норма міститься в ст. 13 Рекомендації Rec (2003)4 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо Єдиних правил проти корупції у сфері фінансування політичних партій та виборчих кампаній, ухваленій 8 квітня 2003 року.

Докладно основні стандарти звітування політичних партій про майновий стан і фінансову діяльність закріплюються Керівними принципами регулювання діяльності політичних партій, прийнятими ОБСЄ та Європейською комісією «За демократію через право» 15-16 жовтня 2010 року та Керівними принципами регулювання політичних партій, ухваленими Венеціанською комісією 11-12 грудня 2020 року. Зокрема, останній документ встановлює наступні вимоги до звітності про фінансування політичних партій:

- партія може спробувати обійти правила фінансування виборчої кампанії, здійснюючи діяльність у «передвиборчий» період або шляхом використання інших організацій чи осіб як каналів для отримання коштів або послуг. Тому щоб обмежити такі зловживання, необхідно запровадити надійні системи фінансової звітності політичних партій поза виборами;

- прозорість звітності вимагає своєчасного оприлюднення фінансових звітів партій. Звіти повинні залишатися публічними протягом відповідного періоду часу для належного громадського контролю. Виконання цієї ви-

моги означає, що звіти повинні містити достатньо деталей, щоб бути корисними та зрозумілими для широкій громадськості. У той час як публікація фінансових звітів має вирішальне значення для встановлення довіри громадськості до функцій партії, вимоги до звітності також повинні забезпечувати баланс між необхідним розкриттям інформації та винятково нагальними інтересами приватного життя окремих донорів у випадках обґрунтованої ймовірності погроз, переслідувань або репресій, або коли розкриття інформації може призвести до серйозних політичних наслідків;

- політичні партії мають подавати звіти до відповідного регуляторного органу щонайменше раз на рік у період між виборчими кампаніями. Ці звіти повинні включати розкриття інформації про внески та пояснення всіх витрат.

Звіти, а також результати та висновки наглядового органу мають бути доступними для громадського ознайомлення протягом тривалого періоду часу, щоб забезпечити належний громадський контроль, можливо, навіть у центральній державній базі даних [5].

Таким чином, аналізуючи вищезазначені та інші документи, що закріплюють європейські регіональні стандарти фінансової звітності політичних партій, можна виокремити наступні засади реалізації обов'язку політичних партій подавати звіти про майно, доходи, витрати та зобов'язання фінансового характеру:

- фінансування політичних партій має бути прозорим;

- політичні партії повинні вести суворий облік усіх надходжень (внесків) і витрат;

- фінансові звіти мають бути своєчасно оприлюднені із застосуванням сучасних інформаційних технологій і залишатися у вільному доступі протягом певного періоду часу для належного громадського контролю;

- політичні партії зобов'язані подавати фінансові звіти до незалежного органу фінансового контролю з певною періодичністю (щонайменше раз на рік);

- висновки органу фінансового контролю щодо перевірки фінансових звітів політичних партій мають бути доступними для громадського ознайомлення.

Якщо звернутися до досвіду європейських країн в цій сфері, слід зазначити, що обов'язок політичних партій подавати звіт про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру запроваджено у переважній більшості цих держав (Великобританія, Естонія, Ісландія, Іспанія, Латвія, Нідерланди,

Польща, Словаччина, Словенія, Фінляндія, Франція та ін.).

Зокрема, в Іспанії політичні партії подають щорічний фінансовий звіт, який має містити інформацію про стан активів, надходження (надані бюджетні кошти, а також кошти, отримані у вигляді внесків та членських внесків членів політичної партії; доходи від майна і господарської діяльності), видатки та ризиковані операції з капіталом. Фінансові звіти політичних партій зберігаються Аудиторським Судом, який уповноважений щорічно публікувати загальний звіт про фінансування політичних партій. Звіт публікуються не пізніше ніж через 6 місяців після отримання звітів політичних партій. В такому узагальненому звіті наводиться інформація про результати моніторингової діяльності Аудиторського Суду, знайдені порушення, а у додатках до звіту – загальні показники фінансового стану політичних партій. Звіт Аудиторського Суду публікується в Офіційному віснику Іспанії а також розміщується на веб-сайті цього державного органу [6, с. 33].

В Латвії політичні партії зобов'язані в термін не пізніше 31 березня року, наступного за звітним, подати до Бюро з питань запобігання та боротьби з корупцією щорічний фінансовий звіт, до якого повинен додаватись висновок незалежного аудитора. Відомості про фінансову діяльність політичних партій належить до публічної інформації. Бюро або політична партія зобов'язані надавати інформацію про фінансово-господарську діяльність партії, зокрема фінансові звіти, за запитом будь-якої особи. Звіти, які надаються Бюро з питань запобігання та боротьби з корупцією, публікуються у Латвійському віснику та розміщуються на веб-сайті цього державного органу протягом 10 днів з дня їх подання. За результатами здійснення контролю за фінансуванням політичних партій, Бюро з питань запобігання та боротьби з корупцією уповноважене поширювати інформацію про виявлені правопорушення політичних партій у цій сфері та вжиті ним заходи щодо їх усунення, а також притягнення винних до відповідальності до 1 квітня року, наступного за звітним [6, с. 34].

Порядок ведення бухгалтерського обліку та звітності політичними партіями Польщі регулюється загальними положеннями законодавства, що регламентує порядок ведення обліку й звітності всіма суб'єктами господарської діяльності. Політичні партії щорічно готують річний фінансовий звіт, який включає річний баланс, річний звіт про доходи і витрати, додаткову інформацію (зокрема, про

надходження та використання політичними партіями бюджетних коштів). Такий звіт партії не зобов'язані подавати до державних органів та публікувати [6, с. 37].

У Франції політичні партії зобов'язані вести бухгалтерський облік, звітність та готувати щорічний фінансовий звіт (який включає такі складові, як річний баланс, звіт про доходи і витрати, додатки). Такий звіт засвідчується висновками двох аудиторів та подається політичною партією до Національної комісії з виборчої звітності та політичного фінансування не пізніше червня року, наступного за звітним. Щорічні фінансові звіти політичних партій зберігаються Національною комісією з виборчої звітності та політичного фінансування протягом 3 років. Скорочені версії щорічних фінансових звітів політичних партій публікуються вищезазначеним державним органом в Офіційному віснику в грудні року, наступного за звітним, або у лютому другого року, наступного за звітним, а також розміщується на офіційному веб-сайті Національної комісії [6, с. 41].

Таким чином, законодавство досліджених та інших країн в цілому відповідає зазначеним вище європейським регіональним стандартам. Хоча в деяких державах в фінансових звітах партії відображаються не всі внески, а тільки ті, що перевищують певний розмір (Великобританія, Іспанія). Законодавство окремих країн передбачає обов'язок подавати звіти лише для тих політичних партій, які отримали державне фінансування (Нідерланди). В інших законодавством не передбачено обов'язкового оприлюднення фінансової звітності партій (Швеція, Норвегія) або закріплюється обов'язок оприлюднювати лише скорочену версію щорічного фінансового звіту (Словенія, Франція).

Згідно з законодавством України політичні партії, місцеві організації політичних партій ведуть бухгалтерську звітність у встановленому порядку, проводять щорічний внутрішньопартійний фінансовий аудит своєї діяльності, а також проходять зовнішній незалежний фінансовий аудит у випадках, передбачених законом (ч. 1 ст. 17 Закону України «Про політичні партії в Україні»). Відповідно до ч. 9 ст. 17 Закону України «Про політичні партії в Україні» партія щоквартально, не пізніше ніж на сороковий день після закінчення звітного кварталу, зобов'язана подати до Національного агентства з питань запобігання корупції звіт про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру (у тому числі її місцевих організацій, які у встановле-

ному порядку набули статусу юридичної особи) шляхом його заповнення на офіційному веб-сайті Національного агентства з питань запобігання корупції [7]. Форма такого звіту а також порядок його подання затверджуються Національним агентством з питань запобігання корупції. Вимоги щодо змісту звіту передбачені ч. 11 ст. 17 Закону України «Про політичні партії в Україні». Крім того, відповідно до Порядку формування та ведення Єдиного державного реєстру звітності політичних партій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру від 19 лютого 2021 р. звіт є електронним документом який подається політичною партією через електронний кабінет на сторінці офіційного вебсайту Національного агентства з питань запобігання корупції.

Подані Національному агентству з питань запобігання корупції звіти політичних партій оприлюднюються шляхом їх включення до Єдиного державного реєстру звітності політичних партій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, який формується і ведеться цим державним органом. Крім того, Національне агентство з питань запобігання корупції зобов'язано забезпечувати відкритий цілодобовий доступ до вищезазначеного реєстру на своєму офіційному веб-сайті.

Також законодавством України передбачено механізм внутрішнього і зовнішнього контролю за фінансуванням політичних партій. Так, згідно з ч. 14 ст. 17 Закону України «Про політичні партії в Україні» до звіту політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за четвертий квартал звітного року додаються (шляхом завантаження фотокопій у систему) копії звітів про проведення щорічного внутрішньопартійного фінансового аудиту та незалежного зовнішнього аудиту фінансової звітності політичної партії (якщо його проведення є обов'язковим) шляхом завантаження їх фотокопій у систему [7].

Стосовно зовнішнього контролю, звіти політичних партій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру перевіряються Національним агентством з питань запобігання корупції у строк, що не перевищує 60 днів з дня їх надходження (ч. 21 ст. 17 Закону України «Про політичні партії в Україні» [7]. За результатами такої перевірки уповноважена особа складає висновок, у якому відображаються результати проведеного аналізу, зокрема детальний виклад змісту всіх виявлених порушень із зазначенням ужитих

політичними партіями заходів реагування (якщо такі порушення було виявлено). Цей висновок також є електронним документом який розміщується на офіційному веб-сайті Національного агентства з питань запобігання корупції.

Щодо вітчизняного досвіду звітування політичних партій про фінансову діяльність, слід зазначити, що понад 3,5 роки політичні партії не звітували Національному агентству з питань запобігання корупції. З 2020 року через здійснення заходів щодо запобігання виникненню та поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), а з 2022 року в зв'язку із введенням воєнного стану. Втім, з 26 грудня 2023 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення державного фінансування та контролю за діяльністю політичних партій», яким було відновлено обов'язок політичних партій звітувати про свої фінанси та майно. Цим законом, зокрема, передбачено, що звіти про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру політичних партій, не подані ними за попередні звітні періоди у зв'язку із вищезазначеними обставинами, мають бути також подані політичними партіями до Національного агентства з питань запобігання корупції за квартал або за рік [8]. Таке відновлення є запорукою забезпечення прозорості політичного фінансування та вкрай важливе для інтеграції України до ЄС і виконання міжнародних зобов'язань.

Разом з тим, в Україні непоодинокими є випадки порушення політичними партіями законодавства України щодо звітування про фінансову діяльність, зокрема, в аспекті неподання або несвоєчасного подання таких звітів. З метою запобігання такого виду порушень, європейські регіональні стандарти в сфері фінансування політичних партій рекомендують наділяти органи незалежного зовнішнього контролю за фінансуванням партій правом накладати адміністративні стягнення в порядку та у випадках, встановлених законом.

Дотримуючись вищезазначених стандартів, ч. 20 ст. 17 Закону України «Про політичні партії в Україні» наділяє Національ-

не агентство з питань запобігання корупції повноваженнями:

- протягом 10 календарних днів з дня завершення строку на подання політичними партіями звітів про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру оприлюднювати на своєму офіційному веб-сайті список політичних партій, які не подали звіти у визначений законом строк;

- забезпечувати притягнення винних осіб до відповідальності, передбаченої законом.

Така відповідальність передбачена ст. 212²¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення, відповідно до якої порушення встановленого порядку або строків подання фінансового звіту про надходження і використання коштів виборчого фонду, звіту політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру або подання фінансового звіту, оформленого з порушенням встановлених вимог, тягнуть за собою накладення штрафу від трьохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [9].

Висновки. Таким чином, оцінюючи законодавство України щодо закріплення обов'язку політичних партій подавати звіти про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, слід зазначити, що нашою державою дотримано основні принципи такого звітування, які встановлені європейськими регіональними стандартами в цій сфері.

Разом з тим, деякі аспекти реалізації цього обов'язку та відповідальності за його невиконання потребують перегляду.

Зокрема, це стосується посилення відповідальності політичних партій за ненадання або несвоєчасне надання звітів про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру.

А саме, пропонуємо за систематичне ненадання або несвоєчасне надання вищезазначених звітів передбачити на законодавчому рівні обмеження для політичних партій брати участь у чергових та позачергових виборах народних депутатів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки : Закон України 20 червня 2022 року № 2322-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20?find=1&text=%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96#w1_1 (дата звернення: 17.03.2024).

2. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 р. № 220. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023->

%D0%BF?find=1&text=%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96#w1_1 (дата звернення: 17.03.2024).

3. Financing of political parties Parliamentary Assembly Recommendation 1516 (2001). URL : <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16907&lang=en> (дата звернення: 17.03.2024).

4. Guidelines and report on the financing of political parties adopted by the Venice Commission at its 46th Plenary Meeting, (Venice, 9-10 March 2001) [http://www.venice.coe.int/docs/2001/CDL-INF\(2001\)008-e.html](http://www.venice.coe.int/docs/2001/CDL-INF(2001)008-e.html) (дата звернення : 17.03.2024).

5. Guidelines on Political Party Regulation prepared by the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE/ODIHR) and by the Council of Europe's Venice Commission and adopted by the Venice Commission at its 125th online Plenary Session (11–12 December 2020). URL : <https://www.osce.org/odihr/538473> (дата звернення : 18.03.2024).

6. Підтримка належного урядування: проект протидії корупції в Україні. К., 2009. 56 с. URL : <https://parlament.org.ua/upload/docs/Text.pdf> (дата звернення : 17.03.2024).

7. Про політичні партії в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2365-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text> (дата звернення : 20.03.2024).

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення державного фінансування та контролю за діяльністю політичних партій : Закон України 23 серпня 2023 року № 3337-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3337-20#Text> (дата звернення : 20.03.2024).

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24) : Закон України від 07 грудня 1984 року № 8073-X. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення : 20.03.2024).

Стаття надійшла до редакції 20.03.2024

Стаття рекомендована до друку 13.04.2024

H. V. ZUBENKO

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Constitutional and Municipal Law

E-mail: zubenkoa@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2709-4348>

V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

THE OBLIGATION OF POLITICAL PARTIES TO SUBMIT A REPORT ON PROPERTY, INCOME, EXPENSES AND FINANCIAL LIABILITIES: NATIONAL EXPERIENCE AND EUROPEAN STANDARDS

ANNOTATION: *Introduction.* The article is aimed at studying the legal regulation of the obligation of political parties to submit a report on their property, income, expenses and financial liabilities. The purpose of the study is to reveal the peculiarities and identify the problematic issues of legislative regulation and practical implementation of the above obligation. To achieve this goal, the author uses such methods of scientific research as logical and semantic, formal and legal, systemic and structural, comparative and legal, etc.

Summary of the main research results. The European standards for regulating the obligation of political parties to report on their financial activities are considered. Based on the analysis of European regional standards in the area of organization and functioning of political parties, the author identifies the principles of implementation of the above obligation of political parties. Attention is focused on the Ukrainian legislation which establishes the procedure for submission by political parties of a report on property, income, expenses and financial liabilities to the National Agency for the Prevention of Corruption.

Conclusions. The author emphasises the need to strengthen the responsibility of political parties, in particular for systematic failure to submit or untimely submission of reports on property, income, expenses and financial liabilities.

KEY WORDS: *political parties, reporting of political parties, report on property, income, expenses and financial liabilities, prevention of corruption, information technologies, e-document.*

REFERENCES

1. On the Principles of State Anti-Corruption Policy for 2021-2025: Law of Ukraine of 20 June 2022 No. 2322-

IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20?find=1&text=%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96#w1_1 (date of application : 17.03.2024). (in Ukrainian).

2. On approval of the State Anti-Corruption Programme for 2023-2025: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 4 March 2023 No. 220. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF?find=1&text=%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96#w1_1 (date of application :17.03.2024). (in Ukrainian).

3. Financing of political parties Parliamentary Assembly Recommendation 1516 (2001). URL : <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16907&lang=en> (date of application : 17.03.2024).

4. Guidelines and report on the financing of political parties adopted by the Venice Commission at its 46th Plenary Meeting, (Venice, 9-10 March 2001) [http://www.venice.coe.int/docs/2001/CDL-INF\(2001\)008-e.html](http://www.venice.coe.int/docs/2001/CDL-INF(2001)008-e.html) (date of application : 17.03.2024).

5. Guidelines on Political Party Regulation prepared by the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE/ODIHR) and by the Council of Europe's Venice Commission and adopted by the Venice Commission at its 125th online Plenary Session (11–12 December 2020). URL : <https://www.osce.org/odihr/538473> (date of application : 17.03.2024).

6. Support for Good Governance: Anti-Corruption Project in Ukraine. K., 2009. 56 c. URL : <https://parlament.org.ua/upload/docs/Text.pdf> (date of application : 17.03.2024). (in Ukrainian).

7. On Political Parties in Ukraine: Law of Ukraine of 5 April 2001 № 2365-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text> (date of application : 20.03.2024). (in Ukrainian).

8. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Improving State Financing and Control over the Activities of Political Parties: Law of Ukraine of 23 August 2023 № 3337-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3337-20#Text> (date of application : 20.03.2024). (in Ukrainian).

9. Code of Ukraine on Administrative Offences (Articles 1 - 212-24): Law of Ukraine of 07 December 1984. № 8073-X. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (date of application : 20.03.2024). (in Ukrainian).

The article was received by the editors 20.03.2024

The article is recommended for printing 23.04.2024

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-09>

УДК 340.131.5

А. Г. КАЗАКОВ

аспірант юридичного факультету

E-mail : anton.kazakov@student.karazin.ua

ORCID: <http://orcid.org/0009-0009-2146-4801>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ЮРИДИЧНІ ПОЗИЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ЩОДО КОНСТИТУЦІЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* У статті проаналізовано властивості конституційних обов'язків людини та громадянина у світлі юридичних позицій Конституційного Суду України. Адже, для повноти розуміння юридичної природи, змістовної спрямованості та соціальної значущості конституційних обов'язків людини та громадянина слід проаналізувати розуміння цієї важливої категорії юриспруденції крізь призму юридичних позицій Конституційного Суду України. Останні у силу їх конкретизованого та змістовного наповнення, а також авторитетності органу, що їх формулює можуть розглядатися як своєрідні джерела конституційного права України.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Виявлено під час аналізу багатогранної практики Конституційного Суду України базові юридичні позиції, які з практичної точки зору вказують на такі властивості конституційних обов'язків. По-перше, всі конституційні обов'язки, щодо яких орган конституційної юрисдикції сформулював юридичні позиції прямо чи опосередковано пов'язані із забезпечення національної безпеки України як комплексної соціально-юридичної категорії. По-друге, юридичні позиції підтверджують той факт, що конституційні обов'язки є соціально значущими через особливе призначення та роль у процесах життєдіяльності суспільства та держави. По-третє, Конституційний Суд України у сформульованих юридичних позиціях наголошує на тому, що реалізація конституційних обов'язків потребує з боку держави належних гарантій. По-четверте, окрім формалізованих гарантій орган конституційної юрисдикції вказав на те, що реалізація деяких конституційних обов'язків потребує суспільної підтримки та поваги до осіб, що їх реалізують. По-п'яте, конституційні обов'язки, породжуючи найрізноманітніші правовідносини, здатні впливати на відповідних суб'єктів та змінювати, посилювати чи докорінно трансформувати їхній правовий статус. По-шосте, Конституційний Суд України у деяких рішеннях формулює юридичні позиції, які підтверджують відповідні потенційні можливості конституційних обов'язків щодо їх реалізації в умовах екстраординарних ситуацій та у тому числі й тих, що тягнуть запровадження особливого періоду. І, нарешті, по-сьоме, орган конституційної юрисдикції вказав на те, що належна реалізація конституційних обов'язків спрямована на нейтралізацію чинників, що викликають потребу у запровадженні особливого періоду.

Висновок. Обґрунтовано висновок про те, що юридичні позиції Конституційного Суду України в аспекті реалізації конституційних обов'язків людини та громадянина є різними та стосуються базових аспектів розуміння як окремих конституційних обов'язків щодо яких поставали ті чи інші питання конституційності, так і конституційних обов'язків у цілому.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *юридичні обов'язки, конституційні обов'язки людини та громадянина, особливий період, юридичні позиції Конституційного Суду України, джерела конституційного права, правова доктрина України, національна безпека України, військовий обов'язок, військова служба, національні інтереси.*

Як цитувати: Казаков А.Г. Юридичні позиції конституційного суду України щодо конституційних обов'язків людини та громадянина. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право».* 2024. Вип. 37. С. 83-91. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-09>

In cites: Kazakov A.G. (2024). Legal positions of the Constitutional Court of Ukraine regarding the constitutional duties of a person and a citizen. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law",* (37), P. 83-91. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-09> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Для повноти розуміння юридичної природи, змістовної спрямованості та соціальної значущості конституційних обов'язків людини та громадянина слід проаналізувати розуміння цієї важливої категорії юриспруденції крізь призму юридичних позицій Конституційного Суду України.

Це зумовлено тим, що юридичні позиції органу конституційної юрисдикції у силу їх конкретизованого та змістовного наповнення, а також авторитету самого Суду та особливого складу суддів можуть розглядатися як своєрідні джерела конституційного права України, які сприяють динамізації його розвитку.

У частині першій статті 92 Закону України «Про Конституційний Суд України» йдеться про те, що юридичні позиції Конституційний Суд викладає у мотивувальній та/або резолютивній частині рішення, висновку. Крім того, вказано на те, що юридична позиція Суду може міститися в ухвалах про відмову у відкритті конституційного провадження у справі та про закриття конституційного провадження у справі, постановлених Сенатом чи Великою палатою. Тобто, Суд використовує юридичні позиції як чітко сформульовані постулати, якими він мотивує свої рішення, або у межах яких він робить висновки у справах, віднесених до його компетенції. Наведену та деякі інші особливості у правовій доктрині України пов'язують з наявністю нормативності у юридичних позиціях Суду.

Стан наукового дослідження. Дослідженням конституційних обов'язків людини та громадянина у цілому займалися такі науковці, як О. В. Білоскурська, В. В. Богуцький, П. П. Богуцький, Л. О. Гаманюк, Є. І. Григоренко, Т. І. Гудзь, О. П. Карманюк, Ю. М. Коломієць, Ю. В. Кириченко, О. Г. Кушніренко, В. Ф. Погорілко, В. О. Серьогін, Д. І. Сирота, Л. І. Летнянчин, О. В. Петришин, С. П. Пономарьов, М. М. Тищенко, Ю. М. Тодика, Н. Т. Тунян та ін.).

Метою статті є аналіз реалізації конституційних обов'язків людини та громадянина не заподіювати шкоду культурній спадщині та відшкодувати завдані їй збитки у системі забезпечення національної безпеки і оборони України як найважливішої функції держави та справи всього народу.

Основні результати дослідження. В. Й. Данко та Д. М. Белов пишуть, що юридичні позиції набувають й нормативно-обов'язкового змісту, що впливає із форми вираження, у яких вони відображені – актів Конституційного Суду України [1, с. 180]. Саме тому пошук та врахування юридичних позицій органу конституційної юрисдикції може дати змістовну та релевантну інформацію, а також чіткі контури для більш повного розуміння конституційних обов'язків, у тому числі й тих, що мають свою виразну та яскраву специфіку під час запровадження в Україні особливого періоду. Такий підхід спрямований на збагачення існуючих здобутків сучасної конституційно-правової доктрини України.

Як відомо, закріплення конституційних обов'язків здійснюється на конституційному рівні у Розділі II Конституції України «Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина» [2]. Наведене суттєвим чи-

ном піднімає значущість конституційних обов'язків серед юридичних обов'язків та відповідно привертає увагу до них як на доктринальному рівні, так і на рівні практичної реалізації. Одним із практичних компонентів реалізації конституційних обов'язків є їхня інтерпретація та виклад щодо них юридичних позицій органом конституційної юрисдикції. При цьому слід урахувати і те, що діяльність Конституційного Суду України у цьому напрямі виступає підґрунтям не лише для спрямування практичної реалізації таких обов'язків, але й створює важливе тло та підґрунтя для подальших наукових пошуків цієї категорії та збагачення здобутків конституційно-правової доктрини України, про що йшлося вище.

Отже, аналіз практики діяльності Конституційного Суду України вказує на те, що цей орган сформулював юридичні позиції, які стосуються реалізації таких конституційних обов'язків як захист Вітчизни та проходження військової служби (стаття 65 Конституції України), сплата податків і зборів (стаття 67 Основного Закону України), додержання Конституції та законів України (стаття 68 Конституції України). Ретельний аналіз багатогранної практики Конституційного Суду України дозволив виявити та проаналізувати базові юридичні позиції, які у свою чергу, доповнюючи та розвиваючи здобутки конституційно-правової доктрини України з практичної точки зору вказують на такі властивості конституційних обов'язків.

1. Всі конституційні обов'язки, щодо яких орган конституційної юрисдикції сформулював юридичні позиції прямо чи опосередковано пов'язані із забезпечення національної безпеки України як комплексної соціально-юридичної категорії. Визначення останньої дається у пункті 9 частини першої статті 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року [3]. У цьому нормативно-правовому приписі вказано на те, що національна безпека України є захищеністю державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. Так, в абзаці дев'ятому підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційними скаргами Скрипки Анатолія Володимировича та Бобиря Олексія Яковича стосовно відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 59 Закону України „Про статус і соціа-

льний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 25 квітня 2019 року № 1-р(П)/2019 [4] сформульовано юридичні позиції, у яких ідеться про безпосередню роль конституційного обов'язку захищати Вітчизну та проходити військову службу у системі забезпечення національної безпеки України. Так, орган конституційної юрисдикції прямо вказав на те, що зі змісту статей 17 та 65 Конституції України [2] вбачається, що захист Вітчизни, забезпечення її безпеки є найважливішими функціями всього Українського народу. При цьому, військова служба є конституційним обов'язком громадян України, що полягає у забезпеченні оборони України, захисті її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. Цей конституційний обов'язок охоплює необхідність виконання конституційного військового обов'язку, що передбачає проходження громадянами України військової служби (добровільно чи за призовом). Вочевидь, названі два конституційні обов'язки у силу їхньої юридичної природи та соціального призначення безпосередньо стосуються забезпечення національної безпеки. Що стосується інших конституційних обов'язків, то в них теж так чи інакше піднімаються питання, пов'язані з національною безпекою: права людини, дотримання Конституції та законів України, сплата податків тощо. На підтвердження цьому необхідно вказати на положення, викладені у частині третій статті 3 Закону України «Про національну безпеку України» [3]. У зазначеному Законі вказано на те, що фундаментальними національними інтересами України є: державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України; сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства у Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних та взаємовигідних відносин з іншими державами. У зв'язку з цим, можна достеменно стверджувати, що для забезпечення вказаних національних інтересів як провідних складових національної безпеки України слід забезпечити належну реалізацію всієї гами конституційних обов'язків людини та громадина.

2. Юридичні позиції органу конституційної юрисдикції підтверджують той факт, що конституційні обов'язки є соціально значущи-

ми через особливе призначення та роль у процесах життєдіяльності суспільства та держави. Не випадковим є те, що в одній із базових статей, якими розпочинається Розділ II Основного закону нашої держави «Права, свободи та обов'язки людини і громадина» [2] прямо йдеться про те, що кожна людина має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості. Наведена конституційна норма особливо рельєфно підкреслює соціальну значущість належної реалізації та здійснення конституційних обов'язків. Безперечно, Конституційний Суд України не міг обійти такий аспект своєю увагою та у низці рішень сформулював відповідні юридичні позиції. У першу чергу у наведеному контексті слід звернути увагу на речення перше абзацу четвертого пункту 2 мотивувальної частини Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини другої статті 8, другого речення частини четвертої статті 16 Закону України „Про звернення громадян» (справа про звернення осіб, визнаних судом недієздатними) від 11 жовтня 2018 року № 8-р/2018 [5]. Там вказано на те, що визначення у Конституції України людини як найвищої соціальної цінності в Україні покладає конституційний обов'язок на кожну людину, суспільство та державу виявляти необхідну повагу до кожної людини. Наведене актуалізується через високу соціальну значущість людини (стаття 3 Конституції) та конституційного обов'язку кожного щодо неухильного додержання Конституції України та законів України, не посягання на права і свободи, честь і гідність інших людей (стаття 68 Основного Закону України).

Крім того, в абзаці другому пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 18 грудня 2018 року № 12-р/2018 [6] та абзаці одинадцятому підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 25 квітня 2019 року № 1-р(П)/2019 [4] прямо встановлено, що за змістом статей 17 та 65 Конституції України громадяни України, які захищають Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність, виконують конституційно значущі функції. Остання вказівка яскраво свідчить про те, що такі функції суттєвим чином впливають на життєдіяльність суспільства та функціонування держави, оскільки конституціодавець розглядав їх як значущі та зафіксував у тексті Основного Закону. У системній

єдності з вищеназваною юридичною позицією слід розглядати юридичну позицію, викладену в абзаці тринадцятому пункту 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 18 грудня 2018 року № 12-р/2018 [6]. Там указано на те, що громадяни України, які реалізують конституційний обов'язок щодо захисту Вітчизни і проходження військової служби є такими, що мають особливі заслуги перед Батьківщиною. Загальновідомим є факт, що останнє слово стосується як держави, так і суспільства з усіма його інститутами. Отже, Суд безпосередньо вказав на взаємозв'язок між реалізацією конституційних обов'язків та належним протиканням найважливіших соціальних процесів.

Також орган конституційної юрисдикції сформулював позицію, відповідно до якої організаційно-правові та економічні заходи, спрямовані на забезпечення належного соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей пов'язані не із втратою працездатності, безробіттям чи відсутністю достатніх засобів для існування (стаття 46 Конституції України), а з особливістю виконуваних ними обов'язків щодо забезпечення однієї з найважливіших функцій держави – оборонної функції держави, про яку безпосередньо йдеться у засадах конституційного ладу України (абзаци четвертий, шостий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень другого речення частини сьомої статті 43, першого речення частини першої статті 54 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 20 грудня 2016 року № 7-рп/2016) [7].

3. Конституційний Суд України у сформульованих ним юридичних позиціях наголошує на тому, що реалізація конституційних обов'язків потребує з боку держави належних гарантій.

Така постановка питання не є випадковою, оскільки конституційні обов'язки є мірою поведінки, якої потребує соціум, а для виконання обов'язку — такі обов'язки є мірою необхідної поведінки. У силу наведеного для належної та чіткої реалізації конституційних обов'язків повинна існувати відповідна система гарантій. Саме тому, глибоко розуміючи правову природу конституційних обов'язків,

Конституційний Суд України не обійшов цей аспект своєю увагою.

Так, зокрема, абзацом шостим підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Податкового кодексу України від 12 червня 2012 року № 13-рп/2012 [8] прямо передбачено те, що встановлена чинним законодавством компетенція контролюючих органів та обов'язок платників податків є необхідними умовами для забезпечення виконання приписів частини першої статті 67 Конституції України [2], згідно з якою кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. Як видно, у цьому випадку орган конституційної юрисдикції говорить про нормативні та організаційні гарантії реалізації конституційного обов'язку зі сплати податків.

У свою чергу, в абзаці п'ятому підпункту 3.4 пункту 3 мотивувальної частини наведеного вище Рішення [8] встановлено, що застосування адміністративного арешту майна платника податків з метою забезпечення виконання цим платником податків своїх обов'язків не є порушенням права особи на недоторканність житла. Отже, адміністративний арешт майна платника податків не позбавляє платника податків гарантованого статтею 41 Конституції України [2] права власності на таке майно. Наведена юридична позиція стосується заходів юридичної відповідальності за невиконання наведеного конституційного обов'язку. Взагалі ж юридична відповідальність є важливим компонентом в аспекті механізму реалізації конституційних обов'язків та орган конституційної юрисдикції про це вказує у своїх юридичних позиціях і щодо інших конституційних обов'язків.

Зокрема, підпункт 5.2 пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 22 березня 2023 року № 3-р(П)2023 у справі за конституційною скаргою Лазуренка Ігоря Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів абзаців четвертого, п'ятого частини другої статті 70 Закону України «Про виконавче провадження», абзаців третього, четвертого частини другої статті 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (щодо гарантованості пенсії, яка є основним джерелом існування, не нижче прожиткового мінімуму) [9], говорить теж про юридичну відповідальність. При цьо-

му вона розглядається як гарантія виконання конституційних обов'язків щодо неухильного додержання Конституції України та законів України та не посягання на права і свободи, честь і гідність інших людей. Зокрема, вказано на те, що за приписами частини першої статті 68 Основного Закону України [2] кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. За невиконання цих зобов'язань до осіб можуть бути застосовані заходи юридичної відповідальності на підставі судових рішень, виконання яких є обов'язковим. Такі особи мають відповідати за посягання на права і свободи інших людей чи публічний порядок, відшкодувати завдану ними шкоду, проте це не повинно призводити до заперечення людської гідності та порушення сутності конституційних прав і свобод людини, зокрема у сфері соціального захисту.

До заходів гарантування реалізації конституційних обов'язків слід віднести і систему соціального захисту виконавців таких обов'язків. Саме тому в абзаці четвертому – сьомому підпункту 5.1 пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 6 квітня 2022 року № 1-р(П)/2022 [10] йдеться про те, що виконання державою конституційного обов'язку щодо забезпечення посиленого соціального захисту військовослужбовців, військовозобов'язаних або резервістів покликане не тільки забезпечити соціальний захист кожного з них індивідуально, а й сприяти виконанню громадянами України конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни та проходження військової служби. При цьому Суд наголошує на тому, що всі відповідні заходи у сфері оборони держави мають бути своєчасними, послідовними та комплексними, оскільки від їх ефективного запровадження залежить стан обороноздатності України. Крім того, у цьому ж контексті слід звернути увагу на речення перше та друге абзацу першого пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 58 та 60 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пунктів 2, 3, 4, 5, 8, 9 частини першої статті 58 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» і підпункту 1 пункту 1 Закону України «Про деякі заходи

щодо економії бюджетних коштів» (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій) від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002 [11]. Там вказано на те, що Конституція України виокремлює й інші категорії громадян України, які потребують додаткових гарантій держави, зокрема гарантій соціального захисту. До них насамперед належать громадяни, які відповідно до статті 17 та 65 Конституції України виконують відповідні конституційні обов'язки. Як видно, остання юридична позиція вказує на те, що носії конституційних обов'язків потребують додаткових гарантій з боку держави, у тому числі й з огляду на потребу у забезпеченні національної безпеки України та різноманітних її складових.

4. Окрім формалізованих гарантій орган конституційної юрисдикції вказав на те, що реалізація деяких конституційних обов'язків потребує суспільної підтримки та поваги до осіб, що їх реалізують. Це твердження у першу чергу, безперечно, стосується реалізації таких конституційних обов'язків як захист Вітчизни та проходження військової служби. І такий підхід є абсолютно правильним з огляду на суттєві загрози національній безпеці та через виконання таких обов'язків із ризиком для життя і здоров'я. Разом із тим, вважаємо, що такий підхід, нехай і в меншій мірі, але слід поширити й на суб'єктів, що реалізують інші конституційні обов'язки. Наприклад, до суб'єктів, що здійснюють сплату податків слід теж формувати поважне і шанобливе ставлення. Що стосується наявних юридичних позицій, у межах яких орган конституційної юрисдикції вказав на суспільну підтримку та повагу суб'єктів, що реалізують обов'язки із захисту Вітчизни та проходження військової служби слід указати на такі. В абзаці десятому підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 25 квітня 2019 року № 1-р(П)/2019 [4] вказано на те, що закріплений у Конституції України конституційний обов'язок громадян України щодо захисту Вітчизни та проходження військової служби потребує поваги.

5. Конституційні обов'язки, породжуючи найрізноманітніші правовідносини, здатні впливати на відповідних суб'єктів та змінювати, посилювати чи докорінно трансформувати їхній правовий статус. Орган конституційної юрисдикції у низці своїх рішень сформулював юридичні позиції, які вказують на такий трансформаційний процес. Так, наприклад, особа, реалізуючи конституційний обов'язок щодо сплати податків набуває статусу платника по-

датків та розглядається державою саме так (абзац шостий підпункту 3.2, абзац п'ятий підпункту 3.3, абзац п'ятий підпункту 3.4 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Податкового кодексу України від 12 червня 2012 року № 13-рп/2012 [8]).

Отже, Конституційний Суд України, розглядаючи і вирішуючи відповідні справи апріорно не може обійти питання правосуб'єктності та правового статусу, його трансформації. Тим більше, коли йдеться про справи так чи інакше пов'язані з реалізацією конституційних обов'язків. Зокрема, у другому реченні абзацу десятого підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 25 квітня 2019 року № 1-р(П)/2019 [4] прямо йдеться про трансформацію правового статусу громадянина у статус громадянина, що має окремий статус військовослужбовця (статус військовослужбовців будь-яких категорій обумовлюється військовою службою, інститут якої надає їм спеціальний статус). Крім того, разом із трансформацією правового статусу громадянина та набуття ним статусу військовослужбовця схожа трансформація також відбувається і щодо членів його сім'ї. Зокрема, такий стан речей витікає з юридичної позиції Конституційний Суд України, викладеної в абзаці другому та третьому пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 18 грудня 2018 року № 12-р/2018 [6]. У деяких рішеннях орган конституційної юрисдикції сформулював юридичні позиції, у межах яких він говорить про спеціальний статус та особливі правові умови, у тому числі й особливі умови соціального захисту. Зокрема, в абзаці шостому підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 20 грудня 2016 року № 7-рп/2016 [7] прямо йдеться про те, що особи, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, створених відповідно до законів України, а також члени їхніх сімей мають спеціальний статус та особливі умови соціального захисту. У той же час, орган конституційної юрисдикції вказує на те, що отримання спеціальних статусів не є самоціллю, а натомість інструментом для належної реалізації конституційних обов'язків. Так, Конституційний Суд України вказує на те, що військовослужбовці, інші громадяни, залучені до виконання

обов'язків оборони держави, виконують обов'язок щодо захисту Вітчизни у Збройних Силах України та інших військових формуваннях не заради отримання спеціальних статусів, зокрема привілеїв, пільг або компенсацій (абзац п'ятий підпункту 5.1 пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 року № 1-р(П)/2022).

6. Конституційний Суд України у деяких рішеннях формулює юридичні позиції, які підтверджують відповідні потенційні можливості конституційних обов'язків щодо їх реалізації в умовах екстраординарних ситуацій та у тому числі й тих, що тягнуть запровадження особливого періоду. На реалізацію конституційних обов'язків щодо захисту Вітчизни та проходження військової служби в умовах особливого періоду (мобілізація та правовий режим воєнного стану) Конституційний Суд України вказує у низці юридичних позицій через вказівку на збройну агресію Російської Федерації проти України. Так, підпункт 5.2 пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 року № 1-р(П)/2022 [10] безпосередньо вказує на це: «В умовах воєнного стану держава зобов'язана мобілізувати всі доступні їй ресурси для посилення своєї обороноздатності та відсічі збройної агресії Російської Федерації проти України. Відтак, усебічна підтримка військовослужбовців Збройних Сил України є одним із засобів розширення оборонних можливостей держави».

7. Конституційний Суд України у межах юридичних позицій вказує на те, що належна реалізація конституційних обов'язків спрямована на нейтралізацію чинників, що викликають потребу у запровадженні особливого періоду. Дійсно, варто констатувати і той факт, що аналіз юридичних позицій органу конституційної юрисдикції вказує на розуміння цих обов'язків як таких, що мають відповідні потенційні можливості для реалізації в умовах екстраординарних ситуацій та у тому числі й тих, що тягнуть запровадження особливого періоду. Зокрема, Суд указав на те, що в умовах правового режиму воєнного стану держава зобов'язана мобілізувати всі доступні їй ресурси для посилення своєї обороноздатності, підтримання якої є найвищим державним інтересом та однією з найбільш захищених конституційних цінностей України. При цьому заходи у сфері оборони мають бути своєчасними, послідовними та комплексними для ефективної реалізації відповідних задач (Підпункт 5.2 пункту 5 мотивувальної частини

вказаного вище Рішення Конституційного Суду України [10]).

Таким чином, юридичні позиції Конституційного Суду України в аспекті реалізації конституційних обов'язків людини та громадянина є різними та стосуються базових аспектів розуміння як окремих конституційних обов'язків [9, с. 101] щодо яких поставали ті чи інші питання конституційності, так конституційних обов'язків у цілому.

Висновки. З юридичних позицій Конституційного Суду України витікають такі властивості конституційних обов'язків, як те, що вони: 1) прямо чи опосередковано пов'язані із забезпечення національної безпеки; 2) є соціально значущими через особливе призначення та роль у процесах життєдіяльно-

сті суспільства та держави; 3) потребують з боку держави належних гарантій; 4) вимагають суспільної підтримки та поваги осіб, що їх реалізують; 5) здатні як змінити, так і докорінно трансформувати чи посилити правовий статус особи; 6) мають відповідні потенційні можливості для реалізації в умовах екстраординарних ситуацій [10, с. 193] та у тому числі й тих, що тягнуть запровадження особливого періоду; 7) спрямовані на нейтралізацію чинників, що викликають потребу у запровадженні особливого періоду.

Наведені аспекти можуть суттєво збагатити вчення про конституційні обов'язки людини і громадянина та сприяти подальшому розвитку вітчизняної конституційно-правової доктрини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Данко В. Й., Белов Д. М. Правові позиції Конституційного Суду України: аналіз правової доктрини. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Випуск 73. Ч. 2. 2022. С. 174-181. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.109>
2. Конституція України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст. 141.
3. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241. (дата звернення 18 січня 2024 р.)
4. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційними скаргами Скрипки Анатолія Володимировича та Бобиря Олексія Яковича стосовно відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 59 Закону України „Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 25 квітня 2019 року № 1-р(П)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-19#Text> (дата звернення 20 січня 2024 р.)
5. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини другої статті 8, другого речення частини четвертої статті 16 Закону України „Про звернення громадян» (справа про звернення осіб, визнаних судом недієздатними) від 11 жовтня 2018 року № 8-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-18#Text> (дата звернення 20 січня 2024 року)
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 9 розділу I Закону України „Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII (справа про соціальний захист ветеранів війни та членів їхніх сімей) від 18 грудня 2018 року № 12-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-18#Text> (дата звернення 21 січня 2024 р.)
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень другого речення частини сьомої статті 43, першого речення частини першої статті 54 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 20 грудня 2016 року № 7-рп/2016). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-16#Text> (дата звернення 21 січня 2024 р.)
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Податкового кодексу України від 12 червня 2012 року № 13-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-12#Text> (дата звернення 23 січня 2024 р.)
9. Рішення Конституційного Суду України (Другий Сенат) від 22 березня 2023 року № 3-р(П)/2023 у справі за конституційною скаргою Лазуренка Ігоря Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів абзаців четвертого, п'ятого частини другої статті 70 Закону України «Про виконавче провадження», абзаців третього, четвертого частини другої статті 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (щодо гарантованості пенсії, яка є основним джерелом існування, не нижче прожиткового мінімуму). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-23#Text> (дата звернення 24 січня 2024 р.)
10. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 6 квітня 2022 року № 1-р(П)/2022 у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16-3 Закону України „Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців). URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text>

11.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 58 та 60 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пунктів 2, 3, 4, 5, 8, 9 частини першої статті 58 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» і підпункту 1 пункту 1 Закону України «Про деякі заходи щодо економії бюджетних коштів» (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій) від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-02#Text> (дата звернення 25 січня 2024 р.)

12.Григоренко Є. І. Конституційні засади проходження військової служби громадянами України: проблеми теорії та практики : монографія / Є. І. Григоренко. Х. : Право, 2010. 280 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFIJ_2011/GRIGORENKO_2010.pdf

13.Григоренко Є. І. Особливості визнання юридичної особи публічного права потерпілою у кримінальному провадженні. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». № 36. 2023. С. 190-197. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-23> URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/22681>

Стаття надійшла до редакції 20.02.2024

Стаття рекомендована до друку 02.04.2024

A.G. KAZAKOV

PhD student, Faculty of Law,

E-mail : anton.kazakov@student.karazin.ua

ORCID: <http://orcid.org/0009-0009-2146-4801>

V. N. Karazin Kharkiv National University

Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

LEGAL POSITIONS OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE REGARDING THE CONSTITUTIONAL DUTIES OF A PERSON AND A CITIZEN

ANNOTATION: The article analyzes the properties of the constitutional duties of a person and a citizen in the light of the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine.

After all, in order to renew the understanding of the legal nature, content orientation and social significance of the constitutional duties of a person and a citizen, it is necessary to analyze the understanding of this important category of jurisprudence through the prism of the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine.

The latter, due to their specific and meaningful content, as well as the authority of the body that formulates them, can be considered as original sources of the constitutional law of Ukraine. A careful analysis of the multifaceted practice of the Constitutional Court of Ukraine allowed to identify and analyze the basic legal positions, which in turn, supplementing and developing the achievements of the constitutional and legal doctrine of Ukraine from a practical point of view, indicate such properties of constitutional duties. First of all, all constitutional duties, regarding which the body of constitutional jurisdiction has formulated legal positions, are directly or indirectly related to ensuring the national security of Ukraine as a complex socio-legal category. Secondly, legal positions confirm the fact that constitutional duties are socially significant due to their special purpose and role in the life processes of society and the state. Thirdly, the Constitutional Court of Ukraine in its formulated legal positions emphasizes that the implementation of constitutional duties requires adequate guarantees from the state. Fourthly, in addition to the formalized guarantees, the body of constitutional jurisdiction indicated that the implementation of some constitutional duties requires public support and respect for the persons who implement them. Fifth, constitutional duties, giving rise to a wide variety of legal relations, are able to influence the relevant subjects and change, strengthen or fundamentally transform their legal status. Sixth, in some decisions, the Constitutional Court of Ukraine formulates legal positions that confirm the respective potential possibilities of constitutional obligations regarding their implementation in extraordinary situations, including those that require the introduction of a special period.

And, finally, seventhly, the body of constitutional jurisdiction pointed out that the proper implementation of constitutional duties is aimed at neutralizing the factors that cause the need to introduce a special period.

KEY WORD: *legal duties, constitutional duties of a person and a citizen, special period, legal positions of the Constitutional Court of Ukraine.*

REFERENCES

- 1.Danko V.Y., Belov D.M. Legal positions of the Constitutional Court of Ukraine: analysis of legal doctrine. Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law series. Issue 73. Part 2. 2022. P. 174-181. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.109> (in Ukrainian).
2. Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-VR. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. No. 30. Art. 141. (in Ukrainian).
3. On national security of Ukraine: Law of Ukraine dated June 21, 2018. No. 2469-VIII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2018. No. 31. Art. 241. (date of application January 18, 2024) (in Ukrainian).

4. Decision of the Constitutional Court of Ukraine (Second Senate) in the case of the constitutional complaints of Skrypka Anatoliy Volodymyrovych and Bobir Oleksiy Yakovych regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of the third part of Article 59 of the Law of Ukraine «On the Status and Social Protection of Citizens Affected by the Chernobyl Disaster» dated April 25, 2019 No. 1-r(II)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-19#Text> (date of application January 20, 2024) (in Ukrainian).

5. Decision of the Grand Chamber of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of certain provisions of the second part of Article 8, the second sentence of the fourth part of Article 16 of the Law of Ukraine «On Appeals of Citizens» (the case of appeal of persons recognized by the court as incompetent) dated October 11, 2018 No. 8-r/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-18#Text> (date of application January 20, 2024) (in Ukrainian).

6. Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of 50 People's Deputies of Ukraine regarding compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of Clause 9 of Chapter I of the Law of Ukraine «On Amending and Recognizing Some Legislative Acts of Ukraine as Having Lost their Validity» dated December 28, 2014 No. 76-VIII (case on social protection of war veterans and their family members) dated December 18, 2018 No. 12-p/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-18#Text> (date of application January 21, 2024) (in Ukrainian).

7. The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the Supreme Court of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of the second sentence of the seventh part of Article 43, the first sentence of the first part of Article 54 of the Law of Ukraine «On pension provision of persons released from military service and certain other persons» dated December 20, 2016 No. 7-pп/2016). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-16#Text> (date of application January 21, 2024) (in Ukrainian).

8. Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of 53 People's Deputies of Ukraine regarding compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of certain provisions of the Tax Code of Ukraine dated June 12, 2012 No. 13-pп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-12#Text> (date of application January 23, 2024) (in Ukrainian).

9. Decision of the Constitutional Court of Ukraine (Second Senate) dated March 22, 2023 No. 3-p(II)/2023 in the case of the constitutional complaint of Ihor Oleksandrovych Lazurenka regarding the conformity with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of paragraphs four and five of the second part of Article 70 of the Law of Ukraine «On executive proceedings», paragraphs of the third, fourth part of the second article 50 of the Law of Ukraine «On mandatory state pension insurance» (regarding the guaranteed pension, which is the main source of livelihood, not lower than the subsistence minimum). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-23#Text> (date of application January 24, 2024) (in Ukrainian).

10. Decision of the Constitutional Court of Ukraine (Second Senate) of April 6, 2022 No. 1-p(II)/2022 in the case of the constitutional complaint of Polishchuk Serhiy Oleksiyovych regarding compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of paragraph 4 of Article 16-3 of the Law of Ukraine «On Social and legal protection of servicemen and members of their families» (the case on enhanced social protection of servicemen). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text> (in Ukrainian).

11. Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submissions of 55 People's Deputies of Ukraine regarding the conformity of the provisions of Articles 58 and 60 of the Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2001» with the Constitution of Ukraine (constitutionality) and the Supreme Court of Ukraine regarding the conformity of the provisions with the Constitution of Ukraine (constitutionality) points 2, 3, 4, 5, 8, 9 of the first part of article 58 of the Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2001» and sub-point 1 of point 1 of the Law of Ukraine «On some measures to save budget funds» (case regarding benefits, compensations and guarantees) dated March 20, 2002 No. 5-pп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-02#Text> (date of application January 25, 2024) (in Ukrainian).

12. Grigorenko E. I. Constitutional principles of military service by citizens of Ukraine: problems of theory and practice: monograph / E. I. Grigorenko. Kh.: Pravo, 2010. 280 p. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFIJ_2011/GRIGORENKO_2010.pdf (in Ukrainian).

13. Grigorenko E. I. Peculiarities of recognizing a legal entity under public law as a victim in criminal proceedings. Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. «Law» series. No. 36. 2023. P. 190-197. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-23> URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/22681> (in Ukrainian).

The article was received by the editors 20.02.2024

The article is recommended for printing 02.04.2024

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-10>

УДК 340.12 (349:6)

О. М. СОЛАДЖА

Асистент кафедри соціології

E-mail : solaja.oludele@oouagoiwoye.edu.ng

RG ID: <https://www.researchgate.net/profile/Oludele-Solaja>

Університет Олабісі Онабанджо

Агоу Івоє, штат Огун, Нігерія

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ: РОЗВИТОК СТАЛОЇ ПЕРЕРОБКИ ПЛАСТИКОВИХ ВІДХОДІВ У НІГЕРІЇ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Стаття спрямована на вивчення етико-правових принципів використання штучного інтелекту для переробки пластикових відходів, проблем прав людини, пов'язаних із переробкою пластикових відходів у Нігерії, та інтеграції штучного інтелекту для захисту прав людини в управлінні відходами. Крім того, в ній обґрунтовано важливість партнерства з багатьма зацікавленими сторонами в інтеграції штучного інтелекту з правами людини в утилізації відходів, потенційні довгострокові наслідки впровадження технологій штучного інтелекту у переробці пластикових відходів, а також політика та нормативна база, необхідна для підтримки етичного використання ШІ в цьому контексті.

Короткий виклад основних результатів дослідження. У статті обґрунтовано критичну важливість інтеграції технологій штучного інтелекту (ШІ) з міркуваннями прав людини при переробці пластикових відходів. Аналіз було зосереджено на кількох ключових моментах, у тому числі на ключовій ролі державної політики та нормативних актів у забезпеченні захисту прав людини в контексті переробки пластикових відходів. Крім того, у статті підкреслено необхідність створення етичних принципів і стандартів для використання штучного інтелекту в утилізації відходів, а також потенціал ШІ для підвищення безпеки працівників і зменшення забруднення навколишнього середовища на підприємствах з переробки.

Висновок. Пріоритизація етики та прав людини в розробці ШІ для поводження з відходами передбачає забезпечення прозорості, підзвітності та справедливості в процесах прийняття рішень ШІ, а також усунення будь-яких потенційних упереджень в алгоритмах ШІ. Необхідно провести дослідження з оцінки впливу, щоб оцінити ефективність технологій штучного інтелекту для захисту прав людини при переробці пластикових відходів, зосередившись на аналізі їхнього впливу на безпеку працівників, захист навколишнього середовища та здоров'я громади. Співпраця між зацікавленими сторонами, включаючи уряди, промисловість і громадянське суспільство, має першочергове значення для ефективного впровадження технологій ШІ у переробці пластикових відходів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *нормативно-правове забезпечення, штучний інтелект, Нігерія, права людини, сталий розвиток, переробка відходів.*

Як цитувати: Соладжа О. М. Використання штучного інтелекту для захисту прав людини: розвиток сталої переробки пластикових відходів у Нігерії *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право»*. 2024. Вип. 37. С. 92-104. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-10>

In cites: Solaja O. M. (2024). Harnessing artificial intelligence for human rights protection: advancing sustainable plastic waste recycling in Nigeria. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (37), P. 92-104. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-10> (in English)

Introduction. Plastic waste pollution is a pressing global issue, with significant environmental and human health impacts.

Nigeria, like many other countries, faces challenges in managing plastic waste, exacerbated by limited resources and infrastructure. To address this challenge, there is a growing interest in leveraging artificial intelligence (AI) technologies to improve the efficiency and effectiveness of plastic waste recycling processes.

However, the integration of AI in this context raises important ethical and human rights considerations that must be carefully addressed.

This paper aims to explore the ethical guidelines for the use of AI in plastic waste recycling, the human rights issues associated with plastic waste recycling in Nigeria, and the integration of AI for human rights protection in waste management. Additionally, it will discuss the importance of multi-stakeholder partnerships in integrating AI with human rights considerations in waste management, the potential long-term consequences of implementing AI technologies in plastic waste recycling, and the policy and regulatory framework needed to support the ethical use of AI in this context.

Through a conceptual framework, the paper will also examine how AI technologies can be used to promote human rights in Nigeria's plastic waste recycling sector.

Finally, the paper will provide future directions and recommendations for research and development in this area, aiming to guide policymakers, researchers, and practitioners in leveraging AI for sustainable and ethical plastic waste management.

Main results of the study. Plastic waste pollution is a global environmental challenge, with approximately 300 million tons of plastic waste generated annually worldwide (Jambeck et al., 2015). In Nigeria, plastic waste management is a significant issue due to the country's large population, rapid urbanization, and limited waste management infrastructure (Oduro-Appiah et al., 2018). The improper disposal of plastic waste has led to environmental degradation, health hazards, and economic losses (Nzeadibe et al., 2019). As such, there is a growing recognition of the need for innovative solutions to address the plastic waste problem, including the use of AI technologies. AI has the potential to revolutionize plastic waste recycling by improving the efficiency and effectiveness of waste collection, sorting, and processing. For example, AI-powered robots can be used to sort plastic waste based on its type, color, and composition, allowing for more accurate recycling and reducing the amount of waste sent to landfills or incinerators (Khan et al., 2020). AI can also be used to optimize waste collection routes, reduce operational costs, and improve the overall effectiveness of waste management systems (Biswas et al., 2021).

However, the integration of AI in plastic waste recycling raises important ethical considerations that must be addressed to ensure that AI technologies are used responsibly and ethically. One of the key ethical considerations is transparency. AI algorithms used in waste management should be transparent, with clear explanations of how they make decisions and recommendations (Floridi & Cowsls, 2019). This transparency is essential for building trust among stakeholders and ensuring that AI technologies are used in a fair and accountable manner. Another important ethical consideration is fairness and bias mitigation. AI algorithms can inadvertently perpetuate existing biases and inequalities if not properly designed and implemented (Diakopoulos et al., 2018). In the context of plastic waste recycling, this could mean that certain communities or populations are disproportionately affected by recycling decisions made by AI systems. To address this, AI algorithms should be designed to be fair

and unbiased, taking into account the diverse needs and perspectives of all stakeholders (Liao et al., 2020).

Privacy and data protection are also critical ethical considerations in the use of AI in plastic waste recycling. AI systems often rely on large amounts of data to make decisions, including personal information about individuals. It is important to ensure that this data is collected, stored, and used in a way that respects individuals' privacy rights and complies with relevant data protection laws and regulations (European Union, 2016). To address these ethical considerations, it is important to develop and implement clear ethical guidelines for the use of AI in plastic waste recycling. These guidelines should outline the principles and standards that AI developers and users should adhere to, including transparency, fairness, privacy, and accountability (Bryson et al., 2017). By following these guidelines, stakeholders can ensure that AI technologies are used in a way that is ethical, responsible, and respectful of human rights.

In addition to ethical considerations, the integration of AI in plastic waste recycling also raises important human rights issues that must be addressed. One of the key human rights issues is the right to a clean and healthy environment. Plastic waste pollution poses a significant threat to the environment, including ecosystems, wildlife, and human health (United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, 2020). By improving the efficiency and effectiveness of plastic waste recycling, AI technologies can help protect the environment and promote the right to a clean and healthy environment for all. Another important human rights issue is the right to work and labor rights. The integration of AI in waste management could potentially lead to job losses in the recycling industry, particularly for low-skilled workers involved in manual sorting and processing of waste (Stirling, 2008). It is important to ensure that the transition to AI-enabled waste management systems is done in a way that protects the rights of workers, including the right to fair wages, safe working conditions, and job security (United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, 2020). To address these human rights issues, it is important to integrate human rights considerations into the development and implementation of AI technologies in plastic waste recycling. This includes conducting human rights impact assessments to identify and mitigate potential risks to human rights, engaging with stakeholders to ensure their rights are protected, and implementing mechanisms for accountability and redress in case of human rights violations

(United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, 2020).

Multi-stakeholder partnerships play a crucial role in integrating AI with human rights considerations in waste management and recycling. These partnerships bring together a diverse range of stakeholders, including government agencies, NGOs, industry partners, academic institutions, and local communities, to collaborate on developing and implementing AI technologies that are ethical and respect human rights (Bryson et al., 2017). By working together, these stakeholders can ensure that AI technologies are developed and deployed in a way that benefits society as a whole, while also respecting the rights of individuals and communities affected by waste management processes. However, establishing multi-stakeholder partnerships is not without its challenges. One of the key challenges is ensuring that all stakeholders are actively engaged and have a meaningful voice in the partnership (Stirling, 2008). This requires creating an inclusive and participatory decision-making process that takes into account the diverse needs and perspectives of all stakeholders. Additionally, building trust among stakeholders is crucial for the success of multi-stakeholder partnerships, as it allows for open and honest communication and collaboration (Floridi & Cowls, 2019).

Another challenge is addressing power dynamics among stakeholders, particularly between government agencies, industry partners, and local communities. Power imbalances can affect the decision-making process and the distribution of benefits and burdens within the partnership (Stirling, 2008). It is important to acknowledge these power dynamics and take steps to ensure that the voices of marginalized groups are heard and their rights are protected (United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, 2020). To address these challenges, it is important to develop clear governance structures and mechanisms for accountability within multi-stakeholder partnerships. This includes defining clear roles and responsibilities for each stakeholder group, establishing transparent decision-making processes, and implementing mechanisms for monitoring and evaluating the partnership's progress (Bryson et al., 2017). By addressing these challenges, multi-stakeholder partnerships can effectively integrate AI with human rights considerations in waste management and recycling, leading to more sustainable and ethical practices. The integration of AI technologies in plastic waste recycling has the potential to bring about significant benefits, including improved efficiency, increased recycling rates, and reduced environmental impact. However, it is important to

carefully consider the ethical and human rights implications of AI in this context and take steps to ensure that AI technologies are used in a way that is ethical, responsible, and respectful of human rights. This paper therefore explores the integration of artificial intelligence (AI) technologies with human rights considerations in plastic waste recycling, focusing on the context of Nigeria.

The current state of plastic waste recycling in Nigeria

The current state of plastic waste recycling in Nigeria is characterized by significant challenges, including limited infrastructure, inadequate resources, and poor waste management practices. These challenges have led to widespread environmental and health impacts, affecting both the population and the workers in the recycling sector. One of the main challenges faced by workers in the plastic waste recycling sector in Nigeria is poor working conditions. Many workers in this sector are informal waste pickers who work in hazardous environments, often without proper protective gear or training. This exposes them to various health risks, including respiratory problems, skin infections, and injuries from sharp objects (Ogungbemi et al., 2020).

The current state of plastic waste recycling in Nigeria is indeed characterized by a multitude of challenges that have profound impacts on both the environment and human health. Limited infrastructure is a major obstacle, as Nigeria lacks sufficient recycling facilities and equipment to effectively process the vast amounts of plastic waste generated daily. This results in much of the plastic waste being either burned in open dumps or left to litter the environment, contributing to air, soil, and water pollution (Oduro-Appiah et al., 2018). Inadequate resources further exacerbate the situation, as the government often lacks the funding and manpower necessary to implement comprehensive waste management programs. This leads to a lack of proper waste collection and disposal systems, with many communities relying on informal waste pickers to collect and sort recyclable materials. These informal waste pickers often work in hazardous conditions without proper protective gear or training, exposing them to health risks such as respiratory problems, skin infections, and injuries from sharp objects (Ogungbemi et al., 2020).

Poor waste management practices also contribute significantly to the challenges faced in plastic waste recycling in Nigeria. There is a lack of awareness and education among the general population regarding the importance of proper waste disposal and recycling. As a result, many people continue to dispose of their waste indis-

criminally, further exacerbating the problem of plastic waste pollution (United Nations Environment Programme, 2018). Additionally, the lack of a comprehensive regulatory framework for waste management in Nigeria hinders efforts to address the challenges faced in plastic waste recycling. There is a need for stronger enforcement of existing environmental laws and regulations, as well as the development of new policies to promote sustainable waste management practices (World Bank, 2018).

The health impacts of plastic waste pollution in Nigeria are significant. According to a study by Fobil et al. (2018), exposure to plastic waste pollution is associated with an increased risk of respiratory diseases, skin infections, and other health problems among residents living near waste dumpsites. Additionally, plastic waste pollution has been linked to the spread of diseases such as malaria and dengue fever, as discarded plastic containers provide breeding grounds for mosquitoes (Ogungbemi et al., 2020). The economic impact of plastic waste pollution in Nigeria is also substantial. The cost of cleaning up plastic waste and mitigating its environmental and health impacts is a significant burden on the government and the private sector. According to a report by the World Bank, the economic cost of plastic pollution in Nigeria is estimated to be around \$13 billion annually, due to lost tourism revenue, health care costs, and environmental damage (World Bank, 2018).

Human Rights Issues in Plastic Waste Recycling in Nigeria

Plastic waste recycling factories in Nigeria face several human rights issues that impact workers, surrounding communities, and the environment.

These issues highlight the need for improved regulation and enforcement to protect the rights of individuals affected by recycling activities. Worker safety is a significant concern in Nigerian plastic waste recycling factories.

Many workers are exposed to hazardous substances and conditions, such as toxic chemicals, fumes from burning plastic, and unsafe working environments. These conditions can lead to health problems, injuries, and even fatalities among workers (Barbieri et al., 2018).

Ensuring the safety of workers is essential for protecting their human rights and requires strict adherence to safety regulations and the provision of proper training and protective equipment. Child labor is another human rights issue prevalent in Nigerian plastic waste recycling factories. Many children are forced to work in these facilities under hazardous conditions, depriving

them of their right to education, health, and a safe environment (Mittelstadt, Allo, Taddeo, Wachter, & Floridi, 2016). Addressing child labor in recycling factories requires concerted efforts from government authorities, employers, and civil society organizations to enforce child labor laws and provide support for affected children and their families.

Environmental pollution is a significant consequence of plastic waste recycling in Nigeria, with adverse effects on human health and the environment. Improper disposal and recycling practices lead to the release of toxic substances into the air, soil, and water, endangering the health and livelihoods of nearby communities (Floridi, Cowls, Beltrametti, Chatila, Chazerand, Dignum, & Luetge, 2018).

Protecting the environment and the rights of affected communities requires implementing sustainable waste management practices and holding polluters accountable for their actions.

Protecting the rights of workers, communities, and future generations affected by plastic waste recycling activities is of paramount importance to ensure sustainable development and promote social justice.

This protection is crucial for several reasons; firstly, workers in plastic waste recycling facilities often face hazardous working conditions and are exposed to toxic chemicals. Ensuring their rights to safe working conditions, fair wages, and access to healthcare is essential to protect their health and well-being (Selvam, & Shanmugasundaram, 2021). By safeguarding worker rights, we can promote dignity and respect for all individuals involved in the recycling process. Secondly, Communities living near plastic waste recycling facilities can suffer from environmental pollution and health hazards.

Protecting their rights to a clean and healthy environment, as enshrined in international human rights law, is essential (Zhou, Xu, Zhang, & Shen, 2020).

By addressing environmental pollution and ensuring the well-being of affected communities, we can promote social equity and justice. Thirdly, the impact of plastic waste recycling activities extends beyond the present generation, affecting the health and well-being of future generations.

Protecting their rights to a sustainable environment and resources is essential to ensure their quality of life (Zhou, Xu, Zhang, & Shen, 2020). By adopting sustainable waste management practices and promoting environmental stewardship, we can protect the rights of future generations.

Artificial Intelligence in Plastic Waste Recycling

Artificial intelligence (AI) is playing a crucial role in revolutionizing various aspects of plastic waste recycling, including sorting, pro-

cessing, and monitoring. AI technologies, such as machine learning and computer vision, are being increasingly utilized to improve the efficiency and effectiveness of recycling operations.

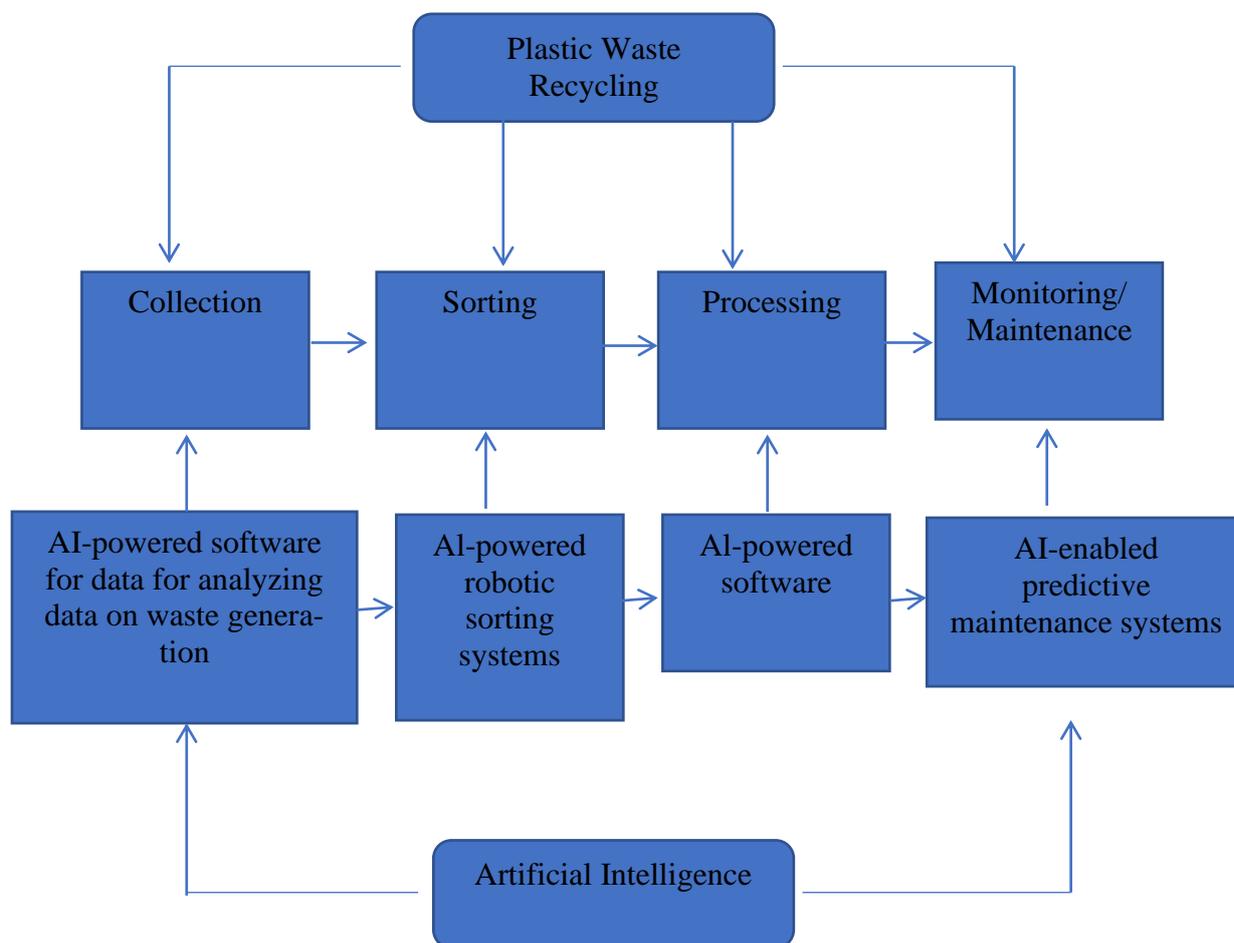

Fig 1: Conceptual Framework on AI technologies and Plastic Waste Recycling

The application of AI-powered software for optimizing waste collection routes and schedules can have significant benefits for the efficiency and sustainability of waste management practices. The use of AI in this context involves analyzing various data points, including waste generation patterns, population density, traffic conditions, and geographic features, to develop optimal collection routes. AI-powered software can utilize historical and real-time data to predict future waste generation trends and optimize collection schedules accordingly. By identifying areas with higher waste generation rates and adjusting collection frequencies, AI can help ensure that waste collection services are responsive to the needs of the community while minimizing unnecessary trips and reducing fuel consumption (Cohen et al., 2019).

Furthermore, AI can help address the logistical challenges associated with waste collection in urban areas with dense populations and complex road networks. By optimizing collection

routes to avoid congestion and reduce travel distances, AI can improve the efficiency of waste collection operations and reduce the environmental impact of waste management practices in developing countries (Ren et al., 2020). Implementing AI-powered software for waste collection optimization requires collaboration between waste management authorities, technology providers, and local communities. Stakeholder engagement is crucial for ensuring that AI algorithms take into account local knowledge and priorities, and that the benefits of AI are shared equitably among all stakeholders (Bryson et al., 2017).

In addition to optimizing waste collection routes and schedules, AI can also be used to improve the monitoring and tracking of waste collection activities. By using sensors and GPS tracking devices, waste management authorities can collect real-time data on waste collection activities, monitor the performance of collection vehicles, and ensure compliance with collection schedules (Ren et al., 2020).

In the sorting of plastic waste, AI-powered systems are capable of identifying and segregating different types of plastics based on their composition, color, and shape. These systems use advanced algorithms to analyze images of the waste and make decisions about how to sort it. For example, AI-powered robotic sorting systems, such as those developed by AMP Robotics. These systems use computer vision and machine learning algorithms to identify and sort different types of plastics based on their visual characteristics, such as color, shape, and transparency (Ren et al., 2020). By automating the sorting process, these systems can increase the speed and accuracy of plastic waste recycling, leading to higher recycling rates and reduced contamination of recycled materials. Another example is AI-enabled predictive maintenance systems, which use machine learning algorithms to predict when recycling equipment is likely to fail and schedule maintenance proactively. By reducing unplanned downtime, these systems can improve the efficiency of plastic waste recycling facilities and reduce maintenance costs (Ren et al., 2020).

In the processing stage, AI is being used to optimize the recycling process itself. Machine learning algorithms can analyze data from recycling operations to identify patterns and inefficiencies, allowing for more efficient processing methods. For instance, AI can help in determining the optimal conditions for melting and molding plastics, leading to higher-quality recycled products (Ahamed, Ali, M, Zhang, & Islam, 2020). Similarly, waste Robotics has developed AI-powered software that analyzes data on waste generation patterns, traffic conditions, and other factors to optimize the routing of waste collection trucks (Cohen et al., 2019). By reducing the distance traveled and the time spent on collection routes, these systems can improve the efficiency of waste collection and reduce fuel consumption and emissions. This optimization leads to reduced energy consumption and waste generation, making the recycling process more sustainable.

Furthermore, AI technologies are being employed in monitoring and tracking the flow of plastic waste throughout the recycling process. AI-powered sensors and monitoring systems can provide real-time data on waste flows, allowing for better management of waste collection, transportation, and disposal. This real-time monitoring enables recycling facilities to identify bottlenecks and inefficiencies in their operations, leading to more effective waste management practices (Zhou, Xu, Zhang, & Shen, 2020). Another key benefit of AI in plastic waste recycling is cost-effectiveness. While the initial investment in AI

technologies may be significant, the long-term cost savings can outweigh these upfront costs. AI-powered systems can operate continuously with minimal human intervention, reducing labor costs and increasing productivity (Barreto, L. et al., 2020). Additionally, AI can help recycling facilities optimize their processes to minimize energy consumption and waste generation, leading to further cost savings (Wajid, N. et al. 2021).

Ethical Guidelines for the Use of AI in Plastic Waste Recycling

Ethical guidelines for the use of AI in plastic waste recycling are essential to ensure the responsible and sustainable deployment of technology. Several key considerations should be addressed in these guidelines to protect human rights and promote ethical practices throughout the AI lifecycle. Transparency and accountability are fundamental principles that should be upheld in the development and use of AI systems. According to Floridi and Cows (2019), transparency ensures that the decision-making process of AI systems is understandable and explainable. This helps build trust among stakeholders and enables effective oversight of AI applications (Floridi & Cows, 2019). Privacy and data protection are paramount, particularly when handling personal data. Adherence to privacy principles, such as those outlined in the General Data Protection Regulation (GDPR) in the European Union, is crucial to protect individuals' rights and ensure that data is used responsibly (European Union, 2016). Fairness and bias mitigation are also critical aspects of ethical AI development. AI algorithms should be designed and implemented to avoid bias and discrimination, ensuring fair treatment for all individuals and communities affected by plastic waste recycling processes (Diakopoulos et al., 2018).

Safety and reliability are important considerations to minimize risks to human health and the environment. AI systems should undergo thorough testing and validation processes to ensure their safety and reliability in recycling operations (National Institute of Standards and Technology, 2019). Environmental impact assessment should be conducted before deploying AI systems in plastic waste recycling to evaluate potential risks and benefits. This assessment should consider the broader environmental implications of AI applications in recycling processes (European Environment Agency, 2019). Community engagement and consultation are essential for ensuring that stakeholders, including local communities, are involved in decision-making processes related to AI use in plastic waste recycling. Their input should be considered in the development

and implementation of AI systems to address their concerns and needs (Wang et al., 2021). Sustainability and resource efficiency should be promoted through the use of AI in plastic waste recycling. AI applications should contribute to reducing environmental impact and promoting circular economy principles, ensuring the responsible use of resources (United Nations Environment Programme, 2018).

Human rights impact assessment should be conducted to identify and address potential risks to human rights posed by the use of AI in plastic waste recycling. This assessment should consider the impacts on labor rights, right to health, and other relevant rights (United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, 2020). Collaboration and knowledge sharing are crucial for promoting ethical practices in the use of AI in plastic waste recycling. Organizations should collaborate with other stakeholders to share knowledge and best practices, fostering a culture of responsible AI use (Bryson et al., 2017). By adhering to these ethical guidelines, organizations can ensure that the use of AI in plastic waste recycling is responsible, sustainable, and respectful of human rights. These guidelines provide a framework for promoting ethical practices throughout the AI lifecycle, from development to deployment and beyond.

Integration of AI for Human Rights Protection in Plastic Waste Recycling Factories

Artificial Intelligence (AI) has the potential to significantly enhance human rights protection in plastic waste recycling factories. By leveraging AI technologies, it is possible to monitor working conditions, ensure fair labor practices, and reduce environmental harm, thereby improving the overall well-being of workers and communities involved in recycling activities. Monitoring working conditions in plastic waste recycling factories is essential for ensuring the safety and well-being of workers. AI can play a crucial role in this process by providing real-time monitoring and analysis of various factors that impact worker health and safety. One way AI can monitor working conditions is through the use of sensors deployed throughout the factory. These sensors can detect hazardous chemicals and substances in the air, such as volatile organic compounds (VOCs) and particulate matter, which are common in recycling facilities (Selvam, & Shanmugasundaram, 2021). By continuously monitoring air quality, AI can alert workers and management to potential risks, allowing them to take corrective action to mitigate exposure. AI can also analyze data from wearable devices worn by workers to track their health and well-being. For example, smartwatches

can monitor heart rate and activity levels, while smart clothing can detect posture and body temperature (Mittelstadt, Allo, Taddeo, Wachter, & Floridi, 2016). By analyzing this data, AI can identify early signs of fatigue or stress in workers, allowing for interventions to prevent more serious health issues.

Furthermore, AI can analyze video footage from surveillance cameras to monitor worker behavior and identify potential safety hazards. For example, AI algorithms can detect unsafe practices, such as improper use of equipment or failure to wear protective gear, and alert supervisors to take corrective action (Florida, Cowls, Beltrametti, Chatila, Chazerand, Dignum, & Luetge, 2018). Overall, AI-powered monitoring systems can help prevent accidents and injuries in plastic waste recycling factories by continuously monitoring working conditions and alerting workers and management to potential risks. By protecting the rights of workers to a safe and healthy working environment, AI can contribute to improved worker well-being and productivity. AI can also play a crucial role in ensuring fair labor practices in plastic waste recycling factories. AI-powered systems can analyze labor data to detect instances of exploitation, such as forced labor or child labor (Floridi, Cowls, Beltrametti, Chatila, Chazerand, Dignum, & Luetge, 2018). By identifying and addressing these issues, AI can help protect the rights of vulnerable workers and ensure that fair labor practices are upheld.

Ensuring fair labor practices in plastic waste recycling factories is essential for upholding the rights of workers and preventing exploitation. AI can contribute to this goal by analyzing labor data to detect instances of exploitation, such as forced labor or child labor. One way AI can help is by analyzing data related to workers' hours, wages, and working conditions to identify patterns that may indicate exploitation. For example, AI algorithms can analyze payroll records to detect instances of wage theft or underpayment (Selvam, & Shanmugasundaram, 2021). By flagging these anomalies, AI can alert authorities and employers to potential violations of labor laws, helping to protect the rights of workers.

AI can also analyze data from recruitment processes to identify instances of forced labor or human trafficking. For example, AI algorithms can analyze job postings and applicant information to detect signs of coercion or exploitation (Mittelstadt, Allo, Taddeo, Wachter, & Floridi, 2016). By identifying these issues early, AI can help prevent the recruitment of workers into exploitative situations. Furthermore, AI can analyze data related to workplace safety and health to

identify risks that may affect vulnerable workers. For example, AI algorithms can analyze accident reports and health records to identify patterns that may indicate unsafe working conditions (Floridi, Cowls, Beltrametti, Chatila, Chazerand, Dignum, & Luetge, 2018). By identifying these risks, AI can help employers take preventive measures to protect their workers. Overall, AI-powered systems can help ensure fair labor practices in plastic waste recycling factories by analyzing data to detect and address instances of exploitation. By protecting the rights of vulnerable workers, AI can contribute to a more equitable and just workplace.

Reducing environmental harm caused by plastic waste recycling activities is crucial for protecting ecosystems and the health of communities living near recycling facilities. AI can play a significant role in this endeavor by optimizing recycling processes and monitoring the illegal dumping of plastic waste. One way AI can reduce environmental harm is by optimizing recycling processes to minimize waste and energy consumption. AI algorithms can analyze data from recycling operations to identify inefficiencies and suggest improvements (Selvam, & Shanmugasundaram, 2021). For example, AI can optimize sorting processes to increase the recovery of recyclable materials and reduce the amount of waste sent to landfills or incinerators (Mittelstadt, Allo, Taddeo, Wachter, & Floridi, 2016). By maximizing recycling efficiency, AI helps to conserve natural resources and reduce environmental pollution.

Additionally, AI-powered drones can be deployed to monitor the illegal dumping of plastic waste, especially in remote or inaccessible areas. These drones can use cameras and sensors to identify illegal dumping sites and gather evidence for law enforcement agencies (Floridi, Cowls, Beltrametti, Chatila, Chazerand, Dignum, & Luetge, 2018). By detecting and deterring illegal dumping, AI helps to enforce environmental regulations and protect sensitive ecosystems from pollution. Furthermore, AI can analyze environmental data to identify pollution hotspots and prioritize mitigation efforts. For example, AI algorithms can analyze air and water quality data to identify areas with high levels of pollution and guide targeted interventions (Selvam, & Shanmugasundaram, 2021). By focusing resources on areas with the greatest environmental impact, AI maximizes the effectiveness of pollution control measures and protects the health of nearby communities.

Integration of AI Technologies with Human Rights Considerations in Plastic Waste Recycling in Nigeria

The integration of artificial intelligence (AI) technologies with human rights considerations in plastic waste recycling is a multifaceted issue, particularly in developing countries such as Nigeria. This analysis aims to explore the potential benefits and challenges of integrating AI technologies in plastic waste recycling, with a focus on human rights considerations, using Nigeria as a case study. Nigeria faces significant challenges in waste management, including inadequate infrastructure and limited resources for effective waste collection and recycling. The country also struggles with high levels of plastic waste pollution, which has serious environmental and health implications. In this context, the integration of AI technologies has the potential to significantly improve waste management practices while ensuring the protection of human rights.

One key aspect to consider is the policy and regulatory environment in Nigeria. There is a need to strengthen existing policies and regulations to ensure that they align with international human rights standards. For example, the Universal Declaration of Human Rights emphasizes the right to a clean environment, which should be a guiding principle in the development of waste management policies. By incorporating human rights considerations into policy development, Nigeria can ensure that AI technologies are used responsibly and ethically in plastic waste recycling. Ethical guidelines and principles are also crucial for the responsible use of AI in waste management. There is a need to develop guidelines that address issues such as algorithmic bias and the impact of AI on human labor. The AI4People framework, for example, emphasizes transparency, accountability, and fairness in AI development, providing a valuable framework for ethical AI use in waste management.

Nigeria's technological infrastructure presents both opportunities and challenges for the integration of AI technologies in waste management. While the country may face challenges in terms of access to technology and resources, there is also a growing ecosystem of AI startups and innovators that can drive technological development in the sector. For example, Ren et al. (2018) discuss the use of adaptive neuro-fuzzy inference systems for the automatic sorting of plastic bottles, demonstrating the potential for AI to improve waste-sorting processes in Nigeria. Stakeholder engagement and collaboration are essential for the successful integration of AI technologies in waste management. This includes engaging with government agencies, industry players, civil society organizations, and local communities to ensure that AI technologies meet the needs and expecta-

tions of all stakeholders. Collaboration is crucial in addressing challenges in AI and IoT integration in waste management, as highlighted by Selvam and Shanmugasundaram (2021).

Impact assessment and monitoring are critical for evaluating the effectiveness of AI technologies in improving waste management practices and protecting human rights. By assessing the impact of AI interventions on worker safety, environmental pollution, and sustainable waste management practices, Nigeria can ensure that AI technologies are used responsibly and ethically in plastic waste recycling. For example, Ahamed et al. (2020) discuss a novel approach for recycling waste plastics into valuable materials using intelligent algorithms, highlighting the potential for AI to contribute to sustainable waste management practices in Nigeria.

Capacity building and knowledge transfer are also essential for the successful integration of AI technologies in waste management. This includes providing training programs and skill development initiatives to enhance the technical capacity and expertise of stakeholders. For example, Wajid et al. (2021) propose an optimal operational scheduling of a plastic recycling plant using deep learning and machine learning, which could improve the efficiency of waste management practices in Nigeria. In a nutshell, the integration of AI technologies with human rights considerations in plastic waste recycling presents both opportunities and challenges for Nigeria. By addressing these challenges and leveraging the potential of AI technologies, Nigeria can improve waste management practices while ensuring the protection of human rights. This requires a comprehensive approach that involves strengthening policies and regulations, developing ethical guidelines, investing in technological infrastructure, promoting stakeholder engagement, conducting impact assessments, and building capacity and knowledge.

Multi-stakeholder Partnerships to Integrate Artificial Intelligence (AI) with Human Rights Considerations in Waste Management and Recycling

Establishing effective multi-stakeholder partnerships to integrate artificial intelligence (AI) with human rights considerations in waste management and recycling is a complex process that requires careful planning and collaboration among diverse stakeholders. The first step in this process is to identify and engage relevant stakeholders, including government agencies, non-governmental organizations (NGOs), industry partners, academic institutions, and local communities. Each stakeholder group brings unique per-

spectives, expertise, and resources to the table, making their participation crucial for the success of the partnership (United Nations Environment Programme, 2018).

Building trust and collaboration among stakeholders is essential for the partnership to succeed. Trust can be fostered through transparency, inclusivity, and open communication (Stirling, 2008). Engaging stakeholders early in the process and ensuring that their voices are heard can help build trust and ensure that their concerns are addressed (Floridi & Cowls, 2019). Additionally, establishing clear channels of communication and mechanisms for feedback can help maintain trust and ensure that all stakeholders are kept informed throughout the partnership (Bryson et al., 2017). Developing a shared vision and goals is another important step in establishing multi-stakeholder partnerships. A shared vision helps align the interests and priorities of all stakeholders, ensuring that everyone is working towards a common goal (Floridi & Cowls, 2019). It is important to involve all stakeholders in the development of this vision to ensure that it reflects their values and priorities (Bryson et al., 2017). Setting clear, achievable goals can help guide the partnership's activities and measure its progress over time (United Nations Development Programme, 2020).

Defining clear roles and responsibilities is crucial for ensuring that each stakeholder group knows what is expected of them and can contribute effectively to the partnership (Bryson et al., 2017). This involves identifying the strengths and expertise of each stakeholder group and assigning tasks accordingly. By clearly defining roles and responsibilities, the partnership can avoid duplication of efforts and ensure that resources are used efficiently (United Nations Development Programme, 2020). Promoting capacity building and knowledge sharing among stakeholders is also essential for the success of multi-stakeholder partnerships. This involves providing opportunities for stakeholders to learn from each other and build their understanding of AI and human rights issues in waste management and recycling (United Nations Development Programme, 2020). Capacity building can help ensure that all stakeholders have the knowledge and skills they need to effectively participate in the partnership and contribute to its success (Bryson et al., 2017).

Ensuring accountability and monitoring progress are important for maintaining the effectiveness of multi-stakeholder partnerships. Establishing mechanisms for accountability, such as regular reporting and evaluation, can help ensure that the partnership's goals are being met and that all stakeholders are fulfilling their responsibilities

(United Nations Development Programme, 2020). Monitoring progress allows the partnership to identify any challenges or issues that arise and make adjustments to its approach as needed (Stirling, 2008). Addressing power dynamics among stakeholders is another important consideration in multi-stakeholder partnerships. Power imbalances can affect the decision-making process and the distribution of benefits and burdens within the partnership (Stirling, 2008). It is important to acknowledge these power dynamics and take steps to ensure that the voices of marginalized groups are heard and their rights are protected (United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, 2020). Promoting flexibility and adaptability is also crucial for the success of multi-stakeholder partnerships. AI and human rights considerations in waste management and recycling are constantly evolving, so it is important for partnerships to be able to adapt to changing circumstances (Stirling, 2008). Being flexible in its approach allows the partnership to respond to new challenges and opportunities as they arise, ensuring that it remains relevant and effective over time (United Nations Development Programme, 2020).

Long-Term Consequences of Implementing AI Technologies in Plastic Waste Recycling

The implementation of AI technologies in plastic waste recycling has the potential to bring about several long-term consequences, particularly in terms of energy consumption and electronic waste generation. While AI can offer efficiency gains and help improve recycling rates, it also comes with its own set of challenges that need to be carefully considered. One of the potential long-term consequences of implementing AI technologies in plastic waste recycling is increased energy consumption. AI systems require significant computational power to process large amounts of data and make complex decisions. This increased energy consumption could contribute to a higher carbon footprint, particularly if the energy used comes from non-renewable sources (Stuart et al., 2020). Additionally, the production and disposal of AI hardware, such as servers and processors, can also contribute to electronic waste generation and environmental degradation (Rathore et al., 2021). Another potential consequence of implementing AI technologies in plastic waste recycling is the generation of electronic waste. AI systems rely on a range of electronic components, including sensors, actuators, and processors, which can become obsolete or malfunction over time. This could lead to a significant amount of electronic waste being generated as these components are replaced or upgraded (Rathore et al., 2021). If not

properly managed, this electronic waste could pose environmental and health risks, particularly in developing countries where recycling infrastructure may be limited (Widmer et al., 2005).

However, it is important to note that these potential consequences are not inevitable. By taking a proactive approach to sustainability and waste management, it is possible to mitigate these risks and ensure that the benefits of AI technologies in plastic waste recycling outweigh the potential drawbacks. One way to reduce the energy consumption of AI systems is to optimize their algorithms and hardware to be more energy-efficient (Amato et al., 2019). Additionally, using renewable energy sources to power AI systems can help reduce their carbon footprint and mitigate the environmental impact of their operation (Liang et al., 2020). To address the issue of electronic waste generation, it is important to design AI systems with longevity and recyclability in mind. This could involve using modular designs that allow for easy repair and upgrades, as well as using environmentally friendly materials in their construction (Rathore et al., 2021). Additionally, implementing take-back programs and recycling initiatives for AI hardware can help ensure that electronic waste is properly managed and recycled at the end of its life (Widmer et al., 2005).

Policy and Regulatory Framework

Government policies and regulations are critical in ensuring the protection of human rights in plastic waste recycling. These regulations are essential for addressing various aspects of waste management, including worker safety, environmental protection, and community health. For example, regulations can mandate safe working conditions, proper training, and the provision of protective equipment for workers in recycling facilities to prevent health hazards (Smith, 2020). Additionally, policies should promote sustainable waste management practices, such as recycling and proper disposal, to minimize environmental pollution and protect ecosystems (Jones, 2018). Furthermore, regulations should address the potential health risks associated with plastic waste recycling, such as air and water pollution, and ensure that communities living near recycling facilities are not disproportionately affected (Brown, 2019).

In recent years, there has been a growing use of artificial intelligence (AI) in waste management, including in plastic waste recycling. While AI can bring efficiency and innovation to waste management processes, there is a need for ethical guidelines and standards to ensure that AI systems are used responsibly and in a manner that respects human rights (White, 2021). These guide-

lines should include principles of transparency, accountability, and fairness to ensure that AI decision-making processes are unbiased and considerate of human rights implications (Black, 2019). To ensure compliance with regulations and ethical guidelines, governments should establish mechanisms for monitoring and enforcement. This may include conducting regular inspections of recycling facilities and imposing penalties for non-compliance (Green, 2020). Additionally, governments should collaborate with industry stakeholders, non-governmental organizations (NGOs), and community representatives to develop and implement policies that reflect the needs and concerns of all stakeholders (Grey, 2017).

Future Directions and Recommendations.

Future research and development of AI technologies for human rights protection in plastic waste recycling should focus on several key areas. Firstly, there is a need to enhance the capabilities of AI algorithms to improve the accuracy and efficiency of sorting and processing different types of plastic waste. This could involve further research into advanced machine learning techniques, such as deep learning, to better identify and classify plastics. Additionally, integrating Internet of Things (IoT) devices with AI systems can provide real-time monitoring of recycling processes and environmental conditions, aiding in the identification and mitigation of potential hazards to human health and the environment. Furthermore, the development of AI technologies should prioritize ethics and human rights, ensuring transparency, accountability, and fairness in decision-making processes, while also addressing potential biases in AI algorithms. Impact assessment studies should be conducted to evaluate the effectiveness of AI technologies in protecting human rights in plastic waste recycling, analyzing their impact on worker safety, environmental protection, and community health. Lastly, increasing public awareness and engagement on the use of AI in plastic waste recycling through educational campaigns and community outreach programs can help build trust and support for these technologies.

Improving collaboration between stakeholders, including governments, industry, and civil society, is crucial for the effective implementation of AI technologies for human rights protection in plastic waste recycling. Multi-stakeholder partnerships involving governments, industry, civil society organizations, and academia should be established to facilitate collaboration and knowledge sharing. Policy coherence at the national, regional, and international levels is essential to create a conducive environment for collabora-

tion. Capacity-building efforts should be undertaken to build the capacity of stakeholders, particularly in developing countries, to effectively use and benefit from AI technologies in plastic waste recycling. Promoting data sharing among stakeholders can also improve the effectiveness of AI technologies in plastic waste recycling, requiring the development of mechanisms for secure and ethical data sharing. Additionally, engaging the public in decision-making processes related to the use of AI in plastic waste recycling can help ensure that their rights and interests are protected. Overall, implementing these recommendations can enhance the effectiveness of AI technologies in protecting human rights in plastic waste recycling and promote sustainable waste management practices.

Conclusion

This paper has underscored the critical importance of integrating artificial intelligence (AI) technologies with human rights considerations in plastic waste recycling. The discussion has centered on several key points, including the pivotal role of government policies and regulations in ensuring human rights protection in the context of plastic waste recycling. Furthermore, the paper has highlighted the imperative of establishing ethical guidelines and standards for the use of AI in waste management, as well as the potential of AI to enhance worker safety and reduce environmental pollution in recycling facilities.

One of the key recommendations for future research and development of AI technologies in plastic waste recycling is the enhancement of AI capabilities to facilitate better waste sorting. This could involve further exploration of advanced machine learning techniques, such as deep learning, to improve the identification and classification of different types of plastics. Additionally, integrating Internet of Things (IoT) devices with AI systems can provide real-time monitoring of recycling processes and environmental conditions, aiding in the prompt identification and mitigation of potential hazards to human health and the environment.

Another crucial recommendation is the prioritization of ethics and human rights in AI development for waste management. This entails ensuring transparency, accountability, and fairness in AI decision-making processes, as well as addressing any potential biases in AI algorithms. Impact assessment studies should be conducted to evaluate the effectiveness of AI technologies in protecting human rights in plastic waste recycling, with a focus on analyzing their impact on worker safety, environmental protection, and community health.

Furthermore, increasing public awareness and engagement on the use of AI in plastic waste recycling through educational campaigns and community outreach programs can help build trust and support for these technologies. Collaboration between stakeholders, including governments, industry, and civil society, is paramount for the effective implementation of AI technologies in plastic waste recycling. Multi-stakeholder partnerships should be established to facilitate collaboration and knowledge sharing, while policy coherence at the national, regional, and international levels is essential to create an enabling environment for such collaboration.

Capacity-building efforts should be undertaken to enhance the capacity of stakeholders, particularly in developing countries, to effectively use and benefit from AI technologies in plastic waste recycling.

Promoting data sharing among stakeholders can also improve the effectiveness of AI technologies in plastic waste recycling, necessitating the development of mechanisms for secure and ethical data sharing.

Additionally, engaging the public in decision-making processes related to the use of AI in plastic waste recycling can help ensure that their rights and interests are protected.

REFERENCES

1. Ahamed M. I., Ali M. E., Zhang Y., Islam M. R. (2020). A novel approach to recycling waste plastics into valuable materials using intelligent algorithms. *Journal of Cleaner Production*, 121794.
2. Barreto L. et al. (2020). Improving sorting line efficiency in a waste management facility using a robotic solution. *Procedia Manufacturing*, 51, 514-519.
3. Biswas, A., Dey, N., Ashour, A. S. (2021). AI and IoT integration in waste management: Opportunities and challenges. *Future Generation Computer Systems*. 117. 231-244.
4. Bryson J. J., Diamantis M. E., Grant T. D. (2017). Of, for, and by the people: The legal lacuna of synthetic persons. *Artificial Intelligence*, 251, 44-60.
5. Brearley M. (2020). Plastic recycling and human health impacts: A review. *Environment International*, 134, 105283.
6. Diakopoulos N., Friedler S. A., Arenas M., Barocas S., Sandvig, C. (2018). Principles for Accountable Algorithms and a Social Impact Statement for Algorithms. arXiv preprint arXiv:1803.09010.
7. European Union. (2016). General Data Protection Regulation (GDPR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>
8. Ezemonye L. I., Opeolu, B. O. (2017). Environmental pollution and health risks of plastic waste disposal in developing countries like Nigeria. *Journal of Health and Pollution*, 7(15), 32-42.
9. Floridi L., Cowls J., Beltrametti M., Chatila R., Chazerand P., Dignum V., Luetge C. (2018). AI4People—An ethical framework for a good AI society: Opportunities, risks, principles, and recommendations. *Minds and Machines*. 28(4). 689-707.
10. Geyer R. et al. (2017). Production, use, and fate of all plastics ever made. *Science Advances*. 3(7). e1700782.
11. ILO. (2013). Child labor in Nigeria: An overview. International Labour Organization.
12. Jambeck J. R., Geyer R., Wilcox C., Siegler T. R., Perryman M., Andrady A., Law K. L. (2015). Plastic waste inputs from land into the ocean. *Science*, 347(6223), 768-771.
13. Khan M. H., Khan H., Ullah R., Ullah F., Ghani S. (2020). Artificial intelligence: A key to solve solid waste management problems. *Journal of Cleaner Production*, 256, 120437.
14. Liao Q., Zhao Z., Liu Y. (2020). Fairness-aware task allocation for human-agent teaming in waste recycling systems. *Sustainable Cities and Society*. 54. 101995.
15. Mittelstadt B. D., Allo P., Taddeo M., Wachter S., Floridi L. (2016). The ethics of algorithms: Mapping the debate. *Big Data & Society*. 3(2). 205395171667967.
16. Nzeadibe T. C., Igbokwe E. M., Njoku J. D., Ogu V. I. (2019). Plastic waste and its management in Nigeria: A review. *Environmental Quality Management*. 28(3). 45-56.
17. Oduro-Appiah K., Gbeddy G., Kuma J. (2018). Plastic waste management in Ghana: A case of inadequate collection, disposal and recycling. *Environment, Development and Sustainability*. 20(5). 2279-2293.
18. Ogungbemi A., Gbadegesin A., Ogungbemi A., Oyetunji O. (2020). Socio-economic and environmental implications of plastics consumption and waste management in Nigeria. *Journal of Environmental Management*, 254, 109800.
19. OECD. (2018). The role of digitalization in supporting a transition to more resource-efficient and circular economies. Organization for Economic Co-operation and Development.
20. Osagie I. E., Adekunle I. M., Osagie A. I. (2019). Occupational health and safety management practices and hazard exposure among plastic waste handlers in Benin City, Nigeria. *Journal of Environmental and Public Health*. 2019.
21. Ren J., Xu Z., Chai K., Lin C. (2018). Automatic sorting of plastic bottles using an adaptive neuro-fuzzy inference system. *Waste Management*. 80. 112-122.

22. Schechter A. et al. (2018). Health and environmental assessment of the impact of e-waste recycling on metal exposure and health outcomes in Nigeria. *Environmental Research*. 161. 212-224.
23. Selvam, J., Shanmugasundaram, J. (2021). AI and IoT in Waste Management: Challenges and Future Directions. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*. 1074(1). 012114.
24. Stirling, A. (2008). "Opening up" and "closing down": Power, participation, and pluralism in the social appraisal of technology. *Science, Technology, & Human Values*. 33(2). 262-294
25. United Nations. (n.d.). Universal Declaration of Human Rights. URL: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>
26. United Nations Environment Programme. (2018). Single-use plastics: A roadmap for sustainability. URL: https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/25496/singleUsePlastic_sustainability.pdf
27. United Nations Human Rights Office of the High Commissioner. (2020). *Environment and human rights*. URL: <https://www.ohchr.org/en/issues/environment/pages/environmentindex.aspx>
28. Wajid N. et al. (2021). Optimal operational scheduling of plastic recycling plant using deep learning and machine learning. *Journal of Cleaner Production*. 295. 126388.
29. World Bank. (2018). What a waste 2.0: A global snapshot of solid waste management to 2050. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/30317>
30. Zhou C., Xu J., Zhang J., Shen, S. (2020). A review of artificial intelligence technologies for solid waste recycling. *Journal of Cleaner Production*. 123609.

The article was received by the editors 11.02.2024

The article is recommended for printing 15.04.2024

O. M. SOLAJA

Assistant lecturer, Department of Sociology,

E-mail : solaja.oludele@oouagoiwoye.edu.ng

RG ID: <https://www.researchgate.net/profile/Oludele-Solaja>

Olabisi Onabanjo University

Ago Iwoye, Ogun State, Nigeria

HARNESSING ARTIFICIAL INTELLIGENCE FOR HUMAN RIGHTS PROTECTION: ADVANCING SUSTAINABLE PLASTIC WASTE RECYCLING IN NIGERIA

ANNOTATION. *Introduction.* This paper aims to explore the ethical guidelines for the use of AI in plastic waste recycling, the human rights issues associated with plastic waste recycling in Nigeria, and the integration of AI for human rights protection in waste management. Additionally, it will discuss the importance of multi-stakeholder partnerships in integrating AI with human rights considerations in waste management, the potential long-term consequences of implementing AI technologies in plastic waste recycling, and the policy and regulatory framework needed to support the ethical use of AI in this context.

Summary of the main results of the study. This paper has underscored the critical importance of integrating artificial intelligence (AI) technologies with human rights considerations in plastic waste recycling. The discussion has centered on several key points, including the pivotal role of government policies and regulations in ensuring human rights protection in the context of plastic waste recycling. Furthermore, the paper has highlighted the imperative of establishing ethical guidelines and standards for the use of AI in waste management, as well as the potential of AI to enhance worker safety and reduce environmental pollution in recycling facilities.

Conclusion. The prioritization of ethics and human rights in AI development for waste management entails ensuring transparency, accountability, and fairness in AI decision-making processes, as well as addressing any potential biases in AI algorithms. Impact assessment studies should be conducted to evaluate the effectiveness of AI technologies in protecting human rights in plastic waste recycling, with a focus on analyzing their impact on worker safety, environmental protection, and community health. Collaboration between stakeholders, including governments, industry, and civil society, is paramount for the effective implementation of AI technologies in plastic waste recycling.

KEY WORDS: *legal framework, artificial intelligence, Nigeria, human rights, sustainable development, waste processing.*

Стаття надійшла до редакції 11.02.2024

Стаття рекомендована до друку 15.04.2024

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ
ПРИВАТНЕ ПРАВО
CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE
LAW**

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-11>

УДК 347.92

О. М. ВОЛОЩЕНКО

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету

E-mail: o.voloshchenko@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4780-4594>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

**МОДЕРНІЗАЦІЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО
ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ
ПРОЦЕСІВ**

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Підписання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом стало потужним поштовхом щодо оптимізації законотворчих процесів, спрямованих на удосконалення вітчизняного законодавства. Прийнятий Україною ряд зобов'язань щодо наслідування та фіксації європейських законодавчих цінностей у вітчизняному правовому полі став належним орієнтиром для законодавця в питаннях модернізації та доповнення сталих положень у провідних галузях права в цілому, та у сфері цивільного процесуального права, зокрема. Прийняття у 2017 році нової редакції Цивільного процесуального кодексу України стало основним кроком з питань наближення та удосконалення сфери цивільного судочинства до стандартів Європейського союзу. Огляд новелізованих положень в частині функціонування та реалізації принципів цивільного процесуального права складає позитивне враження з огляду відповідності останніх вимогам практики Європейського суду з прав людини. Оновлення підходів бачення щодо розуміння сутності деяких принципів цивільного судочинства спонукало до формування нових доктринальних висновків на предмет базового значення таких та їх взаємодії.

Короткий зміст основних результатів. Доктринальне дослідження процесів новелізації принципів цивільного процесуального права у світлі євроінтеграційних процесів надало можливість сформулювати наступні тези: розширення переліку джерел цивільного процесуального права, як спосіб новелізації принципу Верховенства права підсилює останній як у аспекті розширення інструментів забезпечення змагальності процесу так і у процесах правотворчо-застосовної практики; прецедентна практика Великої палати Верховного суду розглядається як елемент правової визначеності принципу верховенства права; законодавче закріплення можливості подання позовної заяви з використанням сервісів «Електронний суд» підсилює принцип Верховенства права в частині забезпечення прав людини, а також розширило механізми панування та реалізації принципу диспозитивності (в частині можливості обрання способів подання заяв по суті справи тощо); констатовано, що закріплення принципу пропорційності у ст 11 ЦПК України є додатковою гарантією забезпечення належного обґрунтування суддею прийнятого рішення (в контексті написання мотивувальної частини рішення суду).

Висновок. Проведене доктринальне дослідження змісту цивільного процесуального кодексу України через призму практики ЄСПЛ надало можливість зробити висновки загальнотеоретичного значення, які можуть бути використані у подальших наукових доробках питань функціонування та взаємодії принципів цивільного процесуального права.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *принцип верховенства права, принцип пропорційності, принцип диспозитивності, цивільне процесуальне право України, євроінтеграція.*

Як цитувати: Волощенко О.М. Модернізація та функціонування принципів цивільного процесуального права України у контексті євроінтеграційних процесів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2024. Вип. 37. С. 105-111. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-11>

In cites: Voloshchenko O.M. (2024). *Modernization and functioning of principles of civil procedural law of Ukraine in the context of european integration processes. The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law",* (37), P. 105-111 <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-11> (in Ukrainian)

Вступ. Активізація євроінтеграційних процесів в Україні стала потужним поштовхом щодо пошуку механізмів удосконалення вітчизняних галузей права в контексті відповідності вимогам європейської правової спільноти. Не стала виключенням, у такому аспекті, і сфера системи принципів цивільного процесуального права. Значної модернізації та новелізації від процесів реформування зазнали наступні принципи цивільного судочинства: принцип Верховенства права (в частині розширення переліку джерел права), принцип диспозитивності (в контексті реалізації змагальних засад), принцип пропорційності (в площині законодавчого закріплення у статті 11 ЦПК України) тощо.

Актуальність даної теми дослідження обумовлена тим, що судова система України, перебуваючи у стані реформування зазнала значної кількості змін у контекстах, як її функціонування так і розуміння базових, сталих процесів та категорій, принципів зокрема. Прийняття у 2017 році нової редакції Цивільного процесуального кодексу України знаменувало впровадження абсолютно нового бачення як змісту окремих видів принципів так і пряме фіксування тих принципів, які зазнавали опосередкованого закріплення (наприклад, принцип пропорційності тощо). Поява нових явищ у цивільному процесуальному середовищі спонукає до розробки нових наукових досліджень останніх, які сприяють виявленню нових тенденцій існування нововведень, виявлення та фіксацію прогалин, а також надання рекомендацій щодо подолання таких.

Огляд наукових праць з даної проблематики вказує на те, що новелізація принципів цивільного процесуального права була предметом дослідження низки вчених процесуалістів серед яких, В.Лемак, В. Кройтор, Т.Фулей, В. Оболенцев, Т.Цувіна, В. Феннич. Висновки наукових праць вищевказаних вчених зводяться до того, що належний рівень функціонування системи принципів цивільного процесуального права повною мірою залежить від деталізованої фіксації останніх на законодавчому рівні з відтворенням бачення та позицій практики Європейського суду з прав людини. Традиція звертатися до судової практики та керуватися рішеннями вищих судових інстанцій (і в першу чергу практикою Європейського суду з прав людини) при розгляді справи та формуванні лінії захисту сторонами справи обумовлена високим рівнем довіри та оцінкою прецедентної діяльності даної судової інстанції як зразкової. Такий підхід законотворчої діяльності, щодо удосконалення цивіль-

ного процесуального кодексу безумовно є свідченням наближення українського процесуального законодавства до європейських цінностей та стандартів законотворчої діяльності.

Постановка завдань даної роботи обумовлена потребою практики в питаннях наукового трактування природи та механізмів дії принципів цивільного процесуального права через призму практики Європейського суду з прав людини. Основні задачі даної роботи: проаналізувати положення Цивільного процесуального кодексу України, окремих рішень Європейського суду з прав людини, дослідити взаємозв'язок принципів верховенства права та диспозитивності у світлі розширення механізмів забезпечення та їх панування в системі цивільного процесуального права.

Метою даної статті є розробка та надання наукових висновків з метою пізнання та удосконалення функціонування системи принципів цивільного процесуального права.

Основні результати дослідження. Підписання угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом стало потужним поштовхом до активізації процесів удосконалення та приведення до відповідних стандартів європейського рівня українського законодавства фактично у всіх галузях права. Верховенство права, як загальноправова та основна засада цивільного судочинства є належним вектором розвитку та функціонування не тільки галузі цивільного судочинства, а також системи права в цілому. Одним із основних наслідків євроінтеграційної політики держави стала новелізація кодифікованого законодавства сфери цивільного процесуального права. Оновлений цивільний процесуальний кодекс України закріпив низку новелізованих положень, які стосуються значного переліку процесуальних аспектів, серед яких: порядок розгляду справи (введення спрощених процедур розгляду), тривалість процесуальних стадій, зміст окремих принципів. Щодо останніх, то варто відмітити, що такі зміни торкнулись аспектів розширення розуміння суті окремих принципів (принцип верховенства права) та закріплення на законодавчому рівні таких принципів, які мали опосередковане фіксування змісту у Цивільному процесуальному кодексі України. В цілому, дослідження цивільних процесуальних приписів цивільного процесуального кодексу України складає позитивне враження з огляду відповідності вимогам та стандартам Європейського Союзу.

Принцип верховенства права, як базовий принцип системи права України виконує функцію формування належного вектору роз-

витку громадянського суспільства та держави в цілому. Він відіграє надзвичайно велику роль у розвитку будь-якого правового явища. Новелізована редакція статті 10 ЦПК України основною мірою стосується розширення переліку джерел галузі цивільного процесуального права. Фактично, відбулось законодавче закріплення на кодифікованому рівні необхідності застосування практики Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ) як джерела права.

Вищезазначений підхід характеризується високим рівнем відповідності та наближення процесуального законодавства до стандартів та цінностей європейської спільноти. Також, застосування практики судової інстанції найвищого рівня, дозволяє сторонам використовувати додаткові інструменти для захисту своїх прав і доведення обставин, на які вони посилаються як на підставу вимог. Адже, підтвердження або заперечення судовою інстанцією найвищого рівня лінії захисту є належним прикладом для можливості формування власної стратегії захисту у кожному окремому випадку. З огляду загально правового значення, принцип Верховенства права – є комплексним правовим явищем, елементи якого являються структурними складовими цивільного судочинства, таким чином утворюючи ознаку взаємозалежності елементів системи принципів та права в цілому. [1.с.76]

Важливо усвідомлювати, що принцип верховенства права охоплює не лише змістовний аспект (правового відношення між людиною і державою на засадах визнання людини вищою соціальною цінністю), але й процедурний аспект, який базується на вимогах відповідності правотворчої та правозастосовної практики певним стандартам, як-от: заборона зворотної дії закону, вимога ясності та несуперечності закону; вимога щодо однакового застосування закону; застосування покарання виключно на підставі закону та ін.[2,с.10]

Звіт Венеціанської комісії з питань необхідності уніфікації законодавств держав європейської спільноти дійшов аналогічного висновку, на підтвердження якого виділив 6 елементів зазначеного принципу, які варто враховувати на предмет забезпечення виконання принципу Верховенства права. Серед яких: 1) законність, включно з прозорим, підзвітним і демократичним процесом прийняття законів; 2) правова визначеність; 3) заборона довільності у прийнятті рішень; 4) доступ до правосуддя, що здійснюється незалежним і безстороннім судом, включно з можливістю оскаржити в суді 5) повага до прав людини; 6) недискримінація і рівність перед законом [3,

с.10]. Вищевказане елементне наповнення такого принципу є належним орієнтиром для держави в питаннях створення відповідних умов якісного функціонування та панування принципу верховенства права на всіх рівнях державних інституцій.

Численні рішення практики ЄСПЛ вказують на необхідність врахування висновків, викладених у тексті рішення, які є ключовими в питаннях правозастосовної діяльності держави. Серед базових рішень, які мають провідне значення як для правотворчої діяльності так і реалізації судочинства виділяють наступні: «Михайлюк та Петров проти України» [4] - рішення, в якому констатується необхідність відповідності національного законодавства найвищій якості та забезпечення підстав оскаржуваного втручання. Зазначені приписи ЄСПЛ активно проваджуються у правозастосовну практику і у змагальному процесі сторонами; «Христов проти України» [5], - рішення в якому визначаються гарантії права на справедливий суд і рівність всіх учасників у праві доступу до ознайомлення з матеріалами справи.

Вищезазначені дослідження деяких рішень ЄСПЛ дали змогу дійти висновку, що прецедентна практика вищого судового органу європейського рівня є фундаментально в питаннях функціонування принципу Верховенства права та відіграє важливе значення як у контексті розширення переліку інструментів забезпечення змагальності процесу так і у процесах правотворчо-застосовної практики. Зазначена теза вказує на наявність взаємозалежного зв'язку між принципами верховенства права та змагальності.

На предмет важливості впровадження принципу верховенства права у правотворчо-застосовній практиці варто відмітити, що практична сутність даного принципу полягає не тільки у правозастосовній діяльності щодо прийнятих законів, а в тому числі і в законотворчій діяльності. Так, погоджуємось із думкою В. Лемака, який зазначає, що верховенство права необхідно пов'язувати не тільки і не стільки з вимогами до змісту законів, а й насамперед з процедурами їх прийняття [6, с.46]. Враховуючи вищевикладене, варто зазначити, що процес впровадження належного функціонування принципу верховенства права є дворівневим явищем, яке складається з процедур якісного нормотворення та правозастосування. І, фактично, тільки у своїй сукупності таких складових можливо констатувати належність та якість процесів функціонування зазначеного принципу.

Багатогранність практичного застосування і функціонування принципу верховенства права підтверджується і висновками Конституційного Суду. Згідно позиції Конституційного Суду верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права передбачає його втілення у правотворчу та правозастосовчу діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають стверджувати ідеї соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. При тому одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості – ідеї права, яка значною мірою реалізована в Конституції України [7, с.17]

Практика ЄСПЛ, у контексті трактування принципу верховенства права неодноразово наголошувала на необхідності уніфікації судової практики. Уніфікованість у застосуванні правових норм у подібних правовідносинах є невід'ємною складовою правової визначеності, яка, серед іншого, гарантує певний ступінь стабільності правової ситуації та сприяє утвердженню суспільної довіри до суду. Стіяка непослідовність судової практики може спричинити стан правової невизначеності, що, вірогідно, призведе до зниження суспільної довіри до судової системи, в той час, як така довіра з очевидністю являє собою необхідний компонент держави, заснованої на верховенстві права [8, с.375]. Такий підхід обумовлений практичним значенням, яке має єдність судової практики для правозастосовної діяльності держави в особі державних органів.

Новелізація положень ЦПК України та впровадження судової реформи дають підстави зробити висновок, що досягнення елементу єдності судової практики здійснюється шляхом практичної діяльності Великої Палати Верховного Суду.

Рішення даного структурного підрозділу Верховного суду є зразковими, обов'язковими до виконання і такими, що формують уніфіковану правозастосовну діяльність. Використання судових прецедентів Великої Палати судами нижчих інстанцій та сторонами справи при формуванні правової позиції в цілому сприяє єдності позицій розуміння шляхів вирішення цивільних спорів та розглядається як спосіб досягнення вимоги дотримання розумності строків розгляду судових

справ. Такий підхід є відображенням потреби практики, в питаннях наявності неоднозначності та відсутності елемента єдності у прийнятті певних рішень при вирішенні судових спорів.

Підхід щодо формування уніфікованої прецедентної практики є додатковою гарантією забезпечення остаточності судових рішень, як елемента правової визначеності принципу верховенства права. Такий спосіб попереджає необґрунтовані спроби сторін справи ініціювати перегляд справи без наявності підстав апеляційного та /або касаційного оскарження. Формування єдиною судовою практикою та рівняння на зразкові прецеденти Великої Палати виконує функції формування належного рівня правової свідомості суб'єктів суспільних відносин та учасників цивільного процесу а також створює превентивне значення в питаннях можливих випадків зловживання процесуальними правами.

Одним із аспектів реалізації принципу верховенства права є впровадження державної політики з питань забезпечення прав людини. В контексті цивільного процесуального права до основних гарантів забезпечення прав слід віднести законодавче закріплення низки прав, серед яких: право подання позовної заяви, право ознайомлення з матеріалами справи, права апеляційного та касаційного оскаржень тощо. Механізм забезпечення цивільних процесуальних прав здійснюється шляхом фіксації низки юридичних інструментів. Новелізовані положення ЦПК України дають підстави зробити висновок, що зазначений елемент принципу верховенства права значно підсилюється можливістю подання позовної заяви, наприклад, через сервіс «Електронний суд».

Система принципів цивільного процесуального права є комплексним взаємозалежним утворенням, для якого характерна властивість взаємного впливу змін, які можуть відбуватися стосовно одного елементу такої системи (принципу) і мати взаємообернене відбиття у структурі та дії інших елементів.

Враховуючи вищевикладену тезу, варто відмітити, що надання позивачеві можливості вибору способу подачі позовної заяви зокрема, та процесуальних документів загалом, підсилює не тільки принцип верховенства права в частині забезпечення прав людини, але і розширило механізми панування та реалізації принципу диспозитивності (в частині можливості обрання способів подання заяв по суті справи тощо).

Ще однією новелою Цивільного процесуального кодексу є пряме фіксування принципу пропорційності, який відображено у ст.

11 та трактування якого зводиться до закріпленого переліку критеріїв дотримання такого принципу. В контексті цивільного судочинства принцип пропорційності покликаний продемонструвати можливість судового захисту приватного права особи, якщо не можливо використати інакші, менш ресурсозатратні процедури (медіацію, третейські суди тощо), які були б пропорційні тому соціальному результату, що досягається внаслідок їх використання. Але, якщо доступ до них вичерпаний або побудований на альтернативній основі, то в межах цивільного процесу, треба побудувати таку процедуру розгляду цивільної справи, щоби вона була співмірна із досягнутим рішенням. [9, с.89] Пряма фіксація принципу, який відображає баланс між приватним та публічним є наслідком та потребою в удосконаленні процесуального законодавства відповідно вимог практики ЄСПЛ. Зазначена потреба у прямому закріпленні зумовлена значним переліком рішень ЄСПЛ, які є зразковими в питаннях тлумачення даного принципу та критикою вітчизняного законодавства на предмет відсутності належних механізмів балансування приватних та публічних інтересів.

Саме з огляду вищезазначеного, діючий ЦПК України закріплює низку процедур, які передбачають можливість розгляду цивільних справ за спрощеною процедурою. Серед таких: наказне, окреме, спрощене позовне провадження.

Пряме закріплення принципу пропорційності через призму критеріїв останнього є вказівкою та прямим приписом законодавця на предмет необхідності суддям дотримуватись необхідних процедур та здійснювати перевірку кожної справи на предмет дотримання балансу приватного та публічного інтересів. По суті, такий принцип здійснює допоміжну функцію

обґрунтування прийнятого судом рішення. Сприяє правильному формулюванню мотивувальної частини судового рішення тощо.

Висновки. Проведене доктринальне дослідження положень цивільного процесуального кодексу України в контексті практики ЄСПЛ надало можливість дійти наступних висновків:

1. розширення переліку джерел цивільного процесуального права, як спосіб новелізації принципу Верховенства права має важливе значення як у аспекті розширення інструментів забезпечення змагальності процесу так і у процесах правотворчо-застосовної практики; формування уніфікованої прецедентної практики Великої палати Верховного суду розглядається як елемент правової визначеності принципу верховенства права.

2. закріплення законодавче визначених способів подання позовної заяви (в точу числі з використанням потужностей сервісу «Електронний суд») підсилило не тільки принцип Верховенства права в частині забезпечення прав людини, але і розширило механізми панування та реалізації принципу диспозитивності (в частині можливості обрання способів подання заяв по суті справи тощо).

3. пряма фіксація принципу пропорційності у контексті переліку критеріїв відповідності балансу приватного інтересу публічному в положеннях ЦПК України сприяє реалізації функції обґрунтування прийнятого судом рішення в частині застосовуваних обмежень. Також сприяє правильному формулюванню мотивувальної частини судового рішення.

Окреслений перелік питань даної тематики не є вичерпним та сприяє подальшим розробкам досліджень сфери функціонування принципів цивільного процесуального права України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волощенко О.М. Деякі аспекти модернізації принципу верховенства права у цивільному процесуальному праві України. Цілі сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя-Львів-Одеса-Ужгород-Харків-Чернівці, 27 жовтня 2023 року). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С.75-77.
2. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 208 с.
3. Report on the Rule of Law. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011) on the basis of comments by Mr Pieter van Dijk, Ms Gret Haller, Mr Jeffrey Jowell, Mr Kaarlo Tuori. 16.c
4. Mikhaylyuk and Petrov v. Ukraine, заява № 11932/02 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_500#Text
5. Khristov v. Ukraine, заява № 24465/04 рішення від 19.02. 2009 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_443#Text
6. Лемак В. Принцип верховенства права в Україні: основні загрози. Право України. 2010. № 3 . С. 44-51. URL: https://pravoua.com.ua/ua/store/cdownload/pravoukr/pravoukr_2010_3/

7.Оболенцев В.Ф. Прикладні аспекти врахування принципу верховенства права у системному аналізі та моделюванні системи держави Україна. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія право. Вип. 66. С. 14-18

8.Цувіна Т.А. Принцип верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини. Часопис Київського університету права. 2019. № 4 . с. 373-379.

9.Феннич В.П. Принцип пропорційності цивільного процесу. Матеріали 73-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу юридичного факультету (28 лютого 2019 року, м. Ужгород) . Ужгородський національний університет; За заг. ред. С.Б. Булеци, Я.В. Лазура. Ужгород, 2019. С. 87-91.

Стаття надійшла до редакції 07.01.2024

Стаття рекомендована до друку 08.03.2024

O. M. VOLOSHCHENKO,
candidate of Law, associate Professor,
associate Professor of Civil Law
Faculty of Law

E-mail: o.voloshchenko@karazin.ua

ORCID:<https://orcid.org/0000-0003-4780-4594>

V.N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

MODERNIZATION AND FUNCTIONING OF PRINCIPLES OF CIVIL PROCEDURAL LAW OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTE- GRATION PROCESSES

ANNOTATION. *Introduction.* The signing of the association agreement between Ukraine and the European Union became a powerful impetus for the optimization of law-making processes aimed at improving domestic legislation. The series of commitments adopted by Ukraine regarding the imitation and fixation of European legislative values in the domestic legal field has become a proper reference point for the legislator in matters of modernization and addition of existing provisions in the leading branches of law in general, and in the field of civil procedural law, in particular. Adoption of the new version of the Civil Procedure Code of Ukraine in 2017 was a major step in bringing the field of civil justice closer to the standards of the European Union and improving it. The review of the revised provisions in terms of the functioning and implementation of the principles of civil procedural law makes a positive impression in terms of compliance with the latest requirements of the practice of the European Court of Human Rights. Renewal of approaches to the understanding of the essence of some principles of civil justice led to the formation of new doctrinal conclusions on the basic meaning of such principles and their interaction.

Summary of the main results. The doctrinal study of the processes of novelization of the principles of civil procedural law in the light of European integration processes made it possible to formulate the following theses: expanding the list of sources of civil procedural law, as a way of revising the principle of the Rule of Law, strengthened the latter both in the aspect of expanding the tools for ensuring the competitiveness of the process and in the processes of law-making and application practice; precedent practice of the Grand Chamber of the Supreme Court is considered as an element of legal certainty of the principle of the rule of law; it legally enshrined possibility of filing a claim using the "Electronic Court" services strengthened the principle of the Rule of Law in terms of ensuring human rights, as well as expanded the mechanisms of dominance and implementation of the principle of dispositiveness (in terms of the possibility of choosing methods of filing claims on the merits of the case, etc.); it was established that the establishment of the principle of proportionality in Article 11 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine is an additional guarantee of ensuring the proper justification of the decision made by the judge (in the context of writing the motivational part of the court decision).

Conclusion. The conducted doctrinal study of the content of the Civil Procedure Code of Ukraine through the prism of the practice of the ECtHR provided an opportunity to draw conclusions of general theoretical importance, which can be used in further scientific development of issues of the functioning and interaction of the principles of civil procedural law

KEY WORDS: *principle of rule of law, principle of proportionality, principle of dispositiveness, civil procedural law of Ukraine, European integration.*

REFERENCES

1. Voloshchenko O.M. Some aspects of modernization of the rule of law principle in the civil procedural law of Ukraine. The goals of sustainable development in the aspect of strengthening the national and international legal order: theses of reports of the International Scientific and Practical Conference (Zaporizhia-Lviv-Odesa-Uzhhorod-Kharkiv-Chernivtsi, October 27, 2023). Kharkiv: V.N. Karazin KhNU, 2023. P.75-77. (in Ukrainian).

2. Fuley T.I. Application of the practice of the European Court of Human Rights in the administration of justice: Scientific and methodological guide for judges. 2nd edition ex., add. K., 2015. 208 p. (in Ukrainian).
3. Report on the Rule of Law. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011) on the basis of comments by Mr Pieter van Dijk, Ms Gret Haller, Mr Jeffrey Jowell, Mr Kaarlo Tuori. 16.c
4. Mikhaylyuk and Petrov v. Ukraine, statement № 11932/02 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_500#Text
5. Khristov v. Ukraine, statement № 24465/04 decision 19.02. 2009 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_443#Text
6. Lemak V. The principle of the rule of law in Ukraine: the main threats. Law of Ukraine. 2010. No. 3. P. 44-51 URL: https://pravoua.com.ua/ua/store/cdownload/pravoukr/pravoukr_2010_3/ (in Ukrainian)
7. Obolentsev V.F. Applied aspects of taking into account the rule of law principle in system analysis and modeling of the Ukrainian state system. Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series right. Vol. 66. P. 14-18. (in Ukrainian).
8. Tsvina T.A. The principle of the rule of law in the practice of the European Court of Human Rights. Journal of the Kyiv University of Law. 2019. No. 4. with. 373-379 (in Ukrainian)
9. Fennych V.P. The principle of proportionality of the civil process. Materials of the 73rd final scientific conference of the faculty of law faculty (February 28, 2019, Uzhgorod). Uzhgorod National University; In general ed. S.B. Buletsi, Y.V. Azure Uzhhorod, 2019. P. 87-91 (in Ukrainian).

The article was received by the editors 07.01.2024

The article is recommended for printing 08.03.2024

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-12>

УДК 347.412.1

М. В. ГУРА

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін

E-mail: m.gura@karazin.ua ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7695-7672>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

МІСЦЕ ДОГОВОРУ ПРО НЕРОЗГОЛОШЕННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В СИСТЕМІ ПРАВОЧИНІВ

АНОТАЦІЯ: *Вступ.* В статті досліджуються правова характеристика договору про нерозголошення конфіденційної інформації та його місце в системі інших правочинів.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Визначено місце договору про нерозголошення конфіденційної інформації серед каузальних, абстрактних, еквівалентних (мінових) та алеаторних (ризикових) договорів, а також можливість його визнання публічним, умовним, змішаним, та договором приєднання. Наголошено, що сауса договору про нерозголошення конфіденційної інформації є чітко визначеною та полягає у створенні негативних зобов'язань, які обов'язково відображаються в договорі. Мета має принципове значення для дійсності цього договору та відображається шляхом формулювання його предмету та інших положень змісту. Доведено, що через те що договір про нерозголошення конфіденційної інформації направлений на створення негативних зобов'язань та у більшості випадків має безоплатний характер, доцільно говорити не про передачу сторонами благ одна-одній, а про створення зустрічних зобов'язань з нерозголошення. Зазначено, що договір про нерозголошення конфіденційної інформації укладається не для того щоб передати благо (інформацію), а для того, щоб стало можливим виконання трудових обов'язків, зобов'язань з надання послуг тощо. Автор зазначає, що досліджуваний договір носить не міновий, а превентивний характер, створюючи умови для недопущення розголошення інформації.

Висновок. В результаті дослідження автор робить висновок, що у більшості випадків, договір про нерозголошення конфіденційної інформації є каузальним, алеаторним, взаємопогоджуваним, комплексним та не є публічним. Проте, через відсутність детального правового регулювання цього договору, сторони можуть укласти договір про нерозголошення конфіденційної інформації який буде змішаним, мати форму умовного правочину тощо.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *правова характеристика договору, договір про нерозголошення конфіденційної інформації, NDA, алеаторні договори, каузальні правочини, змішані та комплексні договори, публічний договір.*

Як цитувати: Гура М.В. Місце договору про нерозголошення конфіденційної інформації в системі правочинів. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право».* 2024. Вип. 37. С. 112-118. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-12>

In cites: Hura M.V. (2024). Place of the agreement on non-disclosure of confidential information in the legal contract system. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law",* (37), P. 112-118 <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-12> (in Ukrainian)

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Правова характеристика договору про нерозголошення конфіденційної інформації відображає його основні ідеї, зміст, порядок правового регулювання та інші фундаментально важливі риси. Відсутність нормативно закріпленої характеристики цього договору та його широка поширеність у практичній діяльності зумовлюють актуальність розробки даної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких розглядаються різні аспекти даної проблеми і на які спирається автор. Окремі питання проблематики договору про

нерозголошення конфіденційної інформації та правової характеристики договорів зазнали дослідження в працях Л. О. Булко, Е. В. Вакуловича, А. О. Гордеюка, А. М. Гужви, Ю. О. Заїки, Р. А. Лідовеця, О. О. Ловяка, Є. О. Мічуріна, Є. В. Осуховської, В. Г. Павлова, Р. І. Таш'яна, Е. В. Твердохліб, І. С. Тімуша та інших. Формулювання мети статті (постановка завдання).

Визначити місце договору про нерозголошення конфіденційної інформації серед каузальних, абстрактних, еквівалентних (мінових) та алеаторних (ризикових) договорів, а також можливість його визнання публічним, умовним, змішаним, та договором приєднання.

Матеріали та методи. Застосовуються загальнонаукові та спеціально наукові методи пізнання: логічний (дедукція та індукція, аналіз та синтез, абстрагування та порівняння); герменевтичний (щодо розуміння наукових текстів); формально-догматичний.

Основні результати дослідження. Правова характеристика договору відображає його природу та механізм застосування, дозволяє визначити належність та неналежність виконання його умов, зобов'язань тощо. На сьогоднішній день відсутнє нормативне та доктринальне визначення правової природи договору про нерозголошення конфіденційної інформації, що породжує дискусії про його алеаторний та еквівалентний характер, каузальність та публічність. У попередньому дослідженні ми встановили, що договір про нерозголошення конфіденційної інформації може бути одностороннім та двостороннім (багатостороннім), оплатним та безоплатним, завжди має письмову форму, є основним та реальним. Проте така правова характеристика цього договору є неповною та потребує подальшої розробки.

В залежності від значення підстави для його здійснення договори можна поділити на каузальні та абстрактні [1]. У Постанові Верховного Суду України від 11 вересня 2019 р. № 761/26153/15-ц наводиться позиція щодо розмежування абстрактних та каузальних правочинів: 1) цивільне законодавство розрізняє правочини в залежності від впливу підстав такого правочину на його дійсність і поділяє їх на казуальні та абстрактні, а саме ті, дійсність яких не залежить від їх підстави; 2) цим правочинам не властивий чіткий та тісний правовий зв'язок поміж підставами їх вчинення та їх дійсністю; 3) фактично підстава абстрактного правочину залишається «прихованою» та не є такою явною для виникнення прав та обов'язків учасників такого правочину; 4) разом з тим, на такий правочин розповсюджуються усі положення цивільного законодавства про правочини та положення про виконання зобов'язань, які в ньому містяться [2]. Таким чином каузальні правочини мають підставу (мету) вчинення, а її відсутність може зумовити його недійсність, в свою чергу, в абстрактних правочинах не визначаються підстави їх вчинення [3, с. 164].

Каузальні правочини є найбільш поширеними і до них відносять дарування, купівлю-продаж, комісію, найм тощо. До абстрактних правочинів виносяться відступлення права вимоги, вексель та гарантія. Як бачимо, каузальними та абстрактними зазвичай називають

правочини, а не договори. І хоча проблематика розмежування договорів та правочинів не є темою даного дослідження, слід погодитись з А. О. Гордеюк, яка дійшла наступних висновків: 1) ці правові категорії об'єднує належність до юридичних фактів дії; 2) договір є різновидом правочину як юридичний факт дії, тому правочин зіставляється з договором як загальне й частка, при цьому кожний договір є правочиним, але не кожний правочин є договором; 3) договір розуміють у цивільному праві в кількох аспектах (як юридичний факт дії, як зобов'язальні правовідносини і як документ), правочин же має ще більш складну правову природу, тому що передбачає як різновиди, крім правочину-договору, інші види правочинів, що мають певні правові режими (заповіт, доручення тощо); 4) поділ правочинів на односторонні та дво-, багатосторонні за критерієм наявності певної кількості сторін правочину, що беруть участь у здійсненні правочину, слід відрізнити від поділу договорів на односторонні та дво-, багатосторонні за іншим критерієм – наявності взаємних прав та обов'язків у сторін (контрагентів) договору [4, с. 88].

З урахуванням зазначеного слід визнати, яким правочиним є договір про нерозголошення конфіденційної інформації, каузальним, чи абстрактним. Відповідь на це питання має принциповий характер, адже впливає на правову природу даних відносин, зокрема, у разі виникнення спору про порушення зобов'язань. Наприклад, каузальний договір може не породжувати юридичних наслідків, якщо його мета є нездійсненою або протизаконною [5, с. 53].

Метою договору про нерозголошення конфіденційної інформації є створення юридичного зобов'язання з нерозголошення, взаємного обміну матеріалами чи іншою важливою інформацією, доступ до якої обмежено третім особам, а також зберігання конфіденційної (комерційної) інформації [6, с. 272]. Зазначена мета дозволяє визначити досліджуваний договір як класичний приклад закріплення негативних зобов'язань.

Слід погодитись з А. М. Гужвою, що найбільш поширеною є практика встановлення негативних зобов'язань у якості окремих умов договорів, але існує певна категорія договорів, предметом яких є лише зобов'язання (наприклад, «договори про ексклюзивність», угоди про нерозголошення конфіденційної інформації, угоди про не конкуренцію), і якщо інтерес кредитора складає саме бездіяльність у певній сфері, утримання від певних дій боржника, без обов'язку активної поведінки, то наразі маємо

негативні зобов'язання не у якості окремих умов договору, а зобов'язання з негативним змістом [7, с. 55].

Causa договору про нерозголошення конфіденційної інформації є чітко визначеною та полягає у створенні негативних зобов'язань, які обов'язково відображаються в договорі. Мета має принципове значення для його дійсності та відображається шляхом формулювання його предмету та інших положень змісту. В якості прикладу можна навести Постанову Дніпровського апеляційного суду від 24 січня 2023 р. № 176/2285/18, в якій прямо зазначено, що з метою збереження конфіденційної інформації між позивачем та відповідачем був укладений договір про конфіденційність, нерозголошення та збереження комерційної таємниці та конфіденційної інформації [8]. Даний приклад демонструє акцент на значенні мети для даного договору та підтверджує, що договір про нерозголошення конфіденційної інформації є каузальним правочином.

В залежності від еквівалентності зустрічного задоволення договори поділяються на еквівалентні (мінові) та алеаторні (ризикові) [9, с. 17]. Міновими, визнаються договори, в яких благо, що передається, за вартістю є однаковим або приблизно однаковим із зустрічним наданням іншої сторони [10, с. 35]. Через те що договір про нерозголошення конфіденційної інформації направлений на створення негативних зобов'язань та у більшості випадків має безоплатний характер, доцільно говорити не про передачу сторонами благ однаодній, а про створення зустрічних зобов'язань з нерозголошення.

Якщо сторони даного договору передають конфіденційну інформацію одна-одній, то її значення (вартість) визнається однаковою. Це підтверджується тим, що практика укладання даних договорів не передбачає встановлення різного розміру відшкодування для сторін за розголошення конфіденційної інформації. Тобто, в договорі визначається єдина сума компенсації за розголошення інформації, не залежно від того, яка сторона її розголосила. Зазначене дозволяє припустити, що досліджуваний договір є еквівалентним.

В той же час, коли договір про нерозголошення конфіденційної інформації укладається в межах трудових відносин, або передбачає передачу інформації лише однією стороною, його еквівалентність викликає сумніви. В такому випадку, лише одна сторона передає благо (інформацію), а інша отримує зобов'язання щодо її нерозголошення. Інтерес взяття таких зобов'язань може бути

пов'язаний з бажанням отримати посаду, матеріальну винагороду (якщо договір оплатний) та інші соціальні та економічні вигоди.

Проте, метою досліджуваного договору є не передача благ, а забезпечення безпечності здійснення зобов'язань, які виникають на інших підставах. Тобто, договір про нерозголошення конфіденційної інформації укладається не для того щоб передати благо (інформацію), а для того, щоб стало можливим виконання трудових обов'язків, зобов'язань з надання послуг тощо. Цей договір носить не міновий, а превентивний характер, створюючи умови для недопущення розголошення інформації. Фактично, цей договір направлений на визначення наслідків порушення його умов, порядку та механізму компенсації. Створюючи негативні зобов'язання, договір про нерозголошення конфіденційної інформації має ознаки алеаторності. Слід погодитись, що ризик в алеаторних договорах полягає в певній невідомості, адже на момент укладення договору про його результат можна говорити лише з ймовірністю, адже до кінця невідомо, чим обернеться цей правочин – позитивними чи негативними наслідками для контрагента [11, с. 26].

Традиційно ризиковими визнаються договори довічного утримання, страхування, зобов'язання з азартних ігор (договір гри, парі, лотереї тощо), окремі договори щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності (зокрема, ліцензійний договір на друкування твору автора або на постановку його п'єси) та інші договори [12, с. 264]. І хоча в наукових колах не проводиться дискусія про визначення договору про нерозголошення конфіденційної інформації еквівалентним або алеаторним, ми вважаємо, що він має більше ознак ризикованості, а ні міновості. Ю. О. Заїка, І. С. Тімуш та О. О. Лов'як наголошують, що особливістю алеаторних або ризикових договорів виступає можливість чітко визначити межі виконання обов'язків на момент укладення договору, однак втрата чи збагачення однієї із сторін залежить тільки від випадку [13, с. 208]. Це повністю відповідає правовій природі договору про нерозголошення конфіденційної інформації, адже сторони чітко визначають у ньому межі виконання обов'язків (зміст конфіденційної інформації, умови її зберігання та розповсюдження, відповідальність тощо), але втрата чи збагачення однієї із сторін неможливо спрогнозувати, адже вона відбудеться лише у разі порушення умов договору.

Також ми вважаємо, що досліджуваний договір не можна визнати публічним. Публіч-

ним є договір, в якому одна сторона - підприємець взяла на себе обов'язок здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до неї звернеться (роздрібна торгівля, перевезення транспортом загального користування, послуги зв'язку, медичне, готельне, банківське обслуговування тощо) [14, ч. 1 ст. 633]. За ЦК України 12 договорів віднесені до публічних, але через публічну оферту (рекламу) властивості публічності можна надати й іншим договорам, що надає підставу для виділення різновидів публічних договорів: нормативно визначений, рекламно визначений, визначений іншим чином (наприклад судом для спонукання монополістів до укладення договору через суд) [15, с. 124]. Отже, непоіменовані договори також можуть бути публічними, але договір про нерозголошення конфіденційної інформації не відповідає умовам публічності.

З дослідження Е. В. Твердохліб можна виокремити деякі основні вимоги до публічних договорів: 1) укладається між підприємцем та споживачем; 2) підприємцю у сфері торгівлі, виконання робіт чи надання послуг прямо заборонено відмовляти в укладенні договору особі, яка виявляє бажання його укласти чи надавати якому-небудь учаснику перевагу, якщо інше прямо передбачено законом, а всі умови договору як істотні так і не істотні повинні бути для всіх потенційних суб'єктів учасників договору однаковими; 3) публічний договір є способом захисту споживачів [16, с. 257]; 4) публічний договір має місце в тих випадках, коли товари, роботи або послуги, що надаються внаслідок укладення такої угоди, призначені для одночасного користування великої кількості осіб, без будь-якої персоналізації останніх; 5) для публічних договорів є притаманним використання типових правових конструкцій, які відповідають характеру договірних правовідносин [16, с. 25].

Договір про нерозголошення конфіденційної інформації не відповідає характеристикам публічного договору, адже не обов'язково пов'язаний з відносинами підприємець-споживач, його предмет не передбачає одночасного користування великою кількістю осіб та вимагає персоналізацію останніх, а використання типових правових конструкцій не є характерним, адже такий договір має відображати специфіку конкретних правовідносин, індивідуального визначення змісту конфіденційної інформації, умов користування нею тощо.

Навіть якщо договір про нерозголошення конфіденційної інформації укладається

для забезпечення гарантій для публічного договору (наприклад, надання інформаційних послуг), сам він не є публічним.

Зазвичай, договір про нерозголошення конфіденційної інформації, є взаємопогоджуваним, а не договором приєднання, хоча законодавством і не встановлена обов'язкова форма даного договору в цьому контексті.

Наприклад, даний договір схожий на договір приєднання коли укладається в межах трудових відносин і працівник просто приймає умови роботодавця. Договором приєднання є договір, умови якого встановлені однією із сторін у формулярах або інших стандартних формах, який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому, а друга сторона не може запропонувати свої умови договору [14, ч. 1 ст. 634].

Коли ми розглядаємо договір про нерозголошення конфіденційної інформації в межах цивільно-, та господарсько правових відносин, він набуває форму взаємопогоджаного. Це обумовлюється тим, що сторони самостійно визначають його умови, зміст конфіденційної інформації та ін., а отже, кожна сторона може запропонувати свої умови. Такі відносини ґрунтуються на принципах рівності сторін та передбачають відображення взаємних інтересів, що протирічить ідеї договору приєднання. Як зазначає Е. В. Вакулович, неможливість однієї зі сторін договору встановлювати чи змінювати його умови повністю виключає факт досягнення домовленості між сторонами, та за зовнішньою формою тяжіє до публічного договору, де учасники договору так само не впливають на зміст угоди з огляду на ідентичність останніх [17, с. 28].

В окремих випадках договір про нерозголошення конфіденційної інформації можна охарактеризувати як умовний правочин, якщо в ньому передбачено виникнення зобов'язань лише при настанні певних обставин у майбутньому. Наприклад, сторони можуть передбачити виникнення обов'язки не розповсюджувати певну інформацію, якщо компанія замовника вийде на IPO, випустить додаток, залучить інвестиції тощо.

Р. І. Таш'ян виділяє дві доктринальні точки зору щодо умовних правочинів: 1) до настання відкладальної умови правочину немає або він не створює жодних правових наслідків; 2) правочин існує, створює правові наслідки, але не всі [18, с. 68]. В будь-якому випадку, це створює правовідносини особливого роду (*sui generis*) та є нехарактерним, але допустимим, варіантом.

Договір про нерозголошення конфіденційної інформації може бути змішаним та містити елементи різних договорів. Така практика розповсюджена у сфері інформаційних технологій коли укладаються договори про надання ІТ послуг / виконання робіт.

Проте, ми вважаємо, що більш типовим є укладання договору про нерозголошення конфіденційної інформації як комплексного, а не змішаного. В. Г. Павлова зазначає, що саме змішані договори породжують нові договірні конструкції, тобто, непоіменовані договори, які потім отримують визнання та законодавче закріплення [19, с. 71]. І хоча договір про нерозголошення конфіденційної інформації є непоіменованим, він не обов'язково має бути змішаним. Саме через відсутність його жорсткої правової регламентації, сторони мають широкі можливості для визначення його змісту.

За своєю природою, цей договір ближче до договорів в сфері інтелектуальної власності, до яких традиційно відносять ліцензію, ліцензійний договір, договір про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності, договір про створення на замовлення і використання об'єкта права інтелектуальної власності та договір комерційної концесії [20, с. 153].

Проте, через принцип диспозитивності, сторони можуть наділити договір про нерозголошення конфіденційної інформації елементами інших правочинів. В цьому випадку, він набуватиме додаткові характерні ознаки, наприклад, неможливість гарантування результа-

ту та нематеріальність, що характерне для інституту послуг [21, с. 103].

І хоча договір про нерозголошення конфіденційної інформації може містити елементи зазначених вище договорів, слід погодитись Р. А. Лідовець, що змішаним є договір, у якому поєднуються елементи договорів різних типів, що передбачені законодавством, і, разом з тим, не можна вважати змішаним договір, який поєднує різні види одного типу договору [22, с. 13].

Висновки. Проведений аналіз дозволяє визначити місце договору про нерозголошення конфіденційної інформації серед каузальних, абстрактних, еквівалентних (мінових) та алеаторних (ризикових) договорів, а також можливість його визнання публічним, умовним, змішаним, та договором приєднання.

В результаті дослідження ми дійшли висновку, що у більшості випадків, договір про нерозголошення конфіденційної інформації є каузальним, алеаторним, взаємопогоджуваним, комплексним та не є публічним. Проте, через відсутність детального правового регулювання цього договору, сторони можуть укласти договір про нерозголошення конфіденційної інформації який буде змішаним, мати форму умовного правочину тощо. У поєднанні з нашим попереднім дослідженням (*Правова характеристика договору про нерозголошення конфіденційної інформації*), дана публікація дає більш повне розуміння правової характеристики договору про нерозголошення конфіденційної інформації, що може стати підґрунтям для подальшого дослідження цієї проблематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Редакція ВУЕ. Абстрактний правочин. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Абстрактний_правочин.
2. Постанова Верховного Суду України від 11 вересня 2019 р. № 761/26153/15-ц
3. Цивільне право України: підручник : в 2 т. Т. 1 / кол. авторів; за ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. Львів: «Новий Світ-2000», 2014. 444 с.
4. Гордеюк А. О. Проблема співвідношення категорій «правочин» та «договір» у цивільному законодавстві України. Гуманітарний часопис. 2014. № 4. С. 84-89.
5. Савченко В. Консенсуальний, каузальний та алеаторний характер договору про надання медичних послуг. Фармацевтичне і медичне право України (фармацевтичне і медичне законодавство, судова фармація, доказова фармація) : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 16 листоп. 2012 р. 2012. С. 53-54
6. Осуховська Є. В. Впровадження договору про нерозголошення конфіденційної інформації у новий цивільний кодекс України. Шерешевські читання: Проблеми цивілістики в умовах пандемії та ІТ : матер. Всеукр. наук. конф., м. Одеса, 10 грудня 2021 р. Одеса: Фенікс, 2021. С. 270-273.
7. Гужва, А. М. Негативні зобов'язання у цивільному праві: постановка проблеми. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право», 2019. № 28. С. 50-59.
8. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 24 січня 2023 р. № 176/2285/18
9. Тімуш І. С. Цивільно-правове регулювання ризикових (алеаторних) договорів: автореф. дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.03. К., 2004. 18 с.
10. Мічурін Є. О. Техніка складання договорів. Науково-практичний посібник. Х.: ЮрСвіт, 2006. 536 с.
11. Bulko L. O. Alleator contracts in the system of civil agreements. Scientific journal of public and private law. 2021. No. 3. P. 24-27. URL: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.5>.

12. Тімуш І. С. Поняття та правова природа ризикових договорів у цивільному праві. Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право. 2013. № 21. С. 282–285.
13. Заїка Ю. О., Тімуш І. С., Ловяк О. О. Українське цивільне право : навч. посіб. 3-є вид. перероб. та допов. Київ : ЦУЛ, 2014. 358 с.
14. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 5 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
15. Шишка Р. Б. Характеристика договорів. Юридичний вісник. 2013. № 4 (29). С. 121-127.
16. Твердохліб, Е. В. Концептуальна характеристика публічного договору. Проблеми цивільного права та процесу : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна, м. Вінниця, 19 трав. 2023 р. Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 256-260.
17. Вакулівч Е. В. Поняття «публічний договір» і «договір приєднання»: порівняльна характеристика. Право і суспільство. 2019. № 2. С. 24-30.
18. Таш'ян Р. І. До питання про розмежування недійсних та умовних правочинів. Правові Новели. 2021. № 13. С. 68-74.
19. Павлова В. Г. Щодо питання про природу змішаного договору. Римське право і сучасність: актуальні проблеми оновлення цивільного законодавства : матер. Всеукр. наук. конф., м. Одеса, 25 травня 2023 р. Одеса, 2023. С. 71-74.
20. Challenges of legal science and education: an experience of EU countries and introduction in Ukraine : Collective monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2020. 462 p.
21. Савченко В. О., Савченко В. А. Характерні правові ознаки послуг: на прикладі медичних та туристичних послуг. Право і суспільство. Науковий журнал. 2015. № 4. С. 102-107.
22. Лідовець Р. А. Змішані договори в цивільному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Львів, 2005. 20 с.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2024

Стаття рекомендована до друку 12.03.2024

M. V. HURA

PhD in Law,

Senior Lecturer of the Department of Civil Law Disciplines,

E-mail: m.gura@karazin.ua,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7695-7672>

V.N. Karazin Kharkiv National University

Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

PLACE OF THE AGREEMENT ON NON-DISCLOSURE OF CONFIDENTIAL INFORMATION IN THE LEGAL CONTRACT SYSTEM

ANNOTATION. *Introduction.* The article examines the legal characteristics of a non-disclosure agreement.

Summary of the main results of the study. The author determines the place of a non-disclosure agreement among causal, abstract, equivalent and aleatory contracts and the possibility of its recognition as a public, conditional, mixed and accession agreement. The author emphasises that the Causa of a non-disclosure agreement is clearly defined and consists of the creation of negative obligations which must be reflected in the contract. The purpose is of fundamental importance for its validity and is reflected in the wording of its subject matter and other provisions of its content. The paper proves that since the agreement on non-disclosure of confidential information is aimed at creating negative obligations and, in most cases, is gratuitous, it is advisable to speak not of the transfer of benefits by the parties to each other but of the creation of counter-obligations on non-disclosure. It is noted that a non-disclosure agreement is concluded not to transfer a benefit (information) but to enable the fulfilment of employment duties, service obligations, etc. The author notes that the contract under study is not a substitute contract but a preventive one, creating conditions for preventing disclosure of information.

Conclusion. As a result of the research, the author concludes that in most cases, a non-disclosure agreement is causal, aleatory, mutually agreed, comprehensive and not public. However, due to this agreement's lack of detailed legal regulation, the parties may enter into a mixed agreement on non-disclosure of confidential information, which may be a conditional transaction, etc.

KEY WORDS: *legal characteristics of the contract, non-disclosure agreement, NDA, aleatory contracts, causal transactions, mixed and complex contracts, public contracts.*

REFERENCES

1. Editorial board of VUE. Abstract transaction. The Great Ukrainian Encyclopedia. URL: https://vue.gov.ua/Абстрактний_правочин. (in Ukrainian).
2. Resolution of the Supreme Court of Ukraine of September 11, 2019 No. 761/26153/15-ц (in Ukrainian).

3. Civil law of Ukraine: textbook: in 2 vols. Vol. 1 / team of authors; edited by H.B. Yanovytska, V.O. Kucher. Lviv: Novyi Svit-2000, 2014. 444 c. (in Ukrainian).
4. The problem of correlation of the categories "transaction" and "contract" in the civil legislation of Ukraine. Humanitarian journal. 2014. № 4. C. 84-89. (in Ukrainian).
5. Savchenko V. Consensual, causal and aleatory nature of the contract for the provision of medical services. Pharmaceutical and Medical Law of Ukraine (pharmaceutical and medical legislation, forensic pharmacy, evidence-based pharmacy): materials of the IX International Scientific and Practical Conference, Kharkiv, November 16. 2012 p. 2012. C. 53-54 (in Ukrainian).
6. Osukhovska E.V. Implementation of the agreement on non-disclosure of confidential information in the new Civil Code of Ukraine. Shereshevsky readings: Problems of civilization in a pandemic and IT: material of the All-Ukrainian scientific conference. All-Ukrainian scientific conference, Odesa, December 10, 2021: Phoenix, 2021. C. 270-273. (in Ukrainian).
7. Negative obligations in civil law: problem statement. Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Law", 2019. № 28. C. 50-59. (in Ukrainian).
8. Decision of the Dnipro Court of Appeal of January 24, 2023, No. 176/2285/18. (in Ukrainian).
9. Timush I. S. Civil Law Regulation of Risk (Aleator) Contracts: PhD thesis: 12.00.03. K., 2004. 18 c. (in Ukrainian).
10. Michurin E. O. Technique of drawing up contracts. Scientific and practical manual. Kharkiv: Yursvit, 2006. 536 c. (in Ukrainian).
11. Bulko L. O. Aleator contracts in the system of civil agreements. Scientific journal of public and private law. 2021. No. 3. P. 24-27. URL: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.5>.
12. The concept and legal nature of risk contracts in civil law. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University: Series: Law. 2013. № 21. C. 282-285. (in Ukrainian).
13. Zaika Y. O., Timush I. S., Loviak O. O. Ukrainian Civil Law: a textbook. 3rd ed. revised and supplemented. Kyiv: TsUL, 2014. 358 c. (in Ukrainian).
14. Civil Code of Ukraine: Code of Ukraine dated January 16, 2003, No. 435-IV: as of October 5, 2013. 2023 p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. (in Ukrainian).
15. Shyshka R.B. Characterization of contracts. Legal Bulletin. 2013. № 4 (29). C. 121-127. (in Ukrainian).
16. Tverdokhlib, E. V. Conceptual Characterization of a Public Contract. Problems of civil law and process: abstracts of the participants of the scientific and practical conference, devoted to the 98th anniversary of the birth of A. Pushkin. 98th anniversary of the birth of A. A. Pushkin, Vinnytsia, May 19. 2023 Vinnytsia: KHNUIA, 2023. C. 256-260. (in Ukrainian).
17. Vakulovych E. V. The concepts of "public contract" and "contract of accession": a comparative study. Law and Society. 2019. № 2. C. 24-30. (in Ukrainian).
18. Tashian R. I. On the issue of distinguishing between invalid and conditional transactions. Legal Novels. 2021. № 13. C. 68-74. (in Ukrainian).
19. Pavlova V. G. On the nature of a mixed contract. Roman law and modernity: topical issues of updating civil legislation: materials of the All-Ukrainian scientific conference. All-Ukrainian scientific conference, Odesa, May 25, 2023. C. 71-74. (in Ukrainian).
20. Challenges of legal science and education: an experience of EU countries and introduction in Ukraine: Collective monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2020. 462 p.
21. Savchenko V. O., Savchenko V. A. Characteristic legal features of services: on the example of medical and tourist services. Law and Society. Scientific journal. 2015. № 4. C. 102-107. (in Ukrainian).
22. Lidovets R. A. Mixed contracts in the civil law of Ukraine: PhD thesis ... Candidate of Law: 12.00.03. Lviv, 2005. 20 c. (in Ukrainian).

The article was received by the editors 01.02.2024

The article is recommended for printing 12.03.2024

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-13>

УДК 347.2/.3

О. А. УСТИМЕНКО

кандидат юридичних наук,

завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін

E-mail: ustymenko@karazin.ua ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9625-9347>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ОСОБЛИВОСТІ ВИКУПУ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Надзвичайно важливу роль у становленні України як самостійної європейської держави відіграє підвищення рівня культурної самосвідомості її громадян, й окрему ланку в цьому процесі займає належне законодавче врегулювання здійснення права власності на пам'ятки культурної спадщини. Аналіз нормативно-правових актів, що врегульовують правовий статус та обіг пам'яток культурної спадщини, свідчить про певну фрагментарність, суперечливість та наявність колізій. На сьогоднішній день проблема правового регулювання окремих аспектів припинення права власності на пам'ятки культурної спадщини є доволі актуальною також і в доктринальному аспекті. Недостатня кількість у цивілістичній науці окремих спеціальних досліджень пам'яток культурної спадщини в якості об'єктів права власності свідчить про корелятивний зв'язок з відповідною законодавчою невизначеністю та водночас підкреслює нагальну практичну значущість таких теоретичних досліджень. Метою дослідження є з'ясування особливостей особливості викупу пам'яток культурної спадщини.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Оскільки у відповідній статті ЦК законодавець оперує терміном «власник», а Закон України «Про охорону культурної спадщини» також не містить прямої вказівки суто на право приватної власності, а, навпаки, вказує, що пам'ятки можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності, зроблено висновок про те, що можливий примусовий викуп не тільки пам'яток, що перебувають у праві приватної власності. Акцентовано увагу на тому, що позов може бути пред'явлено тільки власнику пам'ятки культурної спадщини, а не її володільцю або користувачу та вказано на потребу доведення причинно-наслідкового зв'язку між діями або бездіяльністю власника пам'ятки культурної спадщини та її пошкодженням або знищенням. В свою чергу, орган охорони культурної спадщини має аргументувати та обґрунтувати наявність невідкладної необхідності, за якої позов про викуп пам'ятки культурної спадщини подається без попередження її власника.

Висновок. На сьогодні у правовому регулюванні відносин, об'єктом яких виступають пам'ятки культурної спадщини, спостерігається певна невизначеність. Аналіз основних аспектів означеної підстави припинення права власності дозволяє стверджувати про наявність «взаємопроникнення» норм приватного та публічного права, оскільки притаманний цивільному праву диспозитивний метод правового регулювання стосується лише окремих аспектів обігу пам'яток культурної спадщини, наприклад, підстав набуття права власності на неї. Натомість імперативи публічного права в більшій мірі поширюються на правовідносини, об'єктом яких виступають пам'ятки культурної спадщини, зокрема, коли мова йде про їх викуп – сам примусовий характер такого викупу, визначення викупної ціни за рішенням суду при недосягненні згоди сторонами тощо.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *викуп, право власності, пам'ятка культурної спадщини, припинення права.*

Як цитувати: Устименко О. А. Особливості викупу пам'яток культурної спадщини. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2024. Вип. 37. С. 119 – 124 <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-13>

In cites: Ustyenko O. A. (2024). Particulars of purchasing memories cultural heritage. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law",* (37), P. 119-124 <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-13> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. За роки незалежності в Україні відбувалась та продовжує відбуватись низка важливих реформ у сфері економіки, політики, освіти, культури тощо із внесенням змін до нормативно-правової бази у відповідній сфері. За таких обставин, надзвичайно важливу роль у становленні України як самостійної європейської

держави відіграє підвищення рівня культурної самосвідомості її громадян, й окрему ланку в цьому процесі займає належне законодавче врегулювання здійснення права власності на пам'ятки культурної спадщини.

Безумовно доречним буде зазначити, що аналіз нормативно-правових актів, що врегульовують правовий статус та обіг.

© Устименко О.А., 2024

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

пам'яток культурної спадщини, свідчить про певну фрагментарність, суперечливість та наявність колізій. З огляду на тематику дослідження слід окремо вказати про таку законодавчу недосконалість як відсутність належного врегулювання процедурних аспектів викупу пам'яток культурної спадщини.

Водночас справедливим буде зауважити, що в Україні функціонує Державний реєстр нерухомих пам'яток України («Пам'ятка»); Україною ратифіковано низку міжнародних нормативно-правових актів, які стосуються охорони та обігу пам'яток культурної спадщини, зокрема, таких як Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту; Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини; Конвенція про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності тощо.

Стан наукового дослідження теми.

На сьогоднішній день проблема правового регулювання окремих аспектів припинення права власності на пам'ятки культурної спадщини є доволі актуальною також і в доктринальному аспекті. Недостатня кількість у цивілістичній науці окремих спеціальних досліджень пам'яток культурної спадщини в якості об'єктів права власності свідчить про корелятивний зв'язок з відповідною законодавчою невизначеністю та водночас підкреслює нагальну практичну значущість таких теоретичних досліджень. Окремі існуючі на сьогодні в українській науковій спільноті роботи (З.Ф. Зверховської, О.А. Менської тощо) присвячені переважно проблематиці обігу та охорони пам'яток культурної спадщини як таких.

Мета дослідження. Метою дослідження є з'ясування особливостей особливості викупу пам'яток культурної спадщини.

Основні результати дослідження. Виходячи з аналізу підстав припинення права власності, наведених у ст. 346 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1], можна дійти висновку про те, що право власності на пам'ятку культурної спадщини може бути припинено за будь-якої із вказаних у цитованій нормі підстав. О.А. Менська, проводячи дослідження дисертаційного рівня, пропонує укласти єдиний вичерпний перелік підстав примусового припинення права власності на об'єкти культурної спадщини шляхом його закріплен-

ня в Цивільному кодексі України з подальшою деталізацією їх регламентування у галузевому законодавстві за принципом *numerus clausus* [2, с. 4]. Окремою, «прямою», підставою припинення права власності на пам'ятку культурної спадщини законодавець зазначає таку підставу як викуп пам'ятки культурної спадщини. В наукових дослідженнях на теперішній час не існує єдності думок щодо такої підстави припинення права власності, в окремих випадках викуп пам'ятки культурної спадщини розглядається навіть як різновид конфіскації. Як обґрунтовано вказує З.Ф. Зверховська, віднесення примусового викупу пам'яток культурної спадщини до різновиду конфіскації є хибним, оскільки спростовується тим, що відповідно до ст. 354 ЦК України конфісковане майно переходить у власність держави безоплатно, тоді, як викуп пам'ятки проводиться на оплатній основі. Окрім цього, як констатує дослідниця, конфіскація є санкцією за вчинення правопорушення у випадках, встановлених законом, а викуп пам'ятки культурної спадщини відбувається тільки у разі, якщо у результаті дій або бездіяльності власника пам'ятки їй загрожує пошкодження або знищення [3, с. 132].

Так, у ст. 322 ЦК України вказано, що власник зобов'язаний утримувати майно, що йому належить, якщо інше не встановлено договором або законом. Згідно Закону України «Про охорону культурної спадщини» знищення [4], пам'ятка (крім пам'ятки археології, які можуть належати на праві власності виключно державі), може перебувати у державній, комунальній або приватній власності. Тягар утримання майна власником пам'ятки культурної спадщини також полягає в тому, що на нього покладено обов'язок забезпечення збереження таких пам'яток, утримання її в належному стані, консервацію, реставрацію або ремонт тощо за власний рахунок, якщо інше не передбачено відповідним договором або законом.

На думку О.А. Менської, примусовий викуп можливий лише щодо пам'ятки, яка перебуває у приватній власності, а щодо користувачів (або володільців – примітка наша) пам'яток культурної спадщини дане питання нормами ЦК України не врегульовано [5, с. 114]. Дещо по іншому тлумачить цю норму С.Є. Морозова, яка вказує, що примусовий викуп пам'ятки культурної спадщини можливий як у фізичних або юридичних осіб, яким пам'ятка належить на праві приватної власності, так і у органів

місцевого самоврядування, яким пам'ятка належить на праві комунальної власності [6, с. 235]. Оскільки у відповідній статті ЦК України законодавець оперує терміном «власник», а Закон України «Про охорону культурної спадщини» також не містить прямої вказівки суто на право приватної власності, навпаки, вказуючи, що пам'ятки культурної спадщини можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності, вважаємо, що викуп пам'ятки культурної спадщини можливий як щодо пам'яток, що перебувають у праві приватної власності, так і щодо пам'яток, які перебувають у комунальній власності.

У разі, коли пам'ятці загрожує небезпека пошкодження, руйнування чи знищення, відповідно до положень вказаного закону, власник або уповноважений ним орган, особа, яка набула права володіння, користування чи управління, зобов'язані привести цю пам'ятку до належного стану (змінити вид або спосіб її використання, провести роботи з її консервації, реставрації, реабілітації, музеєфікації, ремонту та пристосування). В кодексі йдеться лише про «пошкодження» або «знищення», термін «руйнація» не використовується. У глумачному словнику української мови термін «знищення» трактується як припинення існування певного об'єкту; «пошкодження» - порушення анатомічної цілісності об'єкту; «руйнація» - доведення до повного розорення, занепаду [7, с. 473; 1098; 1278]. На законодавчому рівні не розтлумачено термін «знищення», етапи або ступені знищення тощо. Не зважаючи на формулювання у законі щодо «загрози знищення», виникає закономірне питання – якщо пам'ятка культурної спадщини знищена (а метою заявлення позову є перехід права власності на пам'ятку: з приватної або комунальної у державну), тобто перестала існувати як предмет матеріального світу, яким чином буде відбуватись перехід права власності?

В ЦК України зазначено, що якщо в результаті дій або бездіяльності власника пам'ятки культурної спадщини їй загрожує пошкодження або знищення, відповідний орган охорони культурної спадщини робить власнику пам'ятки відповідне попередження. Натомість галузевий нормативно-правовий акт визначає, що якщо власник або уповноважений ним орган, особа, яка набула права володіння, користування чи управління, самостійно не здійснюють заходів, передбачених законом, то відповідний орган охоро-

ни культурної спадщини може зобов'язати їх здійснити ці заходи, видавши відповідне розпорядження. У разі, якщо власник або уповноважений ним орган, особа, яка набула права володіння, користування чи управління, не може виконати розпорядження органу охорони культурної спадщини щодо охорони пам'ятки, орган охорони культурної спадщини може вжити необхідних заходів самостійно (повністю або частково), профінансувавши їх за рахунок спеціальних коштів на фінансування охорони культурної спадщини. Тобто, фактично мова йде про те, що перед винесенням власникові пам'ятки культурної спадщини відповідного імперативного попередження уповноважений орган видає розпорядження, яке у разі його невиконання може бути здійснено ним самостійно як частково, так і повному обсязі.

Далі, відповідно до положень галузевого закону, державним органам з питань охорони культурної спадщини надано право на пред'явлення позову про викуп пам'ятки без попередження власника. Такий позов може бути пред'явлено тільки у разі виникнення невідкладної необхідності у забезпеченні умов для збереження пам'ятки культурної спадщини, або тоді, коли власник не має можливості створити необхідні умови для збереження пам'ятки. В унісон сформульована аналогічна норма в ЦК України, відповідно до якої у разі невідкладної необхідності забезпечення умов для збереження пам'ятки культурної спадщини позов про її викуп може бути пред'явлено без попередження. Вочевидь, категорію «невідкладна необхідність» слід глумачити як такий стан, за якого пам'ятці загрожує руйнування або знищення. Орган охорони культурної спадщини має аргументувати та обґрунтувати наявність невідкладної необхідності, за якої позов про викуп пам'ятки культурної спадщини подається без попередження її власника (в цьому разі до уваги не беруться дії або бездіяльність власника, оскільки мова йде про невідкладність). Законом не встановлено відповідних строків, а лише зазначено, що після зробленого попередження позов пред'являється у разі, якщо власник пам'ятки не вживає відповідних заходів, у тому числі в разі неможливості створення відповідних умов.

Означений позов може бути пред'явлено тільки власникові пам'ятки культурної спадщини, а не її володільцю або користувачеві. Тобто, відповідачем у позові про примусовий викуп пам'ятки ку-

льтурної спадщини виступає її власник, а позивачем, відповідно, орган охорони культурної спадщини – Департамент культурної спадщини в структурі апарату Міністерства культури та інформаційної політики України та відповідні органи на місцях. Відповідно до положень Закону України «Про місцеве самоврядування» [8] до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать делеговані [Міністерством культури та інформаційної політики України] повноваження із забезпечення охорони пам'яток історії та культури, збереження та використання культурного надбання. Зокрема, приймається рішення про збереження пам'яток культурної спадщини шляхом подання відповідного позову про викуп до суду, до якого додається пояснювальна записка з обґрунтуванням необхідності такого викупу.

При цьому ініціатором пред'явлення позову (точніше буде вказати – суб'єктом виявлення порушення) може бути як орган охорони культурної спадщини, так і будь-які зацікавлені треті особи.

Якщо власником пам'ятки культурної спадщини не вжито заходів щодо її збереження, зокрема у зв'язку з неможливістю створення необхідних для цього умов, суд за позовом відповідного органу охорони культурної спадщини може постановити рішення про її викуп. Не зайвим буде також звернути увагу на те, що назва відповідної норми в галузевому нормативно-правовому акті містить формулювання «примусове відчуження або викуп», а назва норми у кодексі – тільки формулювання «викуп». Можливо, по аналогії з такою підставою припинення права власності як припинення права власності на нерухоме майно у зв'язку з викупом для суспільних потреб чи примусовим відчуженням з мотивів суспільної необхідності земельної ділянки, на якій воно розміщене, викуп відбувається за згодою власника на добровільних засадах, а примусове відчуження – поза його волею, але відповідні норми ані кодексу, ані галузевого закону не деталізують дане припущення й воно суперечить сутності інституту, що досліджується.

Не можна не згадати у цьому аспекті думку З.В. Зверховської про те, що викуп пам'ятки культурної спадщини можливий не лише у разі недбалого ставлення до неї. Як вказує дослідниця, відповідно до положень ст. 417 ЦК України, у разі припинення права користування на підставі суперфіцію земельною ділянкою, на якій була споруджена будівля (споруда) суд може постановити рішення про викуп власником будівлі (споруди) земельної ділянки, на якій вона розміщена, або про викуп власником земельної ділянки будівлі (споруди), якщо знесення будівлі (споруди), що розміщена на земельній ділянці, заборонено законом (житлові будинки, пам'ятки культурної спадщини тощо) [3, с. 114]. Фактично, мова йде про різні підстави припинення права власності, які на перший погляд є ідентичними внаслідок дещо некоректного використання термінологічного апарату.

В свою чергу, на думку О.А. Менської, при вирішенні питання про викуп пам'ятки культурної спадщини, у разі, якщо власник безгосподарно ставиться до належної йому пам'ятки, одночасно має бути пред'явлено позов про примусове припинення права власності на земельну ділянку, оскільки у такому разі, по-перше, буде зберегтися природне та історичне оточення пам'ятки, а, по-друге, унеможлиблюється виникнення ситуації, за якої право власності на об'єкт культурної спадщини та на зайняту ним земельну ділянку належать різним суб'єктам, що може призвести у подальшому до певних труднощів використання чи охорони таких об'єктів [5, с. 110].

Як вказує дослідниця, суд, розглядаючи справу про примусовий викуп пам'ятки культурної спадщини, повинен встановити низку фактів та прийняти рішення, які мають значення для справи:

- встановити факт бездіяльності власника або факт наявності дій, спрямованих на пошкодження або знищення пам'ятки;

- встановити факт попередження відповідним державним органом власника про припинення недбалого ставлення до пам'ятки;

- встановити факт невідкладної необхідності забезпечення умов для збереження пам'ятки культурної спадщини в разі пред'явлення позову про викуп пам'ятки без попередження;

- визначити викупну ціну пам'ятки культурної спадщини у разі недосягнення згоди щодо неї сторонами спору [5, с. 99].

Доречним вбачається також доведення причинно-наслідкового зв'язку між діями або бездіяльністю власника пам'ятки культурної спадщини та її пошкодженням, руйнацією або знищенням.

Викуплена пам'ятка культурної спадщини переходить у власність держави на оплатних засадах: власнику пам'ятки споча-

тку відшкодовується викупна ціна, а потім, на підставі судового рішення, відбувається припинення права власності на пам'ятку культурної спадщини. Щодо викупної ціни пам'ятки, то вона визначається за взаємною згодою сторін, а якщо домовленість щодо ціни сторонами не досягнута, спір вирішується судом.

Викупна ціна визначається виходячи з Методики грошової оцінки пам'яток, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 26.09.2002 № 1447 [9].

Висновки. Таким чином, резюмуючи проведене дослідження, слід визнати той факт, що на сьогодні у правовому регулюванні відносин, об'єктом яких виступають пам'ятки культурної спадщини, спостерігається певна невизна-

ченість. Аналіз основних аспектів означеної підстави припинення права власності дозволяє стверджувати про наявність «взаємопроникнення» норм приватного та публічного права, оскільки притаманний цивільному праву диспозитивний метод правового регулювання стосується лише окремих аспектів обігу пам'яток культурної спадщини, наприклад, підстав набуття права власності на неї.

Натомість імперативи публічного права в більшій мірі поширюються на правовідносини, об'єктом яких виступають пам'ятки культурної спадщини, зокрема, коли мова йде про їх викуп – сам примусовий характер такого викупу, визначення викупної ціни за рішенням суду при недосягненні згоди сторонами тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України. Офіційний вісник України. 2003. № 11 (28.03.2003). Ст. 461.
2. Менська О. А. Культурна спадщина як об'єкт цивільних прав : автореф. дис ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 24 с.
3. Зверховська В.Ф. Культурні цінності як об'єкти цивільних прав: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2015. 212 с.
4. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 р. № 1805–III. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 39. Ст. 333.
5. Менська О. А. Культурна спадщина як об'єкт цивільних прав: дис ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Київ, 2015. 231 с.
6. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 5: Право власності та інші речові права. За ред. проф. І. В. Спасиво-Фатєєвої. Серія «Коментарі та аналітика». Х.: ФО-П Лисяк Л. С., 2011. 624 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
8. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України. Офіційний вісник України. 1997. № 25. стор. 20.
9. Методика грошової оцінки пам'яток, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 26.09.2002 № 1447. Офіційний вісник України. 2002 р., № 39, стор. 82, стаття 1828.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2024

Стаття рекомендована до друку 18.03.2024

O. A. USTYMENKO

PhD (Law),

Head of of the Department of Civil Law Disciplines

E-mail: ustymenko@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9625-9347>

V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square,4

PARTICULARS OF PURCHASING MEMORIES CULTURAL HERITAGE

ANNOTATION. *Introduction.* An extremely important role in the formation of Ukraine as an independent European state is played by raising the level of cultural self-awareness of its citizens, and a separate link in this process is occupied by the proper legislative regulation of the exercise of ownership of cultural heritage sites. The analysis of legal acts regulating the legal status and circulation of monuments of cultural heritage shows a certain fragmentation, inconsistency and the presence of conflicts. To date, the problem of legal regulation of certain aspects of the termination of the right to ownership of cultural heritage sites is quite relevant also in the doctrinal aspect. The insufficient number of individual special studies of cultural heritage monuments as objects of property rights in civil science indicates a correlative relationship with the corresponding legislative uncertainty and at the same time emphasizes the urgent prac-

tical significance of such theoretical studies. The purpose of the research is to find out the peculiarities of the purchase of monuments of cultural heritage.

Summary of the main results of the study. Since the legislator uses the term «owner» in the relevant article of the Central Committee, and the Law of Ukraine «On the Protection of Cultural Heritage» also does not contain a direct reference to the right of private ownership, but, on the contrary, indicates that monuments can be in state, communal and private property, it was concluded that forced redemption is possible not only of monuments that are under private ownership. Attention is focused on the fact that a lawsuit can be filed only against the owner of a cultural heritage site, not its owner or user, and the need to prove a cause-and-effect relationship between the actions or inaction of the owner of a cultural heritage site and its damage is indicated or destruction. In turn, the body for the protection of cultural heritage must argue and justify the existence of an urgent need for which a claim for the redemption of a cultural heritage monument is filed without warning its owner.

Conclusion. Today, there is some uncertainty in the legal regulation of relations, the object of which are cultural heritage monuments. The analysis of the main aspects of the specified grounds for the termination of the right of ownership allows us to assert the presence of «interpenetration» of the norms of private and public law, since the dispositive method of legal regulation inherent in civil law concerns only certain aspects of the circulation of monuments of cultural heritage, for example, the grounds for acquiring the right to own them. Instead, the imperatives of public law to a greater extent apply to legal relations, the object of which are monuments of cultural heritage, in particular, when it comes to their redemption - the very coercive nature of such redemption, determination of the redemption price by a court decision if the parties do not reach an agreement, etc.

KEY WORDS: *redemption, right of ownership, monument of cultural heritage, termination of right.*

REFERENCES

1. Civil Code of Ukraine. Official Gazette of Ukraine. 2003. No. 11 (March 28, 2003). Art. 461. (in Ukrainian).
2. Menska O. A. (2015). Cultural heritage as an object of civil rights: autoref. thesis ... candidate law of science Kyiv. 24 p. (in Ukrainian).
3. Zverkhovska V.F. (2015). Cultural values as objects of civil rights: diss. ... candidate law Sciences: 12.00.03. Odesa, 212 p. (in Ukrainian).
4. On the protection of cultural heritage: Law of Ukraine dated June 8, 2000 No. 1805–III. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2000. No. 39. Art. 333. (in Ukrainian).
5. Menska O. A. (2015). Cultural heritage as an object of civil rights: dissertation ... candidate. law of science 12.00.03. Kyiv. 231 p. (in Ukrainian).
6. Civil Code of Ukraine: Scientific and practical commentary (explanations, interpretations, recommendations using the positions of higher courts, the Ministry of Justice, scientists, experts) (2011). T. 5: Ownership and other property rights. Under the editorship Prof. I. V. Spasibo-Fateeva. Commentary and Analytics Series. Kh.: FO-P Lysiak L. S. 624 p. (in Ukrainian).
7. Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (2005). 250,000 / comp. and heads ed. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: Perun. VIII, 1728 p. (in Ukrainian).
8. About local self-government in Ukraine. Law of Ukraine. Official Gazette of Ukraine. 1997. No. 25. p. 20. (in Ukrainian).
9. Methodology of monetary valuation of monuments, approved by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 09/26/2002 No. 1447. Official Gazette of Ukraine. 2002, No. 39, p. 82, article 1828. (in Ukrainian).

The article was received by the editors 18.02.2024

The article is recommended for printing 18.03.2024

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-14>

УДК: 349.2

Л. В. КУЛАЧОК-ТІТОВА

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
юридичного факультету

E-mail: lkulachok@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8815-501X>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

І. А. ПАХОМОВА

кандидат юридичних наук
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
юридичного факультету

E-mail: pakhomova@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7161-3598>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

**ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖПРАЦІ УКРАЇНИ: ЗМІЦНЕННЯ СТАНДАРТІВ ПРАЦІ,
КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ ТА
МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО**

АНОТАЦІЯ. Проведена спроба комплексного аналізу діяльності Державної служби з питань праці України як центрального органу виконавчої влади, його контрольних та наглядових повноважень, процесу реформування, що повинен слугувати підвищенню ефективності діяльності, сприйняттю Держпраці, насамперед, не як карального, а як сервісного органу, зміні умов праці інспекторів праці, імплементації міжнародних правових стандартів, зокрема, в світлі виконання положень Угоди про асоціацію з ЄС. Місія Держпраці, як цей орган її розглядає, - забезпечення задекларованих (контроль за оформленням трудових відносин), безпечних (під час виконання робіт у всіх сферах: від металургії до лікарень і шкіл), оплачуваних (своєчасна та в повному обсязі виплата заробітної плати, дотримання мінімального розміру і мінімальних гарантій в оплаті), а також здорових (контроль за проведенням медичних оглядів, наявністю шкідливих факторів на робочих місцях) трудових відносин. Ця діяльність, насамперед, спрямована на захист прав працівників, але, на підставі проведення консультацій зі сторонами соціального діалогу, так само повинна підтримувати й іншу сторону трудових відносин - роботодавців, надаючи рекомендації, консультативну допомогу, проводячи добровільний аудит тощо.

Проаналізовано зміст основних міжнародних норм, які містять стандарти стосовно діяльності інспекторів праці - Конвенцій МОП № 81 та 129, а також Протоколу 1995 року до Конвенції про інспекцію праці 1947 року (№ 81), підкреслено необхідність їх імплементації в українське законодавство. Наведено завдання інспекції праці, її статус, організацію та основні повноваження інспекторів праці в промисловості, торгівлі та сільському господарстві, визначені у цих міжнародних нормативних актах. Проведено огляд змісту та завдань ряду міжнародних проектів за участі Держпраці України, а також їхніх основних результатів.

Проаналізовано деякі питання розмежування нагляду та контролю, проблемних питань його здійснення та думок фахівців права щодо шляхів їх вирішення. Висвітлені основні сучасні проблеми у сфері трудових відносин в цілому: досі висока доля незадекларованих трудових відносин, що тягне цілий ряд проблем для працівників, роботодавців та держави, переміщення підприємств зі сходу країни у зв'язку із збройною агресією проти нашої держави, необхідність забезпечення здорових та безпечних умов на робочому місці тощо. Окреслено основні недоліки у діяльності інспекторів Держпраці України, зокрема, велике навантаження, невисока заробітна плата, обмеження в діяльності, викликані неузгодженістю законодавства.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Державна служба з питань праці (Держпраці), нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю, Міжнародна організація праці, міжнародні трудові стандарти, боротьба з незадекларованою працею.

Як цитувати: Кулачок-Тітова Л.В., Пахомова І.А. Діяльність держпраці України: зміцнення стандартів праці, контроль за дотриманням законодавства про працю та міжнародне співробітництво. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право»*. 2024. Вип. 37. С. 125-136. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-14>

In cites: Kulachok-Titova L.V., Pakhomova I.A. (2024). Activities of the State Labor Service of Ukraine: strengthening of labor standards, monitoring of compliance with labor legislation and international cooperation. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (37), P. 125-136. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-14> (in Ukrainian)

Актуальність теми. Дотримання трудових прав працівників та роботодавців, забезпечення здорових та безпечних умов роботи, відсутність дискримінації та примусу, підтримка бізнесу, активізація соціального діалогу, забезпечення гідної праці - важливий напрям політики держави. Учасниками відносин, тісно пов'язаних з трудовими є цілий ряд державних органів. Реалізація органами виконавчої влади контрольно-наглядових функцій, відповідність цієї діяльності загально визначеним міжнародним стандартам та сучасним тенденціям розвитку взаємовідносин держави і суспільства, трансформація сприйняття основного призначення таких органів від карального до сервісно-консультативного є предметом жвавого фахового обговорення в процесі адміністративної реформи. Процеси реформування з необхідністю торкаються і центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику в сферах промислової безпеки, охорони та гігієни праці, поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення та здійснення державного гірничого нагляду, а також з питань нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю та зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування і виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг і інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав та гарантій застрахованих осіб - Державної служби з питань праці України.

Огляд праць із зазначеної проблематики. Роль Державної служби з питань праці, як правило, розглядається в межах здійснення нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю та про охорону праці. Цьому питанню присвячено досить багато робіт, серед останніх слід згадати роботи таких авторів: І.В. Костенко, яка розглядала світовий досвід та національні реалії в сфері державного контролю за додержанням законодавства про працю; О.В. Байло, яка піднімала проблемні питання організації державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про працю; О.Є. Костюченко та Я.В. Черняк, які вивчали питання правового забезпечення діяльності органів нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю в Україні. Проблеми здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про працю в умовах воєнного стану розглядалися Є.Ю. Подорожнім. Дисертаційне дослідження Д.В. Бурлаченка було присвячене нагляду і контролю у системі захисту трудових прав і свобод, а державний і громадський нагляд і

контроль за додержанням законодавства про охорону праці в Україні розглядали В.М. Андрійів та Т.М. Вахонєва.

Метою нашої статті є спроба комплексного дослідження діяльності Державної служби з питань праці України в різних сферах: як учасника міжнародних проектів зі зміцнення стандартів праці, зокрема, в напрямку європейської інтеграції; як уповноваженого у реалізації державної політики щодо боротьби з незадекларованою працею та іншими негативними явищами в сфері найманої праці; як суб'єкта керування охороною праці; як суб'єкта державного нагляду (контролю) тощо в світлі ключових міжнародних

Виклад матеріалу. В сучасному регулюванні сфери трудових відносин в переважній кількості держав - членів Міжнародної організації праці (МОП), членство в якій Україна має з 1954 року, безспірно велике значення має соціальний діалог як процес взаємодії соціальних партнерів - працівників, роботодавців та держави. І, якщо з боку працівників та роботодавців суб'єктами виступають первинні організації профспілок, їх об'єднання самих різних рівнів (аж до міжнародних) та роботодавець чи їхні об'єднання, за рівнем відповідні профспілковим, то з боку держави існує певна невизначеність, оскільки величезну роль у встановленні "правил гри" відіграє законодавчий орган, адже саме він формує норми трудового права; не менш важливу роль відіграє судова гілка влади, виконуючи функцію захисту та відновлення порушених прав сторін трудових відносин, тлумачення норм тощо, але наочну роль сторони соціального діалогу відіграють, насамперед, різні органи виконавчої влади: Кабінет Міністрів України, міністерства, відомства, центральні та спеціальні органи. Органами соціального діалогу на різних рівнях виступають тристоронні соціально-економічні ради.

Серед органів виконавчої влади особливу роль відіграє Державна служба України з питань праці. Відповідно до Положення Про Державну службу України з питань праці, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 р. № 96 (зі змінами) Державна служба України з питань праці (Держпраці) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовує і координує Кабінет Міністрів України через Першого віце-прем'єр-міністра України - Міністра економіки. Цей орган реалізує державну політику в сферах промислової безпеки, охорони та гігієни праці, поводження з вибу-

ховими матеріалами промислового призначення та здійснення державного гірничого нагляду, а також з питань нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю та зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування і виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг і інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав та гарантій застрахованих осіб. Серед основних завдань Держпраці, окрім зазначених, є так само здійснення комплексного управління охороною праці й промисловою безпекою на державному рівні; здійснення державного регулювання і контролю щодо охорони праці та промислової безпеки у сфері діяльності, що пов'язана з об'єктами підвищеної небезпеки; організація й здійснення державного нагляду (контролю) у сфері функціонування ринку природного газу щодо підтримання належного технічного стану систем, вузлів та приладів обліку природного газу на об'єктах його видобутку й забезпечення безпечної та надійної експлуатації об'єктів Єдиної газотранспортної системи.

Держпраці здійснює свої повноваження безпосередньо та через утворені в установленому порядку територіальні органи, на які може покладати виконання завдань за міжрегіональним принципом. В межах своїх повноважень Держпраці видає накази організаційно-розпорядчого характеру, а також організовує та контролює їх виконання. Очолює Держпраці Голова, котрий призначається на посаду та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України відповідно до норм законодавства про державну службу. За посадою Голова Держпраці є Головним державним інспектором України з питань праці [1].

Держпраці України була утворена в 2014 в результаті реорганізації шляхом злиття Державної служби гірничого нагляду та промислової безпеки та Державної інспекції з питань праці, а також передачі Держсанепідслужбою своїх функцій щодо реалізації державної політики у області гігієни праці й дозиметричного контролю робочих місць та доз опромінення працівників [2]. Відповідно, один із основних напрямів діяльності цього органу - функції інспекції праці, а найбільш відома її функція - нагляд та контроль за додержанням законодавства про працю та про охорону праці.

На думку О.Є. Костюченко та Я.В. Черняк, державний нагляд і контроль є юрисдикційною формою захисту й відновлення порушених трудових прав працівників та

спеціальною формою профілактики щодо можливих порушень таких прав. Підкреслюючи, що відбувається процес впорядкування та уніфікації

підходів до проведення контрольно-наглядових дій суб'єктами, котрі провадять державну політику у сфері нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю, автори, тим не менш, доходять висновку про існування проблеми щодо об'єктивності й кваліфікації законності прийнятих рішень або дій адміністрації підприємства, установи, організації. Окрім того, вони вважають, що незначна на сьогодні кількість інспекторів праці нездатна охопити усіх роботодавців ні з метою нагляду, ні з метою контролю [3, с. 112-114].

У дисертаційному дослідженні Д.В. Бурлаченко обґрунтовує, що державний нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю - це державна юрисдикційна форма захисту трудових прав і свобод працівників, автор також пропонує закріпити норми про нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю як одну із форм захисту трудових прав у відповідній окремій книзі (главі) Трудового кодексу, присвяченій захисту трудових прав [4, с. 4].

Норми ст. 259 КЗпП України виділяють три види нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю: 1) державний нагляд та контроль за додержанням законодавства про працю будь-якими суб'єктами, що використовують найману працю, здійснюється центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику з питань нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю (Держпраці), а також його територіальними органами; 2) центральні органи виконавчої влади контролюють додержання законодавства про працю на підприємствах, в установах і організаціях, які перебувають у їх функціональному підпорядкуванні, окрім податкових органів, котрі мають право з метою перевірки дотримання податкового законодавства здійснювати контроль на всіх підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм власності й підпорядкування, - а на підприємствах, в установах і організаціях, які перебувають у комунальній власності територіальних громад, - відповідні органи місцевого самоврядування; 3) громадський контроль за додержанням законодавства про працю, який здійснюють професійні спілки (їх об'єднання) [5].

Важливість державного нагляду та контролю щодо дотримання законодавства про працю саме в умовах воєнного стану обґрунту-

вав Є.Ю. Подорожній, зокрема тим, що вони уможливають: забезпечення дотримання і реалізації прав, свобод та інтересів працівників; упередження проявів дискримінації у сфері праці, а також використання насильницької або примусової праці; створення умов для стабільного й сталого розвитку економіки країни та добросовісної конкуренції між роботодавцями, зокрема, й на ринку праці; запобігання вчиненню неправомірних дій з боку роботодавців, які порушують гарантоване громадянам України право на працю; вирівнювання соціальних нерівностей та забезпечення справедливого розподілу доходів і можливостей серед населення [6, с. 78-82].

У Порядку здійснення державного контролю за додержанням законодавства про працю, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 р. № 295, формами такого контролю зазначаються проведення інспекційних відвідувань й невідвідуваних інспектувань інспекторами праці: Державної служби з питань праці та її територіальних органів, а з питань своєчасної та у повному обсязі оплати праці, додержання мінімальних гарантій в оплаті праці, оформлення трудових відносин - також виконавчих органів рад (міських, сільських, селищних, міських рад об'єднаних територіальних громад). Порядок визначає підстави для проведення інспекційних відвідувань, обов'язкову реєстрацію рішень щодо їх проведення, повноваження інспекторів та наслідки таких перевірок.

Порядок здійснення державного нагляду за додержанням законодавства про працю, затверджений цією ж постановою, визначає основні завдання та процедуру здійснення Держпраці та її територіальними органами державного нагляду за додержанням законодавства про працю, основною метою якого є виявлення порушень і недоліків під час здійснення виконавчими органами міських рад міст обласного значення, сільських, селищних, міських рад об'єднаних територіальних громад та центральними органами виконавчої влади (об'єктами нагляду) повноважень, визначених відповідно ч.3 статті 34 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та ч.2 статті 259 Кодексу законів про працю України, якими визначені контрольні повноваження цих органів [7].

За порушення вимог законодавства про працю статтею 265 КЗпП передбачено різні види відповідальності для посадових осіб органів державної влади, місцевого самоврядування, а також підприємств, установ та відомств, а також штрафи (фінансові санкції)

для роботодавців, що накладаються посадовими особами Держпраці, розмір яких залежить від виду порушення та коливається від одного до тридцяти розмірів мінімальної заробітної плати за кожне правопорушення. Слід відзначити, що на час воєнного стану за умови, що приписи інспекторів праці будуть виконані повністю та у встановлені строки, роботодавець (юридична чи фізична особа, яка використовує найману працю) звільняється від сплати штрафу [5].

В.М. Андріїв та Т.М. Вахонєва зазначають, що контроль виступає як частина управлінсько-організаційної діяльності того чи іншого органу, а його особливістю є те, що він не обмежується колом питань, які пов'язані із дотриманням законів та приписів інших нормативних актів, оскільки метою контролю є подання конкретних висновків та пропозицій не тільки з точки зору законності, але й з позицій доцільності та ефективності використання повноважень підконтрольним суб'єктом. Автори роблять висновок, що механізми та порядок проведення контролю повинні бути чітко регламентовані законодавством, а ефективність перевірок і виявлення правопорушень, на їхню думку, залежить не від їхньої тривалості та кількості за певний період часу, а від професіоналізму, ретельності та добросовісності перевіряючих [8, с. 32, 37]. Останнього, на наш погляд, можна досягти через підвищення кваліфікації інспекторів праці, вивчення найкращого зарубіжного досвіду, застосування міжнародних та європейських стандартів в цій сфері, максимальній відкритості процедур призначення на відповідні посади державних службовців та результатів їхньої діяльності. Саме цьому, зокрема, слугують міжнародні проекти та програми, участь в яких від імені України бере Держпраці. Інспекція праці є головним елементом системи управління працею для реалізації трудової політики, забезпечення зворотного зв'язку й можливості коригування за необхідності цієї політики. Важливість інспекції праці у просуванні гідної праці широко визнана, але у багатьох країнах виникнення нових моделей зайнятості супроводжувалося зменшенням державного втручання на робочому місці, це ж стосується і України. Зокрема, фахівці МОП зазначали, що процес лібералізації трудового законодавства в Україні проводиться з великим ризиком дисбалансу в бік збільшення прав роботодавця, а також зменшення контролю як з боку профспілок, так і з боку державних органів (наприклад, в урядовому проекті закону "Про працю" 2020 року). Але це явище не ли-

ше українське. Навіть у тих державах, де немає сумнівів щодо переваг інспекції праці, часто є обмеженим реальний вплив інспекторів праці, особливо серед уразливих чи важкодоступних груп населення та у неформальній економіці. Виходячи з цього, МОП працює над питаннями зміцнення систем інспекції праці задля забезпечення дотримання законодавства про працю шляхом застосування відповідних міжнародних трудових стандартів та надання технічних консультаційних послуг і проектів. В Україні в рамках ряду проектів технічного співробітництва МОП разом із інспекцією праці розробляла кампанії інспекції праці, переклала та адаптувала до українських реалій та потреб навчальні й інформаційні матеріали, які стали ресурсом для масового навчання інспекторів праці.

Україна є членом МОП з 12 травня 1954 року, на сьогодні нашою державою ратифіковано 9 із 10 фундаментальних конвенцій, 4 із 4 пріоритетних (із них дві - 81 і 129 - присвячені саме інспекціям праці), 59 технічних угод. Рекомендована ратифікація фундаментальної Конвенції про сприяння Конвенції про безпеку та гігієну праці 2006 року № 187, Протоколу 2014 року до Конвенції про примусову працю 1930 та біля 30 технічних угод [9]. Міжнародна організація праці підтримує Україну завдяки цільовим проектам технічного співробітництва з ціллю належного застосування міжнародних стандартів з питань інспекції праці й підвищення ефективності та результативності інспекції праці. Так, у 2016-2018 рр. реалізувався Проект МОП «Зміцнення системи інспекції праці і механізмів соціального діалогу», метою якого була підтримка Уряду України щодо підвищення ефективності системи інспекції праці й забезпечення дотримання трудового законодавства, а його ключовими завданнями стали зміцнення інституціональної спроможності ключового органу виконавчої влади та посилення ролі соціальних партнерів – задля забезпечення застосування конвенцій МОП про інспекцію праці у промисловості й торгівлі (№ 81) 1947 р. та про інспекцію праці в сільському господарстві (№ 129) 1969 р., ратифікованих Україною у 2004 р. Цей проект ставив ціллю усунення інституціональних і правових прогалів у контексті діяльності Держпраці для вдосконалення роботи та забезпечення ефективного застосування трудових прав, зокрема, у галузі безпеки та гігієни праці, неформальної економіки та основоположних прав у сфері праці, його заходи сприяли функціонуванню Держпраці відповідно до положень міжнародних трудо-

вих норм, збільшенню рівня співпраці між державними органами та соціальними партнерами шляхом проведення консультацій та переговорів, а також сприяння гендерній рівності та недискримінації [10].

Державна служба з питань праці останніми роками також брала участь у ряді проектів, що фінансувалися Європейським Союзом, а виконувались МОП: це, зокрема, проект ЄС-МОП «Зміцнення адміністрації праці з метою покращення умов праці і подолання незадекларованої праці» (липень 2017 – грудень 2019) [11], а також проект ЄС-МОП «На шляху до безпечної, здорової та задекларованої праці в Україні», розрахований на 2020-2022 роки, присвячений розробці дієвих заходів для покращення результатів за заявленими напрямками [12].

Проект «Зміцнення адміністрації праці з метою покращення умов праці і подолання незадекларованої праці» був покликаний сприяти реалізації Угоди про асоціацію Україна-ЄС, що набула чинності 1 вересня 2017 р., та її відповідних додатків, а також положень Конвенцій МОП № 81 та № 129 про інспекцію праці, ратифікованих Україною у 2004 р. Це внесок ЄС та МОП у просування міжнародних трудових норм, покращення безпеки і гігієни праці (БГП) і додержання законодавства про працю в Україні. Докладені зусилля спрямовані на позитивні зміни на користь усіх працівників і роботодавців. Проект впроваджувався за підтримки діяльності Міністерства соціальної політики і Державної служби з питань праці. Соціальні партнери, зважаючи на їх важливу роль, були задіяні шляхом тристоронніх консультацій. Головні цілі проекту - сприяння покращенню умов праці в Україні й зменшенню масштабів незадекларованої праці (НП) шляхом удосконалення української нормативно-правової бази з питань безпеки і здоров'я на роботі (БЗР), трудових відносин та інспекції праці й підвищення ефективності та результативності Державної служби України з питань праці (Держпраці). Так, у царині БЗР основні рекомендації проекту втілились у Концепції реформування системи управління охороною праці, крім того, було розроблено Національний план дій з подолання НП і підготована тематична національна інформаційна кампанія. Було проведено всеосяжний аналіз та надано рекомендації щодо узгодження нормативно-правової бази з інспекції праці із міжнародними нормами; розроблено змістовні рекомендації щодо модернізації інформаційної системи Держпраці; відбулося поглиблення розуміння способів застосування

методів стратегічного планування в управлінні інспекційною діяльністю Держпраці. Меморандум про взаєморозуміння щодо співробітництва між Держпраці України та Інспекцією праці Португалії став хорошою базою для обміну досвідом успішних практик та їх взаємної передачі. 1200 учасників проекту були ознайомлені з міжнародними і європейськими стандартами у відповідних сферах, а 413 представників зацікавлених сторін підвищили рівень знань завдяки заходам проекту; 263 фахівця пройшли навчання з питань безпечної та здорової роботи й оцінки ризиків; 256 інспектори праці пройшли навчання методикам проведення інспекційних відвідувань та набули комунікаційних навичок для більш ефективного виявлення і стримування незадекларованої праці; близько 100 експертів пройшли спеціальні тренінги. Стосовно інспекцій праці (ІП) за результатами проекту були дані такі рекомендації: ІП – неупереджений державний орган, місією якого є покращення умов праці шляхом забезпечення додержання законодавства роботодавцями і працівниками; необхідно допомогти учасникам трудових відносин зрозуміти, що ІП – корисна як для працівників, так і для бізнесу; слід покращити ефективність, результативність та якість, а також прозорість, підзвітність та імідж ІП; необхідне прийняття Статуту інспекції праці, узгодженого з конвенціями МОП 81 і 129, а також вивести інспекцію праці з-під дії Закону України “Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності” від 05.04.2007 № 877-V [13].

Аналізуючи стан ринку праці в Україні, експерти МОП зазначали, що однією з найбільших проблем до зростання економічного добробуту та забезпечення трудових прав працівників є те, що велика частка українців зайнята у неформальному секторі економіки, найбільше представленого у сільському, лісовому та рибному господарствах, торгівлі, ремонті автомобілів та мотоциклів, а також будівництві. Станом на 2019 рік рівень неформальної зайнятості становив близько 21 % від загальної кількості зайнятого населення. Високий рівень неформальної зайнятості згубний для необхідного зростання продуктивності праці (продуктивність праці в Україні становить 10 % від рівня в ЄС-28), також через нього зменшуються стимули для інвестування в людський капітал, він перешкоджає інноваційній діяльності підприємств і обмежує фіскальний простір для державного управління. І, хоча рівень неформальної зайнятості знижується, але все ж залишається досить ви-

соким, відповідно, необхідність продовження зусиль з прогресивного скорочення рівня неформальної зайнятості очевидна [14].

Міжнародні правові стандарти щодо діяльності інспекцій праці містяться в ряді нормативних актів Міжнародної організації праці. Конвенція 1947 р. про інспекції праці (№ 81), що охоплює робочі місця на підприємствах промисловості та комерційних підприємствах, Протоколом 1995 року до Конвенції про інспекцію праці 1947 року дію положень цієї конвенції було поширено на сектор некомерційних послуг, а Конвенція 1969 року про інспекцію праці (сільське господарство) (№ 129) поширюється на робочі місця комерційних та некомерційних підприємств сільського господарства. Конвенції № 81 та № 129 були ратифіковані Україною у 2004 році. Розглянемо їхні основні положення, що можуть слугувати певними міжнародними правовими стандартами в цій сфері.

Відповідно до конвенції № 81 до функцій системи інспекції праці віднесено: (а) забезпечення дотримання законодавчих положень, котрі стосуються умов праці та захисту працівників під час їх роботи: робочого часу, заробітної плати, безпеки, охорони здоров'я та добробуту, зайнятості дітей і молоді та інші пов'язані з цим питання, якщо ці положення підлягають примусовому виконанню інспекторами праці; (б) надання технічної інформації та консультацій роботодавцям та працівникам щодо найбільш ефективних засобів дотримання правових положень; (с) доведення до відома компетентного органу щодо недоліків або зловживань, котрі конкретно не охоплюються чинними правовими положеннями. Центральний орган, наглядові та контролю якого повинна підлягати інспекція праці, повинен сприяти: ефективному співробітництву між інспекційними службами та іншими державними службами й державними або приватними установами, що займаються подібною діяльністю; і співпраці між посадовими особами інспекцій праці та роботодавцями й працівниками чи їхніми організаціями. Інспекційний персонал має складатися з державних службовців, чий статус та умови служби повинні гарантувати стабільність роботи та незалежність від змін уряду й неналежного зовнішнього впливу. Інспектори праці повинні прийматися на роботу виключно з огляду на їхню кваліфікацію для виконання своїх обов'язків та повинні бути належним чином підготовлені для виконання своїх обов'язків. Інспектори праці повинні бути в достатній кількості та забезпечуватися офісом, необхідним обладна-

нням, транспортом або відшкодуванням транспортних витрат.

Серед прав інспекторів праці: входить у будь-яку годину дня і ночі на будь-яке робоче місце, яке підлягає перевірці, вільно і без попереднього повідомлення; входить вдень до будь-яких приміщень, які підлягають перевірці; і проводити будь-які перевірки, випробування чи розслідування, щоб переконатися, що законодавчі положення суворо дотримуються. При цьому інспектор праці може: допитувати, в присутності свідків або наодинці, роботодавця чи персонал підприємства стосовно питань, які стосуються застосування правових положень; вимагати надання будь-яких документів, ведення яких передбачено національними законами чи правилами, щоб переконатися, що вони відповідають положенням законодавства, копіювати такі документи або робити з них виписки; забезпечити розміщення повідомлень, котрі вимагаються законодавчими положеннями; брати чи вилучати з метою аналізу зразки матеріалів і речовин, за умови повідомлення про це роботодавця чи його представника; вживати заходів щодо усунення дефектів, помічених на заводі, плануванні чи методах роботи, які становлять загрозу здоров'ю чи безпеці працівників. Останнє передбачає повноваження видавати накази щодо змін протягом визначеного терміну, що необхідні для забезпечення дотримання тих правових положень, які стосуються здоров'я та безпеки працівників; або вимагати заходів з негайною виконавчою силою у разі неминучої загрози здоров'ю або безпеці працівників. Якщо така процедура не сумісна з адміністративною чи судовою практикою держави, інспектори повинні мати право звертатися до компетентного органа для видачі наказів або для вжиття заходів, що мають негайну силу. Конвенція передбачає обмеження для інспекторів праці, зокрема, щодо запобігання конфлікту інтересів та поширенню конфіденційної інформації чи комерційної таємниці, які стали відомими у зв'язку із їхньою діяльністю, а також положення щодо того, що робочі місця мають перевірятися так часто й так ретельно, як це необхідно для забезпечення ефективного застосування відповідних правових положень. Інспекторам праці вирішують на свій розсуд - давати попередження та поради чи розпочинати або рекомендувати провадження, також вони зобов'язані подавати періодичні (не рідше одного разу на рік) звіти до центрального інспекційного органу про результати своєї інспекційної діяльності, а інспекційний орган

публікує узагальнені звіти та надає відповідну інформацію Генеральному директору Міжнародного бюро праці. Аналогічна система інспекційної діяльності повинна застосовуватись і на комерційних підприємствах [15].

Протоколом 1995 року до Конвенції про інспекцію праці 1947 року дія Конвенції поширюється на діяльність у секторі некомерційних послуг, застосовуючи її положення до всіх робочих місць, які ще не підпадали під її дію. Протокол також зазначає можливість, після консультацій з найбільш представницькими організаціями роботодавців і працівників чи, за відсутності таких організацій, з представниками зацікавлених роботодавців і працівників, державі повністю або частково виключити зі сфери його застосування такі категорії, як: основна національна або федеральна державна адміністрація; збройні сили (як військовий, так і цивільний персонал); поліція й інші служби громадської безпеки; тюремні послуги (тюремний персонал або ув'язнені під час виконання роботи), якщо застосування положень Конвенції до будь-якої з цих категорій викличе особливі проблеми істотного характеру. Також може бути застосування певних обмежень до сфери впливу інспекції праці в сфері діяльності таких категорій працівників (частина II Протоколу) та вжиття спеціальних заходів щодо інспекції робочих місць пожежних бригад та інших рятувальних служб, щоб дозволити обмежити інспекцію під час гасіння пожежі або під час рятувальних чи інших надзвичайних операцій (інспекція праці повинна перевіряти такі операції періодично та після будь-якого значного інциденту) [16].

Конвенція 1969 року про інспекцію праці (сільське господарство) (№ 129) розуміючи сільськогосподарське підприємство як підприємства чи їх частини, котрі займаються рослинництвом, тваринництвом (включаючи виробництво і догляд за худобою, лісівництвом, садівництвом, первинною обробкою сільськогосподарської продукції оператором господарства або будь-якою іншою формою сільськогосподарської діяльності), поширює систему інспекції праці на сільськогосподарські підприємства, в яких працюють працівники чи учні, незалежно від того, як вони можуть отримувати винагороду та незалежно від типу, форми або тривалості їх контракту. Окрім того, передбачена також можливість охопити інспекцією праці в сільському господарстві одну чи більше таких категорій, як: орендарі, що не залучають сторонню допомогу, пайовики та подібні категорії сільсько-

господарських працівників; особи, котрі беруть участь у колективному господарському підприємстві (наприклад, члени кооперативу); члени сім'ї оператора підприємства, як визначено національними законами або правилами.

Функціями системи інспекції праці в сільському господарстві Конвенцією визначено: забезпечення дотримання законодавчих положень, які стосуються умов праці та захисту працівників під час їхньої роботи, (щодо робочого часу, заробітної плати, щотижневого відпочинку, відпусток, безпеки, охорони здоров'я, соціального забезпечення, зайнятості жінок, дітей та молоді та ін.); надання технічної інформації та консультацій роботодавцям і працівникам стосовно найбільш ефективних засобів дотримання правових положень; доведення до відома компетентного органу про недоліки чи зловживання, котрі конкретно не охоплюються існуючими правовими положеннями, подавати йому пропозиції щодо вдосконалення законів і правил. Національними законами чи нормативними актами інспектори праці в сільському господарстві можуть надіятися консультативними або правозастосовними функціями щодо правових положень, що стосуються умов життя працівників та їхніх сімей. Наскільки це сумісно з адміністративною практикою держави, інспекція праці в сільському господарстві повинна перебувати під наглядом і контролем центрального органу. Статус інспекторів праці в сільському господарстві та їхні повноваження аналогічні визначеним Конвенцією № 81 [17].

Негативні наслідки досить високого рівня незадекларованої праці відчуються в різних сферах: це захищеність працівників - відсутність у з них статусу застрахованої особи та відповідного права для одержання виплат в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування; недонаповнення соціальних страхових фондів та бюджетів різного рівня, внаслідок чого розміри цих нарахувань на фонди заробітної плати для законослухняних роботодавців та працівників негативне сприйняття України з боку міжнародних партнерів, які вважають неприпустимим "чорний ринок праці" та зарплату "у конверті". Недарма лівова частина міжнародних проектів присвячена, насамперед, підвищенню ролі інспекторів Держпраці у боротьбі з незадекларованою працею.

Крім тісної співпраці з МОП, Держпраці також взаємодіє з іншими міжнародними організаціями, такими, наприклад, як Міжнародна організація міграції (МОМ).

Шляхом проведення інформаційно-роз'яснювальних заходів, що спрямовані на виявлення та усунення причин та передумов, які сприяють торгівлі людьми інспектори праці протидіють трудовій експлуатації. У 2018 році в межах проекту: «Поширення Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми в Україні» та сприяння реалізації Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року було проведено навчання на тему: «Відпрацювання ефективних методів взаємодії НМВ щодо протидії торгівлі людьми у Київському регіоні», до якого були залучені представники Держпраці. У 2019 році за сприяння Міжнародної організації з міграції (МОМ) відбулись навчання і тренінги з питань протидії торгівлі людьми для інспекторів праці усіх регіонів України [18]. Навчання інспекторів праці в сфері протидії торгівлі людьми був також присвячений курс, розроблений Координатором проектів ОБСЄ в Україні за участі провідних науковців України та Державної служби України з питань праці. Цей курс ґрунтується на знаннях та досвіді зарубіжних і національних експертів, що працюють у цій галузі та повинен допомогти інспекторам праці в реалізації політики щодо протидії торгівлі людьми через удосконалення практик виявлення та попередження трудової експлуатації, багато його положень можуть бути використані і для боротьби з іншими формами експлуатації [19].

І.В. Костюченко зазначає, що згідно зі світовою практикою державний інспектор праці повинен бути універсалом, що володіє широким спектром знань, але при цьому вимагає допомоги вузьких спеціалістів, котрі мають ґрунтовні знання з конкретних галузей: економіки, бухгалтерії, юридичної науки, інженерії, медицини, психології тощо. Але на сьогодні, на думку автора, така практика та ставлення до інспектора праці, а також відповідне розуміння його місця та ролі в системі державних органів України відсутнє. Також необхідним видається перегляд статусу та повноважень державних інспекторів праці. На одного державного інспектора праці в Україні у середньому припадає більш ніж 30 тис. роботодавців, а наприклад, у Франції кожен інспектор праці працює щонайменше разом з 2 контролерами та 2 секретарями у місцевому бюро, контролюючи стан дотримання законодавства про працю щодо 10 - 12 тис. працюючих. Україні бракує оновлених планової і позапланової процедур перевірок,

прозорості щодо витрати коштів, котрі були отримані в межах штрафних санкцій за порушення трудового законодавства і податків, передбачених законодавством за кожного найманого працівника. Важливим є заохочення та навчання роботодавців, проведення семінарів та тренінгів, консультацій, - саме така пряма діяльність може істотно зменшити кількість порушень у цій сфері. Важливо забезпечити умови служби інспекторів праці - їхню незалежність, прозорість, неупередженість і підзвітність, а також забезпечити доступ інспекторів праці до баз даних та інформації, яка є у інших державних органів (з можливістю дистанційної перехресної перевірки і обміну даних) [20, с. 105].

Перспективи та напрями реформування Державної служби України з питань праці в квітні 2023 року обговорювались народними депутатами України, представниками Мінекономіки, Держпраці, Спільного представницького органу сторони роботодавців та профспілок. Було підкреслено необхідність імплементації в українське законодавство положень 81 та 129 конвенцій МОП, обговорювались шляхи підвищення ефективності роботи Держпраці. Мінекономіки України ініціювало зміни до деяких законодавчих актів стосовно розмежування повноважень центральних органів виконавчої влади, зокрема йдеться про передачу деяких непрофільних для Держпраці політик до інших органів виконавчої влади - МВС, Міненерго, Держгеонагляду, Держспоживслужби, що дасть можливість Держпраці сконцентруватися на тих ключових функціях, які передбачені європейськими директивами, спрямувати свої зусилля на боротьбу з тіньовою, неформальною зайнятістю. Реалізація положень законопроекту повинна вплинути на зниження рівня незадекларованої праці в Україні (станом на початок 2022 року кількість неформально зайнятих працівників оцінювалась приблизно в 3 млн. осіб, а сума недоотриманих державою податків та зборів становить мінімум 100 млрд грн на рік). Вже під час війни у Держпраці відбулися організаційні зміни - на 45% скорочено кількість керівного складу, натомість на 286 посад збільшено кількість інспекторів, але плінність кадрів залишається високою, зокрема, через неконкурентність рівня оплати праці інспектора при тому, що навантаження на одного інспектора праці дуже високе і становить (в середньому) 30 тисяч працюючих, а отже з метою запобігання корупційним ризикам необхідно вирішити питання достойної заробітної плати. Слід забезпечити баланс поміж контрольними

функціями держави, дотриманням прав працівників і дотриманням інтересів роботодавців, а реформування Держпраці має відбуватися шляхом переходу від каральної до сервісної служби, як наприклад, добровільний аудит працівниками Держпраці системи охорони праці за запитом бізнесу, що дає можливості виконати рекомендації без застосування штрафних санкцій. Профспілки акцентують увагу на важливості ефективного впливу Держпраці на безпеку і охорону здоров'я працівників на роботі. Тільки за перший рік війни близько 400 підприємств зі східних регіонів України в процесі релокації скористалися підтримкою Держпраці з організації трудових відносин і безпечних умов праці на нових територіях, а Держпраця сприяла легалізації праці 133 тисяч працівників [21].

Висновки. Основні міжнародні стандарти діяльності інспекцій праці передбачені Конвенціями МОП № 81 та 129, ратифіковані Україною в 2004 році. Соціальні партнери підтримують імплементацію цих норм, тому варто внести відповідні зміни в нормативні акти, якими регулюється діяльність Держпраці. Зокрема, необхідно переглянути умови праці інспекторів праці: зменшити навантаження (для підвищення ефективності роботи необхідно збільшити кількість інспекторів Держпраці), підвищити заробітну плату (низька зарплата провокує корупційні ризики), надати технічних помічників та можливість звернення до фахівців з різних питань в межах своїх повноважень, зробити більш прозорими процедури нагляду та контролю тощо. Діяльність інспекторів праці повинна бути незалежною, а їхні рішення неупередженими, крім того, вона повинна бути спрямована, насамперед, не на покарання, а на запобігання правопорушенням, відповідно, Держпраці повинна керуватися інтересами сторін трудових відносин, проводити консультаційно-роз'яснювальну діяльність. Підтримуємо думки фахівців стосовно того, що ефективність контрольної діяльності інспекторів праці залежить не від кількості проведених перевірок, а від їх якості, чому повинна слугувати професійність, висока кваліфікація інспекторів, наявність доступу до баз даних та ефективна співпраця з іншими державними органами, залучення найкращого зарубіжного досвіду, дотримання міжнародних стандартів. Слід відзначити активну позицію Держпраці в плані міжнародного співробітництва, тісну співпрацю з міжнародними організаціями, насамперед, МОП, участь у міжнародних проєктах, які зосереджені на навчанні інспекторів,

технічній допомозі в створенні правових норм, боротьбі з задекларованою працею та забезпеченні безпеки і здоров'я на робочих місцях. Зокрема, великих зусиль Служба докладає щодо впровадження в своїй діяльності європейських стандартів. Поступово, в світлі рекомендацій, наданих в межах різних проектів експертами МОП, налагоджується, активізується та стає більш ефективним соціальний діалог, сторони якого висловлюють взаємну зацікавленість у боротьбі з тіньовою

зайнятністю, забезпеченні здорових та безпечних умов праці, дотриманні інших трудових прав працівників. З одного боку, Держпраці не повинна втрачати свої позиції як контролюючий та наглядовий орган стосовно дотримання законодавства про працю та про охорону праці, з іншого - повинна не тільки забезпечувати дотримання трудових прав працівників, але й надавати максимально можливу підтримку для бізнесу, що особливо важливо в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Положення про Державну службу України з питань праці, затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 р. № 96 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF#Text>
2. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади. Постанова Кабінету Міністрів від 10 вересня 2014 р. № 442. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF#Text>
3. Костюченко О.Є. Черняк Я.В. Правове забезпечення діяльності органів нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю в Україні. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 30 (69). No 5. 2019. с. 111-115. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/5_2019/21.pdf
4. Бурлаченко Д. В. Нагляд і контроль у системі захисту трудових прав і свобод. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний університет «Одеська юридична академія», Міністерство освіти і науки України, Одеса, 2021. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bee25773-e812-43ae-97cf-efc72faaad6e/content>
5. Кодекс законів про працю України. Кодекс від 10.12.1971 № 322-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n1400>
6. Подорожній Є. Ю. Проблеми здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про працю в умовах воєнного стану. Актуальні питання удосконалення законодавства про працю та соціальний захист: тези доп. та наук. повідомл. учасників XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 6 жовт. 2023 р.) / уклад. О. Г. Середя, О. М. Ярошенко, О. В. Соловйов, І. В. Зіноватна; за ред. О. Г. Середи. Харків, 2023. 597 с.
7. Деякі питання здійснення державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 р. № 295. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/823-2019-%D0%BF#Text>
8. Андрій В.М., Вахоньєва Т.М. Державний і громадський нагляд і контроль за додержанням законодавства про охорону праці в Україні. Університетські наукові записки, 2016, № 59. с. 28-38
9. NORMLEX Інформаційна система з міжнародних трудових норм: ратифікації для України. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11200:0::NO:11200:P11200_COUNTRY_ID:102867
10. Проект МОП Зміцнення системи інспекції праці і механізмів соціального діалогу. Міжнародна організація праці. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_522946.pdf
11. Enhancing the Labour Administration Capacity to Improve Working Conditions and Tackle Undeclared Work URL: <https://www.ilo.org/budapest/what-we-do/projects/enhancing-labadmin-ukraine/lang-en/index.htm>
12. На шляху до безпечної, здорової та задекларованої праці в Україні. Міжнародна організація праці. URL: <https://ilo.org/budapest/what-we-do/projects/declared-work-ukraine/lang-uk/index.htm>
13. Проект ЄС-МОП «Зміцнення адміністрації праці з метою покращення умов праці і подолання незадекларованої праці». Огляд результатів проекту (липень 2017 – грудень 2019). URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/projectdocumentation/wcms_724763.pdf
14. Програма гідної праці 2020-2024 Україна URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_774455.pdf
15. Конвенція про інспекцію праці 1947 р. (№ 81) Веб-сайт Міжнародної організації праці (ilo.org) URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100::NO:12100:P12100_ILO_CODE:C081:NO
16. Протокол 1995 року до Конвенції про інспекцію праці 1947 року. Веб-сайт Міжнародної організації праці (ilo.org). URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:P081
17. Конвенція 1969 року про інспекцію праці (сільське господарство) (№ 129) Веб-сайт Міжнародної організації праці (ilo.org). URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100::NO:12100:P12100_ILO_CODE:C129:NO
18. Співпраця з Міжнародною організацією з міграції (МОМ) з питань протидії торгівлі людьми. Державні сайти України. Державна служба України з питань праці. URL: <https://dsp.gov.ua/spivpratsia-z-mom-z-putan-protydi-torhivli-liudmy/>
19. Співпраця з ОБСЄ з питань протидії торгівлі людьми. Державні сайти України. Державна служба України з питань праці. URL: <https://dsp.gov.ua/spivpratsia-z-obsie-z-putan-protydi-torivli-liudmy/>

20. Костенко І.В. Державний контроль за додержанням законодавства про працю: наукові реалії сьогодення. Аналітично-порівняльне правознавство. № 4 (2021). с. 103-106. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/254316>

21. Законодавче впорядкування функцій Державної служби України з питань праці сприятиме поступовому зменшенню рівня незадекларованої праці в Україні. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. Офіційний веб-портал парламенту України. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/235077.html

Стаття надійшла до редакції 19.02.2024

Стаття рекомендована до друку 20.03.2024

L.V. KULACHOK-TITOVA

PhD (Law), Associate Professor of the Department of State Law Disciplines

E-mail: l.kulachok@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8815-501X>

V.N. Karazin Kharkiv National University

Kharkiv, 61022, Svoboda Square, 4

I.A. PAKHOMOVA

PhD (Law), Associate Professor of State and Legal Disciplines

E-mail: pakhomova@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7161-3598>

V. N. Karazin Kharkiv National University

Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

ACTIVITIES OF THE STATE LABOR SERVICE OF UKRAINE: STRENGTHENING OF LABOR STANDARDS, MONITORING OF COMPLIANCE WITH LABOR LEGISLATION AND INTERNATIONAL COOPERATION

ANNOTATION: An attempt was made to comprehensively analyze the activities of the State Labor Service of Ukraine as the central body of the executive power, its control and supervisory powers, the reform process, which should serve to increase the efficiency of its activities, the perception of the State Labor Service, first of all, not as a punitive, but as a service body, to change working conditions labor inspectors, implementation of international legal standards, in particular, in light of the implementation of the provisions of the Association Agreement with the EU. The mission of State Labor Service of Ukraine, as this body considers it, is to ensure declared (control over the registration of labor relations), safe (during the performance of work in all areas: from metallurgy to hospitals and schools), paid (timely and full payment of wages, compliance minimum size and minimum payment guarantees), as well as healthy (monitoring of medical examinations, the presence of harmful factors during working months) labor relations. This activity is primarily aimed at protecting the rights of employees, but, based on consultations with the parties to the social dialogue, it should also support the other side of labor relations - employers, by providing recommendations, advisory assistance, conducting voluntary audits, etc.

The content of the main international norms, which contain standards regarding the activities of labor inspectors - ILO Conventions No. 81 and No. 129, as well as the Protocol of 1995 to the Convention on Labor Inspection of 1947 (No. 81) is analyzed, the need for their implementation into Ukrainian legislation is emphasized. The task of labor inspection, its status, organization and main powers of labor inspectors in industry, trade and agriculture, defined in these international normative acts, are given. An overview of the content and tasks of a number of international projects with the participation of the State Labor Service of Ukraine, as well as their main results, was carried out.

Some issues of distinguishing between supervision and control, problematic issues of its implementation, and opinions of legal experts regarding ways to solve them are analyzed. The main modern problems in the field of labor relations as a whole are highlighted: still a high share of undeclared labor relations, which entails a number of problems for employees, employers and the state, the relocation of enterprises from the east of the country in connection with armed aggression against our state, the need to ensure healthy and safe conditions at the workplace, etc. The main shortcomings in the activity of State Labor Inspectors of Ukraine are outlined, in particular, heavy workload, low wages, limitations in activity caused by inconsistency of legislation.

KEY WORDS: *The State Labor Service (Derzhpratsi), supervision and control of compliance with labor legislation, International Labor Organization, international labor standards, fight against undeclared work*

REFERENCES

1. Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z pytan pratsi, zatv. Postanovoioi Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 liutoho 2015 r. № 96 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).
2. Pro optymizatsiiu systemy tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady. Postanova Kabinetu Ministriv vid 10 veresnia 2014 r. № 442. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).
3. Kostiuchenko O.Ie. Cherniak Ya.V. Pravove zabezpechennia diialnosti orhaniv nahliadu ta kontroliu za doderzhaniam zakonodavstva pro pratsiu v Ukraini. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: yurydychni nauky. Tom 30 (69). No 5. 2019. s. 111-115. URL: https://www.juris.vernadsykyjournals.in.ua/journals/2019/5_2019/21.pdf (in Ukrainian).

4. Burlachenko D. V. Nahliad i kontrol u systemi zakhystu trudovykh prav i svobod. Kvalifikatsiina naukova pratsia na pravakh rukopysu. Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 081 «Pravo». Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia», Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, Odesa, 2021. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bee25773-e812-43ae-97cf-efc72faaad6e/content> (in Ukrainian).
5. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy. Kodeks vid 10.12.1971 № 322-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n1400> (in Ukrainian).
6. Podorozhnyi Ye. Yu. Problemy zdiisnennia derzhavnogo nahliadu (kontroliu) za doderzhanniam zakonodavstva pro pratsiu v umovakh voiennoho stanu. Aktualni pytannia udoskonalennia zakonodavstva pro pratsiu ta sotsialnyi zakhyst: tezy dop. ta nauk. povidoml. uchasnykiv XIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 6 zhovt. 2023 r.) / uklad. O. H. Sereda, O. M. Yaroshenko, O. V. Soloviov, I. V. Zinovatna; za red. O. H. Seredy. Kharkiv, 2023. 597 s. (in Ukrainian).
7. Deiaki pytannia zdiisnennia derzhavnogo nahliadu ta kontroliu za doderzhanniam zakonodavstva pro pratsiu. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 kvitnia 2017 r. № 295. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/823-2019-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).
8. Andriiv V.M., Vakhonieva T.M. Derzhavnyi i hromadskyi nahliad i kontrol za doderzhanniam zakonodavstva pro okhoronu pratsi v Ukraini. Universytetski naukovy zapysky, 2016, № 59. s. 28-38 (in Ukrainian).
9. NORMLEX Informatsiina systema z mizhnarodnykh trudovykh norm: ratyfikatsii dlia Ukrainy. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11200:0::NO:11200:P11200_COUNTRY_ID:102867 (in Ukrainian).
10. Proekt MOP Zmitsnennia systemy inspektsii pratsi i mekhanizmiv sotsialnoho dialohu. Mizhnarodna orhanizatsiia pratsi. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/europe/rogeneva/srobudapest/documents/publication/wcms_522946.pdf
11. Enhancing the Labour Administration Capacity to Improve Working Conditions and Tackle Undeclared Work URL: <https://www.ilo.org/budapest/what-we-do/projects/enhancing-labadmin-ukraine/lang-en/index.htm>
12. Na shliakhu do bezpechnoi, zdorovoi ta zadeklarovanoi pratsi v Ukraini. Mizhnarodna orhanizatsiia pratsi. URL: <https://ilo.org/budapest/what-we-do/projects/declared-work-ukraine/lang-uk/index.htm> (in Ukrainian).
13. Proekt YeS-MOP «Zmitsnennia administratsii pratsi z metoiu pokrashchennia umov pratsi i podolannia nezadeklarovanoi pratsi». Ohliad rezultativ proektu (lypen 2017 – hruden 2019). URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/projectdocumentation/wcms_724763.pdf (in Ukrainian).
14. Prohrama hidnoi pratsi 2020-2024 Ukraina URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_774455.pdf (in Ukrainian).
15. Konventsiiia pro inspektsiiu pratsi 1947 r. (№ 81) Veb-sait Mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi (ilo.org) URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100::NO:12100:P12100_ILO_CODE:C081:NO (in Ukrainian).
16. Protokol 1995 roku do Konventsii pro inspektsiiu pratsi 1947 roku. Veb-sait Mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi (ilo.org). URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:P081 (in Ukrainian).
17. Konventsiiia 1969 roku pro inspektsiiu pratsi (sil'ske hospodarstvo) (№ 129) Veb-sait Mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi (ilo.org). URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100::NO:12100:P12100_ILO_CODE:C129:NO (in Ukrainian).
18. Spivpratsia z Mizhnarodnoiu orhanizatsiieiu z mihratsii (MOM) z pytan protydii torhivli liudmy. Derzhavni saity Ukrainy. Derzhavna sluzhba Ukrainy z pytan pratsi. URL: <https://dsp.gov.ua/spivpratsia-z-mom-z-pytan-protydii-torhivli-liudmy/> (in Ukrainian).
19. Spivpratsia z OBSIe z pytan protydii torhivli liudmy. Derzhavni saity Ukrainy. Derzhavna sluzhba Ukrainy z pytan pratsi. URL: <https://dsp.gov.ua/spivpratsia-z-obsie-z-pytan-protydii-torivli-liudmy/> (in Ukrainian).
20. Kostenko I.V. Derzhavnyi kontrol za doderzhanniam zakonodavstva pro pratsiu: naukovy realii sohodennia. Analitichno-porivnialne pravoznavstvo. № 4 (2021). s. 103-106. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/254316>
21. Zakonodavche vporiadkuvannia funktsii Derzhavnoi sluzhby Ukrainy z pytan pratsi spryiatyme postupovomu zmeshchenniu rinvnia nezadeklarovanoi pratsi v Ukraini. Pres-sluzhba Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy. Ofitsiyniy vebportal parlamentu Ukrainy. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/235077.html (in Ukrainian).

The article was received by the editors 19.02.2024

The article is recommended for printing 20.03.2024

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-15>

УДК 349.3:364.662(477)

Д. В. БОЖКО

кандидат юридичних наук, старший викладач

кафедри державно-правових дисциплін

E-mail: d.bozhko25345@ukr.net ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2244-1515>

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Харків, 61022, Майдан Свободи, 4

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ АДРЕСНОСТІ, ЯК ОСНОВИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Актуальність обраної теми полягає в тому, що система надання соціальної допомоги завжди базується на дотриманні головного принципу – підтримати тих громадян хто опинився в складних життєвих обставинах.

Короткий зміст основних результатів дослідження. На сучасному етапі трансформації українського суспільства, враховуючи прогресуючу диференціацію доходів населення, найважливішим завданням системи соціального забезпечення є боротьба з бідністю. Напрацьована система надання соціальної допомоги, це важливий елемент сучасної ринкової економіки, оскільки люди протягом життя стикаються із певними економічними ризиками та іншими невдачами, які призводять до втрати доходу що є шляхом до бідності. Бідність в Україні визначається як узагальнений показник прибутку серед різних категорій населення, які не можуть забезпечити належних умов свого проживання, продовження роду, освітніх та медичних послуг тощо.

Проблема полягає в тому, що останні роки з'явилося багато нових правових принципів які спрямовують правову регламентацію соціальної сфери і позначають напрями реалізації соціальних прав. Деякі принципи зникали, втрачаючи свою актуальність і перестаючи впливати на реалізацію соціальних прав, інші, навпаки, ледве з'явившись у соціально забезпечувальному законодавстві, займають усе впевненіші позиції у системі галузевих принципів. Одним із таких принципів є принцип адресності. Адресність в сучасних умовах є інструментом боротьби з бідністю. У статті сформульовано головні принципи адресної соціальної допомоги для бідних. Надано короткий оцінку української системи соціальної допомоги.

Висновок. Досліджено теоретичний огляд адресності соціальної допомоги як складової соціальної політики держави, яка в свою чергу позитивно вплине на ефективність соціального захисту населення.

Важливо зазначити, що пріоритетним завданням кожної держави в сучасних умовах розвитку економіки є подолання бідності та забезпечення гідних умов життя громадянам. Поставлена мета може бути досягнута за рахунок спрямування цільових коштів найменш забезпеченим категоріям населення.

Отже, в ідеалі всі нужденні, бідні мають отримувати допомогу передбачену Законами України на умовах адресності соціальних виплат. Адресність є характерним інструментом програм боротьби з бідністю.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *подолання бідності, адресність, соціальне забезпечення, соціальні допомоги, нерівність у суспільстві, сталий розвиток.*

Як цитувати: Божко Д.В. Правовий аналіз адресності, як основи надання соціальної допомоги *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право»*. 2024. Вип. 37. С. 137-141. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-15>

In cites: Bozhko D. V. (2024). Legal analysis of targeting as a basis for the provision of social assistance. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (37), P.137-141. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-15> (in Ukrainian).

Постановка проблеми. В Конституції України зазначено, що найвищою соціальною цінністю в Україні є людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека [1]. Виходячи із викладеного робимо висновок, що однією з головних функцій нашої держави можливо назвати соціальне забезпечення потреб населення, а основною формою реалізації відповідної функції - соціальну допомогу.

Стан наукового дослідження теми. В працях багатьох зарубіжних та вітчизняних

вчених, таких як: Б. Аморосо, Л. Антонюк, Г. Беккер, Д. Белл, Й. Бен-Порет, О. Білорус, Ж. Бішо, Дж. Бьюкенен, Ю.Вінслав, О.Грішнова, Г.Делік, Е. Денісон, Ю. Зайцев, М. Згуровський, І. Каленюк, А. Колот, В. Корпі, Е. Лібанова, Д. Лук'яненко та ін. висвітлювались проблеми надання адресної соціальної допомоги, її переваги та недоліки. В їх працях висвітлюються розуміння соціальної допомоги та основні шляхи її реалізації в різні періоди становлення держави.

Ключовим моментом в праві соціального забезпечення є надзвичайно мінливий характер даної галузі, яка постійно зазнає активних змін та постійних реформувань. Це пояснюється інертною течією нашого життя, тому потребує певних уточнень.

Мета дослідження. Метою дослідження є теоретичний огляд адресності соціальної допомоги як складової соціальної політики держави, яка в подальшому позитивно вплине на ефективність соціального захисту населення.

Висвітлення поняття соціальних допомог як системи заходів у відповідних соціальних програмах що направлені для покращення матеріального стану окремих соціальних прошарків населення. Визначення та аналіз поняття адресності надання соціальної допомоги найбільш нужденним громадянам або сім'ям.

Основні результати дослідження. За визначенням В.С. Тарасенко, соціальна допомога – це одна з форм матеріальної підтримки осіб, які опинилися у складній життєвій ситуації та майновий стан яких є нижчим від межі забезпеченості, визначеної законодавством [2, с. 122]. На думку деяких вчених державна соціальна допомога – це адресна діяльність. Ознака адресності, зазначає автор, впливає з тієї обставини, що допомога є не практично безмежною сукупністю різноманітних соціальних чинників, що сприяють здійсненню інтересів тієї чи іншої людини, групи, що сприяють подоланню проблем, які виникають в їх повсякденному житті, а професійною цілеспрямованою діяльністю, орієнтованою на конкретного суб'єкта (суб'єктів) отримання, конкретну проблемну життєву ситуацію (конкретний тип проблемних життєвих ситуацій), реалізацію конкретних інтересів суб'єкта отримання в проблемній життєвій ситуації.

Зазначемо що адресність, це обов'язковість надання соціальної допомоги найбільш нужденним громадянам, сім'ям з урахуванням їх матеріального стану та середньомісячного сукупного доходу, що підтверджується відповідними документами і перевіряється у ході обстеження матеріального стану осіб, (сімей) за місцем їх проживання. Таким чином, сутність адресності полягає у забезпеченні спрямування коштів тим громадянам, які їх потребують.

Відповідно до діючого законодавства право на отримання державних соціальних допомог мають громадяни, що перебувають у складних життєвих обставинах [4]. Нерідко соціальними послугами користуються також громадяни певних професій або роду занять

(судді, народні депутати та депутати місцевих рад, державні службовці, працівники податкових органів, працівники прокуратури, журналісти, працівники освіти і науки, медичні і фармацевтичні працівники, працівники села, державні виконавці та судові експерти, працівники гірничого та вугледобувного комплексу, військовослужбовці та прирівняні до них особи) або особи, що мають певні заслуги перед державою (ветерани війни, ветерани військової служби та прирівняні до них особи, особи із заслугами перед державою, особи із трудовими заслугами, донори).

Таким чином ми бачимо, що не лише найбільш соціально незахищені категорії громадян отримують державну соціальну допомогу, а й інші категорії, які мають заслуги перед державою чи представники певних професій.

На сьогодні, система соціальних пільг нараховує велику кількість видів, якою охоплено понад третину населення України і з кожним роком ці показники зростають. Декілька законів та нормативно-правових актів регулюють право на отримання соціальних пільг громадянами. Чинна система надання соціальних пільг, на сьогодні є надто витратною та громіздкою.

Перевагами адресної допомоги в порівнянні з пільгами є те, що

- малозабезпеченість є неодмінною умовою надання адресної допомоги і краще забезпечує соціальну справедливість. Хто найбільше цього потребує того держава підтримує;

- цільовий характер адресної допомоги дає змогу не розтрачувати ресурси, а спрямовувати їх саме тим особам та на ті цілі, які є пріоритетними тому адресна допомога ефективніша. Саме це дає можливість збільшити підтримку за інших рівних умов;

- враховуючи що на відміну від пільг (обсяги споживання яких не завжди нормовані) адресна допомога завжди обмежена, така допомога сприяє економії бюджетних коштів;

- може бути чітко підрахована вартість адресної допомоги в рамках бюджету.

Вирішення проблем соціально незахищеної категорії громадян науковці пов'язують з посиленням адресності всіх видів соціальної підтримки системи соціального захисту через коригування методики планування та виплат соціального призначення.

У наукових колах існують різні думки щодо досліджуваної проблематики. Так, на думку О. П. Кайди, адресність передбачає, надання державою соціальної допомоги найбільш нужденним громадянам або сім'ям з

урахуванням матеріального стану та середньомісячного сукупного доходу, що підтверджується відповідними документами і перевіряється у ході обстеження матеріального стану осіб, у тому числі їх доходів. Це, відповідно, дозволяє збільшити розмір допомоги найбільш нужденним верствам населення в межах наявного бюджету програми соціальної допомоги та досягнути заданого ефекту за найменших витрат бюджетних коштів. Адресність є характерним інструментом соціальних програм боротьби з бідністю, що дозволяє досягти значного ефекту шляхом якісного ідентифікування критеріальних характеристик отримувачів допомог [6, с. 86].

Тільки виключно із індивідуальним підходом до встановлення суб'єктів отримання допомоги можна виявити найбільш нужденних громадян і сімей із низьким рівнем доходів, та надати допомогу тим особам, які цього чекають та дійсно потребують.

Досліджуючи питання надання адресності допомоги Л. П. Лутицька зазначає, що перевага адресності полягає в більш ефективному використанні коштів для допомоги нужденним. В адресній програмі більша частина коштів витрачається на бідних. Отже, адресуючи соціальний захист, можна збільшити здатність системи забезпечити допомогою саме тих, хто її потребує, і, з іншого боку, унеможливити доступ до коштів соціальної допомоги тих, для кого вона не призначена [7, с. 46].

На переконання К. В. Піскун, запровадження адресності надання соціальних пільг, окрім виявлення найбільш нужденних осіб, допоможе: 1) провести логічне обмеження кількості пільговиків; 2) ввести критерій «верхньої межі доходу», після якого громадянин втрачає право на соціальні пільги; 3) забезпечити такі критерії адресності, що відповідали б критеріям чесності, прозорості та враховували б обставини, дохід, потреби пільговика; 4) здійснити перегляд та нормування самої системи нарахування пільг задля унеможливлення не обумовленого та завищеного використання пільг. [8, с. 219-220]. У той же час А. Гладун акцентує увагу на два типи помилок у наданні населенню адресної допомоги. Так, якщо допомогу отримує сім'я, яка насправді її не потребує, то ця помилка що призводить до перевитрат соціальних коштів і, як наслідок, зменшення коштів на допомогу тим, хто справді її потребує. Інша помилка полягає у наступному: хибне виключення – ситуація, за якої бідні люди не отримують виплат. Така ситуація порівняно рідко врахо-

вується в аналізі ефективності адресної допомоги, однак потенційно вона є більш серйозною проблемою, оскільки в такому випадку соціальна допомога не виконує своєї прямої функції – бідні люди залишаються без засобів до існування [9, с. 2]. Адресність, як зазначає О. О. Богданова виступає принципом надання соціальної допомоги найбільш нужденним громадянам або сім'ям з урахуванням матеріального стану та середньомісячного сукупного доходу, що підтверджується відповідними документами і перевіряється у ході обстеження матеріального стану осіб, у тому числі їх доходів [10, с. 66].

Проаналізувавши думки науковців можна зробити висновок, що адресність соціального захисту в цілому спрямована на визначення реальної нужденності осіб, які звертаються за соціальною допомогою у отриманні соціальної допомоги. Адресна соціальна допомога є характерним інструментом соціальних програм боротьби з бідністю, вона дозволяє досягти значного ефекту шляхом якісного ідентифікування рівня громадян які звертаються за допомогою.

Основна перевага адресної системи соціального захисту населення полягає, поперше, у більш ефективному використанні наявних бюджетних коштів для надання соціальної допомоги найбільш незахищеним категоріям громадян; по-друге, кошти витрачаються саме на нужденних громадян. Відтак, запроваджуючи адресну систему соціального захисту незахищених верств населення можна, з одного боку, суттєво збільшити здатність цієї системи забезпечувати соціальною допомогою і послугами саме тих, хто її дійсно потребує, а з іншого можливо закрити доступ до бюджетних коштів, передбачених для виплати державної соціальної допомоги і надання соціальних послуг, тим, кому вона не призначена. Такі дії надають змогу зменшити загальну вартість програм соціальної допомоги на державному та регіональному рівнях, що є важливим чинником в умовах обмеженості фінансових ресурсів.

На сьогодні, Україна має незначний досвід щодо надання адресної соціальної допомоги.

Єдиною програмою соціальної допомоги, яка адресно допомагає бідним, є виплата допомоги малозабезпеченим сім'ям. Цей Закон спрямований на реалізацію конституційних гарантій права громадян на соціальний захист - забезпечення рівня життя не нижчого від прожиткового мінімуму шляхом надання грошової допомоги найменш соціально захище-

ним сім'ям і сприяння їх економічній самостійності [11].

Висновки. Підсумовуючи усе викладене вище, зауважимо, що, адресність соціальної допомоги це дієвий інструмент для покращення методики планування видатків соціального призначення. В умовах сьогодення, коли кількість нужденних у соціальній допомозі поступово зростає, саме адресність є дієвою силою, що сприятиме ефективному використанню бюджетних коштів, знизить рівень зловживань соціальною допомогою та числа найнужденніших.

Для реформування системи соціального захисту з метою оптимізації видатків на

соціальний захист населення, складовою якої є перехід на принцип адресності необхідно: на визначити категорії отримувачів соціальної допомоги на законодавчому рівні; розробити та ввести в дію систему перевірки матеріального становища та дійсного рівня нужденності громадян у допомозі; продовжити формування єдиної бази даних отримувачів соціальної допомоги; проводити на постійній основі інформування населення щодо видів, умов та обсягів отримання соціальної допомоги; запровадити систему стандартизації соціальної допомоги, що удосконалив механізм управління соціальною допомогою та вплине на її ефективність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top>.
2. Тарасенко В. С. Поняття та види соціальних допомог Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. Випуск 2 (том 2). С. 121-126.
3. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
4. Стойка Л. В. Соціальні зобов'язання держави: проблеми і шляхи вирішення. Економіка та держава. 2010. № 8. С. 115–118. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/8_2010/35.pdf
5. Кайда О. П. Інноваційні підходи до формування інструментарію реалізації соціальної політики держави. Державне управління: Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 23. С. 85-88. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/23_2016/21.pdf
6. Лутицька Л. П. Соціальний захист малозабезпечених верств населення та методи його вдосконалення. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2013. № 4. С. 43-48.
7. Піскун К. В. Адресність соціальної допомоги як напрям покращення методики планування видатків соціального призначення. Соціально-економічні проблеми і держава. 2013. № 1 (8). С. 212-221. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2013/13pkvvsp.pdf>.
8. Гладун А. Чотири причини, чому адресна соціальна допомога неефективна й несправедлива. 2017. URL: <https://commons.com.ua/uk/chotiri-prichini-chomu-adresna-socialnadopomoga-neefektivna-j-nespravedлива/>
9. Богданова О. О. Адресна соціальна допомога - складова соціальної політики. Фінансовий простір. 2012. №4(8). С. 66-70. URL: <https://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1204/12boodsa.pdf>
10. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 1 червня 2000 року № 1768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text>.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2024

Стаття рекомендована до друку 08.03.2024

D. V. BOZHKO

Candidate of Law, Senior Lecturer

of the Department of State and Legal Disciplines

E-mail: d.bozhko25345@ukr.net ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2244-1515>

V.N. Karazin Kharkov National University

Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

LEGAL ANALYSIS OF TARGETING AS A BASIS FOR THE PROVISION OF SOCIAL ASSISTANCE

ANNOTATION. Introduction. The relevance of the chosen topic lies in the fact that the system of social assistance is always based on the main principle - to support those who are unable to take care of themselves.

Summary of the main results of the study. At the current stage of transformation of Ukrainian society, given the progressive differentiation of incomes, the most important task of the social security system is to fight poverty. A well-developed social assistance system is an important element of a modern market economy, as people face certain economic risks and other setbacks throughout their lives that can lead to loss of income. Moreover, poverty and its interrelated phenomena such as disease, crime, and social neglect have an impact on society and economic develop-

ment. However, it is difficult to define who is poor. This is especially difficult in Ukraine because of the existence of a large shadow economy, underreporting of income, and a rather weak administrative system.

The problem is that in recent years, as a result of lawmaking activities, many new legal principles have emerged that guide the legal regulation of the social sphere and outline the general directions of the realization of social rights. Some principles faded away, losing their relevance and ceasing to influence the realization of social rights, while others, on the contrary, having barely appeared in social security legislation, are gaining a stronger position in the system of sectoral principles. One of these principles is the principle of targeting. Targeting is a characteristic tool of anti-poverty and cost-cutting programs. The article formulates the main principles of targeted social assistance for the poor. A brief assessment of the Ukrainian social assistance system is made.

Conclusion. The article provides a theoretical overview of the targeting of social assistance as a component of the state's social policy, which in turn will have a positive impact on the effectiveness of social protection.

It is important to note that in the current conditions of economic development, the problem of overcoming poverty and ensuring decent living conditions for citizens is a priority task for every state. This goal is achieved by allocating funds to the targeted, least well-off categories of the population.

Thus, ideally, all those in need and the poor should receive assistance provided by the laws of Ukraine on the basis of targeted social payments. Targeting is a characteristic tool of anti-poverty programs.

KEYWORDS: *poverty alleviation, targeting, social security, social benefits, inequality in society, sustainable development.*

REFERENCES

1. The Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of 28.06.1996 No. 254к/96-BP. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top>.
2. Tarasenko V. S. The concept and types of social benefits Scientific Bulletin of Kherson State University. 2014. Issue 2 (volume 2). C. 121-126. (in Ukrainian).
3. On social services: Law of Ukraine of January 17, 2019 NO. 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.
4. Stoyka L.V. Social obligations of the state: problems and solutions. Economy and state. 2010. № 8. C. 115-118. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/8_2010/35.pdf. (in Ukrainian).
5. Innovative approaches to the formation of tools for the implementation of social policy of the state. Public administration: Investments: practice and experience. 2016. No 23. C. 85-88. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/23_2016/21.pdf. (in Ukrainian).
6. Lutytska LP. Social protection of the poor and methods of its improvement. Actual problems of national jurisprudence. 2013. No 4. C. 43-48. (in Ukrainian).
7. Piskun K. V. Targeting of social assistance as a direction of improving the methodology of planning social expenditures. Socio-economic problems and the state. 2013. No. 1 (8). C. 212-221. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2013/13pkvvsp.pdf>. (in Ukrainian).
8. Four reasons why targeted social assistance is ineffective and unfair. 2017. URL: <https://commons.com.ua/uk/chotiri-prichini-chomu-adresna-socialnadopomoga-neefektivna-j-nespravedliva/>. (in Ukrainian).
9. Targeted social assistance as a component of social policy. Financial space. 2012. No4(8). C. 66-70. URL: <https://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1204/12boodsa.pdf>. (in Ukrainian).
10. On state social assistance to low-income families: Law of Ukraine of June 1, 2000 NO. 1768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text>.

The article was received by the editors 01.02.2024

The article is recommended for printing 08.03.2024

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCE LAW

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-16>

УДК 349.412.2

К. П. ПЕЙЧЕВ

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін юридичного факультету

E-mail: peychev.lawyer@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7200-3564>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ВІДБУДОВА АГРОСЕКТОРУ В РАМКАХ ПРОГРАМИ «UKRAINE FACILITY»

АНОТАЦІЯ: *Вступ.* Аграрний сектор має в Україні значний потенціал і він може стимулювати економічне зростання. В цьому напрямку ключовими факторами є подальша інтеграція України в Європейський Союз. З метою втілення зазначених пріоритетів на законодавчому рівні була розроблена програма «Ukraine Facility». Ефективність нормативного регулювання аграрного сектору повинна здійснюватись виходячи із дослідження взаємодії економічних, правових та соціальних інтересів і має суттєву наукову актуальність. Систематизація, структурування та узагальнення основних правових положень у напрямку реформування агропродовольчого сектору України в межах регламенту програми «Ukraine Facility» має достатню доцільність. Дослідження проводиться з метою збирання, оновлення, систематизації, аналізу фактів, синтезу нових знань та узагальнень, що описують правові явища та дозволяють будувати причинно-наслідкові зв'язки між явищами і в подальшому прогнозувати їхній перебіг.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Для аналізу, застосовуються правові норми викладені у регламенті програми для України «Ukraine Facility» який передбачає відбудову агросектору нашої країни протягом 2024-2027 років. Проаналізовані законодавчі приписи існуючого правового регулювання наступних секторів аграрного ринку: інституційні основи сільськогосподарського виробництва і сталого розвитку сільських територій; забезпечення роботи ринку сільськогосподарських земель; адміністративна та інституційна здатності для керування інвестиційними планами аграрного виробництва; перспективність електронного реєстру сільськогосподарських товаровиробників; іригаційний сектор.

Висновки. Концепція нормативного впорядкування та регулювання аграрних відносин повинна враховувати, що їх учасники наділені обізнаністю та незалежною волею, а саме сільськогосподарське виробництво повинно регулюватися не тільки економічними чинниками але в більшості екологічними та соціальними перевагами. Класична наука передбачає, що всі учасники продовольчого сектору діють найбільш слушно, ставлячи за ціль отримання найбільшого доходу, дослідження аграрних відносин та спроби спрогнозувати поведінку суб'єктів ринкових відносин та стан сектору проводився саме на цій гіпотезі. Співставлення зазначених показників свідчить про доцільність прийняття правових норм викладених у регламенті програми для України «Ukraine Facility» який передбачає відбудову агросектору нашої країни протягом 2024-2027 років.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *продовольча безпека, аграрний ринок, ринок земель сільськогосподарського призначення, інституційні основи сільськогосподарського виробництва, сталий розвиток сільських територій, реєстр сільськогосподарських товаровиробників, іригаційний сектор.*

Як цитувати: Пейчев К. П., Відбудова агросектору в рамках програми «Ukraine facility». *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право».* 2024. Вип. 37. С. 142-149. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-16>

In cites: Peychev K.P. (2024) Agricultural sector development within the Ukraine facility program. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law",* (37), P.142-149. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-16> (in Ukrainian)

Вступ. У лютому 2024 року Європарламентом був затверджений регламент програми для України «Ukraine Facility» який передбачає відбудову агросектору нашої країни протягом 2024-2027 років.

Цей процес буде складатись із шести основоположних напрямків і є основою для інвестування у АПК [1].

Постановка завдання дослідження. Аграрний сектор має в Україні значний потенціал і він може стимулювати економічне зростання, в цьому напрямку ключовими факторами є подальша інтеграція в Європейський Союз, вихід на вищі шаблі ланцюга створення доданої вартості та підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва.

Довершення земельної реформи, адаптація законодавства та еталонів і вимог ЄС, формування політики на основі реальних даних, поліпшення системи контролю в основних галузях, а також зміцнення належних інститутів можуть підняти обсяги виробництва та експорту сільськогосподарської продукції. Це підвищить залученість інвесторів, утворить сталий аграрний сектор і сектор аквакультури, створить робочі місця та допоможе підтримати сільські громади. Укріплення інституційної спроможності публічних суб'єктів у галузі, завдяки вчасному запровадженню реформи державного управління має важливе значення для сповнення реформ. Для забезпечення отримання аграрними підприємствами вигід від доступу до ринків Європейського Союзу, необхідна відповідна формалізація, підтримка інвестиційної привабливості та доступ до фінансових ринків.

З метою втілення зазначених пріоритетів на законодавчому рівні була розроблена програма для України «Ukraine Facility». Ефективність нормативного регулювання аграрного сектору повинна здійснюватись виходячи із дослідження взаємодії економічних, правових та соціальних інтересів і має суттєву наукову актуальність.

Мета дослідження: систематизація, структурування та узагальнення основних правових положень у напрямку реформування агропродовольчого сектору України в межах регламенту програми «Ukraine Facility».

Дослідження проводиться з метою збирання, оновлення, систематизації, аналізу фактів, синтезу нових знань та узагальнень, що описують правові явища та дозволяють будувати причинно-наслідкові зв'язки між явищами і в подальшому прогнозувати їхній перебіг.

Стан наукової дослідженості теми. Правові аспекти реформи земельних та аграрних відносин приділено увагу українськими науковцями, а саме: Носік В., Андрейцев В., Гуревський В, Гетьман А., Каракаш І., Кулинич П., Костяшкін І., Разметаєв С., Погрібний О., Шульга М. та ін.

Методи дослідження. Застосовувались емпіричний, системний, теоретичний, логічний, функціональний методи.

Результати дослідження.

18.03.24 року уряд України затвердив план реформ для отримання в подальшому фінансової допомоги від Європейського Союзу на період до 2027 року. Документ стає основою надання підтримки в рамках програми яка триватиме 4 роки із загальним обсягом фінансування в 50 млрд. євро [2].

Уряд таким чином зауважує, що сільське господарство України є важливою основою створення додаткової вартості в економіці. Доволі значні площі чорноземів і сприятливий клімат та ландшафт помітною мірою впливають на сільськогосподарську ефективність нашої країни.

Потрібно взяти до уваги що землі сільськогосподарського призначення складають понад 41 млн. га, тобто 70% всієї території держави.

Станом на 2021 рік сільськогосподарський сектор України виробляв біля 11% валового національного продукту, в тому числі 40% експорту та забезпечував 17% працевлаштування населення.

Потрібно констатувати, що війна з Росією призвела до суттєвих збитків в сільськогосподарському секторі. Після повномасштабного російського вторгнення в Україну в АПК спостерігалось зменшення загального обсягу виробництва на 30% з одночасним скороченням площ посівних на 25% у 2023 році (в порівнянні із 2021 роком). Об'єм виробництва продукції тваринництва впав на 10%. Обстріли енергетичної інфраструктури спричинили зменшення обсягу виробництва безмал на 12%.

Прямі збитки складають 9,3 млрд євро.

Непрямі збитки дорівнюють 63,2 млрд євро, та складаються із:

- зменшення виробництва;
- забруднення земель;
- засмічення мінами та іншими вибухонебезпечними речовинами;
- порушенням логістики;
- збільшенням виробничих витрат.

Як зазначають дослідники, державне регулювання аграрної сфери відповідає концепції стратегічного планування та шляхом нормативно-правового забезпечення здатне формувати стратегічні орієнтири розвитку аграрного сектору відповідно до соціально-економічних викликів сучасності. Водночас, до проблем державного регулювання аграрного сектору слід віднести його не системність, що обумовлює нерівномірність розвитку галузей агропромислового комплексу. Розпорошеність масиву нормативно-правових актів, що регулюють аграрний сектор, перешкоджає його ефективному правозастосуванню [3].

Враховуючи викладене, першорядне значення для відновлення та розвитку сільських територій України, оптимізації зайнятості та доходів сільських домогосподарств, створення місцевих ланцюгів формування доданої вартості має стимулювання та розвиток агро-

продовольчих технологій та швидка суцільна автоматизація і цифровізація виробництва сільськогосподарської продукції.

Саме таке спрямування мають засади визначені у програмі Ukraine Facility, що будуть досліджені далі.

Аналіз програми дає можливість виокремити та систематизувати наступні елементи реформ агропродовольчого сектору:

1. Інституційні основи сільськогосподарського виробництва і сталого розвитку сільських територій та їх узгодження із політикою Європейського Союзу.

2. Забезпечення роботи ринку сільськогосподарських земель.

3. Поліпшення адміністративної та інституційної здатності для керування інвестиційними планами.

4. Удосконалення легального публічного цифрового реєстру сільськогосподарських товаровиробників.

5. Розвиток іригаційного компоненту для осягнення кліматичної стійкості галузі.

6. Розмінування територій та акваторій.

Таку систему можна вважати доволі вдалою, оскільки її структура реалізує позицію таких науковців як Третяк А., Ковалишин О. та Третяк Н, відносно того, що з урахуванням принципів стійкого розвитку, досягнення соціального добробуту сільського та міського населення, а також подолання загроз, зокрема тих, що мають екологічний характер, можливе лише за умови єдності трьох груп інтересів - соціальних, економічних і екологічних [4].

Розглянемо кожен із елементів програми «Ukraine Facility» докладніше.

Перший елемент, це удосконалення інституційних основ сільськогосподарського виробництва і сталого розвитку сільських територій та їх узгодження із політикою Європейського Союзу.

Передбачається доопрацювання та прийняття «Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на період до 2030 року», що забезпечить формулювання національних пріоритетів у аграрному секторі та довгострокових пріоритетів. Прийняття стратегії планується у 4 кварталі 2024 року. Вона буде ґрунтуватись на наступних основних напрямках:

- адаптування української політики в аграрному секторі та розвитку сільських просторів з новою загальною аграрною політикою ЄС; вставлення цілей, таких як: імплементація національних стратегічних планів держав-членів Європейського Союзу і сфер, які потребують особливої уваги в Україні, таких як

післявоєнне відновлення та підтримка розвитку, зрошення та земельна реформа;

- розроблення необхідних адміністративних систем за для інституційного зміцнення та розбудови спроможності;

- оптимізація процесу узгодження законодавчих актів у сфері сільського господарства та санітарного контролю із нормами Європейського Союзу;

- державна підтримка малих товаровиробників і сільських громад;

- формування засад і цілей заходів з охорони навколишнього природного середовища та зменшення результатів зміни клімату;

- орієнтацією на надійне фінансове управління за допомогою розбудови програм які засновані на доказах та зміцненні потужностей з ведення звітності і фінансового контролю.

Доцільним буде очікувати наступні результати від змін у законодавстві:

Впровадження стратегічних пріоритетів у галузі та наступне здійснення заходів допомоги, які переважно будуть цілеспрямовані на посилення агропромислових ланцюгів, уводячи диверсифікацію виробництва, підняття стандартів якості та безпеки, потрібних інституційних, освітніх та маркетингових потужностей, буде підтримано розробкою політики на основі доказових систем та забезпечить зміцнення аграрно-продовольчої галузі.

Адаптація інституційних основ, сільськогосподарського виробництва та піднесення сільських територій, що відповідає нормативам Європейського Союзу повністю відповідає меті принципу "не завдання суттєвої шкоди", скільки це припустимо в часи війни або післявоєнного поновлення та відбудови.

Аналізуючи запропоновані пропозиції, можна зауважити, що вони узгоджуються і доповнюють стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій які розроблялись Національним науковий центром "Інститут аграрної економіки"[5].

Другим елементом програми виступає забезпечення роботи ринку сільськогосподарських земель.

Для покращення функціонування обігу земель, будуть забезпечені:

- інформаційна узгодженість дій між Державним земельним кадастром та Державним реєстром речових прав на нерухоме майно (вдосконалення передбачається у 1 кварталі 2024 року). Це забезпечить самодіюче передавання до Державного земельного кадастру інформації про вартість об'єкта нерухомості та речових прав на нього;

- започаткування автоматизованого порядку публічного моніторингу земель та правовідносин в межах роботи Державного земельного кадастру (запровадження відбудеться у 1 кварталі 2025 року);

- впровадження до 1 кварталу 2025 року програмного забезпечення Державного земельного кадастру в частині геоінформаційного порядку проведення масового оцінювання відповідно до нормативів Європейського Союзу.

Потрібно позначити, що починаючи з 25.07.2022 в Україні вже впроваджено функціонал відносно автоматичного формування, програмним забезпеченням Державного земельного кадастру, витягу із технічної документації з нормативної грошової оцінки земельних ділянок сільськогосподарського призначення (за межами населених пунктів) в електронній формі [6].

Отже можна буде очікувати наступні зміни після реформ:

Запровадження повноцінного цифрового доступу до послуг призведе до скорочення адміністративної дискреції, поліпшить доступність послуг для народонаселення та юридичних осіб, сприяючи одночасно утриманню податків та наповненню бюджетів місцевих органів. Таке починання сприятиме вагомій транспарентності обороту земель та, відповідно, розвитку сільськогосподарського виробництва.

У зв'язку з цим, інформаційна узгодженість реєстрів буде мати вплив на доступність сучасних технологій в тому числі для невеликих фермерських господарств. Слушною з цього приводу є думка науковців, які констатують: «досвід Європейського Союзу стверджує, що пріоритетним способом розвитку земельного ринку є його розвиток шляхом стимулювання фермерського методу землеволодіння та землекористування, що сприяє виконанню соціальної функції землею» [7].

Третій елемент це поліпшення адміністративної та інституційної здатності для керування інвестиційними планами.

Передбачається до 3 кварталу 2025 року прийняття змін до Закону України "Про державну підтримку сільського господарства України". Який буде базуватись на головних напрямках:

- опрацювання наступних заходів державної допомоги (за допомогою донорського виду фінансування), у тому числі у обраних напрямках, таких як аквакультура та рибальство; із застосуванням SWOT-аналізу та відповідно до головних результатів секто-

рального розбору та, які будуть відповідати європейським та національним стандартам, узгодженим з ЄС;

- впровадження заходів допомоги аграрного виробництва для невеликих фермерських господарств з метою залучення інвестицій із приватного сектора економіки (у матеріальні активи сільських господарств, з метою перероблення продукції та її реалізації);

- уведення економічних інструментів, в тому числі кредитні гарантії для всіх видів фермерських господарств у співробітництві з міжнародними фінансовими закладами;

- інформатизація із застосуванням програм цифрового документообігу;

- надання державної підтримки лише через Державний аграрний реєстр, який автоматизується із електронними системами, такими як реєстри майна, тварин, лісів та земельний кадастр.

Від цього блоку, можливо очікувати наступні результати:

Запровадження системи допомоги, інвестиційної спрямованості у традиціях ЄС поліпшить якість управління, підвищить прозорість та ефективність скерованості державної допомоги у сільському господарстві. Крім того, це додасть Україні можливості набути досвід ЄС відносно процедур запровадження, посилити спроможності на загальнонаціональному та місцевому рівнях та підготуватися до дієвого виконання планів підготовки входження до Європейського Союзу.

Це, своєю чергою, надає змогу більш ефективно адаптуватися до стандартів ЄС та спільною сільськогосподарською політикою, що сприяє умовам, визначеним принципом "не завдання суттєвої шкоди", наскільки це імовірно в стані війни або післявоєнного поновлення та відбудови.

Таке реформування адміністративної та інституційної здатності для керування інвестиційними планами поєднає суспільні та приватні інтереси в аграрному секторі, оскільки з точки зору доктрини: «Процес конструктивного поєднання (балансу) та взаємного узгодження суспільних та приватних інтересів потрібно розглядати як філософську і інтегративну модель» [8].

Четвертий напрямок програми говорить про удосконалення публічного цифрового реєстру сільськогосподарських товаровиробників.

Планується в 4 кварталі 2024 року прийняття закону про Державний аграрний реєстр (ДАР) який буде базуватися на наступних основних спрямуваннях:

- ДАР буде вважатись публічним цифровим реєстром у сфері сільськогосподарської політики та національної продовольчої безпеки. Встановлюватимуться нормативи регулювання його базових структур, а саме процеси адміністрування, формування даних та способу доступу третіх осіб до системи;

- царина охоплення ДАР розширюється для опрацювання і внесення даних відносно стейкхолдерів у рамках усіх низок створення доданої вартості в сільському господарстві, а саме сільськогосподарських товаровиробників, виробництв харчової промисловості, лісокористувачів та водокористувачів;

- функціональні перспективи ДАР множаються в напрямку надання різних видів фінансової, інформаційної та технічної підтримки, будь-яких новітніх адміністративних послуг, введення аналітично-інформації допомоги;

- реєстрація в ДАР виступає обов'язковою передумова щоб отримати будь-якого допомогу від держави;

- запроваджується обов'язковість оприлюднення реєстру бенефіціарів для будь-яких проєктів підтримки галузі від держави, що реалізуються через ДАР.

Варто відзначити, що у 2020 році було прийнято законодавчі зміни відносно функціонування Державного аграрного реєстру та удосконалення державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування Державного аграрного реєстру та удосконалення державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції» [9] запровадив низку новел які вдалим чином можуть бути поєднані із наступними змінами, що запропоновані програмою Ukraine Facility.

Очікуваними результатами реформ у цій сфері стануть:

Закінчення реєстрації усіх сільськогосподарських виробників, надаючи особливу турботу стимулюванню реєстрації щонайменших виробників, збільшить доступ до платформ підтримки для тих, хто її потребує та приведе до зростання податкових надходжень і стимулюватиме формалізацію галузі. Вона також поліпшить роботу системи державної допомоги сільськогосподарського виробництва завдяки усуненню адміністративних перепон і втрат для аграрних підприємств при отриманні державної помочі. Розширення системи включення до реєстру забезпечить розроблення політик у галузі на основі реальних даних з урахуванням різноманіття фермерсь-

ких суб'єктів і будь-яких інших стейкхолдерів в рамках шаблів створення доданої вартості в аграрному секторі. Майбутня інтеграція ДАР, реєстрів землі, лісів і тварин сприятиме запровадженню інтегрованих структур керування та контролю, гармонізованих із правилами ЄС.

П'ятим спрямуванням реформ є розвиток іригаційного компоненту для досягнення кліматичної стійкості галузі.

Довгострокову програму запровадження іригаційного компоненту буде уведено до I кварталу 2025 року, програма зосереджена на наступних основних маршрутах:

- аналіз укомплектованих наслідків економічних плюсів які будуть визначатись в секторі зрошення;

- погоджування зі стратегією у галузі управління водними ресурсами та принципами керівництва водними ресурсами відповідно до басейнового підходу;

- формування потрібних публічних та приватних інвестицій і вимоги в наступній приватизації;

- площини врядування та управління в галузі;

- проведення будь-якого проєкту відновлення або спорудження лише після оцінки впливу на зовнішнє природне середовище відповідно до рекомендацій Європейського Союзу відносно оцінки впливу на середовище та стратегії екологічного розуміння і згідно законодавства України у галузі довкілля.

Сподіваними наслідками реформування можна розглядати:

Втілення системи зрошення допоможе зростанню продуктивності сільськогосподарських угідь та забезпечить сталість виробництва в умовах складних кліматичних ситуацій. Такий проєкт допоможе мінімізувати ризику, обумовлені посухами, і покращить забезпеченість населення продовольством. Відновлення та тривалий розвиток напрямку зрошення також підтримає здібність населення адаптуватися до негативних ефектів зміни клімату, отже, ця реформа також притаманна принципу "не завдання суттєвої шкоди", наскільки це ймовірно в стані війни чи післявоєнного відновлення та відбудови.

Потрібно відмітити, що наприкінці серпня 2023 року у м. Стокгольм (Швеція) пройшла конференція «Всесвітній тиждень води 2023», у рамках конференції відбулася панельна дискусія на тему: «Вплив війни та клімату на водну безпеку в Україні». Увагу учасників було сфокусовано на впливі російського вторгнення в Україну на водну

безпеку в іригаційному секторі, збитки, втрати і потреби іригаційної галузі, що виникли внаслідок війни [10]. Таким чином, цей напрямок є доволі актуальним для впровадження.

Шостим наміром програми виступає розмінування територій та акваторій.

На період до 2033 року будуть прийняті відповідні законодавчі акти в тому числі Національна стратегія протимінної діяльності, яка буде включати такі основні елементи:

- керівництво у галузі протимінної роботи;
- допомога суб'єктам протимінної діяльності в провадженні ефективних засобів у їх роботі;
- попередження нещасним подіям;
- комплексна підтримка постраждалих;
- інноваційна діяльність у сфері розмінування;
- гендерний паритет і залученість;
- запровадження приватного ринку;
- дійова та прозора донорська підтримка;
- втілення заходів пріоритизації задач у галузі протимінної діяльності.

Отже процес розмінування підтримує досягнення екологічних цілей, оскільки воно сприяє запобіганню забрудненню земель, лісів та водойм, що спричинені війною, і сприяє захисту біорізноманіття та в цілому дикої природи. Крім того, розмінування сприяє очищенню водних, лісових та морських ресурсів, та-

ким чином, відповідаючи принципу "не завдання суттєвої шкоди".

На сьогодні правові та організаційні засади здійснення протимінної діяльності в Україні та особливості державного регулювання у відповідній сфері реалізуються згідно до Закону України «Про протимінну діяльність в Україні» [11].

Запропонована підтримка цього процесу буде мати не лише безпекові але і екологічні переваги.

Висновки. Концепція нормативного впорядкування та регулювання аграрних відносин повинна враховувати, що їх учасники наділені обізнаністю та незалежною волею, а саме сільськогосподарське виробництво повинно регулюватися не тільки економічними чинниками але в більшості екологічними та соціальними перевагами.

Класична наука передбачає, що всі учасники продовольчого сектору діють найбільш слушно, ставлячи за ціль отримання найбільшого доходу, дослідження аграрних відносин та спроби прогнозувати поведінку суб'єктів ринкових відносин та стан сектору проводився саме на цій гіпотезі.

Співставлення зазначених показників свідчить про доцільність прийняття правових норм викладених у регламенті програми для України «Ukraine Facility» який визначає відбудову агросектору нашої країни протягом 2024-2027 років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.Регламент програми для України «Ukraine Facility» на період 2024-2027 років. Прийнято Європейським парламентом 17 жовтня 2024 року. URL:<https://www.kmu.gov.ua/news/ yevroparlament-pidtrymav- stvorennia-prohramy-ukraine-facility-na-50-mlrd-ievro-protiahom-2024-2027-rokiv>.
- 2.Розпорядження КМУ від 18 березня 2024 р. № 244-р «Про затвердження плану реформ «Ukraine Facility». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/ pro-skhvalennia-planu-t180324>.
- 3.Павло Несенко: «Методичні підходи до оцінки ефективності державного регулювання аграрного сектору». *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 4. С. 288-296 URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2022/09/2022-308-44.pdf>.
- 4.Tretiak A., Kovalyshyn O., Tretiak N. Assessment of the effectiveness of land use according to public land interests as a component of rural development. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*. 2019. Vol. 19. Issue 4. P. 345–350. URL: http://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.19_4/Art48.pdf.
- 5.Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2030 року. Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки" НААНУ. Київ 2020 рік. URL: https://issuu.com/nnc_iae/docs/2020_14_str_nap_sta_roz
- 6.Інформаційний лист Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, від 26 липня 2022 року. URL: (<https://www.kmu.gov.ua /news/z-25072022- vprovadzhenno avtomatychn eormuvannia - vytyahu-pro-normatyvnu-hroshovu-otsinku-zemelnikh-dilianok-sh-pryznachennia-derzhheokadastr>).
- 7.Kostyashkin, I.O., Chudyk-Bilousova, N.I., Taranenko, L.S., Andrushko, A.V., Loginova, N.M. Land ownership in ukraine: Reform issues. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, [On-line], 11.4 (2020): 1175-1183. URL:<https://journals.aserspublishing.eu/jarle/article/view/5311>.
- 8.Fedchyshyn D., Ignatenko I. About restrictions of land rights in Ukraine. *Journal of Geography, Politics and Society* 2019, 9(1), 23–27 URL: <https://dSPACE.nlu.edu.ua/handle/123456789/16772>.
- 9.Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування Державного аграрного реєстру та удосконалення державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції» № 985-IX від 05.11.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/985-20#Text>

10. Інформаційний лист, Державного агентства України з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм від 21.09.2023. URL:https://darg.gov.ua/index.php?lang_id=1&content_id=12946&lp=75

11. Закону України «Про протимінну діяльність в Україні» № 2642-VIII, в редакції від 01.01.2024 URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19#Text>

Стаття надійшла до редакції 07.02.2024

Стаття рекомендована до друку 18.03.2024

K. P. PEYCHEV

PhD (Law), Associate Professor of Civil Law
disciplines of the Faculty of Law

E-mail: peychev.lawyer@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7200-3564>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Харків, 61022, майдан Свободи, 4

AGRICULTURAL SECTOR DEVELOPMENT WITHIN THE «UKRAINE FACILITY» PROGRAM

ANNOTATION. *Introduction.* The agricultural sector has significant potential in Ukraine and can stimulate economic growth. In this direction, the key factors are further integration into the European Union.

In order to implement the specified priorities at the legislative level, the program for Ukraine "Ukraine Facility" was developed. The effectiveness of regulatory regulation of the agrarian sector should be carried out based on the study of the interaction of economic, legal and social interests and has significant scientific relevance. Systematization, structuring and generalization of the main legal provisions in the direction of reforming the agro-food sector of Ukraine within the framework of the regulations of the "Ukraine Facility" program. The research is conducted for the purpose of collecting, updating, systematizing, analyzing facts, synthesizing new knowledge and generalizations that describe legal phenomena and allow to build cause-and-effect relationships between phenomena and subsequently predict their course.

Summary of the main results of the study. For the analysis, the legal norms outlined in the regulations of the program for Ukraine "Ukraine Facility" are applied, which provides for the reconstruction of the agricultural sector of our country during 2024-2027.

The legislative prescriptions of the existing legal regulation of the following sectors of the agricultural market are analyzed: institutional foundations of agricultural production and sustainable development of rural areas; ensuring the operation of the agricultural land market; administrative and institutional capacity to manage investment plans for agricultural production; prospects of the electronic register of agricultural producers; irrigation sector.

Conclusions. The concept of regulatory ordering and regulation of agrarian relations should take into account that their participants are endowed with awareness and independent will, namely, agricultural production should be regulated not only by economic factors, but mostly by environmental and social advantages. Classical science assumes that all participants in the food sector act in the most appropriate way, aiming to obtain the greatest income, researching agrarian relations and trying to predict the behavior of subjects of market relations, and the state of the sector was conducted precisely on this hypothesis. Comparison of the indicated indicators testify to the feasibility of adopting the legal norms set forth in the regulations of the program for Ukraine "Ukraine Facility", which provides for the reconstruction of the agricultural sector of our country during the years 2024-2027.

KEY WORDS: *food security, agricultural market, agricultural land market, institutional foundations of agricultural production, sustainable development of rural areas, register of agricultural producers, irrigation sector.*

REFERENCES

1. Regulations of the program for Ukraine "Ukraine Facility" for the period 2024-2027. Adopted by the European Parliament on October 17, 2024. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/yevroparlament-pidtrymav-stvorenia-prohramy-ukraine-facility-na-50-mlrd-ievro-protiahom-2024-2027-rokiv>. (in Ukrainian).

2. Decree of the CMU dated March 18, 2024 No. 244-r "On approval of the Ukraine Facility reform plan". URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-planu-t180324>. (in Ukrainian).

3. Pavlo Nesenko: "Methodical approaches to assessing the effectiveness of state regulation of the agricultural sector." Bulletin of Khmelnytskyi National University 2022, No. 4, pp. 288-296 URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2022/09/2022-308-44.pdf>. (in Ukrainian).

4. Tretiak A., Kovalyshyn O., Tretiak N. Assessment of the effectiveness of land use according to public land interests as a component of rural development. Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development. 2019. Vol. 19. Issue 4. P. 345-350. URL: http://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.19_4/Art48.pdf.

5.Strategic directions of sustainable development of rural areas for the period up to 2030. National Scientific Center "Institute of Agrarian Economics" of the National Academy of Sciences. Kyiv 2020. URL: https://issuu.com/nnc_iae/docs/2020_14_str_nap_sta_roz (in Ukrainian).

6.Information letter of the State Service of Ukraine on geodesy, cartography and cadastre, dated July 26, 2022. URL: (<https://www.kmu.gov.ua/news/z-25072022-vprovadzhenovpovadzhenoavtomatychnormuvannia-vytiahu-pro-normatyvnu-hroshovu-otsinku-zemelnykh-dilianok-sh-pryznachennia-derzhheokadastr>). (in Ukrainian).

7. Kostyashkin, I.O., Chudyk-Bilousova, N.I., Taranenko, L.S., Andrushko, A.V., Loginova, N.M. Land ownership in Ukraine: Reform issues. Journal of Advanced Research in Law and Economics, [On-line], 11.4 (2020): 1175-1183. URL: <https://journals.aserspublishing.eu/jarle/article/view/5311>.

8.Dmytro Fedchyshyn, Iryna Ignatenko. About restrictions of land rights in Ukraine. Journal of Geography, Politics and Society 2019, 9(1), 23–27 URL: <https://dSPACE.nlu.edu.ua/handle/123456789/16772>.

9. Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Functioning of the State Agrarian Register and Improvement of State Support to Agricultural Producers" No. 985-IX dated November 5, 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/985-20#Text> (in Ukrainian).

10. Information letter of the State Agency of Ukraine for the Development of Land Reclamation, Fisheries and Food Programs dated September 21, 2023. URL: https://darg.gov.ua/index.php?lang_id=1&content_id=12946&lp=75

11. Law of Ukraine "On Mine Action in Ukraine" No. 2642-VIII, as amended from 01.01.2024 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19#Text> (in Ukrainian).

The article was received by the editors 07.02.2024

The article is recommended for printing 18.03.2024

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-17>

УДК 34.342.5

В. В. ГОРУЛЬКО

аспірант юридичного факультету

E-mail: vl.gorulko@karazin.ua

ORCID:<https://orcid.org/0000-0001-5921-6066>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

м. Харків, 61022, майдан Свободи 4

ЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КІБЕРБЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* У переважній більшості країн спостерігається постійна тенденція до значного збільшення кількості та розширення спектру кібератак з метою порушення конфіденційності, цілісності та доступності державних інформаційних ресурсів, зокрема тих, що поширюються в мережі Інтернет та об'єкти критичної інформаційної інфраструктури.

Короткий зміст основних результатів. Широкомасштабне розгортання гібридної війни проти нашої держави серйозно впливає на всі аспекти суспільного життя. Значною мірою стратегічний успіх протидії викликам гібридної війни залежить від ефективності та якості правового реагування. Забезпечення належного рівня кібербезпеки важко уявити без чітко спланованих спільних дій та заходів, розроблених відповідальними суб'єктами, які мають бути синхронізовані та реалізовуватися згідно з єдиним стратегічним планом та вектором розвитку національної системи кібербезпеки декларативного характеру. Саме тому кібербезпека у більшості країн світу визнається важливою складовою національної безпеки, забезпечення якої неможливе без формування та функціонування національної системи у сфері кібербезпеки, яка базується на таких принципах, як повага до принципів і норм міжнародного права, захист основоположних цінностей, визначених чинним законодавством, захист національних інтересів у кіберпросторі. Наголошується, що національна безпека держави значною мірою залежить від стану кібербезпеки. Доведено, що гібридна війна значно посилює вплив кіберзагроз на українське суспільство та актуалізує небезпеку цілеспрямованих кібератак як інструменту агресії проти нашої держави в контексті глобальних тенденцій щодо загроз у кіберпросторі.

Висновки. У процесі проведення дослідження нами сформульовано висновки, в яких особливу увагу приділено особливостям сучасного стану функціонування законодавства з кібербезпеки та розглянуто перспективні напрями його вдосконалення у майбутньому, що, у свою чергу, стане основою для удосконалення адміністративно-правового регулювання кібербезпеки в Україні.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: національна безпека, інформаційна безпека, кібербезпека, кіберпростір, воєнний стан, правове регулювання.

Як цитувати: Горулько В. В. Значення правового регулювання у забезпеченні кібербезпеки в умовах війни: досвід для України. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право». 2024. Вип. 37. С. 150-155. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-17>

In cites: Horulko V.V. (2024). The significance of legal regulation in ensuring cyber security in the conditions of war: experience for Ukraine. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (37), P. 150-155. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-17> (in Ukrainian)

Вступ. Актуальність теми визначається масштабами інформаційної війни, яку Росія веде проти України, та зростанням ролі захисту кіберпростору України у військовій сфері. Сьогодні, особливо у відношенні військових дій, можна вважати, що «кіберпростір є новою площиною створення та розповсюдження різноманітної інформації, який став новою рушійною силою економічного зростання, новою платформою соціального управління,

новою формою міжнародного співробітництва та, крім того, абсолютно новою сферою державного суверенітету. Проте кіберпростір не лише забезпечує нас ресурсами та можливостями, але й містить загрози.

Посилення цифровізації та зв'язку збільшує ризики кібербезпеки, роблячи суспільство в цілому більш вразливим до кіберзагроз, посилюючи небезпеки, з якими стикаються люди, особливо під час дії воєнного стану.

Огляд праць з даної проблематики. Організаційно-правові проблеми забезпечення кібербезпеки в Україні у своїх наукових працях досліджували С. Гуржій, В. Петров, А. Тарасюк, Н. Ткачук та ін. Проте на сьогодні бракує суттєвих досліджень щодо забезпечення кібербезпеки в умовах воєнного стану, що свідчить про актуальність обраної теми.

Мета статті полягає у з'ясуванні правового регулювання у забезпеченні кібербезпеки в умовах війни для України.

Основні результати дослідження. Розвиток ІТ-законодавства в Україні, що регулює всі відносини всередині і навколо сектора високих технологій, ще не досягнув високої ефективності його функціонування в такому масштабі, як у розвинених західних країнах і деяких країнах Азії. Якщо правове регулювання високотехнологічного сектору в розвинених країнах дозволяє як громадянам, так і державі отримувати значні прибутки та переваги, то в Україні все ще спостерігається слабе правове регулювання цих процесів. Сучасна система забезпечення інформаційної безпеки та кібербезпеки в Україні має бути єдиною та ефективною системою, що складається з обов'язкових компонентів, таких як: правовий, освітній та технічний [1, с. 34].

Війна в Україні стала сигналом глобального розвитку кіберзахисту та необхідності зміцнення кібербезпеки у світі. Війна ведеться і на полі бою, і в кіберпросторі. Фактично зараз відбувається перша у світі цифрова війна, на хід якої безпосередньо впливають високі технології. У 2022 році РФ втричі збільшила кількість кібератак проти України. В основному вони спрямовані на цивільну інфраструктуру, зокрема енергетику та логістику, а також державні реєстри.

Сьогодні ризик кібератак як на українські системи, так і на системи європейських партнерів залишається досить високим. Кібербезпека в даний час є ключовим і стратегічним питанням в економічному, політичному, соціальному та військовому аспектах.

Зауважимо, що ця сфера є публічною, тому темою нашої уваги буде адміністративне регулювання кіберпростору в контексті ведення військових дій.

Враховуючи законодавчі визначення цього поняття, Є.А. Рижкова формулює власне трактування адміністративно-правового регулювання кібербезпеки. За її твердженням, це стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави, за якого унеможливується заподіяння шкоди шляхом нега-

тивного інформаційного впливу шляхом несанкціонованого створення, використання інформації з певною метою; неповна, несвоєчасна, недостовірна та необ'єктивна інформація; негативний вплив кібертехнологій; несанкціоноване порушення режимів доступу до інформації з подальшим її розповсюдженням та використанням [2, с. 5].

А. Тарасюк наголошує, що адміністративно-правове регулювання кібербезпеки гарантує інформаційну безпеку, що слід трактувати як правове поняття. Мається на увазі стан захищеності національних інтересів у кіберпросторі, який визначається сукупністю збалансованих інтересів особи, суспільства та держави [3, с. 171].

В Україні формується власна модель зміцнення стану кібербезпеки в умовах війни, що вимагає, насамперед, прискорення розробки та затвердження відповідних нормативних актів, що відповідають сучасним умовам.

Відповідно до Закону України «Про основні засади кібербезпеки України» кібербезпека – це захист життєво важливих інтересів особистості і громадянина, суспільства і держави при використанні кіберпростору, який забезпечує сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікаційного середовища, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізацію реальних та потенційних загроз до національної безпеки України в кіберпросторі [4].

Суттєвим кроком у розвитку кіберправа є прийняття 12 січня 2023 року Верховною Радою України у першому читанні законопроекту щодо невідкладних заходів посилення спроможностей із кіберзахисту державних інформаційних ресурсів та об'єктів критичної інформаційної інфраструктури, яким пропонується внести зміни до ряду законів України, що спрямовані на нормативне забезпечення захищеності від кібератак державних інформаційних ресурсів та об'єктів критичної інформаційної інфраструктури, на створення належної правової основи для здійснення заходів з попередження, виявлення та припинення актів агресії у кіберпросторі в умовах війни російської федерації проти України, а також на загальне удосконалення нормативно-правової бази у сфері кібербезпеки та захисту інформації задля посилення спроможностей національної системи кібербезпеки для протидії кіберзагрозам.

На початку квітня 2023 року Кабінет Міністрів України видав постанову, яка визнає процедуру реагування на кіберінциденти

та кібератаки. Нова постанова Уряду України дозволить вчасно реагувати та планувати заходи з кіберзахисту. Мова йде про Постанову Кабінету Міністрів України від 04.04.23 р. № 299 «Деякі питання реагування суб'єктами забезпечення кібербезпеки на різні види подій у кіберпросторі» [5]. Цією постановою затверджено Порядок реагування суб'єктами забезпечення кібербезпеки на різні види подій у кіберпросторі. Нормативно встановлено, що реагування на кіберінциденти/кібератаки здійснюється суб'єктами забезпечення кібербезпеки шляхом вжиття заходів до кіберзахисту, спрямованих на швидке виявлення та захист від кіберінцидентів/кібератак, належне інформування про них, запобігання негативним наслідкам, їх мінімізації та усунення, виправлення вразливостей, а також відновлення сталості і надійності функціонування інформаційних, електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, технологічних систем та інших об'єктів кіберзахисту.

Алгоритм реагування суб'єктами забезпечення кібербезпеки на кіберінциденти/кібератаки розпочинається з етапу підготовки, під час якого здійснюються заходи з дослідження сучасних видів кіберінцидентів/кібератак, розроблення методів і механізмів запобігання та протидії можливим кіберінцидентам/кібератакам. На етапі виявлення та аналізу суб'єкту забезпечення кібербезпеки здійснюють виявлення кіберінциденту/кібератаки та визначають їх критичність для забезпечення пропорційності та/або співрозмірності подальших заходів з кіберзахисту реальним та потенційним ризикам.

Окрім зазначеної постанови у 2022 році була ухвалена низка важливих законів та підзаконних актів, зокрема законодавчі зміни стосуються активної протидії агресії у кіберпросторі [6], Хмарних послуг та розміщення у «хмарах» державних інформаційних ресурсів [7], посилення захисту критичної інфраструктури України [8], регламентований механізм забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану [9] тощо.

До того ж в Україні діє Стратегія забезпечення кібербезпеки, яка набула чинності рішенням РНБО України від 14 травня 2021 року [10]. Стратегія кібербезпеки України розрахована до 2025 року як основоположний документ загальнодержавного значення, що регулює вектор подальших кроків розвитку

національної системи кібербезпеки нашої держави, системні заходи щодо надійного захисту національного сегменту простору кібербезпеки, зовнішньополітичну діяльність у сфері посилення кібербезпеки тощо. Загалом Стратегія кібербезпеки України складається з дев'яти взаємопов'язаних розділів і детально визначає пріоритети, цілі та завдання забезпечення кібербезпеки України з метою створення передумов для побудови безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства і держави.

Стратегія кібербезпеки України враховує попередній досвід і проблеми, поточний і майбутній стан середовища кібербезпеки на національному та міжнародному рівнях, а також положення Стратегії кібербезпеки ЄС на цифрове десятиліття, стратегії безпеки окремих держав-членів ЄС і країн-членів НАТО. Стратегія кібербезпеки України визначає пріоритети національних інтересів у сфері кібербезпеки, існуючі та потенційно можливі кіберзагрози, цілі та завдання щодо забезпечення кібербезпеки України з метою створення умов для безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтереси особи, суспільства і держави. Цією Стратегією визначено, що забезпечення кібербезпеки є одним із пріоритетів системи національної безпеки України. Реалізація зазначеного пріоритету здійснюватиметься шляхом зміцнення спроможностей національної системи кібербезпеки щодо протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі.

У положеннях Стратегії наголошується, що саме кіберпростір разом з іншими фізичними просторами визнано одним з можливих театрів воєнних дій. Окреслено тенденцію зі створення власних кібервійськ, до завдань яких належить не лише забезпечення захисту критичної інформаційної інфраструктури від кібератак, а й проведення превентивних наступальних операцій у кіберпросторі. Враховуючи масштаби військової агресії проти України, вважаємо, що деякі положення зазначеної Стратегії потребують уточнення, оскільки не в повній мірі відображають поточну реальну ситуацію у сфері кібербезпеки.

Зокрема, важливим завданням держави в умовах воєнного стану залишається створення та оптимізація ефективної національної системи кібербезпеки з урахуванням тенденцій динаміки змін безпекового середовища та кращих практик у сфері кібербезпеки. провідних країн світу; набуття суб'єктами

кібербезпеки необхідних можливостей для виконання поставлених оперативних завдань у кібердоміні; створення передумов для опанування сучасних форм та способів підготовки та проведення заходів забезпечення кібербезпеки; нарощування потужностей щодо підготовки та ведення кібербезпеки (у т. ч. кіберзахисту, кібероборони) відповідно до зростання рівня кіберзагроз; вчасне реагування на поточні загрози кібербезпеки шляхом запобігання, завчасного виявлення, випереджувального реагування на них, усунення (мінімізації, ліквідації наслідків) їх впливу; створення ефективних систем управління для забезпечення кібербезпеки; налагодження ефективної співпраці у межах повноважень із суб'єктами забезпечення національної безпеки держави, а також з НАТО, ЄС, державами-партнерами в частині спільного виконання завдань кібербезпеки.

Висновки. Отже, під час війни проблема забезпечення інформаційної безпеки стає питанням національної безпеки, як кожного громадянина, так і суспільства в цілому, що робить її стратегічною проблемою держави, яка потребує комплексної підтримки кібербезпеки та інформаційного суверенітету, налагодити стратегічну комунікацію суб'єктів національної системи кібербезпеки, підвищити можливості протидії кіберзагрозам, сформува-

ти відповідну інфраструктуру інформаційного простору України.

Законодавець зобов'язаний здійснювати політику передбачення та негайного реагування на динамічні зміни, що відбуваються в кіберпросторі, розробляти та впроваджувати ефективні засоби та інструменти можливої відповіді на агресію в кіберпросторі, які можуть бути використані як засіб стримування конфліктів військового характеру та загроз в кіберпросторі. В умовах глобалізації кіберзагроз доцільно уніфікувати підходи до адміністративно-правового регулювання у сфері кібербезпеки та стандартизувати заходи безпеки для ефективної взаємодії та координації зусиль на національному та міжнародному рівнях.

Прагнення України до євроінтеграції вимагає вдосконалення національного законодавства у сфері кібербезпеки з урахуванням умов Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та ЄС та його державами-членами, з іншого. Слід зазначити, що проблему ефективної кібербезпеки можна буде вирішити лише скоординованими діями на національному, регіональному та міжнародному рівнях, тому, на нашу думку, беззаперечним фактом є те, що чинне законодавство має відповідати вимогам сучасного рівня розвитку технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Казанчук І. та Яценко В. Особливості правового регулювання діяльності Національної поліції України у сфері забезпечення інформаційної безпеки в Україні. Закон і безпека. 2020. № 79 (4). С. 32–38
2. Рижкова Є. Актуальні проблеми правового регулювання цифрової революції. Юридичні дослідження. 2021. № 8. С. 1–10
3. Тарасюк А. Актуальні проблеми забезпечення кібербезпеки на глобальному та національному рівнях. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 1, С. 167–172
4. Закон України «Про основні засади кібербезпеки України» від 5 жовтня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19>
5. Деякі питання реагування суб'єктами забезпечення кібербезпеки на різні види подій у кіберпросторі: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.04.23 р. № 299. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299-2023-p#Text>
6. Про внесення змін до Закону України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України» щодо забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері активної протидії агресії у кіберпросторі: Закон України від 28.07.22 р. № 2470. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2470-20#Text>
7. Про хмарні послуги: Закон України від 17.02.22 р. № 2075. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2075-20#Text>
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо повноважень уповноваженого органу у сфері захисту критичної інфраструктури України: Закон України від 18.10.22 р. № 2684. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2684-20#Text>
9. Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.22 р. № 263. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-zabezpechennya-funkcionuvannya-informacijno-komunikacijnih-sistem-elektronnih-komunikacijnih-sistem-publicnih-elektronnih-reyestriv-v-umovah-voyennogo-stanu-263>

10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 р. «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України від 26.08.21 р. № 447/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013>

Стаття надійшла до редакції 22.01.2024

Стаття рекомендована до друку 27.03.2024

V. V. HORULKO

PhD student, Faculty of Law

E-mail: vl.gorulko@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5921-6066>

V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

THE SIGNIFICANCE OF LEGAL REGULATION IN ENSURING CYBER SECURITY IN THE CONDITIONS OF WAR: EXPERIENCE FOR UKRAINE

ANNOTATION. *Introduction.* In the vast majority of countries, there is a constant trend towards a significant increase in the number and expansion of the spectrum of cyber-attacks with the aim of violating the confidentiality, integrity and availability of state information resources, in particular those distributed on the Internet and objects of critical information infrastructure.

Summary of main results. The large-scale deployment of a hybrid war against our state seriously affects all aspects of social life. To a large extent, the strategic success of countering the challenges of hybrid warfare depends on the effective and quality of the legal response. Ensuring an adequate level of cyber security is difficult to imagine without clearly planned joint actions and measures developed by responsible entities, which must be synchronized and implemented according to a single strategic plan and development vector of the national cyber security system of a declarative nature. That is why cyber security in most countries of the world is recognized as an important component of national security, the provision of which is impossible without the formation and functioning of a national system in the field of cyber security, which is based on such principles as respect for the principles and norms of international law, protection of fundamental values defined by current legislation, protection national interests in cyberspace. It is emphasized that the state's national security largely depends on the state of cyber security. It has been proven that hybrid war significantly increases the impact of cyber threats on Ukrainian society and actualizes the danger of targeted cyber attacks as a tool of aggression against our state in the context of global trends regarding threats in cyberspace.

Conclusions. In the process of conducting the research, we formulated conclusions in which special attention was paid to the peculiarities of the current state of functioning of the legislation on cyber security and considered promising directions for its improvement in the future, which, in turn, will become the basis for improving the administrative and legal regulation of cyber security in Ukraine.

KEY WORDS: *national security, information security, cyber security, cyberspace, martial law, legal regulation.*

REFERENCES:

- 1.Kazanchuk I., Yatsenko V. Peculiarities of legal regulation of the National Police of Ukraine in the field of ensuring information security in Ukraine. Law and security. 2020. No. 79 (4). P. 32–38 (in Ukrainian).
- 2.E. Ryzhkova. Actual problems of legal regulation of the digital revolution. Legal studies. 2021. No. 8. P. 1–10 (in Ukrainian).
- 3.Tarasyuk A. Actual problems of ensuring cyber security at the global and national levels. Visegrad Journal on Human Rights. 2020. No. 1, pp. 167–172 (in Ukrainian).
- 4.Law of Ukraine "On the Basic Principles of Cyber Security of Ukraine" dated October 5, 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> (in Ukrainian).
- 5.Some issues of response by cyber security entities to various types of events in cyberspace: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 04.04.23 No. 299. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299-2023-п#Text> (in Ukrainian).
- 6.On the introduction of amendments to the Law of Ukraine "On the State Service of Special Communications and Information Protection of Ukraine" to ensure the formation and implementation of state policy in the field of active countermeasures against aggression in cyberspace: Law of Ukraine dated 07/28/22 No. 2470. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2470-20#Text> (in Ukrainian).
- 7.About useless services: Law of Ukraine dated 02.17.22 No. 2075. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2075-20#Text> (in Ukrainian).
- 8.On amendments to some laws of Ukraine regarding the powers of the authorized body in the field of protection of critical infrastructure of Ukraine: Law of Ukraine dated 18.10.22 No. 2684. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2684-20#Text> (in Ukrainian).
- 9.Some issues of ensuring the functioning of information and communication systems, electronic communication systems, and public electronic registers under martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of

Ukraine dated 03/12/22 No. 263. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-zabezpechennya-funkonuvannya-informacijno-komunikacijnih-sistem-elektronnih-komunikacijnih-sistem-publichnih-elektronnih-reyestriv-v-umovah-voyennogo-stanu-263> (in Ukrainian).

10. On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 14, 2021 "On the Cybersecurity Strategy of Ukraine": Decree of the President of Ukraine dated August 26, 2021 No. 447/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013> (in Ukrainian).

The article was received by the editors 22.01.2024

The article is recommended for printing 27.03.2024

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-18>

УДК 378.124.92

К. О. ЧЕХОЄВ

аспірант економіко-правового факультету

E-mail: chexoevw@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-0429-8754>

Маріупольський державний університет

Київ, 03037, вул. Преображенська, 6

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ ДЕРЖАНИХ СЛУЖБОВЦІВ УКРАЇНИ

АННОТАЦІЯ. У контексті глобалізації та інтенсифікації міжнародного співробітництва, ефективність державного управління значною мірою залежить від рівня підготовки державних службовців. Актуальність теми обумовлена необхідністю адаптації системи підготовки до сучасних вимог та викликів, а також гармонізації вітчизняних стандартів із міжнародними практиками. Мета статті полягає у вивченні та аналізі існуючого механізму правового забезпечення підготовки державних службовців в Україні, ідентифікації основних проблем та викликів, а також розробці рекомендацій щодо їх вирішення. Дослідження базується на аналізі нормативно-правових актів, порівняльному аналізі з міжнародним досвідом, а також використанні статистичних даних.

Основні результати дослідження включають детальний аналіз нормативно-правової бази, що регулює підготовку державних службовців в Україні, виявлення ключових проблемних аспектів та прогалин у чинній системі. Автор надає порівняльний огляд міжнародних практик та рекомендації щодо адаптації успішних моделей для вдосконалення вітчизняної системи підготовки.

У висновках наголошується на необхідності комплексного підходу до реформування системи підготовки державних службовців, включаючи оновлення нормативно-правової бази, впровадження інноваційних методів навчання та підвищення кваліфікації, а також зміцнення співробітництва з міжнародними організаціями та інституціями.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: державна служба, правове забезпечення, підготовка, Україна, міжнародні стандарти, інноваційні методи навчання.

Як цитувати: ЧЕХОЄВ К.О. Правове забезпечення підготовки державних службовців України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право»*. 2024. Вип. 37. С.156-164 <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-18>

In cites: Chexhoiev K. O . (2024). Legal provision of training for civil servants in Ukraine. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (37), P. 156-164 <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-18> (in Ukrainian)

У сучасному світі, де державне управління відіграє ключову роль у стабільності та розвитку країн, підготовка державних службовців набуває особливої актуальності. Професійність, компетентність та відданість справі державних службовців безпосередньо впливають на ефективність виконання ними покладених на них обов'язків, а отже, на загальний стан суспільного життя країни. В умовах глобалізації та динамічних змін у міжнародному правовому полі, Україна стикається з необхідністю адаптації своєї системи підготовки державних службовців до сучасних стандартів та вимог.

Актуальність даної теми обумовлена зростанням ролі державного управління в контексті європейської інтеграції та необхідністю забезпечення високого рівня професіоналізму державних службовців для ефективного впро-

вадження реформ, спрямованих на підвищення добробуту населення та зміцнення демократичних інститутів. Особлива увага приділяється правовому забезпеченню цього процесу, адже саме воно лягає в основу формування та розвитку системи підготовки кадрів. Мета статті полягає у всебічному аналізі існуючого механізму правового забезпечення підготовки державних службовців в Україні, ідентифікації основних проблемних аспектів цього процесу та розробці конкретних рекомендацій щодо їх вирішення.

Завдання дослідження включають:

1. визначення ключових понять та теоретичних засад правового забезпечення підготовки державних службовців;
2. аналіз нормативно-правової бази, що регулює підготовку державних службовців в Україні;

3. оцінка ефективності існуючої системи підготовки з урахуванням міжнародного досвіду та визначення напрямів її вдосконалення;

4. розробка рекомендацій щодо оптимізації правового забезпечення процесу підготовки державних службовців

Огляд праць з даної проблематики свідчить, що тема підготовки державних службовців залишається актуальною та обговорюваною в академічних колах. Дослідження охоплюють широкий спектр питань, від теоретичних аспектів правового регулювання та закінчуючи аналізом конкретних програм та методик навчання. Проте, наразі існує відчутна потреба у систематизації наявних знань та практик, а також в адаптації найкращих міжнародних практик до умов України.

За питання навчання та розвитку професійних навичок державних службовців взяли такі науковці, як В. Авер'янов, Д. Бахрах, Ю. Битяк, Л. Біла-Тіунова, С. Ківалов, І. Пахомов, Т. Кагановська, А. Оболонський, І. Задоя [6] та інші видатні діячі.

Численні українські науковці звернули увагу на аспекти формування кваліфікації «служителів держави», використовуючи при цьому зарубіжний досвід. Серед них - Н. Артеменко, В. Гриненко, В. Луговий, С. Майборода, Г. Опанасюк, А. Ліпенцева, Л. Пашко, А. Почтовюк, О. Романовський, О. Слюсаренко, Ж. Таланова, М. Терентьев, А. Чемерис, В. Чмига та багато інших. Водночас, цікавлення цією проблематикою не обмежується межами України; знані зарубіжні вчені, такі як К. А. Бухман, А. Вайгенд, К. Вагеманн, М. Вудкова, Б. Гурне, Р. Джонсон, Ф. Жорис, П. Тайнер, Г. Райт [7, с. 5], також досліджували цю тему, збагачуючи її міжнародними перспективами.

Незважаючи на їх значний внесок, станом на сьогодні в Україні існують ще проблеми для створення цілісної, відкритої, ефективної та професійно орієнтованої системи освіти та підготовки кадрів для державної служби.

На четвертому етапі реформування державної служби в Україні, який охоплює період з 2022 року до наших днів, на відміну від попередніх етапів (1993-2010 рр.; 2010-2015; 2015-2021 рр.), процес вдосконалення держслужби та системи професійного розвитку відбувається на тлі широкомасштабних структурних реформ. Це стосується перегляду систем державного управління та освіти, що вимагає від службовців нового рівня професіоналізму та компетенції.

Удосконалення системи професійного навчання державних службовців відбувається

у зв'язку з формуванням оновленої моделі державної служби в Україні, орієнтованої на європейські стандарти. Актуальність цього процесу полягає в тому, що якість державного управління та ефективність державних служб безпосередньо залежать від професійного рівня та освіти кадрів, які мають бути обізнані з сучасними методами роботи та володіти широким спектром компетенцій, адже мета України – створення ефективної держави, що надає якісні сервіси та цифрові послуги, виходячи з потреб громадян і відповідаючи європейським нормам та здобуткам.

В основу перетворення системи державного адміністрування покладено європейські критерії якості управління, сформульовані програмою SIGMA (Support for Improvement in Governance and Management), яка представила детальний набір принципів у документі «Принципи державного управління». Ці принципи включають об'єктивні міри та стандарти, що відображають міжнародні норми та успішні підходи з країн-членів Європейського Союзу та Організації економічного співробітництва та розвитку (Європейські принципи) [3].

Система навчання, включаючи перепідготовку та спеціалізацію держслужбовців, представляє собою добре структурований комплекс заходів, кожен з яких є важливим елементом у правовій та організаційній структурі держави. Цей комплекс спрямований на формування висококваліфікованого корпусу державних службовців, здатних до ефективної реалізації завдань і функцій правової держави [4, с.177].

Отже, одна з ключових цілей адміністративної реформи в Україні полягає у створенні оновленої інфраструктури для кваліфікаційного зросту, перекваліфікації, та підвищення рівня знань серед державних службовців, яка ґрунтується на принципах, висунутих Європейськими принципами, аналізі стану українського управління, проведеному експертами програми SIGMA у 2018 році, та досвіді, отриманому від попередніх реформ.

Це включає підготовку фахівців, які відкриті до інновацій, відповідальні за свої рішення, обізнані у своїй сфері, та високо цінують історичний шлях своєї країни [5, с.242].

Для розкриття теоретичних аспектів, що стосуються правового забезпечення процесу підготовки державних службовців в Україні необхідно визначити основні поняття,

які дозволяють нам створити міцний фундамент для глибшого розуміння предмета дослідження.

Державна служба є специфічною сферою професійної діяльності, яка передбачає виконання осіб, зайнятих на державній службі, адміністративно-господарських, контрольних, консультативних, розпорядчих та інших функцій в інтересах держави та суспільства, на основі спеціальних повноважень, наданих державою.

Відповідно до статті 48 (абзац 1) Закону України «Про державну службу», зазначено, що для держслужбовців мають бути створені умови, що сприяють зростанню їх професійної майстерності через систематичне професійне навчання [5].

Абзац другий цієї ж статті конкретизує, ким і за чий кошт проводиться це навчання, окреслюючи систему навчання, яка включає етапи підготовки, перепідготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації в області «Публічне управління та адміністрування». Таке навчання доступне у навчальних закладах різних форм власності, у тому числі і за кордоном.

Правове забезпечення передбачає сукупність нормативно-правових актів, що регулюють певну сферу діяльності, в даному випадку - підготовку державних службовців. Це включає в себе закони, підзаконні акти, нормативні документи, які встановлюють правила, стандарти та процедури для системи підготовки. Серед основних принципів навчання держслужбовців можна виокремити: відкритість та рівність можливостей у державній службі, доступність різноманітних форм професійного навчання, націленість на забезпечення державного суверенітету, громадянської злагоди, гуманність, справедливість у навчанні, неперервність освіти, науковий підхід у навчанні, а також виховання професійної етики, культури поведінки, та спроможності втілювати в життя цінності демократичного, правового суспільства [2, с.202].

Підготовка державних службовців охоплює процес навчання та розвитку професійних, соціальних, етичних та інших компетенцій, необхідних для ефективного виконання службових обов'язків та завдань, покладених на державних службовців.

Метою професійного навчання державних службовців є досягнення високої ефективності їх діяльності через набуття та удосконалення професійних знань і навичок, що відповідно підвищує їх професійну кваліфікацію.

Правове регулювання сфери професійного навчання на сьогодні закріплено у ряді нормативних актів, серед яких ключовим є Стратегія реформування державного управління України 2022-2025 роки, прийнята розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 року № 831-р [3, с.36]. Ця стратегія ставить за мету покращення якості адміністративних послуг і зростання конкурентоспроможності держави, акцентуючи на необхідності модернізації держслужби та управління людськими ресурсами. Вона підкреслює важливість побудови державної служби на засадах професіоналізму, етичності, і недопущення політичного впливу, наголошуючи на регулярному навчанні, об'єктивній оцінці службової діяльності та реформі системи професійного розвитку, включно з вивченням іноземних мов.

Вкладення ресурсів у професійне зростання співробітників стало ключовим аспектом розвитку не тільки приватного, але й державного сектора. В рамках оновлення системи державного управління були впроваджені заходи для ефективного планування освітніх програм, в тому числі проведення аналізу освітніх потреб держслужбовців, введення конкурсного механізму між освітніми установами державного і приватного секторів, а також створення Української академії державного управління.

Попри це, фінансування системи підготовки кадрів все ще залишається обмеженим, що веде до затримок у навчанні з актуальних напрямків розвитку і модернізації державного адміністрування.

Удосконалення управлінських процесів в державному секторі України передбачає значне зосередження на якості професійного розвитку як державних службовців, так і функціонерів місцевого самоврядування.

Недоліки в системі розробки та впровадження державного замовлення для освіти та підвищення кваліфікації вказаних категорій працівників створюють перешкоди для прогресу освітніх послуг у домені післядипломної освіти.

Це призводить до невідповідності умов між освітніми закладами різних форм власності в контексті їх участі у підготовці кадрів.

Так, відповідно до Стратегії реформування державного управління України 2022-2025 років визначені механізми, запроваджені для визначення освітніх потреб та ресурсного планування для підвищення кваліфікації, які не встигають за актуальними потребами нав-

чання та не враховують передбачувані напрямки розвитку державного управління.

Це призводить до того, що значна частина кадрів залишається без належного підвищення своїх кваліфікаційних рівнів [3].

Тому, освітній контент, що пропонується державним службовцям та представникам місцевого самоврядування, часто не відповідає сучасним вимогам або потребам сфери.

Розробка та впровадження концепції вищої школи публічного управління, що має стати основою для методичної та методологічної підтримки освітніх процесів управлінських кадрів, є кроком до формування новітньої освітньої парадигми.

Планується розробка ефективних мотиваційних механізмів для заохочення державних службовців та місцевих посадовців до самовдосконалення та неперервної освіти.

Завданням є створення інтегрованої, адаптивної системи професійної освіти, що має гнучку структуру та відповідає потребам сучасного ринку освітніх послуг, включаючи:

– визначення актуальних освітніх потреб;

– розробку та реалізацію державних освітніх замовлень;

– стимулювання підвищення професійних стандартів;

– підтримку та розвиток освітнього ринку в секторі післядипломної освіти;

– здійснення моніторингу якості освітніх програм та оцінки їх ефективності [3].

Ключовим документом, що спрямований на оновлення процесів професійної підготовки в рамках державного апарату, є Концепція оновлення системи освіти для державних службовців, керівників місцевих державних адміністрацій, їхніх перших заступників та заступників, а також для представників місцевого самоврядування і депутатів місцевих рад [13]. Цей документ встановлює стратегічні орієнтири для створення дієвої і сучасної системи навчання, спрямованої на збільшення професійних компетенцій державних службовців, враховуючи їх індивідуальні потреби в професійному зростанні на протязі всього життєвого шляху та підтримуючи принципи якісного управління.

Згідно з Концепцією, система професійної освіти має бути інтегрованою та включати елементи, як-от виявлення освітніх потреб, організація і реалізація державного замовлення, стимулювання до самовдосконалення, розвиток ринку освітніх послуг у сфері

професійного навчання, а також оцінювання якості освітніх програм.

Принципи, на яких базується ця система, охоплюють: індивідуалізацію навчальних потреб, забезпечення доступності освітніх послуг, обов'язковість постійного навчання, прогнозування та інноваційність у підходах до навчання, відкритість і забезпечення необхідного фінансування.

У рамках першого етапу імплементації (2017-2018 роки) було розроблено відповідні регулятивні документи та внесено зміни до законодавства.

Другий етап (2019-2020 роки) передбачав створення повноцінної і ефективної інфраструктури для навчання викладачів і тренерів, а також розробку веб-платформи для підтримки системи професійного розвитку держслужбовців.

Виконання заходів, передбачених Концепцією, здійснюється відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 року № 342-р «Про затвердження плану дій щодо реалізації Концепції реформування системи професійного навчання для державних службовців, керівників місцевих держадміністрацій, їхніх перших заступників і заступників, представників місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад» [10].

В 2019 році Уряд України здійснив значний крок у рамках реформи державного управління, замінивши застаріле Положення про освітній процес для державних службовців і керівників на місцевому рівні, що було прийнято ще у 2010 році, на нове, більш актуальне Положення.

Це нове Положення, затверджене постановою Кабінету Міністрів від 6 лютого 2019 року № 106 [11], кардинально відрізняється від попереднього, пропонуючи оновлений підхід, що відображає сучасні вимоги та потреби в навчанні, а також впроваджує положення статей 48 та 49 Розділу V нового Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII [8].

Згідно з цим Положенням, професійне навчання державних службовців передбачає декілька основних форм освіти, зокрема:

1. освітньо-професійна підготовка — успішне завершення навчальних програм, що слугує основою для отримання ступеню магістра за спеціалізаціями, важливими для виконання службових завдань в державному або місцевому управлінні, наприклад, у галузі «Публічне управління та адміністрування» за спеціальністю 281;

2. підвищення кваліфікації — розширення професійних знань та вдосконалення наявних навичок, що відповідають сучасним вимогам відповідної професійної галузі або сектору знань;

3. стажування — придбання практичного досвіду через безпосередню участь в робочих процесах, що дозволяє краще зрозуміти специфіку професійних обов'язків та вдосконалити професійні уміння;

4. самоосвіта — індивідуальний пошук та засвоєння нових знань і компетенцій, які можуть бути отримані під час самостійної діяльності, включаючи професійну, громадську, або навіть у вільний час [11].

Ці напрямки формують сучасний комплексний підхід до навчання та розвитку професійних здібностей державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, надаючи їм інструменти для ефективної роботи та кар'єрного зростання.

Вказівки щодо формування, оновлення та відстеження прогресу у виконанні персонального плану збагачення професійних навичок державного службовця (плану особистісного професійного зростання) були ратифіковані згідно з Наказом Національного агентства з питань державної служби України від 26 жовтня 2020 року № 201-20. Рекомендації розроблені з метою допомоги державним службовцям та відділам управління персоналом у державних установах у питаннях створення, оцінки та контролю за виконанням особистого плану розвитку професійних вмінь та компетенцій державного службовця (плану професійного зростання) [9].

Для встановлення рівня кваліфікації та професійної майстерності державного службовця необхідно провести його апробацію. У цьому контексті, Кабінет Міністрів України ініціював прийняття Стандартної процедури оцінки ефективності службової діяльності державних службовців, яка була закріплена постановою від 23 серпня 2017 року № 640 [12]. Зазначена процедура передбачає проведення оцінювання на основі визначених ключових індикаторів, враховуючи специфіку виконуваних посадових обов'язків, а також дотримання стандартів етичної поведінки та вимог чинного законодавства. Оцінка здійснюється щороку протягом жовтня-грудня за результатами роботи з початку року або з моменту встановлення завдань і видачі відповідного наказу чи розпорядження про оцінювання. Процес оцінювання включає кілька етапів: від встановлення та ревізії завдань і

ключових показників до проведення оцінювальної співбесіди та визначення кінцевого результату.

Така система оцінки є важливим елементом в контексті розвитку професійного навчання та удосконалення державної служби в Україні, формуючи основу для кадрової політики та забезпечення якості державного управління [1. с. 366].

Опрацювавши вказані нормативно-правові акти підготовка державних службовців в Україні на сучасному етапі характеризується низкою проблем та викликів, які потребують системного вирішення:

1. Недостатня практична спрямованість та створення ефективної та прозорої структури виконавчих органів влади.

Навчальний процес часто залишається теоретичним, не забезпечуючи достатнього рівня практичних навичок та компетенцій, необхідних для ефективного виконання професійних завдань.

У контексті приведення української системи державного управління у відповідність з європейськими стандартами, основною вимогою є створення ефективної та прозорої структури виконавчих органів влади, яка б гарантувала легкий доступ до офіційної інформації та захищала права громадян у взаємодії з державними установами. Основні досягнення та виклики в цій області включають:

— оновлення організаційної структури міністерств через реформи у минулі роки, відповідно до стандартизованих вимог до структури міністерств. Впровадження директоратів сприяло зміцненню здатності міністерств ефективно планувати та реалізовувати реформи. До початку 2021 року було створено понад 90 директоратів. Проте процес формування директоратів та підбору персоналу в 2020 та 2021 роках сповільнився через зупинку конкурсного відбору на державну службу та скорочення фінансування реформ через пандемічні обмеження, спрямовані на боротьбу з COVID-19 [3];

— продовження процесу оптимізації структури центральних органів виконавчої влади згідно з Концепцією, затвердженою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1013. Це передбачає перекладення невластивих функцій від міністерств до існуючих чи новостворених органів виконавчої влади. Однак міністерства все ще виконують великий обсяг робіт з реалізації політики, що ускладнює їх основну діяльність з формування політик;

–низька ефективність планування діяльності центральних органів виконавчої влади залишається актуальною проблемою. Головними факторами, що впливають на цю ситуацію, є застарілі нормативно-правові акти в сфері державного планування та звітності, а також недостатня узгодженість з реформами управління державними фінансами щодо бюджетного планування та звітності.

2.Обмеження доступу до сучасних ресурсів. Брак доступу до міжнародних освітніх ресурсів, включаючи спеціалізовані тренінги та семінари, обмежує можливості для розвитку та вдосконалення кваліфікації. Наприклад, відсутність ліцензій на професійне програмне забезпечення для моделювання та аналізу державного управління, що перешкоджає службовцям навчатися та вдосконалювати свої навички на практиці.

3.Недостатнє фінансування.

Неперервне вкладення ресурсів у розвиток навичок співробітників є ключовою характеристикою кожної організації, що прагне бути на крок попереду. В ході останніх реформ у сфері державного адміністрування були реалізовані ініціативи для організації та проведення освіти серед держслужбовців, включно з аналізом освітніх потреб, створенням умов для конкуренції між освітніми установами державного та приватного секторів, а також заснуванням Української академії державного управління. Проте фінансування системи освіти для державних службовців досі залишається обмеженим, що перешкоджає вчасному оновленню програм навчання з урахуванням нових напрямків розвитку в галузі управління [3].

Зниження бюджетних асигнувань на програми підвищення кваліфікації, що призводить до скасування або скорочення тривалості навчальних курсів, що, у свою чергу, зменшує їх ефективність.

4.Відсутність системи мотивації для подальшого навчання. Наявна система не завжди стимулює державних службовців до постійного професійного розвитку, через що втрачається потенціал до самовдосконалення та інновацій.

5.Наприклад, відсутність чіткої кар'єрної перспективи або стимулів для державних службовців, які активно займаються самоосвітою та підвищують свою кваліфікацію, призводить до того, що багато хто з них не вбачає прямого зв'язку між навчанням та професійним зростанням.

6.Гендерна нерівність

У державному секторі України спостерігається гендерна нерівність. Незважаючи на те, що жінки становлять більшість серед працівників державної служби (75,9% від усіх держслужбовців за даними 2021 року), їхня присутність зменшується на рівнях вищого керівництва. Так, у категорії «А» посад, які вважаються вищими адміністративними позиціями, частка жінок складає всього 12,5% за станом на 2021 рік.

Щодо позицій державних секретарів міністерств, Державного секретаря Кабінету Міністрів України та їх заступників, то тут відсоток жінок досягає 22% (за даними 2021 року) [3].

Незважаючи на вищезазначені виклики, існують значні позитивні аспекти та досягнення в процесі підготовки державних службовців в Україні, а саме:

–реформування системи підготовки (Україна активно працює над реформуванням системи державної служби, в тому числі через впровадження нових освітніх програм, які відповідають сучасним вимогам та стандартам, впровадження нової програми підготовки державних службовців, яка орієнтована на вивчення європейських стандартів управління та права, сприяла підвищенню рівня знань та підготовки українських чиновників до роботи в умовах євроінтеграції.);

–залучення міжнародного досвіду (інтеграція з міжнародними освітніми інституціями та програмами дозволяє обмінюватися досвідом та впроваджувати кращі практики в галузі державного управління, організація спільних навчальних модулів з європейськими університетами та інституціями, що дозволило обмінюватися досвідом та найкращими практиками у сфері державного управління);

–розвиток дистанційного навчання (пандемія COVID-19 сприяла швидкому розвитку та адаптації дистанційних форм навчання, що зробило освітні програми більш доступними для ширшого кола державних службовців; створення онлайн-платформи для дистанційного навчання державних службовців, яка надає доступ до широкого спектру курсів та ресурсів, значно розширюючи можливість для самоосвіти);

–підвищення кваліфікації викладачів (зусилля, спрямовані на підвищення кваліфікації викладацького складу, дозволяють покращити якість освітніх послуг та забезпечити актуальність навчального матеріалу, наприклад програма стажування для викладачів курсів державної служби за кордоном,

що сприяє оновленню їх знань та методик навчання згідно з міжнародними стандартами;

–успішні кейси реалізації проектів (як приклад, реалізація проекту з впровадження інноваційних методик управління в місцевих органах влади, що дозволило значно підвищити ефективність управлінських процесів і покращити якість надання публічних послуг).

Таким чином, аналізуючи сучасний стан підготовки державних службовців в Україні, можна визначити як ключові виклики та проблеми, так і обнадійливі досягнення та позитивні тенденції, які вказують на потенціал для подальшого розвитку та вдосконалення цієї сфери.

Аналіз правового забезпечення підготовки державних службовців в Україні дозволяє зробити важливі висновки щодо сучасного стану та перспектив розвитку системи державної служби в контексті європейських інтеграційних процесів. Правове регулювання підготовки державних службовців, яке базується на Типовому порядку оцінювання результатів службової діяльності, відображає прагнення до створення ефективної, прозорої та компетентної державної служби. Проте, попри значні досягнення, зокрема у створенні інституційних механізмів оцінювання та підготовки, існують виклики, що потребують подальшої уваги.

Зокрема, проблематика гендерних розривів на вищих ешелонах влади, недостатнє інвестування у професійний розвиток та підготовку, а також вплив пандемії COVID-19 на

процеси реформування та фінансування підкреслюють необхідність постійного аналізу та адаптації правового поля.

Успіх реформ у галузі державної служби значною мірою залежить від гнучкості, інноваційності правового регулювання, а також від готовності та здатності державних службовців до неперервного професійного зростання. Важливим аспектом є також забезпечення рівних можливостей для участі жінок на різних рівнях державного управління.

В контексті європейської інтеграції, оптимізація правового забезпечення підготовки державних службовців повинна враховувати не тільки внутрішні потреби, але й міжнародні стандарти та практики. Це передбачає розробку та впровадження нових нормативно-правових актів, що сприятимуть підвищенню професійного рівня державних службовців, а також забезпеченню ефективної взаємодії з громадянським суспільством та захисту прав і свобод громадян.

Таким чином, подальше розвиток системи правового забезпечення підготовки державних службовців в Україні вимагає комплексного підходу, зосередження на інноваційних методах навчання, забезпечення рівного доступу до освітніх ресурсів, а також врахування гендерних аспектів у професійному розвитку. Тільки так можна досягти сталого прогресу у вдосконаленні державного управління та втіленні принципів належного врядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.Авер'янов В. Б. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. 668 с.
- 2.Битяк Ю. П. Державна служба в Україні: проблеми становлення, розвитку та функціонування: дис. на здобуття наук. ступеня -ра юрид. наук: 12.00.07 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2006. 421 с.
- 3.Деякі питання реформування державного управління України Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія, План від 21.07.2021 № 831-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#n9> (дата звернення: 01.04.2024).
- 4.Кагановська Т. Є. Кадрове забезпечення державного управління в Україні: монографія. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2010. 330 с.
- 5.Ківалов С. В., Біла-Тіунова Л. Р. Публічна служба в Україні: підручник. Одеса: Фенікс, 2009. 688 с.
- 6.Перов А. Правові засади професійного навчання державних службовців України URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/nov/19973/pierov.pdf> (дата звернення: 01.04.2024).
- 7.Погановський А.О. Підготовка державних службовців на основі європейського досвіду (аспект імплементації). Миколаїв: Чорноморський національний університет імені Петра Могили Інститут державного управління, 2019. 92 с. URL: <http://surl.li/cqcm> (дата звернення: 01.04.2024).
- 8.Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 01.04.2024).
- 9.Про затвердження Методичних рекомендацій щодо складання, перегляду та моніторингу виконання індивідуальної програми підвищення рівня професійної компетентності [...]: Наказ від 26.10.2020 № 201-20 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0201859-20#Text> (дата звернення: 01.04.2024).
- 10.Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформування системи професійного навчання державних службовців, голів місцевих держадміністрацій, їх [...]: Розпорядження Кабінету Міністрів

України від 10.05.2018 № 342-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/342-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.04.2024).

11. Про затвердження Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, [...]: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.02.2019 № 106 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2019-%D0%BF#n14> (дата звернення: 01.04.2024).

12. Про затвердження Порядку проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.08.2017 № 640 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/640-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2024).

13. Про схвалення Концепції реформування системи професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників [...]: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.12.2017 № 974-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.04.2024).

Стаття надійшла до редакції 22.02.2024

Стаття рекомендована до друку 24.03.2024

K. O. CHEKHOIEV

PhD student, Faculty of Economics and Law

E-mail: chexoevw@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-0429-8754>

Mariupol State University

Kyiv, 03037, Preobrazhenska street, 6

LEGAL PROVISION OF TRAINING FOR CIVIL SERVANTS IN UKRAINE

ANNOTATION. In the context of globalization and intensified international cooperation, the efficiency of public administration significantly depends on the level of training of civil servants. The relevance of the topic is determined by the need to adapt the training system to modern requirements and challenges, as well as to harmonize domestic standards with international practices. The aim of the article is to study and analyze the existing mechanism of legal support for the training of civil servants in Ukraine, identify the main problems and challenges, and develop recommendations for their resolution. The research is based on the analysis of normative legal acts, comparative analysis with international experience, and the use of statistical data.

The main results of the research include a detailed analysis of the normative legal base regulating the training of civil servants in Ukraine, identification of key problem aspects and gaps in the current system. The author provides a comparative review of international practices and recommendations for adapting successful models to improve the domestic training system.

The conclusions emphasize the need for a comprehensive approach to reforming the training system for civil servants, including the update of the normative legal base, the introduction of innovative training methods and professional development, as well as strengthening cooperation with international organizations and institutions.

KEYWORDS: *civil service, legal support, training, Ukraine, international standards, innovative training methods.*

REFERENCES

1. Averianov, V.B. Executive Power and Administrative Law / ed. by V.B. Averianov. Kyiv: In Yure Publishing House, 2002. 668 p. (in Ukrainian)
2. Bityak, Yu.P. Civil Service in Ukraine: Problems of Formation, Development, and Functioning: dissertation for the degree of Candidate of Legal Sciences: 12.00.07 / National Academy of Legal Sciences of Ukraine named after Yaroslav the Wise. Kharkiv, 2006. 421 p. (in Ukrainian).
3. Some Issues of Reforming Public Administration in Ukraine Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine; Strategy, Plan from 21.07.2021 № 831-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#n9> (accessed: 01.04.2024). (in Ukrainian).
4. Kaganovska, T.Ye. Personnel Provision of Public Administration in Ukraine: monograph. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University, 2010. 330 p. (in Ukrainian).
5. Kivalov, S.V., Bila-Tiunova, L.R. Public Service in Ukraine: textbook. Odessa: Phoenix, 2009. 688 p. (in Ukrainian).
6. Perov, A. Legal Principles of Professional Training of Civil Servants in Ukraine URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/nov/19973/pierov.pdf> (accessed: 01.04.2024). (in Ukrainian).
7. Pohanovskyi, A.O. Training of Civil Servants Based on European Experience (Implementation Aspect). Mykolaiv: Petro Mohyla Black Sea National University Institute of Public Administration, 2019. 92 p. URL: <http://surl.li/crqcm> (accessed: 01.04.2024). (in Ukrainian).

8. On Civil Service: Law of Ukraine from 10.12.2015 № 889-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (accessed: 01.04.2024). (in Ukrainian)

9. On Approval of Methodological Recommendations on Compilation, Review, and Monitoring of the Implementation of the Individual Program for Increasing the Level of Professional Competence [...] : Order from 26.10.2020 № 201-20 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0201859-20#Text> (accessed: 01.04.2024). (in Ukrainian).

10. On Approval of the Action Plan for the Implementation of the Concept of Reforming the System of Professional Training of Civil Servants, Heads of Local State Administrations, Their [...] : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 10.05.2018 № 342-r URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/342-2018-%D1%80#Text> (accessed: 01.04.2024). (in Ukrainian).

11. On Approval of the Regulation on the System of Professional Training of Civil Servants, Heads of Local State Administrations, Their First Deputies and Deputies, [...] : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 06.02.2019 № 106 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2019-%D0%BF#n14> (accessed: 01.04.2024). (in Ukrainian).

12. On Approval of the Procedure for Assessing the Results of the Civil Servants' Performance: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 23.08.2017 № 640 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/640-2017-%D0%BF#Text> (accessed: 01.04.2024). (in Ukrainian).

13. On Approval of the Concept of Reforming the System of Professional Training of Civil Servants, Heads of Local State Administrations, Their First Deputies and Deputies [...] : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 01.12.2017 № 974-r URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974-2017-%D1%80#Text> (accessed: 01.04.2024). (in Ukrainian). (in Ukrainian).

The article was received by the editors 22.02.2024

The article is recommended for printing 24.03.2024

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО
CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL ENFORCEMENT LAW

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-19>

УДК 343.163

М. М. СТЕФАНЧУК

доктор юридичних наук, професор
професор кафедри юстиції

E-mail: m.stefanchuk@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6239-9091>

Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, 01033, вул. Володимирська, 60

**ПРЕДСТАВНИЦТВО ПРОКУРОРОМ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ В СУДІ:
У ПОШУКАХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО
ОБҐРУНТУВАННЯ**

АНОТАЦІЯ: *Вступ.* У статті здійснено розвідку тенденцій розвитку концептуального обґрунтування представництва прокурором інтересів держави в суді, як однієї із функцій прокуратури в Україні, що являє собою один із конституційно закріплених напрямів діяльності прокуратури, спрямований на захист інтересів держави в суді у виключних випадках і у порядку, визначених законом. Правова невизначеність, властива нормативно-правовій регламентації цієї функції прокуратури, зумовлює активний науковий, а також експертно-практичний дискурс, який періодично актуалізується із появою нових правових позицій судів або законопроектних ініціатив у цій сфері, що створює передумови для виокремлення нових тенденцій розвитку концептуального обґрунтування цієї функції прокуратури. *Мета статті* полягає у виокремленні сучасних тенденцій розвитку концептуального обґрунтування представницької функції прокуратури крізь призму динамічних змін законодавства, неоднорідності практики його застосування та законопроектних ініціатив у сфері досліджуваних питань.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Констатовано, що представницькій функції прокуратури в умовах актуальної законодавчої регламентації характерна певна правова невизначеність та дефекти законодавчої регламентації. Законопроектні ініціативи, спрямовані на врегулювання цього питання, характеризуються не системністю та демонструють потребу у формуванні чіткого законодавчого бачення шляхів концептуального розвитку представницької функції прокуратури. Встановлено відсутність єдності поглядів стосовно особливостей реалізації представницької функції прокуратури на рівні наукового дискурсу, особливо стосовно обсягу об'єкту прокурорського представництва. Висвітлено правову позицію Конституційного Суду України стосовно представницької функції прокуратури, аргументовано підстави розцінювати її як таку, що визначає новий вектор концептуального розвитку представницької функції прокуратури на сучасному етапі.

Висновки. Виокремлено такі сучасні тенденції розвитку концептуального обґрунтування представницької функції прокуратури: невідповідність законодавчої регламентації представницької функції прокуратури конституційним положенням стосовно обсягу об'єкту прокурорського представництва; незначний рівень уваги до питань концептуального розвитку цієї функції прокуратури в документах, що формують стратегічні напрями розвитку прокуратури в Україні; відсутність чіткого законодавчого бачення щодо шляхів концептуального приведення законодавчої регламентації представницької функції прокуратури у відповідність із її конституційно-правовим закріпленням; полярність доктринальних поглядів на об'єкт та обсяг прокурорського представництва, зумовлена їхньою нечіткою нормативною визначеністю; формування нового вектору концептуального розвитку представницької функції прокуратури - монополізація повноважень прокурора на представництво інтересів держави в суді.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *прокуратура, функції прокуратури, представництво прокурором інтересів держави в суді, прокурор, інтерес держави, тенденції розвитку.*

Як цитувати: Стефанчук М. М., Представництво прокурором інтересів держави в суді: у пошуках тенденцій розвитку концептуального обґрунтування. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право».* 2024. Вип. 37. С. 165-172. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-19>

In cites: Stefanchuk M. M. (2024). Representation of the state's interests in court by the prosecutor: in search of trends in the development of the conceptual framework. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law",* (37), P. 165-172. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-19> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Функція прокуратури з представництва інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом, є одним із конституційно закріплених напрямів діяльності прокуратури в Україні, що спрямований на захист інтересів держави в суді у разі порушення або загрози порушення цих інтересів, якщо їх захист не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу. Попри всі виклики воєнного часу прокурори продовжують ефективно забезпечувати реалізацію конституційної функції представництва інтересів держави в суді, ба більше - посилюють діяльність у пріоритетних сферах, таких як безпека, бюджет, земля, екологія, власність, культурна спадщина, про що свідчать релевантні статистичні дані [1].

Водночас, попри незначний обсяг повноважень прокурора, якими він наділений з метою забезпечення ефективної реалізації цієї конституційної функції прокуратури, порівняно з тим обсягом повноважень, якими прокурор наділений у сфері кримінальної юстиції, їхня правова природа, обсяг та механізм реалізації є предметом активного наукового, а також експертно-практичного дискурсу, з огляду на правову невизначеність, притаманну нормативно-правовій регламентації цієї функції прокуратури в Україні, який періодично актуалізується із появою нових правових позицій судів або законопроектних ініціатив у цій сфері, що створює передумови для виокремлення тенденцій розвитку концептуального обґрунтування цієї функції прокуратури.

Ступінь наукової розробки теми. Особливості реалізації прокуратурою України представницької функції неодноразово ставала предметом наукових дискусій багатьох науковців, зокрема: О. В. Анпілогова, В. М. Бевзенка, С. О. Белікової, М. М. Говорухи, А. В. Губської, К. А. Гузе, А. В. Гусарової, К. В. Гусарова, О. В. Драган, Т. О. Дунаса, О. Г. Кучера, О. П. Натрус, Н. С. Наулік, Л. С. Нецької, Ю. Є. Полянського, М. В. Руденко, М. М. Руденка, О. Р. Севрук, Ю. А. Турлової, О. Таможні та інших.

Зазначені вчені зробили вагомий внесок у формування наукових засад реалізації прокуратурою представницької функції. Водночас динамічні зміни законодавства стосовно реалізації прокуратурою представницької функції, неоднорідність практики його за-

стосування, законопроектні ініціативи у сфері досліджуваних питань потребують перманентної наукової дискусії задля виокремлення тенденцій розвитку концептуального обґрунтування представницької функції прокуратури на сучасному етапі становлення цієї інституції та усунення правової невизначеності, властивої законодавству, що регламентує цю функцію прокуратури та практиці його застосування, що і визначає мету цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Передусім, слід зауважити на тому, що представницькій функції прокуратури, як зрештою й іншим її функціям, в умовах актуальної законодавчої регламентації характерна певна правова невизначеність та дефекти законодавчої регламентації [2,3], що обумовлені, зокрема й тим, що за період, що минув з часу набуття чинності відповідними змінами до Конституції України щодо правосуддя (30.09.2016) [4], відповідно до яких досліджувана функція прокуратури була предметно зведена виключно до представництва інтересів держави в суді, Закон України «Про прокуратуру» [5] станом на момент написання цієї статті не приведено у відповідність до Основного Закону, внаслідок чого зміст і порядок реалізації змінених функцій прокуратури належним чином не урегульовано.

Не простежується чіткого бачення щодо розвитку представницької функції прокуратури і у документах, що визначають стратегічні напрями розвитку цієї інституції. Так, у Стратегії розвитку прокуратури на 2021-2023 роки [6] одним із таких стратегічних напрямів було визначено забезпечення високого рівня якості й ефективності реалізації конституційних функцій прокуратури, зокрема представництва інтересів держави в суді виключно у випадках і в порядку, визначених законом. Водночас зі змісту цього документу чітко не вбачалося, якими способами, за задумом розробників цієї Стратегії, планувалося досягнення забезпечення ефективності цієї функції, окрім згадки про запровадження галузевої та тематичної спеціалізації, як способів вдосконалення реалізації прокурорами повноважень у сфері представницької функції, а також уніфікації прокурорської і судової практики.

У Проекті Плану відновлення України [7], підготовленому експертами робочої групи «Юстиція» Національної Ради відновлення України від наслідків війни, однією із причин, що зумовлює потребу в удосконаленні системи прокуратури в Україні було визначено необхідність удосконалення реалізації проку-

рорами конституційних повноважень із підтримання публічного обвинувачення, організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням, а також представництва інтересів держави в суді, що, за задумом розробників цього Проекту, можливе за умови підготовки та прийняття деяких законопроектів, що закріплюють функції прокурора щодо організації досудового розслідування та заповняють прогалини та недоліки у нормативно-правових актах, якими керується прокуратура в своїй діяльності. Однак такі прогалини та недоліки нормативно-правової регламентації стосовно представницької функції прокуратури у цьому документі так і не отримали свого висвітлення.

Спроби врегулювання цих питань віднайшли своє втілення у законопроектних напрацюваннях. Так, у Проекті Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України у частині забезпечення реалізації функцій прокуратури [8] зроблено спробу надати визначення поняттям «публічне обвинувачення», «організація досудового розслідування», «процесуальне керівництво досудовим розслідуванням», а також визначити способи реалізації відповідних функцій. У Пояснювальній записці до цього законопроекту його авторами в обґрунтуванні необхідності його прийняття цілком слушно було зауважено на необхідності приведення процесуальних повноважень прокурора у кримінальному провадженні у відповідність до положень Конституції України задля уникнення порушення приписів ч. 2 ст. 19 Конституції України, яка зобов'язує органи державної влади та їхніх посадових осіб діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [9]. Спроби привести законодавчу регламентацію представницької функції прокуратури у відповідність до конституційних положень віднайшли своє втілення у Проекті Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вирішення деяких проблемних питань у діяльності органів прокуратури України [10]. У пояснювальній записці до цього законопроекту його авторами одним із таких проблемних питань виокремлено необхідність «... удосконалення положень статті 25 Закону України «Про прокуратуру» про реалізацію представницької функції прокуратури у частині врегулювання збору прокурором інформації та матеріалів, які можуть свідчити про наявність підстав для представництва інтересів

держави в суді, та наявності підстав для представництва» [11]. Примітно, що правова регламентація особливостей реалізації представницької функції прокуратури, у тому числі у частині врегулювання збору прокурором інформації та матеріалів, які можуть свідчити про наявність підстав для представництва інтересів держави в суді, закріплена у ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», а не у ст. 25, якою регламентовано питання нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство. У цьому контексті потребують актуалізації і положення ч. 3 ст. 128 Кримінального процесуального кодексу України щодо можливості пред'явлення прокурором цивільного позову у кримінальному провадженні виключно в інтересах держави, а також положення абз. 2 ч. 3 цієї статті, які містять посилання на ч. 4 ст. 25 Закону України «Про прокуратуру», в яких наче б то, закріплено підстави для здійснення представництва прокурором інтересів держави в суді, що являє собою технічну опіску, оскільки такі підстави закріплені у ч. 4 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру».

Слід також звернути увагу на неполітизованість авторів цього законопроекту у їхньому прагненні привести у відповідність до положень ст. 131-1 Конституції України термінологію стосовно функцій прокуратури, оскільки цілком виправдано запропонувавши змінити назву ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» з «Представництво інтересів громадянина або держави в суді» на «Представництво інтересів держави в суді», у ч. 3 цієї статті автори законопроекту залишили поза увагою положення, що закріплюють обов'язок прокурора «... попередньо, до звернення до суду, повідомити про це громадянина та його законного представника» [10], а у ч. 4 цієї статті – положення, що визначають права прокурора «під час здійснення представництва інтересів громадянина або держави у суді...» [10], що у контексті приведення положень Закону України «Про прокуратуру» у відповідність до обсягу об'єкту прокурорського представництва, визначеного у ст. 131-1 Конституції України, радше може бути розцінено як технічна помилка. Проте, таке твердження може бути піддано сумніву, зважаючи на те, що ці положення законопроекту залишились поза увагою Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України [12], Комітету Верховної Ради України з питань правової політики за резуль-

татами розгляду цього законопроекту на предмет його відповідності Конституції України [13], Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності [14], що свідчить про відсутність чіткого законодавчого бачення шляхів концептуального приведення законодавчої регламентації представницької функції прокуратури у відповідність із її конституційно-правовим закріпленням та потребу у подальшому формуванні такого бачення задля усунення правової невизначеності.

Відсутня єдність поглядів стосовно особливостей реалізації цієї функції прокуратури й на рівні наукового дискурсу. Так, у науковій юридичній літературі триває наукова розвідка правового інституту представництва прокурором інтересів громадян в суді [15], попри те, що прокурор на сучасному етапі становлення цієї функції не наділений процесуальними повноваженнями щодо такого представництва, що підтверджується на галузевому рівні шляхом визначення у відповідному наказі Генерального прокурора [16] завданнями здійснення представництва в суді виключно захисту інтересів держави. Ба більше – можливість прокурора здійснювати представництво інтересів громадян в суді продовжує виокремлюватись як особливість цієї функції прокуратури [17, с. 119], а при формуванні слухних пропозицій змін до положень Закону України «Про прокуратуру», якими регламентовано об'єкт прокурорського представництва, подекуди поза увагою авторів залишається невідповідність цього Закону Конституції України в аспекті визначення об'єктом прокурорського представництва виключно інтересів держави [18, с. 21].

Ба більше, виключення представництва прокурором інтересів громадян у судах з функцій прокуратури, на погляд О. Таможні, «... не можна розглядати як неможливість захисту інтересів громадян у судовому порядку крізь призму захисту інтересів держави (у тому числі захисту прав і свобод дітей, захисту прав територіальної громади чи невизначеного кола осіб на землю, її надра, безпечне для життя довкілля, доступ до інформації тощо)» [19, с. 182].

З іншого боку, представництво інтересів держави в суді у науковій юридичній літературі характеризують як найбільш обмежену функцію прокуратури, що не узгоджується з функціональною моделлю цієї інституції, яка відволікає певну частину зусиль прокурорів від їхньої основної діяльності зі

здійснення кримінального переслідування, зважаючи на що має бути трансформована у представництво інтересів громадян та держави в суді щодо відшкодування заподіяної кримінальними правопорушеннями шкоди [20, с. 300].

Продемонстрована нормативна невизначеність та полярність доктринальних поглядів на об'єкт та обсяг прокурорського представництва знаходить своє вирішення крізь призму поглядів суб'єктів практичного правозастосування.

Так, представники системи прокуратури образно характеризують цю функцію як «останню надію», оскільки для захисту інтересів держави прокурор повинен довести, що більше вже нема кому ефективно захистити інтереси держави в суді [1].

У цьому контексті також привертає увагу Рішення Конституційного суду України (далі – КСУ) у справі за конституційною скаргою акціонерного товариства «Запорізький завод феросплавів» щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення пункту 13 частини першої статті 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», в якому судом конституційної юрисдикції констатовано неможливість дублювання функцій прокуратури іншими державними органами, оскільки протилежне могло б призвести до зміни конституційного визначеного механізму здійснення державної влади її окремими органами або вплинути на обсяг їхніх конституційних повноважень [21]. Саме таку правову позицію сформував КСУ, визнавши неконституційними положення п. 13 ч. 1 ст. 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», згідно з якими Національному антикорупційному бюро України надавалось право за наявності підстав, передбачених законом, подавати до суду позови про визнання недійсними угод в порядку, встановленому законодавством України.

Примітно, що правова позиція КСУ у цій справі не віднайшла абсолютної підтримки усього складу суддів, зокрема суддя КСУ О. Первомайський, на нашу думку, цілком слушно зауважив про помилковість у розумінні КСУ інституту делегування повноважень та неправильне тлумачення конституційних приписів щодо повноважень і функцій прокуратури, яке призвело у цьому рішенні до помилкового припущення КСУ про наявність винятково у органів прокуратури такого конституційного повноваження, як звернення до суду з позовами, що нібито було безпідставно

делеговане Національному антикорупційному бюро України [22].

Припускаємо, що виходячи з такої правової позиції КСУ усі законодавчі норми, згідно з якими державні органи наділені правом звертатися до суду з позовами на виконання своїх повноважень, гіпотетично можуть бути визнані неконституційними крізь призму конституційно закріпленої функції прокуратури щодо представництва інтересів держави в суді, що не узгоджується з концепцією субсидіарності такого прокурорського представництва та виключності його випадків.

Ба більше, на наш погляд, цією правовою позицією КСУ намітив новий вектор концептуального розвитку представницької функції прокуратури, а саме - *монополізація повноважень прокурора на представництво інтересів держави в суді*, відійшовши від сформованого та досить усталеного концепту субсидіарності такого представництва, що дає підстави з певною вірогідністю висувати про те, що КСУ у досліджуваній правовій позиції розглядає представництво прокурором інтересів держави в суді як загальне правило, а не як виняток із загального правила, за яким таке представництво здійснюють уповноважені державні органи, реалізуючи надані їм повноваження, у тому числі – право на звернення до суду.

Висновки. Вищевикладене дає підстави виокремити низку тенденцій розвитку концептуального обґрунтування представницької функції прокуратури на сучасному етапі становлення цієї інституції в Україні:

- невідповідність законодавчої регламентації представницької функції прокуратури конституційним положенням стосовно обсягу об'єкту прокурорського представництва;

- незначний рівень уваги до питань концептуального розвитку цієї функції прокуратури в документах, що формують стратегічні напрями розвитку цієї інституції, на відміну від функцій, що визначають її повноваження у сфері кримінальної юстиції;

- відсутність чіткого законодавчого бачення щодо шляхів концептуального приведення законодавчої регламентації представницької функції прокуратури у відповідність із її конституційно-правовим закріпленням, що зумовлює потребу у подальшому формуванні такого бачення задля усунення правової невизначеності;

- полярність доктринальних поглядів на об'єкт та обсяг прокурорського представництва, зумовлена їхньою нечіткою нормативною визначеністю;

- формування нового вектору концептуального розвитку представницької функції прокуратури - *монополізація повноважень прокурора на представництво інтересів держави в суді*, що створює передумови для можливості розгляду представництва прокурором інтересів держави як загального правила, а не як винятку із загального правила, за яким таке представництво здійснюють уповноважені державні органи, реалізуючи надані їм повноваження, у тому числі – право на звернення до суду.

В умовах такої нормативної невизначеності та доктринальної дискусії щодо представницької функції прокуратури на окрему увагу заслуговує здійснення правового аналізу судової практики щодо особливостей реалізації представницької функції прокуратури, що зокрема повинно визначати перспективи подальшого наукового пошуку у сфері досліджуваних у цій статті питань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Прокурори на захисті державних інтересів. Розповідаємо про роботу у сфері представництва інтересів держави в суді. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/prokurori-na-zaxisti-derzavnix-interesiv-rozpovidajemo-pro-robotu-u-sferi-predstavnictva-interesiv-derzavi-v-sudi> (дата звернення: 02.02.2024).
2. Стефанчук М. М. Представницька функція прокуратури: дефекти законодавства. Вісник кримінального судочинства. 2019. № 3. С.164-175.
3. Лапкін А. В. Проблеми формулювання функції прокуратури, визначеної пунктом 2 статті 131-1 Конституції України. Форум права. 2017. № 5. С. 213-218.
4. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text> (дата звернення: 02.02.2024).
5. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 02.02.2024).
6. Стратегія розвитку прокуратури на 2021-2023 роки, затверджена Наказом Генерального прокурора від 16 жовтня 2020 року № 489. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0489905-20?find=1&text=представництв#w1_1 (дата звернення: 02.02.2024).

7. Проект Плану відновлення України. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62dea471331181b583d43ec5_Юстиція.pdf (дата звернення: 02.02.2024).

8. Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України у частині забезпечення реалізації функцій прокуратури від 26.08.2020 № 3009а. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69713 (дата звернення: 02.02.2024).

9. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України у частині забезпечення реалізації функцій прокуратури». URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69713 (дата звернення: 02.02.2024).

10. Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вирішення деяких проблемних питань у діяльності органів прокуратури України від 11.08.2022 р. № 7659. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1434220> (дата звернення: 02.02.2024).

11. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вирішення деяких проблемних питань у діяльності органів прокуратури України». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1434223> (дата звернення: 02.02.2024).

12. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вирішення деяких проблемних питань у діяльності органів прокуратури України». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1490684> (дата звернення: 02.02.2024).

13. Висновок Комітету з питань правової політики щодо проекту Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вирішення деяких проблемних питань у діяльності органів прокуратури України (реєстр. № 7659 від 11 серпня 2022 року). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2005177> (дата звернення: 02.02.2024).

14. Висновок Комітету з питань правоохоронної діяльності на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вирішення деяких проблемних питань у діяльності органів прокуратури України» (реєстр. № 7659 від 11.08.2022 р.). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1497662> (дата звернення: 02.02.2024).

15. Бортник Н. П., Вітик О. Д. Прокурор як представник інтересів громадян та держави в суді: досвід країн Євросоюзу. Європейські перспективи. 2021. № 1. С. 46-52.

16. Про організацію діяльності прокурорів щодо представництва інтересів держави в суді: наказ Генерального прокурора від 21.08.2020 р. № 389. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/nakazi-generalnogo-prokurora-z-osnovnih-naryumiv-prokurorskoji-diyalnosti> (дата звернення: 02.02.2024).

17. Макосій Ю.Д. Роль прокуратури в механізмі захисту прав людини: європейський досвід та Україна : дис. ... на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 - Право) /ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2022. 199 с.

18. Дяченко С. В., Ільніцька О. А. Представництво прокурором інтересів держави у господарському процесі. Прикарпатський юридичний вісник. 2023. Випуск 1 (48). С. 17-23.

19. Таможня О. Представництво інтересів держави в адміністративному судочинстві: особливості та проблеми нормативно-правового регулювання. Підприємництво, господарство та право. 2020. № 4. С. 178-185.

20. Лапкін А. В. Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми: монографія. Харків : Право, 2020. 1304 с.

21. У справі за конституційною скаргою акціонерного товариства «Запорізький завод феросплавів» щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення пункту 13 частини першої статті 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України»: Рішення КСУ від 06.06.2019 р. № 4-р(II)/2019. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/4_p2_2019.pdf (дата звернення: 02.02.2024).

22. Окрема думка судді Первомайського О. О. стосовно Рішення №4-р (II)/2019. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/4_p2_2019_1.pdf (дата звернення: 02.02.2024).

Стаття надійшла до редакції 01.02.2024

Стаття рекомендована до друку 09.03.2024

M. M. STEFANCHUK

Dr. Sc (Law), Professor

Professor of the Department of Justice,

E-mail: m.stefanchuk@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6239-9091>

*Educational and Scientific Institute of Law
of Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, 01033, 60 Volodymyrska Str.*

**REPRESENTATION OF THE STATE'S INTERESTS IN COURT BY THE
PROSECUTOR: IN SEARCH OF TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE
CONCEPTUAL FRAMEWORK**

ANNOTATION. *Introduction.* The article analyzes the trends in the development of the conceptual substantiation of the prosecutor's representation of the State's interests in court as one of the functions of the Public Prosecutor's Office in Ukraine, which is one of the constitutionally enshrined areas of the prosecutor's office's activities aimed at protecting the interests of the State in court in exceptional cases and in accordance with the procedure established by law. The legal uncertainty inherent in the legal regulation of this function of the Public Prosecutor's Office leads to an active scientific and expert-practical discourse, which is periodically updated with the emergence of new legal positions of courts or legislative initiatives in this area, which creates preconditions for identifying new trends in the development of the conceptual justification of this function of the Public Prosecutor's Office. *The purpose of the article* is to highlight the current trends in the development of the conceptual substantiation of the representative function of the Public Prosecutor's Office through the prism of dynamic changes in legislation, ambiguity of its application practice and legislative initiatives in the field of the issues under study.

Summary of the main results of the study. It is stated that the representative function of the Public Prosecutor's Office under the current legislative regulation is characterized by certain legal uncertainty and defects in legislative regulation. Legislative initiatives aimed at regulating this issue are not systematic and demonstrate the need for a clear legislative vision of the ways of conceptual development of the representative function of the Public Prosecutor's Office. The author establishes the lack of consensus on the peculiarities of the Public Prosecutor's Office representative function at the level of scientific discourse, especially regarding the scope of the object of prosecutorial representation. The author highlights the legal position of the Constitutional Court of Ukraine regarding the representative function of the Public Prosecutor's Office and provides arguments for considering it as determining a new vector of conceptual development this function at the present stage.

Conclusions. The author identifies the following current trends in the development of the conceptual justification of the representative function of the Public Prosecutor's Office: inconsistency of the legislative regulation of the representative function of the Public Prosecutor's Office with the constitutional provisions on the scope of the object of prosecutorial representation; insignificant attention to the issues of conceptual development of this function of the Public Prosecutor's Office in the documents which form the strategic directions of development of the Public Prosecutor's Office in Ukraine; lack of a clear legislative vision of ways to conceptually bring the legislative regulation of the representative function of the Public Prosecutor's Office in line with its constitutional legal provisions; polarity of doctrinal views on the object and scope of prosecutorial representation due to their unclear regulatory definition; formation of a new vector of conceptual development of the representative function of the Public Prosecutor's Office - monopolization of the prosecutor's powers to represent the interests of the state in court.

KEYWORDS: *Public Prosecutor's Office, prosecutor, functions of the Public Prosecutor's Office, prosecutor's representation of the State's interests in court, State's interest, development trends.*

REFERENCES

1. Prosecutors protecting the state's interests. We talk about our work in representing the state in court. Retrieved from <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/prokurori-na-zaxisti-derzavnix-interesiv-rozpovidajemo-pro-robotu-u-sferi-predstavnictva-interesiv-derzavi-v-sudi> (accessed 2 February 2024) (in Ukrainian).
2. Stefanchuk, M.M. (2019). Representative Function of the Public Prosecutor's Office: Defects of Legislation. *Herald of criminal justice*, 3, 164-175 (in Ukrainian).
3. Lapkin, A.V. (2017). Problems of a formulation of function of the Prosecutor's Office determined by item 2 of article 131-1 of the Constitution of Ukraine. *Forum prava*, 5, 213-218 (in Ukrainian).
4. On Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding Justice): Law of Ukraine (2016, June). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text> (accessed 2 February 2024) (in Ukrainian).
5. On the Public Prosecutors Office: Law of Ukraine (2014, October). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (accessed 2 February 2024) (in Ukrainian).

6. Strategy for the Development of the Public Prosecutor's Office for 2021–2023, approved by Order of the Prosecutor General (2020, October). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0489905-20?find=1&text=представництв#w1_1 (accessed 2 February 2024) (in Ukrainian).
7. Draft Ukraine Recovery Plan (2022, July). Retrieved from https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62dea471331181b583d43ec5_Юстиція.pdf (accessed 2 February 2024) (in Ukrainian).
8. Draft Law on Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine in terms of ensuring the implementation of the functions of the Public Prosecutor's Office (2020, August). Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69713 (accessed 2 February 2024) (in Ukrainian).
9. Explanatory Note to the Draft Law of Ukraine «On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine in terms of ensuring the implementation of the functions of the Public Prosecutor's Office» (2020, August). Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69713 (accessed 2 February 2024) (in Ukrainian).
10. Draft Law on Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine to Address Certain Problematic Issues in the Activities of the Public Prosecutor's Office (2022, August). Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40210> (accessed 2 February 2024) (in Ukrainian).
11. Explanatory Note to the Draft Law «On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine to Address Certain Problematic Issues in the Activities of the Public Prosecutor's Office» (2022, August). Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1434223> accessed 2 February 2024) (in Ukrainian).
12. Opinion of the Central Scientific Experts Office of The Verkhovna Rada of Ukraine Secretariate on the Draft Law of Ukraine «On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine to Address Certain Problematic Issues in the Activities of the Public Prosecutor's Office» (2022, September). Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1490684> (accessed 2 February 2024) (in Ukrainian).
13. Opinion of the Committee on Legal Policy on the Draft Law of Ukraine «On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine to Address Certain Problematic Issues in the Activities of the Public Prosecutor's Office» (2022, September). Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2005177> (accessed 2 February 2024) (in Ukrainian).
14. Opinion of the Committee on Law Enforcement on the Draft Law of Ukraine On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine to Address Certain Problematic Issues in the Activities of the Public Prosecutor's Office» (2022, October). Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1497662> (accessed 2 February 2024) (in Ukrainian).
15. Bortnyk, N.P., Vityk O.D. (2021). Prosecutor as a Representative of the Interests of Citizens and the State in Court: Experience of the EU Countries. *European Perspectives*, 1, 46-52 (in Ukrainian).
16. On the organization of prosecutors' activities to represent the interests of the state in court: Order of the Prosecutor General (2020, August). Retrieved from <https://gp.gov.ua/ua/posts/nakazi-generalnogo-prokurora-z-osnovnih-napryamiv-prokurorskoyi-diyalnosti> (accessed 2 February 2024) (in Ukrainian).
17. Makosii, Y. (2022). The role of the prosecutor's office in the mechanism of human rights protection: European experience and Ukraine. (Philosophy Doctor thesis, State Higher Educational Institution «Uzhhorod National University», Uzhhorod, Ukraine) (in Ukrainian).
18. Dyachenko, S. V., Ilnitska, O. A. (2023). Representation of the state's interests by the prosecutor in economic proceedings. *Subcarpathian Law Herald*, 1(48), 17-23 (in Ukrainian).
19. Tamozhnia, O. (2020). Representation of the State's Interests in Administrative Proceedings: Peculiarities and Problems of Regulatory and Legal Regulation. *Entrepreneurship, economy and law. Entrepreneurship, Economy and Law*, 4, 178-185 (in Ukrainian).
20. Lapkin, A. V. (2020). The prosecutor in criminal proceedings: theoretical, legal, organizational, and methodical problems. *Kharkiv: Pravo*, 1304 (in Ukrainian).
21. In the case on the constitutional complaint of the Zaporizhzhya Ferroalloy Plant Joint Stock Company regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provision of paragraph 13 of part one of Article 17 of the Law of Ukraine «On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine». Decision of the Constitutional Court of Ukraine on 6 June 2019 № 4-p(II)/2019. Retrieved from https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/4_p2_2019.pdf (accessed 2 February 2024) (in Ukrainian).
22. Opinion of Judge Pervomaiskyi O.O. regarding Decision No. 4-p (II)/2019. Retrieved from https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/4_p2_2019.pdf (accessed 2 February 2024) (in Ukrainian).

The article was received by the editors 01.02.2024

The article is recommended for printing 09.03.2024

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-20>

УДК 343. (477)

О. О. ХАНЬ

кандидат юридичних наук, доцент

доцент кафедри кримінального процесу

та організації досудового слідства факультету №1

E-mail: aa_khan@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9912-1547>

Харківський національний університет внутрішніх справ,

Проспект Льва Ландау, 27, Харків, Харківська область, 61000

ПОНЯТТЯ ТА ЗАСОБИ ФОРМАЛІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* На сучасному етапі розвитку кримінального процесу та криміналістики сфера кримінального судочинства часто розглядається з точки зору діяльнісного підходу – тобто як діяльність окремих суб'єктів (дізнавача, слідчого, прокурора, підозрюваного (обвинуваченого), захисника, слідчого судді, суду, інших учасників кримінального провадження (тощо) та їх взаємодія. Так само й значна кількість пропозицій у літературі пов'язана із удосконаленням або оптимізацією їх діяльності з огляду на загальні засади кримінального провадження. Ця стаття не є виключенням та спрямована на уточнення підходів до розуміння діяльності у сфері кримінального провадження та її упорядкування (формалізацію).

Короткий зміст результатів дослідження. У статті здійснено спробу узагальнити існуючі погляди на зміст таких понять як кримінальна процесуальна діяльність, діяльність слідчого, прокурора, слідчого судді та інших учасників кримінального провадження. Запропоновано термін «діяльність у сфері кримінального провадження» як узагальнюючий та такий, що розкриває соціальну природу діяльності із розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень. У роботі також запропоновано підхід, за якого нормативно-правове регулювання, інші види соціального регулювання та організаційно-тактичні рекомендації розглядаються як засоби формалізації діяльності у сфері кримінального провадження, тобто такі, які спрямовані на її впорядкування, приведення до певного стандарту. При цьому, зазначені заходи запропоновано диференціювати в залежності від ступеня формалізації.

Висновки. За результатами проведеного дослідження автор дійшов висновку, що під формалізацією діяльності у сфері кримінального провадження слід розуміти процес упорядкування дій та рішень учасників кримінального провадження за допомогою їх правового регулювання, встановлених етичних, релігійних норм, а також таких засобів як планування діяльності суб'єктом та застосування ним правил рекомендаційного характеру, що зосереджені у наданих алгоритмах та програмах. Вказані засоби формалізації мають різну юридичну природу, але все-таки можуть розглядатись в одному порядку відповідно до їх функцій у сфері кримінального судочинства, що і передбачає можливість їх класифікації.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: кримінальне провадження, судочинство, діяльність, формалізація, засоби, дізнавач, слідчий, обов'язкова форма, рекомендаційна форма, етимологія, нормативне регулювання, планування, алгоритмізація, програмування, норми моралі, релігійні норми.

Як цитувати: Хань О. О., Поняття та засоби формалізації діяльності у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право»*. 2024. Вип. 37. С. 173-181. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-20>

In cites: Khan O. O. (2024). Concept and means of formalizing activities in the field of criminal justice. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (37), P. 173-181. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-20> (in Ukrainian)

Вступ. Проблеми впорядкування та удосконалення діяльності у сфері кримінального провадження привертає увагу науковців з моменту її виникнення як окремого виду соціальної діяльності та як сфери суспільних відносин. Виникає та змінюється кримінальна процесуальна форма (що визначається у пра-

вових нормах та інститутах), з'являються та з часом удосконалюються правила обов'язкового чи рекомендаційного характеру щодо оптимізації діяльності окремих учасників кримінального провадження. Вказане породжує питання про онтологічне значення цих явищ та процесів..

Стан наукової розробки проблеми.

Слід зазначити, що категорії «діяльність у сфері кримінального провадження», «формалізація діяльності у сфері кримінального провадження», «засоби формалізації діяльності у сфері кримінального провадження» не є поширеними у кримінальній процесуальній науці. Частіше ці поняття в тій чи іншій інтерпретації зустрічаються в межах криміналістичних досліджень.

Однак, на сьогодні існує відмінність і дискусія у поглядах на діяльність у сфері кримінального провадження між кримінально процесуальною наукою та криміналістичною доктриною, в першу чергу, за обсягом і сутністю цього поняття.

Мета дослідження. Мета проведеного дослідження полягає у визначенні поняття, сутності та засобів формалізації діяльності у сфері кримінального провадження на підставі результатів дослідження теоретичних, законодавчих і прикладних питань правозастосовної діяльності.

Основні результати дослідження. Наразі у кримінальному процесі поширеним є поняття «кримінальна процесуальна діяльність», яка розглядається із різних наукових позицій. Зустрічаються як досить лаконічні визначення, так і ті, які повніше розкривають усю сукупність ознак цієї категорії.

До першої групи сучасних суджень про кримінальну процесуальну діяльність можна віднести визначення, висловлені А.Я. Дубинським та

Є.Д. Лук'янчиковим. Так, на думку А.Я. Дубинського, вона виражається в системі дій державних органів, уповноважених здійснювати протидію злочинності, з реєстрацією, розслідуванням й розглядом проваджень про злочини (кримінальні правопорушення - ред. авт.) [1, с. 47]. Не можна не погодитись із визначенням аналізованого поняття як системи дій, але слід зазначити, що діяльність у сфері кримінального судочинства не обмежується вчиненням дій, а й передбачає можливість прийняття рішень суб'єктами владних повноважень. У зазначеному визначенні також прослідковується радянський підхід до визначення суб'єктного складу кримінальної процесуальної діяльності, до яких автор відносив лише державні органи. Та й про державні органи як суб'єктів такої діяльності зазначати не доцільно, оскільки у кримінальному провадженні, як правило, беруть участь не самі державні органи, а їх представники – службові особи (дознавач, слідчий, прокурор, слідчий суддя, пред-

ставник персоналу органу пробації тощо). Хоча, можна вести мову про державний орган як суб'єкт кримінальної процесуальної діяльності, тобто - суд. Сучасна демократична модель кримінального процесу передбачає можливість здійснення процесуальних дій й тими учасниками кримінального провадження, які не наділені владними повноваженнями – потерпілий, заявник, свідок, підозрюваний, обвинувачений, захисник та ін.

В свою чергу, Є.Д. Лук'янчиков, кримінальну процесуальну діяльність визначає як сукупність здійснюваних у встановленому кримінальним процесуальним законом порядку дій учасників кримінального процесу: суду, прокуратури, органів слідства й дізнання, обвинуваченого, його законного представника, (його) захисника, потерпілого та ін., які приймають участь у встановленні істини у кримінальному провадженні [2, с. 112]. Розглядаючи запропоноване визначення слід наголосити на наявності аналогічного недоліку – відсутність вказівки на прийняття процесуальних рішень як одну із двох можливих форм діяльності під час кримінального провадження. Спірним також вбачається погляд на кримінальну процесуальну діяльність як сукупність дій та рішень. Адже сукупність у даному разі передбачає неупорядковане або хаотичне їх скупчення, відсутність зв'язків, що не відповідає дійсності. Тому більш точними слід вважати визначення тих науковців, які вказують на системність як обов'язкову ознаку кримінальної процесуальної діяльності.

Зокрема, К.К. Арушанян визначає кримінальну процесуальну діяльність як систему дій окремих учасників кримінального провадження (суду, сторін кримінального провадження з боку обвинувачення та з боку захисту, інших суб'єктів кримінального судочинства), здійснювану в межах наданих їм КПК України процесуальних прав і покладених обов'язків [3, с. 14]. Однак, вказана авторка не включає до змісту дефініції кримінальної процесуальної діяльності прийняття процесуальних рішень як одну із можливих її форм.

Досліджуючи кримінальну процесуальну діяльність органів досудового розслідування у кримінальному процесі В.І. Галаган, надає наступне їй визначення – це регламентована законом діяльність органів дізнання та досудового слідства щодо реалізації своїх повноважень при проведенні процесуальних дій по розкриттю злочинів на досудових стадіях процесу, у результаті здійснення яких виникають, змінюються або припиняються криміна-

льно-процесуальні відносини, а також визнається сукупність доказів, необхідних для встановлення істини [4, с. 35]. Незважаючи на наявність певних недоліків, про які зазначалось раніше – це визначення містить ознаку, яка вказує на те, що вчинення процесуальної дії або прийняття процесуального рішення зумовлюють виникнення, зміну або припинення кримінальних процесуальних відносин, що є вірним. Фактично з цієї позиції кримінальні процесуальні дії та рішення можна розглядати як юридичні факти, що розширює діапазон їх пізнання.

Найбільш широко розкриває зміст поняття кримінальної процесуальної діяльності І.В. Гловюк. Так, вчена розглядає це поняття як систему взаємопов'язаних процесуальних дій та рішень суб'єктів, які тим чи іншим чином беруть участь у кримінальному провадженні та у зв'язку із чим наділяються кримінальною процесуальною компетенцією або кримінальним процесуальним статусом, та яка урегульована нормами кримінального процесуального права та спрямована на забезпечення належного застосування норм матеріального (найперше - кримінального) права шляхом швидкого, повного та об'єктивного встановлення обставин у справі (провадженні - ред. авт.), об'єктивного судового розгляду, умовами яких є забезпечення охорони прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть в ній участь» [5, с. 466], що ми підтримуємо. Важливо, що у цьому визначенні згадується можливість прийняття процесуальних рішень окремими учасниками кримінального провадження, наголошується на системному характері цієї діяльності, її спрямованості відповідно до завдань кримінального провадження. Однак, слід наголосити про деякі формально-логічні неточності при формулюванні окремих ознак, серед яких: система взаємопов'язаних процесуальних дій та рішень: не існує систем, серед складових елементів яких відсутні взаємозв'язки, або коредяція. Отже, якщо вести мову про систему процесуальних дій та рішень, наприклад, дізнавача і слідчого, то звичайно слід мати на увазі, що вони знаходяться у взаємозв'язку. Тому недоцільно окремо посилатись на наявність таких зв'язків; вони наділяються кримінальною процесуальною компетенцією або кримінальним процесуальним статусом: компетенцію слід розглядати як складову правового статусу суб'єкта владних повноважень. Застосування авторкою сполучника «або» вказує на альтернативність та, відповідно, взаємо виключення кримінальної

процесуальної компетенції та кримінального процесуального статусу. У зв'язку із вказаним ця модель, на нашу думку, не застосовується до тих суб'єктів кримінальних процесуальних відносин, які наділені певними владними повноваженнями. Якщо ж вести мову про тих учасників кримінального провадження, які не наділені такими повноваженнями, то їх правовий статус не передбачає наявності компетенції, вони приймають участь у правовідносинах через реалізацію процесуальних прав та обов'язків. Тому при формулюванні зазначеної ознаки поняття кримінальної процесуальної діяльності достатньо вказівки на наявність у її суб'єктів кримінального процесуального статусу, зміст та обсяг якого різняться в залежності від типу такого суб'єкта.

Інший підхід до визначення поняття кримінальної процесуальної діяльності запропоновано Р.М. Шехавцовим, який вважає, що під цим поняттям слід розуміти систему розподілених по стадіях кримінального судочинства процесуальних та інших дій суб'єктів кримінального провадження по пізнанню події кримінального правопорушення, охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження відповідними до закону способами та засобами, що відображаються в процесуальних та інших документах, та виступають як підстави для прийняття процесуальних рішень, спрямованих на вирішення завдань кримінального провадження» [6, с. 289]. Головною відмінністю запропонованого вказаним науковцем підходу є розширення кола дій, які входять до системи кримінальної процесуальної діяльності. Так, поряд із процесуальними діями (які прямо передбачені кримінальним процесуальним законодавством) автор включає до неї й непроцесуальні.

Мова йде про дії, які не підлягають прямій нормативно-правовій регламентації, ґрунтуються на доктринальних засадах, ґносеологічних методах та закономірностях, пов'язаних із пізнавальною діяльністю людини під час збирання, дослідження та оцінки доказів (висунення версій, тактичні прийоми проведення окремих слідчих (розшукових) дій, прийоми застосування засобів криміналістичної техніки) [7, с. 96 - 97].

Однак, якщо вести мову про не процесуальні дії, слід зазначити й про існування непроцесуальних рішень, які у криміналістиці йменуються тактичними рішеннями.

Наприклад, рішення дізнавача, слідчого, прокурора про доцільність проведення певної слідчої (розшукової) дії або застосування

певного тактичного прийому чи їх системи під час проведення такої дії.

Вказаний підхід піддався критиці у спеціальній літературі та в ході дискусії. Зокрема, І.В. Гловюк з цих питань стверджує, що мова йде про наукові рекомендації, а не систему дій, провадження яких чітко регламентовано положеннями кримінального процесу. Відсутність нормативної регламентації таких дій виключає визнання їх процесуального характеру, адже однією із сутнісних ознак кримінальної процесуальної діяльності є її суворе регламентація положеннями кримінального процесуального права [5, с. 465 - 466].

Слід відзначити, що відсутність прямої нормативної регламентації тактичного прийому або рішення, ще не виключає законність їх походження, адже вони відповідають загальним завданням та засадам кримінального провадження. Інколи тактичні прийоми знаходять своє пряме нормативне закріплення. Наприклад, в частині правил допиту неповнолітніх: залучення педагога або психолога, часові обмеження проведення допиту, можливість його проведення його в іншому місці (окрім приміщення органу досудового розслідування). Ці законодавчі положення не тільки спрямовані на захист прав та інтересів неповнолітніх, але й забезпечують реалізацію таких організаційних завдань щодо встановлення психологічного контакту із допитуваним та збирання доказової інформації. По суті ці правила як тактичні прийоми, набули нормативного закріплення.

При визначенні обсягу поняття кримінальної процесуальної діяльності слід виходити із його розуміння як різновиду юридичної та, відповідно й соціальної діяльності, яка реалізується у сфері кримінального провадження та врегульована нормами кримінального процесуального права. Соціальна діяльність, як відзначає С.Д. Гусарев може набути правових форм, що й відбувається в сучасному суспільстві, якому притаманне правове регулювання більшості суспільно значущих дій. Наразі юридичну діяльність у літературі розглядають у широкому та вузькому розумінні в залежності від суб'єктів її реалізації. Широкий підхід не передбачає прив'язки до професії юриста, тобто коли суб'єктами такої діяльності визнаються буд-які учасники правових відносин. Вузький ж підхід передбачає звуження суб'єктного складу до осіб, які характеризуються ознакою професійності (судді, прокурори, слідчі, адвокати, нотаріуси і ін. [8, с. 80]. Щодо цього аспекту слід підтримати позицію науковців, які юридичну діяльність розглядають у широ-

кому розумінні, включаючи до сфери кримінальної процесуальної діяльності усіх учасників кримінального провадження. Тому предмет наукових досліджень за окресленим напрямом повинен становити діяльність не тільки тих учасників кримінального провадження, які наділені певними владними повноваженнями із метою її удосконалення.

Отже, якщо ж розглядати діяльність учасників кримінального провадження як соціальну діяльність, можна констатувати, що ступінь правової урегульованості такої діяльності не є абсолютною. Тобто є досить велика кількість дій або рішень, які вчиняються або приймаються суб'єктами такої діяльності в межах закону, проте прямо ним не передбачені. Це впливає також із змісту диспозитивного методу правого регулювання кримінальних процесуальних відносин, коли учасники наділяються можливістю обрання способу реалізації передбачених кримінальним процесуальним законом дій відповідно до наданих прав [9]. Вказане стосується тих учасників кримінального провадження, які наділені владними повноваженнями. Наприклад, дізнавач, слідчий, прокурор реалізуючи, передбачене законом право проводити слідчі (розшукові) дії є вільним у питанні прийняття рішення щодо доцільності проведення слідчої (розшукової) дії певного виду, обранні моменту її проведення на тому чи іншому етапі досудового розслідування, вирішенні завдань із її організації та планування, проведенні комплексу підготовчих дій, визначенні її тактичного змісту та безпосередньої реалізації тактичних прийомів і обрання технічних засобів її проведення. Порядок реалізації зазначених дій прямо не визначений кримінальним процесуальним законом, але відповідає йому і складає зміст діяльності дізнавача, слідчого. Крім того, поряд із правовими нормами діяльність у сфері кримінального судочинства регулюється й іншими видами соціальних норм, наприклад, – нормами моралі. Хоча, слід враховувати й те, що останні можуть набувати й нормативно-правової форми. Тобто, може мати місце процес переходу із однієї форми до іншої.

Отже, обсяг діяльності у сфері кримінального провадження є набагато ширшим, ніж той, що у спеціальній літературі вкладається у поняття кримінальної процесуальної діяльності якщо його розглядати як систему виключно процесуальних дій та рішень. Цілком очевидно, що до цього поняття входить велике коло дій та рішень які мають непроцесуальний характер.

За допомогою нормативно-правового регулювання діяльність, зокрема, і у сфері кримінального судочинства набуває певних меж, впорядкованості процесів, дій та рішень, тобто набуває своєї форми. Її регламентація може мати різний ступінь обов'язковості. Наприклад, щодо однієї життєвої ситуації закон імперативно визначає які рішення можуть бути прийняті або ж які процесуальні дії повинні бути вчинені. А в інших ситуаціях закон дає можливість розсуду учасникам кримінального провадження.

Вказане призводить до висновку, що першим та основним засобом формалізації діяльності у сфері кримінального провадження слід вважати нормативно-правове регулювання.

Щодо самого поняття «формалізація», то воно не є новим для сфери кримінального судочинства. Як зазначає В.М. Шевчук: «У криміналістичній доктрині останнім часом спостерігається досить чітка активізація не тільки розроблення і впровадження найефективніших тактичних засобів, прийомів і методів криміналістичного провадження, а й формалізації криміналістичних знань та їх застосування у слідчій та судовій практиці» [10, с. 368 - 374]. Ознайомлення із існуючими науковими працями за цим напрямом досліджень дозволяє дійти висновку, що формалізація у криміналістиці розглядається як спосіб передачі криміналістичних знань слідчо-судовій практиці та водночас як форма вираження процедур і дій, логічної їх послідовності. Формалізація розслідування вказаним вченим розглядається як засіб оптимізації слідчої діяльності, що передбачає виділення чітких етапів і дій та їх послідовного розвитку [10, с. 372].

Формалізацію слід розглядати як процес, який передбачає упорядкування чи унормування діяльності у певній сфері. Формалізована діяльність – це антипод такому стану речей, коли діяльність є хаотичною, неупорядкованою. Отже, поряд із нормативно-правовим регулюванням, до числа засобів формалізації діяльності у сфері кримінального судочинства слід віднести й ті, які мають організаційне значення. Серед останніх слід згадати планування, алгоритмізацію та програмування. Слід розглянути ці категорії більш предметно в контексті нашого дослідження.

Так, ще на початку ХХ ст. відомий австрійський учений-криміналіст

Ганс Грос у своїй праці «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики» звертав увагу на необхідність складання

судовим слідчим плану, без якого слідство, на думку вченого, буде йти наздогад, без успіху і толку [11, с. 17–21], що ми підтримуємо. Сучасна наука психологія визначає планування як розумовий процес, що включає порядок, послідовність та очікувані результати майбутніх дій. Людина уявно намічає шляхи, способи, заходи і строки виконання певних дій, що вирішують окремі завдання і призводять зрештою до досягнення поставленої мети [12, с. 71].

У сфері кримінального судочинства під плануванням розуміють розумову діяльність слідчого, дізнавача, прокурора, судді (слідчого судді), експерта або інших учасників кримінального провадження, що лежить у площині пізнавальних процесів при доказуванні по кримінальному провадженню. Функціональна спрямованість планування полягає у формулюванні завдань та визначенні найбільш раціональних й ефективних шляхів їх вирішення. Результатом такої розумової діяльності виступає план, що за своєю суттю є уявною моделлю майбутніх дій слідчого, дізнавача, прокурора судді, експерта та ін. (тощо). Планування у кримінальному провадженні виконує упорядкування організаційно-тактичних засобів, тобто надає діяльності дізнавача, слідчого, прокурора, судді та ін. (тощо) цілеспрямованості та узгодженості процесуальних дій, та й будь-яка процесуальна дія завдяки плануванню також здобуває форму послідових, узгоджених між собою дій вказаних осіб, спрямованих на збирання, дослідження, оцінку й використання доказів у конкретному кримінальному провадженні [13, с. 14, 29]. Таким чином воно, на нашу думку, надає оптимальної форми діяльності вказаних осіб у межах кримінального провадження.

Близькими за значенням до планування, у криміналістиці є поняття алгоритмізації та програмування. У тлумачних словниках етимологія терміну «програмування» визначається як складання послідовності дій при виконанні робіт, пов'язаних з обробкою інформації [14, с. 1148]. На думку В. А. Журавля, програмування – це процес створення програм розслідування як чітко і суворо (жорстко) детермінованих систем дій, а також правил рекомендаційного характеру, призначених для ефективного управління слідчою ситуацією під час розслідування злочинів окремих груп, видів і підвидів [15, с. 257]. Отже, мова йде про процес розробки та впровадження програм діяльності учасників кримінального провадження. Криміналістичні програми мають містити передові криміналістичні рекомендації

відносно ефективного управління слідчою ситуацією під час розслідування злочинів окремих груп, видів і підвидів, тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій та виступати певним базисом для їх планування [13, с. 23]. Тобто програма – це заздалегідь розроблена та впроваджена у сферу кримінального судочинства типова модель оптимального вирішення типових завдань як кримінального провадження в цілому, так і окремих процесуальних дій. За змістом криміналістичні програми мають містити у собі два складових елементи: 1) правила рекомендаційного характеру, що передбачають можливість багатоваріантного підходу до вирішення певних завдань; 2) жорстко детерміновані алгоритми, що мають вигляд чітко визначеного переліку дій (кроки алгоритму). Правила рекомендаційного характеру забезпечують можливість варіативного підходу до визначення шляхів і засобів вирішення завдань залежно від ситуації, що склалася. Алгоритмічна складова програм є більш опредмеченою і має обмежену сферу реалізації. У найпростішому розумінні алгоритм – це найбільш оптимальний типовий шлях вирішення типового завдання. При цьому завдання за допомогою алгоритму вирішуються поетапно [13, с. 24].

Отже, орієнтуючись на рекомендації, викладені у криміналістичних програмах, учасники кримінального провадження (перш за все публічні суб'єкти- певні посадові особи) мають змогу визначати подальшу модель своїх дій та рішень, планувати свою діяльність, надавши таким чином їй особливі процесуальні або організаційні форми.

При цьому, на відміну від соціальних норм, перш за все від норм права, планування та програмування як засоби формалізації, передбачають можливість суб'єкту самостійно визначати та корегувати форму своєї поведінки у перспективі. Крім того, вони не носять обов'язковий характер, передбачають можливість корегування типу та змісту запланованих дій (зміну моделі поведінки), і врешті-решт не передбачають застосування санкцій для суб'єкта у такому разі. Вказане дозволяє вести мову про існування градації засобів формалізації діяльності у сфері кримінального провадження в залежності від ступеня їх обов'язковості.

Так, засобом із найбільшим ступенем формалізації слід визнати нормативно-правове регулювання. Хоча, і на цьому рівні слід враховувати наявність, поряд із імперативними нормами – диспозитивних, які дають можли-

вість обрання суб'єкту варіанту поведінки чи прийняття рішення у певній ситуації.

Правила рекомендаційного характеру у цій проблематиці також мають важливе та неостаннє значення, допомагаючи суб'єкту суспільних відносин обрати чи визначити для себе найбільш оптимальну модель своєї поведінки у тій чи іншій ситуації. Такі правила мають менший ступень узагальнення у порівнянні із правовими нормами та засновані на них. Можна навести приклад, коли діяльність дізнавача, слідчого із проведення допиту особи в своїй основі регулюється нормами кримінального процесуального права. Проте, вони не дозволяють повноцінно оптимізувати діяльність дізнавача, слідчого із проведення конкретного допиту конкретної особи у конкретному кримінальному провадженні. Для цього дізнавач чи слідчий повинен спланувати свої дії, виходячи із особливостей обставин конкретного провадження та слідчої ситуації, що склалась на певному етапі досудового розслідування: визначити коло учасників допиту, час, місце його проведення, умови, перелік запитань допитуваному, спрогнозувати можливі моделі і слічі ситуації, його поведінку, визначити перелік тактичних прийомів та ін. Слід лише згадати, що КПК України не визначає терміни перерви під час допиту, який на практиці повинен визначатись слідчим із урахуванням КПК України, психологічних особливостей та стану допитуваної особи. Тільки з урахуванням цього можна вважати, що діяльність слідчого буде належним чином організованою, упорядкованою та результативною. Слідчий може упорядкувати (спланувати) свої дії самостійно або звернутись до рекомендацій, що викладені у заздалегідь розроблених вченими-криміналістами програмах чи окремих алгоритмах провадження процесуальних дій.

Ми вже висловлювали свою наукову позицію про те, що діяльність у сфері кримінального судочинства регулюється й іншими видами соціальних норм, поряд, із нормами права. Перш за все, мова йде про норми моралі.

Наприклад, Л.М. Гуртієва, розглядаючи поняття етичних основ діяльності дізнавача, (ред. авт.) слідчого зазначає, що останні поряд із нормами кримінального права і процесу регулюють його діяльність щодо початку та подальшого досудового розслідування кримінальних правопорушень [16, с. 6 - 7].

Слід підтримати таку наукову позицію, окремо відзначивши, що морально-етичні но-

рми суттєво впливають на характер взаємовідносин дізнавача, слідчого із іншими учасниками кримінального провадження, тобто регулюють існуючі у сфері кримінального судочинства суспільні відносини.

При цьому, як вже зазначалось, інколи морально-етичні норми набувають правового значення. У зв'язку з чим у літературі виокремлюють: моральні норми, які не входять до офіційних документів, але діють в кримінальному судочинстві і впливають на неформальні етично-витримані відносини між учасниками кримінального процесу (мова йде про громадянський обов'язок, внутрішнє переконання та культуру, почуття сумління та відповідальності); етичні норми, що містяться у моральних кодексах та присягах; моральнісні вимоги, закріплені правовими актами кримінального судочинства; морально-етичні норми, визнані на міжнародному рівні [17, с. 39 - 40].

Логічно до переліку засобів формалізації діяльності у сфері кримінального судочинства віднести й релігійні норми, які здатні детермінувати поведінку учасників кримінального провадження. Так, служителя будь якої релігійної конфесії суворо забороняється допитувати у якості свідка, якщо певні відомості були ним отримані від прихожанина під час сповіді (таємниці сповіді).

Висновки. Отже, під формалізацією діяльності дізнавача, слідчого у сфері кримінального провадження слід розуміти процес упорядкування дій та рішень учасників кримінального провадження за допомогою їх правового регулювання, встановлених етичних, релігійних норм, планування, алгоритмізації та програмування.

Наголошується, що вказані засоби формалізації мають різну юридичну природу, але все-таки можуть розглядатись в одному порядку відповідно до їх функції у сфері кримінального процесу, що передбачає можливість їх класифікації.

Крім того, визначені засоби різняться за ступенем формалізації діяльності у сфері кримінального провадження. Засоби формалізації дій та рішень дізнавача, слідчого, прокурора, слідчого судді, суду упорядковують їх діяльність, зменшують ризик вчинення помилок, чим сприяють також виконанню завдань, визначених у ст. 1 КК України і ст. 2 КПК України, забезпеченню прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Втім, підняті в статті проблемні питання не є остаточними та підлягають подальшому і окремому дослідженню або науковому вивченню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дубинский А.Я. Понятие, структура и содержание уголовно-процессуальной деятельности. Проблемы социалистической законности. Республиканский межведомственный научный сборник. Харьков, 1989. Вып. 24. С. 46-52.
2. Лук'яничков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2005. 360 с.
3. Арушанян К. Процесуальна діяльність прокурора при виконанні судових рішень у кримінальному провадженні. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2016. № 3. С. 11–20.
4. Галаган В.І. Правові та криміналістичні проблеми вдосконалення кримінальної процесуальної діяльності (на матеріалах органів внутрішніх справ України) : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ. 2003. 439 с.
5. Гловюк І.В. Кримінально-процесуальна діяльність: проблеми визначення поняття. Актуальні проблеми держави і права. 2012. Вип. 64. С. 461–468.
6. Шехавцов Р.М. Розвиток уявлень про поняття кримінальної процесуальної діяльності. Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. 2017. № 4 (80). С. 279 – 293.
7. Шехавцов Р.М. Поняття кримінальної процесуальної діяльності. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2010. № 2. С. 89-97.
8. Гусарев С.Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти. Київ: Знання, 2005. 375 с.
9. Лобойко Л.М. Імперативний метод кримінально-процесуального права. Дніпро: Юрид. акад. М.-ва внутр. Справ; Ліра ЛТД. 2005. 196 с.
10. Шевчук В.М. Проблеми формалізації криміналістичних знань та їх застосування у слідчій діяльності. Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 26 (65) 2013. № 2-2. С. 368.
11. Гросс Г. Руководство для судебных следователей, как система криминалистики. Практическое руководство; пер. с нем. Л. Дудкина. 4-е изд., доп. Санкт-Петербург: Тип. М. Маркушева, 1908. 1062 с.
12. Юридична психологія : підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків. Право. 2008. 240 с.
13. Хань О. О. Теоретичні основи планування та програмування провадження слідчих (розшукових) дій. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 198 с.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови. 250 000 слів / уклад. і голов. ред. В. Т. Буцел. Київ ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 1148

15. Журавель В. А. Програмування як засіб підвищення якості розслідування. Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні: матеріали наук. конф. 15 травня 2009 р. Харків: Право, 2009.

С. 256–259.

16. Гуртієва Л. М. Етичні основи діяльності слідчого : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. 20 с.

17. Каткова Т.В. Проблеми професійної етики та культури в процесі підготовки слідчих органів внутрішніх справ. Конституція України та проблеми професійної етики юриста: Тези доп. і наук. повідомлень обл. наук.-практ. конф. Харків: Спілка юристів України. 1998. С. 38-42.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2024

Стаття рекомендована до друку 22.03.2024

O. O. KHAN

PhD (Law), Associate Professor,

Associate Professor of the Department of criminal process
and organization of pre-trial investigation of Faculty No. 1

E-mail: aa_khan@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9912-1547>

Kharkiv National University of Internal Affairs

27 Leva Landau Avenue, Kharkiv, Kharkiv, 61000, Ukraine

CONCEPT AND MEANS OF FORMALIZING ACTIVITIES IN THE FIELD OF CRIMINAL JUSTICE

ANNOTATION. *Introduction.* At the current stage of development of criminal procedure and forensic science, the sphere of criminal justice is often considered from the perspective of an activity-based approach, i.e., as the activities of individual subjects (investigator, prosecutor, suspect (accused), defense counsel, investigating judge, court, etc.) and their interaction. Similarly, a large number of proposals in the literature are related to the improvement or optimization of their activities with regard to the general principles of criminal proceedings. This article is no exception and is aimed at clarifying the approaches to understanding the activities in the field of criminal justice and their regulation (formalization).

Summary of the research results. The article makes an attempt to summarize the existing views on the content of such concepts as criminal procedural activity, activity of an investigator, a prosecutor, an investigating judge and other participants to criminal proceedings. The author proposes the term "activity in the field of criminal justice" as a generalized term which reveals the social nature of the activity of investigation and trial of criminal offenses. The author also proposes an approach whereby regulatory and legal regulation, other types of social regulation and organizational and tactical recommendations are considered as means of formalizing activities in the field of criminal justice, i.e., those aimed at streamlining them and bringing them to a certain standard. At the same time, it is proposed to differentiate these measures depending on the degree (rigidity) of formalization.

Conclusions. Based on the results of the study, the author concludes that formalization of activities in the field of criminal justice should be understood as the process of streamlining the actions and decisions of participants to criminal proceedings through their legal regulation, established ethical norms, and also such means as planning of activities by the subject and application of the rules of a recommendatory nature which are concentrated in the provided algorithms and programs. These means of formalization have different legal nature, but they can still be considered in the same order in accordance with their function in the field of criminal justice, which provides for the possibility of their grouping.

KEYWORDS: *criminal justice, activity, formalization, means.*

REFERENCES

1. Dubinsky A.Y. (1989). The concept, structure and content of criminal procedural activity. Problems of socialist legality. Republican interdepartmental scientific collection. Kharkiv. Issue 24. p. 46-52 (in Ukrainian).
2. Lukianchikov E.D. (2005). Methodological principles of information support of crime investigation. Kyiv: National Academy of Internal Affairs. 360 p. (in Ukrainian).
3. Arushanyan K. (2016). Procedural activity of the prosecutor in the execution of court decisions in criminal proceedings. Scientific Journal of the National Academy of Prosecution of Ukraine. № 3. p. 11-20. (in Ukrainian).
4. Galagan V.I. (2003). Legal and forensic problems of improving criminal procedural activity (based on the materials of the internal affairs bodies of Ukraine): Doctor of Laws dissertation. Kyiv. 439 p. (in Ukrainian).
5. Hloviuk I.V. (2012) Criminal procedural activity: problems of defining the concept. Actual problems of state and law. Issue 64. p. 461-468 (in Ukrainian).
6. Shekhavtsov R.M. (2017). Development of ideas about the concept of criminal procedural activity. Bulletin of the E.O. Didorenko LDIA. 2017. № 4 (80). p. 279 - 293 (in Ukrainian).

7. Shekhavtsov R.M. (2010). The concept of criminal procedural activity. Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko. № 2. p. 89-97 (in Ukrainian).
8. Gusarev S.D. (2005). Legal activity: methodological and theoretical aspects. Kyiv: Znannya. 375 p. (in Ukrainian).
9. Loboyko L.M. (2005). Imperative method of criminal procedural law. Dnipro: Law Academy of the Ministry of Internal Affairs; Lira LTD. 196 p. (in Ukrainian).
10. Shevchuk V.M. (2013). Problems of formalization of forensic knowledge and its application in investigative activities. Scientific Notes of the V.I. Vernadsky Taurida National University. Series "Legal Sciences". Vol. 26 (65). № 2-2. p. 368. (in Ukrainian).
11. Gross G. (1908). Manual for Forensic Investigators as a System of Criminalistics. A practical guide; trans. L. Dudkin. 4th ed: Tip. M. Markushev. 1062 p. (in Ukrainian).
12. Legal psychology: a textbook. 2nd edition, revised and supplemented (2008). Kharkiv: Pravo. 240 p. (in Ukrainian).
13. Khan O.O. (2021). Theoretical foundations of planning and programming of investigative (detective) actions. Odesa: Helvetica Publishing House. 198 p. (in Ukrainian).
14. Great Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language. 250,000 words / compiled and edited by V. T. Busel (2005). Kyiv; Irpin: Perun. 1728 p. (in Ukrainian).
15. Zhuravel V.A. (2009). Programming as a means of improving the quality of investigation. Theoretical foundations of ensuring the quality of criminal legislation and law enforcement activities in the field of combating crime in Ukraine: materials of the scientific conference on May 15: Pravo, 2009. p. 256 – 259. (in Ukrainian).
16. Gurtieva L.M. (2008). Ethical foundations of the investigator's activity: PhD thesis: 12.00.09. National University of Odesa Law Academy. Odesa. 20 p. (in Ukrainian).
17. Katkova T.V. (1998). Problems of professional ethics and culture in the process of training of investigators of internal affairs bodies. The Constitution of Ukraine and the Problems of Professional Ethics of a Lawyer: Theses of additional and scientific reports of the regional scientific and practical conference: Union of Lawyers of Ukraine. p. 38-42 (in Ukrainian).

The article was received by the editors 17.10.2023

The article is recommended for printing 22.11.2023

ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО MILITARY LAW

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-21>

УДК 342.742:355.26(477)

І. В. КІРЄЄВА

аспірантка юридичного факультету

E-mail: kireeva.ira91@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9118-5136>

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Харків, 61022, майдан Свободи 4

ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ МОБІЛІЗАЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ ТА ВЗАЄМОВПЛИВУ

АННОТАЦІЯ. *Вступ.* Статтю присвячено правовим аспектам мобілізації та соціальної (громадянської) відповідальності, їхнім особливостям та проявам у період дії воєнного стану. Також проаналізовано взаємозв'язок між ними та проявами процесів, пов'язаних з ними. Окрім того, наголошується, що мобілізація та громадянська відповідальність є одними з ключових складових успішного захисту Вітчизни.

Короткий зміст. Мобілізаційні процеси та подальша військова служба під час дії воєнного стану регламентується законодавством України, зокрема: Конституція України, Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу», Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», Законом України «Про оборону України», Законом України «Про правовий режим воєнного стану», Законом України «Про чисельність Збройних Сил України», Положенням про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затвердженого Указом Президента України від 10.12.2008 №1153/2008. Проаналізовано підходи до визначення поняття «мобілізація» з боку законодавства та з точки зору науковців. Визначено дефініцію поняття «воєнний стан» та кількість можливої чисельності у звичному режимі та в особливий період. Зазначено, що конституційний обов'язок стосується всіх громадян України, як чоловічої, так і жіночої статі. При цьому, продемонстровано за допомогою діаграми відсоткове співвідношення кількості представників жіночої та чоловічої статі. Також за допомогою діаграми показано зміну чисельності Збройних Сил України до повномасштабного вторгнення російської федерації на територію нашої Батьківщини та після його початку.

Визначено поняття «громадянська відповідальність» як вид соціальної відповідальності, що розглядається науковцями по-різному, але стосується безпосередньо особистості громадянина. Далі розглядається взаємозв'язок між громадянською відповідальністю та мобілізацією, яким чином вони впливають один на одне. Визначено, що сформованість громадянської відповідальності у представників населення країни впливає на бажання до добровільного проходження військової служби за призовом під час мобілізації, а в подальшому – контрактної військової служби. Окрім того, було викладено думку авторки щодо вираження факту сформованості громадянської відповідальності населення під час перебування в тилу.

Висновки. Обґрунтовані висновки на основі викладеного матеріалу про особливості дефініцій понять «мобілізація» та «громадянська відповідальність»; про специфіку виконання конституційного обов'язку захисту Вітчизни громадянами країни, загальну чисельність Збройних Сил України, яка зросла під час повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України в 2,7 разів, що є підставою стверджувати про сформованість громадянської відповідальності у громадян України та приєднання до лав Збройних Сил України та інших військових формувань не лише як виконання конституційного обов'язку. Окрім того, автором підкреслено, що сформованість такого виду відповідальності полягає не лише у готовності до захисту Батьківщини, а й у інших аспектах, зокрема, волонтерстві, допомозі та підтримці військових та їхніх родин, участь у заходах, дотримання громадського порядку, особливо на період дії воєнного стану.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: мобілізація, мобілізаційна підготовка, особливий період, воєнний стан, громадянська відповідальність, соціальна відповідальність, конституційний обов'язок, Збройні Сили України, інші військові формування.

Як цитувати: Кіреєва І. В. Правовий інститут мобілізації та соціальної відповідальності: теоретико-правові аспекти взаємодії та взаємовпливу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*, серія «Право». 2024. Вип. 37. С. 182-188. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-21>

In cites: Kirieeva I. V. (2024) Legal institute of mobilization and social responsibility: theoretical and legal aspects of interaction and mutual influence. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University*, Series "Law", (37), P. 182-188. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-21> (in Ukrainian)

Вступ. У сучасному світі, а особливо для України в умовах повномасштабного вторгнення, суспільство стикається із загрозами та викликами, які змінюють життя з кожним

Мобілізація, в контексті захисту Вітчизни, визначається як системний процес мобілізації людських, матеріальних та інших ресурсів держави для ефективного протистояння потенційним загрозам зовнішнього або внутрішнього характеру. Громадянська відповідальність як вид соціальної відповідальності представляє собою свідоме почуття обов'язку кожного громадянина перед своєю державою та суспільством. Це не лише дотримання законів та правил, але і активна участь у житті громади, відчуття власної відповідальності за її долю та долю країни в цілому. Мобілізаційні процеси та громадянська відповідальність нерозривно пов'язані між собою. Ці поняття відображають необхідність спільної дії для досягнення спільної мети – захисту Вітчизни, збереження кордонів, стабільності та безпеки громадян. Спільні риси мобілізації та громадянської відповідальності включають в себе готовність до рішучих дій, здатність до самоорганізації та співпраці, єдність, а також розуміння важливості кожного із громадян для досягнення загальної мети. Тож розуміння та впровадження концепцій мобілізації та громадянської відповідальності в сучасному суспільстві є не лише важливими, але й необхідними кроками для забезпечення стабільності, безпеки та процвітання. Тож **мета** нашої статті полягає у визначенні сутності понять «мобілізація» та «громадянська відповідальність», а також правових аспектів їх взаємодії та взаємовпливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика мобілізації, мобілізаційної підготовки та громадянської відповідальності цікавила багатьох дослідників, зокрема, О. Васильєва, П. Волотівського, С. Григоренка, О. Заболотного, А. Зельницького, Ю. Калиновського, В. Кареліна, В. Корнієнка, С. Мельника, К. Пекач, В. Примака, О. Савинець, В. Скорікова, М. Туркот тощо.

Виклад основного матеріалу. Згідно з Конституцією України «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» (Стаття 3); «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу»

днем, мобілізація та громадянська відповідальність стають ключовими поняттями для забезпечення стабільності, безпеки суспільства та територіальної цілісності країни. (Стаття 17); «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України» (Стаття 65) [10].

Особливо гостро питання про дотримання цих законів постали під час повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 64/2022 проголосив введення правового режиму воєнного стану та проведення загальної мобілізації [16]. Поняття «воєнний стан» визначається Законом України «Про правовий режим воєнного стану» так: «це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [7].

У свою чергу, поняття «мобілізації» трактується Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» визначаємо поняття «мобілізації» як «комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу» [5; 6]. Деякі науковці керуються чинним законодавством, наприклад, М. Туркот у своїй статті «Мобілізаційна діяльність як засіб забезпечення воєнної безпеки України» [15].

У свою чергу, інші науковці, зокрема, П. Волотівський, визначають це поняття «як функцію управління, що базується на системі принципів, що тісно пов'язані з загальними

принципами управління» [2]. На думку О. Романової, мобілізація – це основний елемент оборонної системи країни, що полягає у необхідності утримання у невоєнний час такої кількості військовослужбовців, яка б могла зупинити збройну агресію чи початок повномасштабного вторгнення [12].

Разом з тим, варто зазначити, що згідно Конституції України захист Вітчизни є обов'язком усіх громадян, тобто без зазначення статі.

Проте, як визначено у Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» «Жінки, які мають спеціальність та/або професію, споріднену з відповідною військово-обліковою спеціальністю, визначеною в переліку, затвердженому Міністерством оборони України, та придатні до проходження військової служби за станом здоров'я та віком, крім зазначених в абзаці першому цієї частини, беруться на військовий облік військовозобов'язаних за їх бажанням» (курсив наш – І. К.), а у період дії воєнного стану – «Жінки, які перебувають на військовому обліку, можуть бути призвані на військову службу чи залучені для виконання робіт із забезпечення оборони держави у воєнний час» [4].

Так, багато жінок на рівні з чоловіками в період початку розгортання повномасштабного вторгнення стали на захист нашої держави та за власним бажанням були призвані на військову службу під час мобілізації, чим виконали свій конституційний обов'язок стосовно захисту та цілісності території України.

Наразі згідно з офіційною заявою Президента України В. Зеленського чисельність Збройних Сил України складає 880 000 військовослужбовців [9]. Згідно із Законом України «Про чисельність Збройних Сил України»,

затверджено кількість, що «не перевищує 261 000 осіб, у тому числі 215 000 військовослужбовців».

Але у Законі також вказано, що «в особливий період чисельність Збройних Сил України збільшується на кількість особового складу, призваного на військову службу на виконання указів Президента України про мобілізацію, затверджених законами України» [8].

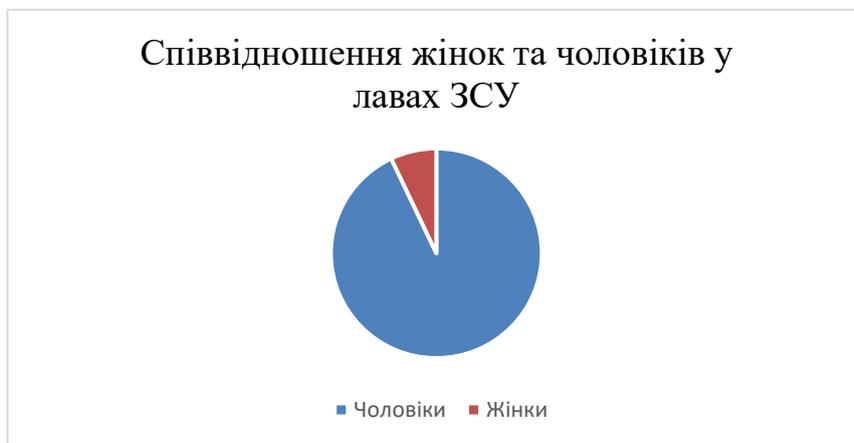
А відповідно до Закону України «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію» особливий період – «період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту

Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій» [14].

Це і є підставою для збільшення чисельності Збройних Сил України.

Відтак, урахувавши актуальну чисельність, що була заявлена Президентом, зауважимо, що за даними інформаційного агентства УНІАН, 62 000 з них – жінки (загальна кількість).

Співвідношення квантитативних показників наочно можна побачити в діаграмі, яка наведена нижче.

Діаграма 1

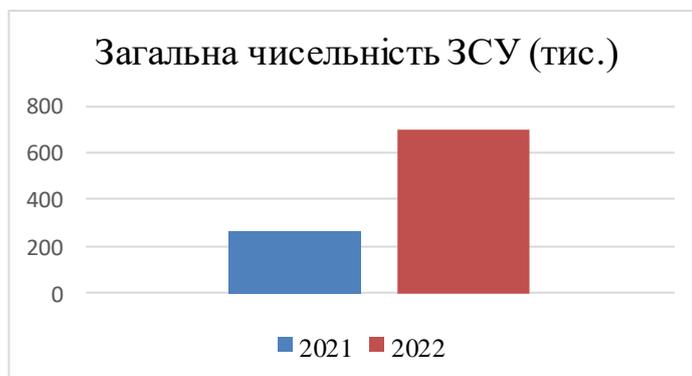
Таким чином, ми можемо стверджувати, що конституційний обов'язок виконується всіма громадянами нашої держави, оскільки жінки також беруть безпосередню участь у захисті Батьківщини на рівні з чоловіками, якщо не враховувати обставин, передбачених законодавством (наприклад, неповнолітні діти, вагітність). Після призову на військову службу під час мобілізації на період дії воєнного стану, особи приступають до виконання службових обов'язків військової служби, що регламентується Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» [4]. Як зазначає Є. Григоренко, військова служба є «видом державної служби, має свою специфіку, що характеризується наявністю певних ознак та особливих гарантій для осіб, що її проходять, які передбачені Конституцією та поточним законодавством України». Окрім того, дослідник наголошує, що цей вид державної служби єдиний, передбачений законодавством [3, с. 31].

Разом з тим, ми можемо стверджувати, що одним із чинників, що стимулює громадян України до проходження військової служби за призовом під час мобілізації (в подальшому – військової служби) та виконання конституційного обов'язку є громадянська відповідальність. Так, К. Пекач у своїй статті «Сутність поняття «громадянська відповідальність» особистості» розглядає це поняття з різних сторін, роблячи висновок, що громадянська відповідальність – це «особистісне утворення, що включає громадянську самоідентифікацію, інтериоризовані громадянські цінності, готовність свідомо виконувати громадянські обов'язки та здійснювати громадянські права, з метою персональної самореалізації в системі «громадянин-держава»» [11]. У свою чергу, О. Фурман емпірично дослідила сформованість громадянської відповідальності студентської та учнівської молоді, зазначивши,

що це поняття означає «найзагальнішу властивість особистості, у котрій інтегровані утворення свідомості та самосвідомості, а також взаємопов'язані такі компоненти, як когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінково-вольовий, морально-духовний» [17]. А В. Скоріков вважає, що громадянська відповідальність – це «особистий світоглядний феномен, що виражає інтегративну єдність якостей і властивостей особистості, утворену сукупністю когнітивного, соціального, мотиваційного і діяльнісного компонентів, і визначає всю сукупність відносин у громадянському суспільстві» [13].

Відтак, громадянська відповідальність та мобілізація тісно взаємопов'язані, оскільки військова мобілізація має на меті залучення людських ресурсів задля захисту та підтримки кордонів країни та захисту цивільного населення, а громадянська відповідальність стосується самосвідомості суспільства, усвідомлення важливості досягнення спільної мети сьогодні – перемоги над агресором та недопущення повторного вторгнення на територію нашої держави. Тобто особи, у яких сформована громадянська відповідальність, більш схильні до добровільного проходження військової служби за призовом під час мобілізації та військової служби за контрактом, зокрема, як військовозобов'язані, резервісти та добровольці, які формували добровольчі батальйони у зв'язку із великими чергами у територіальні центри комплектування та соціальної підтримки та браком часу. Як відомо, згодом сили територіальної оборони були включені як окремих рід сил ЗСУ.

Такі громадяни впевнені у необхідності забезпечення захисту та безпеки суспільства країни. Якщо ми порівняємо загальну кількість військовослужбовців до повномасштабного вторгнення та після, то вона збільшилась приблизно у 2,7 разів.

Діаграма 2

Крім того, на нашу думку, важливою частиною громадянської відповідальності є такі аспекти:

1. волонтерство (підтримка ЗСУ, допомога родинам постраждалим, переселенців, захист довкілля, зокрема, тварин, участь у благодійних заходах, проєктах, подіях тощо);

2. допомога та підтримка родин військовослужбовців та ветеранів (фінансова, моральна, психологічна, соціальна);

3. участь у громадських заходах, які не порушують законодавства (мітинги щодо вимоги обміну та звільнення полонених);

4. дотримання громадського порядку (правил комендантської години, законів воєнного стану і т.д.);

5. підтримка безпосередньо діючих військовослужбовців та ветеранів війни під час та після завершення служби.

Висновки. Отже, враховуючи вищевикладене, можемо зробити такі висновки:

1. Законом України визначено поняття «мобілізація». Проте, деякі науковці дають свою дефініцію цього поняття, що відрізняються від законодавчого.

2. Єдиного визначення поняття «громадянська відповідальність» не існує. Науковці визначають це поняття як особисте утворення,

загальну властивість особистості, особистий світоглядний феномен тощо.

3. Визначено, що конституційний обов'язок стосується усіх громадян України, тож до призову на військову службу під час мобілізації та контрактної військової служби залучаються як представники чоловічої статі, так і жіночої. Однак, першочергова причина вступу до лав ЗСУ на початок повномасштабного вторгнення – громадянська відповідальність населення, що передбачає захист територій, збереження життя і здоров'я цивільного населення.

4. Загальна чисельність Збройних Сил України зросла в 2,7 рази у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України. До повномасштабного вторгнення чисельність ЗСУ регламентувалась законодавством, що має умову збільшення кількості військовослужбовців у період дії воєнного стану. Визначено, що громадянська відповідальність стосується не лише захисту Вітчизни, а й активною позицією населення в тилу. Це такі аспекти, як волонтерство, допомога та підтримка військовослужбовців та їхніх родин, участь у заходах, а також дотримання громадського порядку, особливо в умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Від чисельності до зброї: як війна змінила ЗСУ та яке майбутнє чекає на армію після перемоги. Факти. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20231206-vid-chyselnosti-do-zbroyi-yak-vijna-zminyula-zsu-ta-yakemajbutnye-chekaye-na-armiyu-pislya-peremogy/>
2. Вологівський П. Б. Питання мобілізаційного планування національної економіки України. Зміст, принципи та підходи до його організації в сучасних умовах. Актуальні питання національної безпеки і оборони. Наука і оборона. Вип. 2. 2019. С. 17-24.
3. Григоренко С. І. Конституційні засади проходження військової служби громадянами України: проблеми теорії та практики : монографія. Харків : Право, 2010. 281 с.
4. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
5. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>
6. Закон України «Про оборону України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
7. Закон України «Про правовий режим воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
8. Закон України «Про чисельність Збройних Сил України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/235-19#n5>
9. Зеленський розкрив чисельність Збройних сил України. Інформаційне агентство УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/war/zelenskiy-rozkriv-skilki-zaraz-viyskovih-u-zsu-12526479.html>
10. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
11. Пекач К. А. Сутність поняття громадянська відповідальність особистості. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія 220. 2015. С. 141-146.
12. Романова О.М. Юридичні аспекти мобілізації в Україні. Часопис Київського університету права. 2023. № 1. С. 73-78.
13. Скоріков В. Види відповідальності державних службовців. Державне управління та місцеве самоврядування. Вип. 1. 2017. С. 145-151.
14. Стало відомо, скільки жінок служать у ЗСУ станом на 2024 рік. Інформаційне агентство УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/society/stalo-vidomo-skilki-zhinok-sluzhat-u-zsu-stanom-na-2024-rik-12567048.html>

15. Туркот М. С. Мобілізаційна діяльність як засіб забезпечення воєнної безпеки України. Юридичний науковий електронний журнал. № 2. 2015. С. 200-202. URL: http://lsej.org.ua/2_2015/55.pdf

16. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

17. Фурман О. Громадянська відповідальність особистості як предмет психологічного дослідження. Психологія і суспільство. Вип. 1 (59). 2015. С. 65-91.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2024

Стаття рекомендована до друку 22.03.2024

I. V. KIRIEIEVA

PhD student, Faculty of Law

E-mail: kireeva.ira91@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9118-5136>

V. N. Karazin Kharkiv National University,
Kharkiv, 61022, Svobody Square, 4

LEGAL INSTITUTE OF MOBILIZATION AND SOCIAL RESPONSIBILITY: THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF INTERACTION AND MUTUAL INFLUENCE

ANNOTATION. *Introduction.* The article is devoted to the legal aspects of mobilization and social (civic) responsibility, their features and manifestations during the period of martial law. The interrelationship between them and the manifestations of the processes associated with them is also analyzed. In addition, it is emphasized that mobilization and civic responsibility are one of the key components of successful defense of the Motherland.

Summary of the main results of the study. Mobilization processes and subsequent military service during martial law are regulated by the legislation of Ukraine, in particular, Constitution of Ukraine, the laws «On military duty and military service», «On mobilization training and mobilization», «On the defense of Ukraine», «On the legal regime of martial law», «On the number of the Armed Forces of Ukraine», the Regulation on the completion of military service by citizens of Ukraine in the Armed Forces of Ukraine, approved by the Decree of the President of Ukraine dated 10.12.2008 № 1153/2008. Approaches to the definition of the concept of «mobilization» from the perspective of legislation and from the point of view of scientists have been analyzed. The definition of the concept of «martial law» and the number of possible numbers in the usual regime and in a special state have been determined. It is noted that the constitutional obligation applies to all citizens of Ukraine, both men and women. At the same time, the percentage ratio of the number of representatives of the female and male sexes is demonstrated with the help of a diagram. The diagram also shows the change in the number of the Armed Forces of Ukraine before and after the full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of our Motherland.

The concept of «civic responsibility», as a form of social responsibility, is defined, which is considered by scientists in different ways, but directly relates to the personality of a citizen. Next, the relationship between civic responsibility and mobilization, how they influence each other, is considered. It was determined that the formation of civic responsibility among representatives of the country's population affects the desire for voluntary military service during the mobilization period, and later – for contractual military service. In addition, the author's opinion regarding the expression of the fact of the formation of civil responsibility of the population during their stay in the rear was presented.

Conclusions. Reasoned conclusions based on the presented material about the specifics of the definitions of the concepts «mobilization» and «civic responsibility»; on the specifics of the fulfillment of the constitutional duty to protect the Motherland by the citizens of the country, the total number of the Armed Forces of Ukraine, which increased by 2.7 times during the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, which is a reason to claim that the citizens of Ukraine have developed civic responsibility and joined the ranks of the Armed Forces of Ukraine and other military formations not only as a fulfillment of a constitutional duty. In addition, the author emphasizes that the formation of this type of responsibility consists not only in readiness to protect the Motherland, but also in other aspects, in particular, volunteering, helping and supporting military personnel and their families, participation in events, observance of public order, especially during the wartime period state.

KEY WORDS: *mobilization, mobilization training, special period, martial law, civil responsibility, social responsibility, constitutional duty, Armed Forces of Ukraine, other military formations.*

REFERENCES

1. From numbers to weapons: how the war changed the Armed Forces and what future awaits the army after victory. Facts. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20231206-vid-chyselnosti-do-zbroyi-yak-vijna-zminy-la-zsu-ta-yake-majbutnye-chekaye-na-armiyu-pislya-peremogy/> (in Ukrainian).

2. Volotivskiy P.B. The issue of mobilization planning of the national economy of Ukraine. Content, principles and approaches to its organization in modern conditions. Actual issues of national security and defense. Science and defense. Vol. 2. 2019. P. 17-24. (in Ukrainian).

3. Hryhorenko E. I. Constitutional principles of military service by citizens of Ukraine: problems of theory and practice: monograph. Kharkiv: Pravo, 2010. 281 p. (in Ukrainian).
4. Law of Ukraine «On Military Duty and Military Service». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (in Ukrainian).
5. Law of Ukraine «On Mobilization Training and Mobilization». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (in Ukrainian).
6. Law of Ukraine «On Defense of Ukraine». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (in Ukrainian).
7. Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (in Ukrainian).
8. Law of Ukraine «On the number of Armed Forces of Ukraine». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/235-19#n5> (in Ukrainian).
9. Zelensky disclosed the number of the Armed Forces of Ukraine. UNIAN Information Agency. URL: <https://www.unian.ua/war/zelenskiy-rozkryv-skilki-zaraz-viyskovih-u-zsu-12526479.html> (in Ukrainian).
10. Constitution of Ukraine. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (in Ukrainian).
11. Pekach K. A. The essence of the concept of civil responsibility of the individual. Scientific Bulletin of the National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine. Series: Pedagogy, psychology, philosophy 220. 2015. C. 141-146. (in Ukrainian).
12. Romanova O.M. Legal aspects of mobilization in Ukraine. Journal of the Kyiv University of Law. 2023. № 1. P. 73-78. (in Ukrainian).
13. Skorikov V. Types of responsibility of civil servants. State administration and local self-government. Vol. 1. 2017. P. 145-151. (in Ukrainian).
14. It became known how many women serve in the Armed Forces as of 2024. UNIAN Information Agency. URL: <https://www.unian.ua/society/stalo-vidomo-skilki-zhinok-sluzhat-u-zsu-stanom-na-2024-rik-12567048.html> (in Ukrainian).
15. Turkot M. S. Mobilization activity as a means of ensuring military security of Ukraine. Legal scientific electronic journal. № 2. 2015. C. 200-202. URL: http://lsej.org.ua/2_2015/55.pdf (in Ukrainian).
16. Decree of the President of Ukraine «On the introduction of martial law in Ukraine». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (in Ukrainian).
17. Furman O. Civic responsibility of the individual as a subject of psychological research. Psychology and society. Vol. 1 (59). 2015. P. 65-91. (in Ukrainian).

The article was received by the editors 19. 02.2023

The article is recommended for printing 22.03.2024

**МІЖНАРОДНЕ ПРАВО
INTERNATIONAL LAW**

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-22>

УДК 327: 340.15

О. А. ГАВРИЛЕНКО

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного і європейського права
E-mail: o.gavrylenko@karazin.ua ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5554-4919>
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

**ФОРМУВАННЯ ОСНОВ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ
ПРОЦЕСІВ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ЧЕРЕЗ ЕКОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ:
ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНИЙ НАРИС**

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* У статті висвітлено процес формування основ міжнародно-правового регулювання процесів міграції населення через екологічні чинники, визначення його основних етапів та виявлення специфіки відповідних міжнародно-правових джерел, притаманних кожному періоду.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Зазначено, що природні зміни та екологічні катастрофи, які унеможливили проживання груп людей в ареалі їхнього традиційного мешкання, з найдавніших часів спричиняли масові переселення до теренів, більш придатних для проживання, усе ж підґрунтя міжнародно-правового регулювання процесів міграції населення через екологічні чинники становлять лише напрацювання міжнародних організацій протягом 20-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. З певними застереженнями можемо виокремити три основні етапи цього процесу: 1) етап функціонування Ліги Націй, підготовчий, коли закладалися міжнародно-правові засади регламентації статусу біженців загалом; 2) етап вдосконалення міжнародно-правового підґрунтя для вирішення проблем міграції (без спеціального виокремлення міграції з екологічних причин), що хронологічно охоплював другу половину 40-х – початок 70-х рр. минулого століття; 3) етап опрацювання міжнародно-правових актів, в яких вже відображається розуміння взаємозв'язку між гострими проблемами навколишнього середовища та міграційними процесами, а також передбачаються певні заходи, спрямовані на захист прав екологічних мігрантів. Останній етап триває й досі.

Висновок. Обґрунтовано висновок про те, що міграція населення через екологічні чинники є складним міжнародним феноменом, який ставить перед світовою спільнотою низку важливих завдань. Для задоволення потреб правового регулювання екологічної міграції населення на універсальному рівні нині вже сформовано певну нормативну базу, яка, однак, все ж потребує вдосконалення. Поступово також наростає актуальність здійснення кодифікації міжнародно-правових норм, спрямованих на отримання детальної оцінки стану навколишнього середовища та міграційних потоків, регламентацію процесів міграції через екологічні чинники та захист прав екологічних мігрантів. Однак, нині така діяльність поки що може розглядатися лише як перспектива.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *міжнародне право, історія міжнародного права, міграційне право, сталий розвиток, біженці, екологічні проблеми, екологічні мігранти, міжнародні організації.*

Як цитувати: Гавриленко О. А. Становлення основ міжнародно-правової регламентації процесів міграції населення через екологічні чинники: історико-юридичний нарис. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2024. Вип. 37. С. 189-201 . <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-22>

In cites: Navrylenko O. A. (2024). Formation of the foundations of international legal regulation of population migration processes due to environmental factors: historical and legal essay. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (37), P. 189-201 . <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-22> (in Ukrainian)

Постановка проблеми.

Протягом останніх десятиріч у доктрині та повсякденній практиці міжнародного права постійно посилюється увага до питань пов'язаних із негативними змінами, що відбуваються в оточуючому середовищі, а також протидії небезпечним наслідкам цих процесів

як на універсальному, так і на регіональному рівні.

Суттєву загрозу для людства в цьому плані вбачають у зміні клімату, що означає переінакшення кліматичних моделей внаслідок діяльності людини, що виходить за межі природної кліматичної мінливості [1].

Найбільш негативні наслідки зміни клімату особливо помітні серед тих людей і спільнот, які найменшою мірою відповідальні за виникнення цього явища [2]. За даними Міжурядової групи експертів зі зміни клімату (Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC), близько 3,3-3,6 млрд. людей нині живуть у середовищах, які є надзвичайно вразливими до зміни клімату [3].

Серед тих, хто страждає від найбільш серйозних наслідків є насамперед люди, які мешкають в Африці, Азії [4], Центральній і Південній Америці, найменш розвинених країнах, на малих островах і в Арктиці, корінні народи в усьому світі, дрібні виробники продуктів харчування та домогосподарства з низькими статками. Практика показує, що зміна клімату негативно впливає на здоров'я людей, засоби до існування та ключову інфраструктуру, в тому числі у містах, і особливо серед економічно та соціально маргіналізованих міських мешканців. Окрім того, вона позначається на продовольчій та водній безпеці та уповільнює продуктивність сільського господарства в усьому світі, а також завдає шкоди секторам економіки, які зазнали кліматичного впливу [3].

Міжнародні інституції зазначають, що зміна клімату та екстремальні погодні умови все більше спричиняють внутрішні переміщення людей [3], а також потенційно сприяють міграційним рухам через кордони. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), лише у 2021 р. екстремальні погодні явища, такі як аномально сильні опади, тривала посуха, хвилі спеки та циклони, спричинили появу 23,7 мільйонів внутрішніх переселенців [5].

Більшість із них були переміщені в межах своїх рідних країн, тоді як певна їх кількість була змушена перетинати кордони в пошуках безпеки та захисту [6].

Раптові стихійні лиха, такі як повені чи циклони, а часом і сильні землетруси (як, наприклад, такий, що стався у Туреччині та Сирії в лютому 2023 р. [7]) часто не залишають людям вибору, окрім як шукати притулку деінде.

Причиною міграції великої кількості населення є й аварії на атомних електростанціях (Чорнобиль, 1986; Фукусіма, 2011). Так, прямим наслідком аварії на Чорнобильській АЕС стало створення зони відчуження Чорнобильської АЕС. Евакуація жителів України із 30-кілометрової зони навколо ЧАЕС брала початок 27 квітня 1986 р., коли було вивезено мешканців із м. Прип'ять. Загалом протягом

50-ти днів було евакуйовано 91,2 тис. осіб із 71 населеного пункту [8, с. 32].

Понад 50 тисяч квадратних кілометрів території України зазнали радіоактивного забруднення [9, р. 60].

На міграційні процеси впливають й екологічні наслідки злочинних методів ведення війни. Недавнім прикладом можуть служити дії російських окупантів під час російського вторгнення в Україну, зокрема, знищення 6 червня 2023 р. збройними силами РФ греблі Каховської гідроелектростанції, що є воєнним злочином та в разі доведення умисності дій у майбутньому потенційно може розглядатися як акт екоциду. Адже внаслідок підризу греблі ГЕС було зруйновано унікальну екосистему, забруднено води р. Дніпро та акваторію Чорного моря, завдано іншої суттєвої шкоди довкіллю. Через це понад 16 000 осіб, які опинилися в зоні лиха [10], були змушені покинути місця свого постійного мешкання.

У 1993 р. в документі «Становище біженців у світі» УВКБ ООН визначило чотири основні причини появи потоків біженців: політична нестабільність, напружена економічна ситуація, етнічні конфлікти та погіршення стану довкілля [11, р. 1]. Отже причиною міграції населення можуть бути не лише політичні, воєнні або економічні фактори, але й екологічне становище в конкретній місцевості. Зміни клімату, стихійні лиха, екологічні катастрофи (в тому числі й антропогенного характеру) змушують людей покидати місця свого постійного проживання, мігрувати, перетворюватися на біженців. І так було протягом усієї історії людства. У зв'язку з цим узагальнення досвіду, набутого протягом історичного розвитку, вбачається надзвичайно важливим з точки зору вдосконалення сучасних підходів до вирішення проблем, які постають нині.

Стан наукового дослідження теми. Проблема становлення та розвитку міжнародно-правового регулювання процесів міграції населення, зокрема й через екологічні чинники, побіжно зачіпалася у дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців – правників, економістів, екологів, соціологів, демографів, політологів. Серед них праці М.М. Бедрія [12], Р. Блека [13], Н.В. Гунько [8], О.А. Васянович [14], Т.І. Длугопольської [15], У.О. Дугласа [16], Д.В. Іванова та Д.К. Бекашева [17], О.В. Попика [18], О.Г. Пуригіної та С.Е. Сардак [19], Ю.І. Римаренка [20], Ф. Флінтан [21], Ю.В. Чайковського [22] та ін. Спеціальні ж дослідження історико-правових аспектів

міжнародно-правової регламентації міграції населення через екологічні фактори у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі досі не здійснювалися.

Мета дослідження. Метою дослідження є історико-правове висвітлення формування основ міжнародно-правового регулювання процесів міграції населення через екологічні чинники, визначення його основних етапів та виявлення специфіки відповідних міжнародно-правових джерел, притаманних кожному періоду. Автор свідомо обмежує коло розглянутих джерел міжнародного права лише універсальним рівнем, вважаючи, що саме вони й становлять підмурок міжнародно-правової регламентації міграційних процесів.

Основні результати дослідження. В історичних та юридичних дослідженнях, так само, як і в сучасних міжнародно-правових актах [23], неодноразово наголошувалося, що з найдавніших часів природні зміни та екологічні катастрофи, що унеможлилювали проживання груп людей в ареалі їхнього традиційного мешкання, спричиняли більш або менш масові переселення до територій, які були придатнішими для проживання та виробництва продуктів харчування.

Яскравим прикладом можна вважати стародавню цивілізацію Месопотамії та Південної Азії, де внаслідок суттєвих змін довкілля люди були змушені мігрувати. Основною екологічною проблемою стало засолення, яке спричинило стрімке розширення земельних площ, які поступово перетворювалися на цілковито непридатні для сільськогосподарського використання. Окрім того, зміна клімату спричинила загальне підвищення температур, що в свою чергу зумовило посуху. Через це врожаї суттєво зменшувалися і через скорочення виробництва продуктів харчування люди були змушені змінювати місця свого постійного перебування [24].

У схожій ситуації опинилася й Харапська цивілізація (3300-1300 рр. до н.е.), яка розташовувалася на теренах сучасного Пакистану, в районі заливних лук ріки Інд [25, р. 23-26]. Чисельність її населення в роки розквіту становила близько 5 млн. осіб. Експлуатація ресурсів, а також тектонічна активність призвели тут до екологічної кризи. Вчені припускають, що занадто інтенсивне землекористування, випасання худоби, засолення та вирубування лісу призвели до занепаду цієї цивілізації. Тектонічні зрушення змінили русла річок, які використовували місцеві жителі. Люди були змушені залишити місця свого

постійного проживання через скорочення запасів, і доступні засоби виробництва продуктів харчування не могли забезпечити життєдіяльність більшості населення [17, с. 9].

Чинники екологічного характеру спонукали до міграції й населення стародавнього Китаю. Як зазначає Г.О. Прунцева, нерівномірний розподіл опадів нерідко призводив тут до неврожаїв і голоду. Саме для запобігання цьому китайці створювали розгалужені системи штучного зрошення [26, с. 17]. Проблеми забезпечення продовольчої безпеки та збереження сталої чисельності населення полісів в умовах складної екологічної ситуації хвилювали й давніх греків [27], які також активно мігрували, утворивши велику кількість нових держав-полісів у середземноморському та чорноморському регіонах [28, с. 50-58].

Звичайно, ані в стародавній час, ані в добу середньовіччя, ані в період нової історії в жодному разі не йшлося про міжнародно-правове регулювання процесів зумовленої екологічними катаклізмами міграції населення. Навіть сама проблема біженців у широкому розумінні (але переважно все ж через політичні чинники [29, с. 239-241]) стала об'єктом пильної уваги лише у 20-х роках ХХ ст. завдяки діяльності Ліги Націй [30, с. 9; 31, с. 163-164] та опрацюванню в міжнародних угодах, укладених під егідою Ліги Націй, поняття «біженець». Серед міжнародно-правових актів періоду Ліги Націй, спрямованих на захист прав біженців варто пригадати Угоду про видачу посвідчень особи російським і вірменським біженцям, про доповнення та внесення змін до Угоди від 5 липня 1922 р. та 31 травня 1924 р. (Женева, 12 травня 1926 р.), Угоду про правовий статус російських та вірменських біженців (Женева, 30 червня 1928 р.), Угоду про поширення на інші категорії біженців деяких заходів, вжитих на користь російських та вірменських біженців (Женева, 30 червня 1928 р.), Конвенцію про міжнародний статус біженців (Женева, 28 жовтня 1933 р.), Тимчасову угоду про статус біженців, які прибувають із Німеччини (Женева, 4 липня 1936 р.), Конвенцію про статус біженців, які прибувають із Німеччини (Женева, 10 лютого 1938 р.), Додатковий протокол до Тимчасової угоди та Конвенції про статус біженців, які прибувають з Німеччини, підписаним у Женеві, відповідно 4 липня 1936 р. та 10 лютого 1938 р. (відкритий для підписання в Женеві 14 вересня 1939 р.) [32].

Усі ці міжнародно-правові акти не містили жодних норм, спрямованих на врегу-

лювання статусу екологічних мігрантів і взагалі не містили вказівок на конкретні причини, що спонукали людей до зміни місця свого постійного перебування. Д.В. Іванов та Д.К. Бекашев цілком справедливо зауважували, що розробниками тогочасних міжнародно-правових актів «використовувався груповий або категорійний підхід, який полягав у тому, що перебування особи певної національної приналежності за межами країни свого походження та поза захистом уряду цієї країни було цілком достатньою умовою для визнання такої особи біженцем» [17, с. 10]. Наприклад, у ст. 1 Тимчасової угоди про статус біженців, які прибувають із Німеччини від 4 липня 1936 р. наголошувалося, що «в цій Угоді під терміном «біженець, який прибуває з Німеччини» мається на увазі будь-яка особа, яка оселилася в цій країні, не має будь-якого іншого громадянства, окрім німецького громадянства, і щодо якої встановлено, що за законом або фактично вона не користується захистом уряду Рейху» [33, с. 44].

Термін «екологічний біженець» з'явився вже після завершення Другої світової війни. Вперше його було запропоновано В. Вогтом у праці «Дорога до виживання», що була опублікована у Нью Йорку в 1948 р. [34; 35, р. 5]. Згодом, зі створенням нових міжнародних установ, діяльність яких спрямовувалася на вирішення проблем біженців, з'явилося розуміння необхідності уточнення наявного термінологічного апарату. З 60-х років ХХ століття в документах ООН залежно від ситуації, окрім терміну «біженці», використовувалися й інші, такі як «переміщені особи», «особи, переміщені всередині країни», «особи, які шукають притулку». Процес коригування та вироблення нових термінів тривав і пізніше. У 1976 р. Виконавчий комітет із програми Верховного комісара використав термін «особи, що клопочуть про надання притулку» [17, с. 13]. Пізніше УВКБ ООН дійшло висновку, що термін «біженець» не цілком коректно відображає позначення осіб, що переміщуються з екологічних причин, а більш коректним є термін «екологічний мігрант». Це поняття стало ширше використовуватися з кінця 70-х – початку 80-х рр. ХХ ст. [13, р. 1] й лише на початку ХХІ ст. воно набуло офіційного визначення. Так, у документах Міжнародної організації з міграції [36], країною-членом якої з 2002 р. є й Україна [37], під екологічними мігрантами (environmental migrants) розумілися окремі особи або їхні групи, які «з серйозних причин раптової або

поступової зміни навколишнього середовища, що негативно позначається на їхній життєдіяльності або умовах життя, змушені залишити своє місце проживання чи за своїм бажанням залишають його на певний або невизначений час і мігрують у межах своєї країни чи за її межі» [38, р. 2-3; 39, р. 25].

Основною серед міжнародних установ, що були покликані опікуватися проблемами міграції населення, стало Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) – агентство ООН, що є «глобальною міжурядовою організацією, яка присвячує свою діяльність порятунку життів, захисту прав і створенню кращого майбутнього для біженців, вимушено переміщених громадян та осіб без громадянства» [40]. Його було створено Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 4 грудня 1950 р. Важливу роль у розширенні повноважень УВКБ ООН відіграли Генеральна Асамблея та Економічна і Соціальна рада ООН (ЕКОСОП), а також Виконавчий комітет з Програми Верховного комісара, створений у 1957 р. Документи, прийняті Генеральною Асамблеєю та ЕКОСОП, започаткували та обґрунтували так звану систему «добрих послуг» УВКБ ООН. Ними прямо передбачалася можливість надання захисту певним категоріям біженців або певним їхнім групам. Зокрема, згідно п. 2 Резолюції 1388 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН «Доповідь Верховного комісара ООН у справах біженців» від 20 листопада 1959 р. УВКБ ООН надавалося право надавати «добрі послуги» біженцям, які не перебувають під опікою Організації Об'єднаних Націй [41].

У Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1959 (XVIII) «Доповідь Верховного комісара ООН у справах біженців» від 12 грудня 1963 р. було заявлено про необхідність продовжувати надавати міжнародний захист біженцям та докласти зусиль на користь біженців, які перебувають під опікою Верховного комісара, а також біженців, яким він надає свої «добрі послуги», та звертати особливу увагу на нові групи біженців згідно з відповідними резолюціями Генеральної Асамблеї та директивами Виконавчого комітету (п. 1) [42]. Важливе значення мала й Резолюція 3143 (XXVIII) від 14 грудня 1973 року, у якій Генеральна Асамблея ООН просила Верховного комісара продовжувати свою діяльність з надання допомоги та захисту біженцям у межах своїх повноважень, а також тим, кому він надає свої «добрі послуги» або кому він покликаний надавати допомогу згідно з

відповідними резолюціями Генеральної Асамблеї (п. 2) [43].

Невдовзі УВКБ ООН розпочало надання допомоги й особам, які переміщувалися всередині країн. Отже, на цьому етапі, як констатують Д.В. Іванов та Д.К. Бекашев, зміст згаданих міжнародно-правових документів засвідчує, що тогочасна позиція ООН відносно визначення статусу біженців багато в чому ґрунтувалася на суто прагматичному підході [17, с. 11]. З плином часу УВКБ ООН було змушене запровадити також і практику так званого групового підходу, при якому біженцями визнавалися вже не окремі особи, а ціла група осіб [44]. В даному випадку йшлося про так звані випадки масштабного напливу (*large-scale influx*) або ж масового виходу біженців (*mass exodus*). У зв'язку з цим у 1981 році Виконавчий комітет УВКБ ООН ухвалив відповідний висновок № 22 (XXXII) під назвою «Захист осіб, які шукають притулку, у ситуаціях їх масового притоку» (*Protection of asylum seekers in situations of mass influx*) [45], в якому встановив основні правила поведінки з цією категорією осіб.

На розвиток цього висновку 19 лютого 2001 р. УВКБ ООН було проведено «Глобальні консультації з питань міжнародного захисту», в перебігу яких було опрацьовано документ EC/GC/01/4 «Захист біженців у ситуації масового притоку: загальна система захисту» [46]. В ньому наголошувалося, що масове переміщення «створює особливий виклик для приймаючих держав, для інших постраждалих держав у регіоні та, ще більше, для міжнародної спільноти». Як держави, так і УВКБ ООН зіштовхувалися зі складнощами при наданні належного захисту в цих обставинах. У документі було здійснено спробу визначити та проаналізувати проблеми, які потребували вирішення, а також надати рекомендації, «які могли б призвести до розробки узгоджених і практичних підходів до проблеми, які, незважаючи на пристосування до конкретного контексту, відповідають загально визнаним принципам захисту біженців, заснованим на Конвенції 1951 року [47] та Протоколі 1967 року [48]» [46].

Усвідомлення необхідності збереження навколишнього середовища для майбутніх поколінь з'явилося на початку 1970-х років. Конференція з навколишнього середовища та розвитку в Стокгольмі 1972 р. заклала підґрунтя для формування концепції сталого розвитку [49, с. 454-457], яка, окрім іншого, опосередковано має відношення й до проблеми міграції,

що зумовлена екологічними чинниками. Тому в юридичній літературі [50, р. 142] визнається, що основні міжнародні конференції з питань довкілля відіграли важливу роль у формуванні концепції екологічної міграції.

Окрім того, особливу увагу на взаємозв'язок довкілля та міграції було звернено в перебігу роботи міжнародних конференцій з проблем народонаселення. Вже в 1974 р. на Всесвітній конференції ООН з цих питань, що відбувалася в Будапешті, було визнано необхідність розвитку на національному та міжнародному рівні розуміння складного взаємозв'язку між проблемами населення, споживання ресурсів, навколишнього середовища та розвитку, а також необхідність застосування єдиного аналітичного підходу до вивчення даного взаємозв'язку та відповідних заходів. Крім того, було звернено увагу на проблему міграції до міст, внаслідок якої багато в чому якість довкілля у містах погіршується, спостерігається надмірне споживання, перенаселеність. Як метод боротьби з цією проблемою було запропоновано розробити механізм, який би сприяв збалансованому та раціональному споживанню ресурсів [51].

У 1992 р. на Конференції з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро було звернено увагу на негативний вплив воєн на стан довкілля. Деякі з принципів, розроблених та закріплених учасниками конференції нині, з огляду на дії російських окупантів на території України, набувають надзвичайної актуальності. Зокрема, принцип 25 наголошував, що «мир, розвиток та охорона навколишнього середовища взаємозалежні та нероздільні»; принцип 24 констатував, що «війна неминуче надає руйнівний вплив на процес сталого розвитку. Тому держави повинні поважати міжнародне право, що забезпечує захист навколишнього середовища під час збройних конфліктів, та мають співпрацювати за необхідності у справі його подальшого розвитку»; принцип 23 встановлював, що «навколишнє середовище та природні ресурси народів, що живуть в умовах гноблення, панування та окупації, мають бути захищені» [52]. Недотримання цих принципів, що може мати наслідком екологічні катастрофи (на кшталт аварій на АЕС або пошкодження чи знищення гребель великих гідроелектростанцій), цілком може бути причиною масової екологічної міграції населення.

Не оминула увагою проблеми екологічної міграції й Всесвітня конференція з прав людини, що проводилася в столиці Австрії

з 14 по 25 червня 1993 р. Вона затвердила Віденську декларацію та програму дій. У цьому документі було звернено увагу на кризову ситуацію, що склалася у зв'язку зі зростанням кількості біженців та інших вимушених мігрантів, при цьому було наголошено на важливості та необхідності надання гуманітарної допомоги жертвам усіх стихійних лих та антропогенних катастроф [53, р. 27].

З 5 по 13 вересня 1994 р. в Каїрі відбулася Міжнародна конференція з населення та розвитку. На ній була прийнята програма дій [54], в якій було визнано, що задоволення основних людських потреб населення, чисельність якого стрімко зростає, залежить від здорового навколишнього середовища. Принагідно було наголошено, що довкілля та населення впливають одне на одне: надмірне споживання ресурсів або забруднення, що спричинені людською діяльністю, можуть призвести до погіршення екологічної ситуації. На конференції було також виявлено проблеми, пов'язані з впливом населення на довкілля. Серед них згадувалося зростання чисельності населення, надмірне споживання, відсутність доступу до ресурсів, політика, яка не стимулює розвитку сільських районів. Як заходи, що могли вживатися державами з метою забезпечення гармонійного розвитку суспільства з урахуванням необхідності сталого розвитку, було визначено стійке управління ресурсами, особливо в уразливих з екологічної точки зору системах. Державам також було запропоновано змінити нераціональний підхід до споживання та структури виробництва за допомогою економічних, законодавчих та адміністративних заходів, спрямованих на просування сталого використання ресурсів та запобігання погіршенню стану навколишнього середовища [54].

Питання екологічної міграції розглядалися й на Всесвітній зустрічі на вищому рівні зі стійкого розвитку в Йоханнесбурзі (2002 р.), де було прийнято План виконання рішень зустрічі, у якому були виражені проблеми регіонів, що найчастіше потерпають від природних катаклізмів [55]. Обговорювали їх і на Всесвітній конференції по зменшенню небезпеки лих, що відбулася в японському місті Кобе [56], а також у перебігу діяльності Спеціальної робочої групи за довгостроковим співробітництвом відповідно до Рамкової конвенції про зміну клімату, яка була створена в ході зустрічі на Балі в 2007 р. [57].

Проблема впливу навколишнього середовища на переміщення населення розглядала-

ся Організацією Об'єднаних Націй не лише у прямому зв'язку з міграційними процесами, що відбувалися в світі, але й з огляду на необхідність надання гуманітарної допомоги. Так, 8 січня 1988 р. в резолюції «Гуманітарна допомога жертвам стихійних лих, та подібних надзвичайних ситуацій» Генеральна Асамблея ООН висловила стурбованість становищем жертв цих катаклізмів та обумовленими ними масовими міграціями населення. Держави, розташовані поблизу районів, де траплялися такі випадки, закликалися до активного сприяння транзиту гуманітарної допомоги [58].

Низку фундаментальних міжнародно-правових актів, якими, зокрема, регламентувалися й проблеми міграції з екологічних причин, було прийнято наприкінці ХХ – на початку ХХІ сторіччя [59, с. 190-191]. Так, у резолюцією, ухваленою Генеральною Асамблеєю 3 жовтня 2013 р. було затверджено текст Декларації за підсумками діалогу на високому рівні з питання міжнародної міграції та розвитку, в якій визнавалася безумовна «необхідність розгляду тієї ролі, яку можуть відігравати у питаннях міграції екологічні фактори» (п. 25) [60].

Протягом останнього десятиріччя робота над вирішенням міграційних проблем під егідою ООН тривала. Зокрема, зверталася увага й на чинники, що зумовлюють активізацію процесів міграції населення, серед яких не останнє місце посідають екологічні. В Нью-Йоркській декларації про біженців та мігрантів, закріпленій резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 9 вересня 2016 р., зазначалося: «Одні переміщуються в пошуках нових економічних можливостей та перспектив. Інші тікають від життя в умовах збройних конфліктів, злиднів, відсутності продовольчої безпеки, переслідувань, тероризму чи порушення та обмеження прав людини. Треті – з метою уникнути несприятливих наслідків зміни клімату або стихійного лиха (деякі з них можуть бути пов'язані зі зміною клімату) або через інші екологічні фактори. Переміщення багатьох людей, насправді, спричинене поєднанням цих причин» [23]. Останнім часом поєднання цих причин особливо чітко видно на прикладі перебігу розв'язаної росією війни проти України, що спричинила масові переміщення величезної кількості населення. Зокрема, це неодноразово констатовалося у заявах та звітах Незалежної міжнародної комісії з розслідування подій в Україні [61], яка була створена Радою ООН з прав людини 4 березня 2022 р. відповідно до резолюції 49/1

[62] для розслідування всіх можливих порушень прав людини, порушень міжнародного гуманітарного права та пов'язаних із ними злочинів у контексті агресії проти України з боку рф.

Висновки. Підсумовуючи усе викладене вище, зауважимо, що хоча природні зміни та екологічні катастрофи, які унеможливили проживання груп людей в ареалі їхнього традиційного мешкання, з найдавніших часів спричиняли масові переселення до теренів, більш придатних для проживання, усе ж підґрунтя міжнародно-правового регулювання процесів міграції населення через екологічні чинники становлять лише напрацювання міжнародних організацій протягом 20-х рр. XX – початку XXI ст. З певними застереженнями можемо виокремити три основні етапи цього процесу: 1) етап функціонування Ліги Націй, підготовчий, коли закладалися міжнародно-правові засади регламентації статусу біженців загалом; 2) етап вдосконалення міжнародно-правового підґрунтя для вирішення проблем міграції (без спеціального виокремлення міграції з екологічних причин), що хронологічно охоплював другу половину 40-х – по-

чаток 70-х рр. минулого століття; 3) етап опрацювання міжнародно-правових актів, в яких вже відображається розуміння взаємозв'язку між гострими проблемами навколишнього середовища та міграційними процесами, а також передбачаються певні заходи, спрямовані на захист прав екологічних мігрантів.

Останній етап триває й досі. Отже, міграція населення через екологічні чинники є складним міжнародним феноменом, який ставить перед світовою спільнотою низку важливих завдань. Для задоволення потреб правового регулювання екологічної міграції населення на універсальному рівні нині вже сформовано певну нормативну базу, яка все ж потребує подальшого вдосконалення. Поступово наростає актуальність здійснення кодифікації міжнародно-правових норм, спрямованих на отримання детальної оцінки стану навколишнього середовища та міграційних потоків, регламентацію процесів міграції через екологічні чинники та захист прав екологічних мігрантів. Однак, у сучасних умовах така діяльність поки що може розглядатися лише як перспектива.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. United Nations. Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration (A/RES/73/195), UN resolution 2019. URL: <https://www.iom.int/resources/global-compact-safe-orderly-and-regular-migration/res/73/195> (accessed: 04.01.2024).
2. Displacement and migration related to disasters, climate change and environmental degradation. European Migration Network Inform. May, 2023. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2023-05/EMN_Inform_climate_related_migration_final_May2023_090523.pdf (accessed: 04.01.2024).
3. IPCC. Climate change 2023. Synthesis Report Summary for Policymakers. URL: https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/downloads/report/IPCC_AR6_SYR_SPM.pdf (accessed: 04.01.2024).
4. What is an “Environmental Refugee”? URL: <https://web.archive.org/web/20061105032813/http://greeneconomics.blogspot.com/2005/10/what-is-environmental-refugee.html> (accessed: 07.01.2024).
5. IDMC. Global Report on Internal Displacement 2022. URL: <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2022/#:~:text=Disasters%20triggered%202.6%20million%20displacements,per%20cent%20the%20previous%20year> (accessed: 04.01.2024).
6. UNHCR. Climate change is the defining crisis of our time and it particularly impacts the displaced. 2020. URL: <https://www.unhcr.org/uk/news/latest/2020/11/5fbf73384/climate-change-defining-crisis-time-particularly-impacts-displaced.html> (accessed: 04.01.2024).
7. Землетрус у Туреччині та Сирії. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-64535036> (дата звернення: 04.01.2024).
8. Гунько Н.В. Уроки Чорнобилю: екологічна міграція. Демографія та соціальна економіка. 2011. № 2(16). С. 31-41.
9. Terminski B. Environmentally-Induced Displacement. Theoretical Frameworks and Current Challenges. Geneva. 2012. 159 p. URL: <https://web.archive.org/web/20131215025407/http://www.cedem.ulg.ac.be/wp-content/uploads/2012/09/Environmentally-Induced-Displacement-Terminski-1.pdf> (accessed: 07.01.2024).
10. У зоні лиха на правобережжі Херсонщини через підлив ворогом дамби Каховської ГЕС опинилися близько 16 тисяч людей. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3718804-na-hersonsini-v-zoni-liha-cerez-pidriv-кахovskoi-ges-opinilisa-blizko-16-000-ludej.html> (дата звернення: 04.01.2024).
11. Flintan F. Environmental refugees – a misnomer or a reality? A contribution to the Wilton Park Conference Report on environmental security and conflict prevention. 2001. March 1st - 3rd. P. 1-3.

- 12.Бедрій М.М. Міграція населення як об'єкт правового регулювання та вивчення юридичної науки. Держава та регіони. Серія: Право. 2021. № 3 (73). С. 6-11. DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.3.1>
- 13.Black R. Environmental refugees: myth or reality? New issues in refugee research. Working Paper No. 34. University of Sussex, 2001. 19 p. URL: <https://www.unhcr.org/media/environmental-refugees-myth-or-reality-richard-black>; <https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/3ae6a0d00.pdf> (accessed: 04.01.2024).
- 14.Васянович О.А. Правове становище екологічних біженців як вразливої категорії населення, що потребують еколого-правової охорони. Часопис Київського університету права. 2020. № 4. С. 337-342. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2020.60>
- 15.Длугопольська Т.І. Міжнародна міграційна політика: від теорії до імплементації. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. 2020. № 12. С. 31–49. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2020-12-03>. (дата звернення: 04.01.2024).
- 16.Дуглас У.О. Трехсотлетняя война. Хроника экологического бедствия / пер. с англ.; под ред. О.С. Колбасова. Москва : Прогресс, 1975. 240 с. URL: <https://libarch.nmu.org.ua/handle/GenofondUA/32866> (дата звернення: 04.01.2024).
- 17.Иванов Д.В., Бекашев Д.К. Экологическая миграция населения: международно-правовые аспекты. Москва: Аспект Пресс, 2013. 176 с.
- 18.Попик О.В. Еколого-економічні аспекти міграційних процесів. Економіка та суспільство. 2022. № 36. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-39> (дата звернення: 04.01.2024).
- 19.Пурігіна О.Г., Сардак С.Е. Міжнародна міграція : навч. посіб. Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2009. 352 с.
- 20.Римаренко Ю.І. Міжнародне міграційне право: підручник (університетський курс). Київ: КНТ, 2007. 640 с.
- 21.Flinton F. Environmental refugees – a misnomer or a reality? A contribution to the Wilton Park Conference Report on environmental security and conflict prevention. 2001. March 1st - 3rd. P. 1-3.
- 22.Чайковський Ю.В. Вплив сучасних конфліктів на зміну міграційної політики сусідніх держав: міжнародно-правові аспекти. Актуальні проблеми політики. 2018. Вип. 62. С. 81-94. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/62_2018/10.pdf (дата звернення: 04.01.2024).
- 23.Resolution adopted by the General Assembly on 9 September 2016. Annex. New York Declaration for Refugees and Migrants. A/RES/70/302 URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F70%2F302&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (accessed: 16.01.2024).
- 24.Оппенгейм А.Л. Древняя Месопотамия. Портрет погибшей цивилизации. Изд. 2-е, испр. и доп. / пер. с англ. М.Н. Ботвинника. Москва: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1990. 319 с.
- 25.Kenoyer J.M. Culture change during the Late Harappan period at Harappa: new insights on Vedic Aryan issues. The Indo-Aryan controversy: evidence and inference in Indian history / Bryant E.F., Patton L.L., editors. Oxford: Routledge, 2005. P. 21-49.
- 26.Прунцева Г.О. Розвиток організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки суспільства у стародавні часи. Інноваційна економіка. 2019. № 7-8. С. 15-20.
- 27.Гавриленко О.А. З досвіду античного законодавства про продовольчу безпеку (Самос, II ст. до н.е.): історико-правове дослідження. Форум права. 2013. № 4. С. 47-52. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/d9ca155d-a042-49fa-a0be-8fb470269c81>
- 28.Гавриленко О.А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н.е. – перша половина VI ст. н.е.). Монографія. Харків: Парус, 2006. 352 с.
- 29.Оппенгейм Л. Международное право. В 2 т. Т. 1: Мир. Полутом 2. Москва: Изд-во иностр. лит., 1949. 547 с.
- 30.Сироїд Т.Л., Фоміна Л.О. Міжнародний захист прав людини: навчальний посібник. Харків: Право, 2019. 310 с.
- 31.Колісніченко К.С. Ліга Націй у розвитку міжнародного права: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 234 с.
- 32.Документы Лиги Наций, касающиеся беженцев. Белорусский журнал международного права и международных отношений. 2000. № 1. С. 37-55. URL: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/29857/1/2000_1_JLIR_refugees_r.pdf (дата звернення: 07.01.2024).
- 33.Временное соглашение о статусе беженцев, прибывающих из Германии (Женева, 4 июля 1936 г.). Документы Лиги Наций, касающиеся беженцев. С. 44. URL: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/29857/1/2000_1_JLIR_refugees_r.pdf (дата звернення: 07.01.2024).
- 34.Vogt W. Road to survival. New York, W. Sloane Associates, 1948. 302 p. URL: <https://archive.org/details/roadtosurvival00vogt/page/n5/mode/2up> (accessed: 04.01.2024).
- 35.McAdam J. Climate Change Displacement and International Law: Complementary Protection Standards. UNHCR. Legal and Protection Policy Research Series, 2011. P. 5. URL: <https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/4dff16e99.pdf> (accessed: 04.01.2024).
- 36.International Organization for Migration. Who we are. URL: <https://www.iom.int/who-we-are> (accessed: 21.01.2024).

37. MOM в Україні. URL: <https://ukraine.iom.int/uk/mom-v-ukrayini> (accessed: 21.01.2024)
38. IOM Council Discussion note: Migration and the Environment. 1 November 2007. MC/ INF/288. P. 2–3. URL: https://environmentalmigration.iom.int/sites/g/files/tmzbd1411/files/MC_INF_288.pdf (accessed: 04.01.2024).
39. Migration, Climate Change and the Environment. Definitional Issues. P. 25. URL: https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/jahia/webdav/shared/shared/mainsite/activities/env_degradation/compendum_climate_change.pdf (accessed: 21.01.2024).
40. UNHCR. Україна. Загальна інформація. URL: <https://www.unhcr.org/ua/%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F> (дата звернення: 07.01.2024).
41. Resolutions of the UN General Assembly. 1388 (XIV). Report of the UN High Commissioner for Refugees. 20.11.1959. URL: <https://www.un.org/ru/ga/14/docs/14res.shtml>; <https://documentsddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/144/57/PDF/NR014457.pdf?OpenElement> (last accessed on 04.01.2024).
42. Resolutions of the UN General Assembly. 1959 (XVIII). Report of the UN High Commissioner for Refugees. 12.12.1963. URL: <https://documentsddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/188/60/PDF/NR018860.pdf?OpenElement> (last accessed on 04.01.2024).
43. Resolutions of the UN General Assembly. 3143 (XXVIII). Report of the UN High Commissioner for Refugees. 14.12.1973. URL: <https://documentsddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/285/17/PDF/NR028517.pdf?OpenElement> (last accessed on 04.01.2024).
44. Jackson I.C. The Refugee Concept in Group Situations, Hague; Boston : Martinus Nijhoff Publishers. 1999. XIV, 486p. URL: https://r.search.yahoo.com/_ylt=AwrFNAT59ZtKPA74A9XNyoA;_ylu=Y29sbwNiZjEEcG9zAzEEdnRpZMEc2VjA3Ny/RV=2/RE=1704748666/RO=10/RU=https%3a%2f%2fbrill.com%2fdownloadpdf%2fdisplay%2fbook%2f9789004632929%2ffront-1.pdf/RK=2/RS=A8z_SC1RyYYu6LSUXgGoQo_T7wo- (accessed: 04.01.2024).
45. Protection of Asylum-Seekers in Situations of Mass Inflow. UNHCR Executive Committee Conclusion. 1981. No. 22 (XXXII). <https://www.unhcr.org/publications/protection-asylum-seekers-situations-large-scale-influx> (accessed: 04.01.2024).
46. Protection of refugees in mass influx situations: overall protection framework. Global consultations on international protection. 1st Meeting. EC/GC/01/4. 9 February 2001. URL: <https://www.unhcr.org/media/protection-refugees-mass-influx-situations-overall-protection-framework> (accessed: 08.01.2024).
47. Конвенція про статус біженців 1951 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text (дата звернення: 08.01.2024).
48. Протокол щодо статусу біженців 1967 р. Офіційний переклад. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_363#Text (дата звернення: 08.01.2024).
49. Гавриленко О.А. Стокгольмська декларація 1972 р.: перші кроки на шляху до сталого розвитку (історико-правовий екскурс). Цілі сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя-Львів-Одеса-Ужгород-Харків-Чернівці, 27 жовтня 2023 року). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2023. С. 454-457.
50. Gonin P., Lassailly-Jacob V. Les réfugiés de l'environnement. Une nouvelle catégorie de migrants forcés? Revue européenne des migrations internationales. 2002. No 2. Vol. 18. P. 142. <https://journals.openedition.org/remi/1654> (accessed: 21.01.2024).
51. World Population Plan of Action. URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/E_CONF.60_19_Plan.pdf#:~:text=The%20explicit%20aim%20of%20the%20World%20Population%20Plan,of%20population%20problems%20is%2C%20above%20all%2C%20socio-economic%20transformation (accessed: 29.04.2012).
52. Report of the United Nations conference on environment and development. Rio de Janeiro, 3-14 June 1992. URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (дата звернення: 08.01.2024).
53. Report of the World Conference on Human Rights Report of the Secretary-General. A/CONF.157/24 (Part I). 1993. October, 13. P. 27. URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FCONF.157%2F24&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (accessed: 08.01.2024).
54. Report of the International Conference on Population and Development. Cairo, 1994. 5–13 September. A/CONF.171/13. URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FCONF.171%2F13&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (accessed: 08.01.2024).
55. План виконання рішень Всесвітньої зустрічі на вищому рівні по устійчивому розвитку. Резолюція 2.A/CONF.199/20. C.56. URL: <https://documentsddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/636/95/PDF/N0263695.pdf?OpenElement> (accessed: 23.01.2024).
56. Report of the World Conference on Disaster Reduction. Kobe, Hyogo, Japan, 18-22 January 2005. A/CONF.206/6. URL: <https://documentsddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G05/610/29/PDF/G0561029.pdf?OpenElement> (accessed: 23.01.2024).

57. Report of the Conference of the Parties on its thirteenth session, held in Bali from 3 to 15 December 2007. Addendum. Part Two: Action taken by the Conference of the Parties at its thirteenth session. FCCC/ CP/2007/6/Add.1. URL:

<https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=FCCC%2FCP%2F2007%2F6%2FAdd.1&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (accessed: 23.01.2024).

58. Humanitarian assistance to victims of natural disasters and similar emergency situations. Resolution of the UGeeralAssebly.08.12.1988A/RES/43/131. URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F43%2F131&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (accessed: 08.11.2024).

59. Сироїд Т.Л. Міжнародне публічне право: підручник. Одеса: Фенікс, 2018. 744 с.

60. Resolution adopted by the General Assembly on 3 October 2013. Declaration of the High-level Dialogue on International Migration and Development. A/RES/68/4. URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F68%2F4&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (accessed: 16.01.2024).

61. Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. URL: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iicshr-ukraine/index> (accessed: 16.11.2024).

62. Resolution adopted by the Human Rights Council on 4 March 2022 49/1. Situation of human rights in Ukraine stemming from the Russian aggression. A/HRC/RES/49/1. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G22/277/44/PDF/G2227744.pdf?OpenElement> (accessed: 16.01.2024).

Стаття надійшла до редакції 02.02.2024

Стаття рекомендована до друку 29.03.2024

O. A. HAVRYLENKO,

DSc (Law), Professor,

Professor of the International and European Law Department

E-mail: o.gavrylenko@karazin.ua ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5554-4919>

V. N. Karazin Kharkiv National University

Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

FORMATION OF THE FUNDAMENTALS OF INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF POPULATION MIGRATION PROCESSES DUE TO ENVIRONMENTAL FACTORS: HISTORICAL AND LEGAL ESSAY

ABSTRACT. *Introduction.* The article highlights the process of forming the foundations of international legal regulation of population migration processes due to environmental factors, defining its main stages and identifying the specifics of relevant international legal sources inherent in each period.

Summary of the main results of the study. It is noted that natural changes and ecological disasters, which made it impossible for groups of people to live in the area of their traditional residence, from ancient times caused mass migrations to areas more suitable for living, yet the basis of international legal regulation of the processes of population migration due to environmental factors is only a development international organizations during the 20s of the 20th - the beginning of the 21st century. With certain caveats, we can single out three main stages of this process: 1) the preparatory stage of the functioning of the League of Nations, when the international legal foundations for regulating the status of refugees in general were laid; 2) the stage of improvement of the international legal basis for solving migration problems (without specifically distinguishing migration for environmental reasons), which chronologically covered the second half of the 40s - the beginning of the 70s of the last century; 3) the stage of development of international legal acts, which already reflect an understanding of the relationship between acute environmental problems and migration processes, as well as provide for certain measures aimed at protecting the rights of environmental migrants. The last stage is still ongoing.

Conclusion. The conclusion that population migration due to environmental factors is a complex international phenomenon that poses a number of important tasks to the world community is substantiated. To meet the needs of the legal regulation of ecological population migration at the universal level, a certain regulatory framework has already been formed, which, however, still needs improvement. The urgency of codifying international legal norms aimed at obtaining a detailed assessment of the state of the environment and migration flows, regulation of migration processes due to environmental factors and protection of the rights of environmental migrants is also gradually increasing. However, at present such activity can be considered only as a perspective.

KEY WORDS: *international law, history of international law, migration law, refugees, environmental problems, environmental migrants, international organizations.*

REFERENCES

1. United Nations. Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration (A/RES/73/195), UN resolution 2019. URL: <https://www.iom.int/resources/global-compact-safe-orderly-and-regular-migration/res/73/195> (accessed: 04.01.2024).

2. Displacement and migration related to disasters, climate change and environmental degradation. European Migration Network Inform. May, 2023. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2023-05/EMN_Inform_climate_related_migration_final_May2023_090523.pdf (accessed: 04.01.2024).
3. IPCC. Climate change 2023. Synthesis Report Summary for Policymakers. URL: https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/downloads/report/IPCC_AR6_SYR_SPM.pdf (accessed: 04.01.2024).
4. What is an “Environmental Refugee”? URL: <https://web.archive.org/web/20061105032813/http://greeneconomics.blogspot.com/2005/10/what-is-environmental-refugee.html> (accessed: 07.01.2024).
5. IDMC. Global Report on Internal Displacement 2022. URL: <https://www.internal-displacement.org/global-rpt/grid2022/#:~:text=Disasters%20triggered%202.6%20million%20displacements,per%20cent%20the%20previous%20year> (accessed: 04.01.2024).
6. UNHCR. ‘Climate change is the defining crisis of our time and it particularly impacts the displaced, 2020. URL: <https://www.unhcr.org/uk/news/latest/2020/11/5fbf73384/climate-change-defining-crisis-time-particularly-impacts-displaced.html> (accessed: 04.01.2024).
7. Earthquake in Turkey and Syria. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-64535036> (accessed: 04.01.2024). (in Ukrainian).
8. Hunko N.V. (2011). Lessons from Chernobyl: ecological migration. Demography and social economy. No. 2(16). P. 31-41 (in Ukrainian).
9. Terminski B. Environmentally-Induced Displacement. Theoretical Frameworks and Current Challenges. Geneva, 2012. 159 p. P. 60. URL: <https://web.archive.org/web/20131215025407/http://www.cedem.ulg.ac.be/wp-content/uploads/2012/09/Environmentally-Induced-Displacement-Terminski-1.pdf> (accessed: 07.01.2024).
10. About 16,000 people found themselves in the disaster zone on the right bank of the Kherson Oblast due to the enemy's undermining of the dam of the Kakhovskaya Hydroelectric Power Station. Ukrinform. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3718804-na-hersonsini-v-zoni-liha-cerez-pidriv-kahovskoi-ges-opinilisa-blizko-16-000-ludej.html> (accessed: 04.01.2024) (in Ukrainian).
11. Flintan F. Environmental refugees – a misnomer or a reality? A contribution to the Wilton Park Conference Report on environmental security and conflict prevention. 2001. March 1st - 3rd. P. 1-3.
12. Bedriy M.M. (2021). Population migration as an object of legal regulation and study of legal science. State and regions. Series: Law. No. 3 (73). P. 6-11. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.3.1> (in Ukrainian).
13. Black R. Environmental refugees: myth or reality? New issues in refugee research. Working Paper No. 34. University of Sussex, 2001. 19 p. URL: <https://www.unhcr.org/media/environmental-refugees-myth-or-reality-richard-black>; <https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/3ae6a0d00.pdf> (accessed: 04.01.2024).
14. Vasyanovych O.A. The legal position of environmental refugees as a vulnerable population category in need of environmental and legal protection. Journal of the Kyiv University of Law. 2020. No. 4. P. 337-342. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2020.60> (in Ukrainian).
15. Dlugopolska T.I. International migration policy: from theory to implementation. Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin. Series: International relations. Economy. Local studies. Tourism. 2020. No. 12. P. 31–49. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2020-12-03> (date of application: 04.01.2024) (in Ukrainian).
16. Douglas U.O. (1975). The Three Hundred Years' War. Chronicle of an ecological disaster / trans. with English; under the editorship O.S. Kolbasova. Moscow: Progress. 240 p. URL: <https://libarch.nmu.org.ua/handle/GenofondUA/32866> (accessed: 04.01.2024) (in Russian).
17. Ivanov D.V., Bekyashev D.K. (2013). Ecological population migration: international legal aspects. Moscow: Aspect Press. 176 p. (in Russian).
18. Popyk O.V. (2022). Ecological and economic aspects of migration processes. Economy and society. No. 36. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-39> (accessed: 04.01.2024) (in Ukrainian).
19. Purygina O.G., Sardak S.E. (2009). International migration: education. manual Dnipropetrovsk: Publishing House of DNU. 352 p. (in Ukrainian).
20. Rymarenko Yu.I. (2007). International migration law: textbook (university course). Kyiv: KNT. 640 p. (in Ukrainian).
21. Flintan F. (2001). Environmental refugees – a misnomer or a reality? A contribution to the Wilton Park Conference Report on environmental security and conflict prevention. March 1st - 3rd. P. 1-3.
22. Tchaikovskiy Yu.V. (2018). The influence of modern conflicts on the change in the migration policy of neighboring states: international legal aspects. Actual problems of politics. Issue 62. P. 81-94. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/62_2018/10.pdf (accessed: 04.01.2024). (in Ukrainian).
23. Resolution adopted by the General Assembly on 9 September 2016. Annex. New York Declaration for Refugees and Migrants. A/RES/70/302 URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F70%2F302&LangRequested=False> (accessed: 16.01.2024).
24. Oppenheim A.L. (1990). Ancient Mesopotamia. Portrait of a lost civilization. Ed. 2nd, ex. and additional / trans. with English M.N. Botvinnik. Moscow: Nauka, Main editorial office of eastern literature. 319 p. (in Russian).
25. Kenoyer J.M. (2005). Culture change during the Late Harappan period at Harappa: new insights on Vedic Aryan issues. The Indo-Aryan controversy: evidence and inference in Indian history / Bryant E.F., Patton L.L., editors. Oxford: Routledge. P. 21-49.

26. Pruntseva G.O. (2019). Development of the organizational and economic mechanism of food security of society in ancient times. *Innovative economy*. No. 7-8. P. 15-20. (in Ukrainian).
27. Havrylenko O.A. (2013). From the experience of ancient legislation on food security (Samos, 2nd century BC): historical and legal research. *Law forum*. No. 4. P. 47-52. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/d9ca155d-a042-49fa-a0be-8fb470269c81> (accessed: 16.01.2024). (in Ukrainian).
28. Havrylenko O.A. (2006). Ancient states of the Northern Black Sea region: near the origins of national law (the end of the 7th century BC - the first half of the 6th century AD). Monograph. Kharkiv: Parus. 352 p. (in Ukrainian).
29. Oppenheim L. (1949). *International law*. In 2 vols. Vol. 1: Peace. Part 2. Moscow: Izd-vo inostr. lit. 547 p. (in Russian).
30. Syroid T.L., Fomina L.O. (2019). *International protection of human rights: a study guide*. Kharkiv: Pravo. 310 p. (in Ukrainian).
31. Kolisnichenko K.S. (2011). *League of Nations in the development of international law: monograph*. Odesa: Phoenix. 234 p. (in Ukrainian).
32. Documents of the League of Nations concerning refugees. *Belarusian Journal of International Law and International Relations*. 2000. No. 1. P.3755. URL: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/29857/1/2000_1_JILIR_refugees_r.pdf (accessed: 07.01.2024). (in Russian).
33. Provisional agreement on the status of refugees arriving from Germany (Geneva, July 4, 1936). Documents of the League of Nations concerning refugees. P. 44. URL: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/29857/1/2000_1_JILIR_refugees_r.pdf (дата звернення: 07.01.2024). (in Russian).
34. Vogt W. *Road to survival*. New York, W. Sloane Associates, 1948. 302 p. URL: <https://archive.org/details/roadtosurvival00vogt/page/n5/mode/2up> (accessed: 04.01.2024).
35. McAdam J. (2011). *Climate Change Displacement and International Law: Complementary Protection Standards*. UNHCR. Legal and Protection Policy Research Series. P. 5. URL: <https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/4dff16e99.pdf> (accessed: 04.01.2024).
36. International Organization for Migration. Who we are. URL: <https://www.iom.int/who-we-are> (accessed: 21.01.2024).
37. MOM в Україні. URL: <https://ukraine.iom.int/uk/mom-v-ukrayini> (accessed: 21.01.2024)
38. IOM Council Discussion note: Migration and the Environment. 1 November 2007. MC/ INF/288. P. 2–3. URL: https://environmentalmigration.iom.int/sites/g/files/tmzbd1411/files/MC_INF_288.pdf (accessed: 04.01.2024).
39. Migration, Climate Change and the Environment. Definitional Issues. P. 25. URL: https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/jahia/webdav/shared/shared/mainsite/activities/env_degradation/compendum_climate_change.pdf (accessed: 21.01.2024).
40. UNHCR. Україна. Загальна інформація. URL: <https://www.unhcr.org/ua/%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F> (дата звернення: 07.01.2024). (in Ukrainian).
41. Resolutions of the UN General Assembly. 1388 (XIV). Report of the UN High Commissioner for Refugees. 20.11.1959. URL: <https://www.un.org/ru/ga/14/docs/14res.shtml>; <https://documents-ddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/144/57/PDF/NR014457.pdf?OpenElement> (last accessed on 04.01.2024).
42. Resolutions of the UN General Assembly. 1959 (XVIII). Report of the UN High Commissioner for Refugees. 12.12.1963. URL: <https://documents-ddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/188/60/PDF/NR018860.pdf?OpenElement> (last accessed on 04.01.2024).
43. Resolutions of the UN General Assembly. 3143 (XXVIII). Report of the UN High Commissioner for Refugees. 14.12.1973. URL: <https://documents-ddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/285/17/PDF/NR028517.pdf?OpenElement> (last accessed on 04.01.2024).
44. Jackson I.C. *The Refugee Concept in Group Situations*, Hague; Boston : Martinus Nijhoff Publishers. 1999. XIV, 486p. URL: https://r.search.yahoo.com/_ylt=AwrFNAT59ZtKPA74A9XNy0A;_ylu=Y29sbwNiZjEEcG9zAzEEdnRpZMEc2VjA3Ny/RV=2/RE=1704748666/RO=10/RU=https%3a%2f%2fbrill.com%2fdownloadpdf%2fdisplay%2fbook%2f9789004632929%2ffront-1.pdf/RK=2/RS=A8z_SC1RyYYu6LSUXgGoQo_T7wo- (accessed: 04.01.2024).
45. Protection of Asylum-Seekers in Situations of Mass Inflow. UNHCR Executive Committee Conclusion. 1981. No. 22 (XXXII). <https://www.unhcr.org/publications/protection-asylum-seekers-situations-large-scale-influx> (accessed: 04.01.2024).
46. Protection of refugees in mass influx situations: overall protection framework. Global consultations on international protection. 1st Meeting. EC/GC/01/4. 9 February 2001. URL: <https://www.unhcr.org/media/protection-refugees-mass-influx-situations-overall-protection-framework> (accessed: 08.01.2024).
47. Convention on the Status of Refugees of 1951 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text (accessed: 08.01.2024). (in Ukrainian).
48. Protocol Relating to the Status of Refugees of 1967. Official translation. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_363#Text (accessed: 08.01.2024). (in Ukrainian).

49. Havrylenko O.A. (2023). The Stockholm Declaration of 1972: the first steps on the way to sustainable development (historical and legal excursion). The goals of sustainable development in the aspect of strengthening the national and international legal order: theses of reports of the International Scientific and Practical Conference (Zaporizhia-Lviv-Odesa-Uzhhorod-Kharkiv-Chernivtsi, October 27, 2023). Kharkiv: KhNU named after V.N. Karazina. P. 454-457 (in Ukrainian).
50. Gonin P., Lassailly-Jacob V. Les réfugiés de l'environnement. Une nouvelle catégorie de migrants forcés? *Revue européenne des migrations internationales*. 2002. No 2. Vol. 18. P. 142. <https://journals.openedition.org/remi/1654> (accessed: 21.01.2024).
51. World Population Plan of Action. URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/E_CONF.60_19_Plan.pdf#:~:text=The%20explicit%20aim%20of%20the%20World%20Population%20Plan,of%20population%20problems%20is%2C%20above%20all%2C%20socio-economic%20transformation (accessed: 29.04.2012).
52. Report of the United Nations conference on environment and development. Rio de Janeiro, 3-14 June 1992 URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (дата звернення: 08.01.2024).
53. Report of the World Conference on Human Rights Report of the Secretary-General. A/CONF.157/24 (Part I). 1993. October, 13. P. 27. URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FCONF.157%2F24&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (accessed: 08.01.2024).
54. Report of the International Conference on Population and Development. Cairo, 1994. 5-13 September. A/CONF.171/13 URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FCONF.171%2F13&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (accessed: 08.01.2024).
55. Implementation plan of the World Summit on Sustainable Development. Resolution 2. A/CONF.199/20. C. 56. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/636/95/PDF/N0263695.pdf?OpenElement> (accessed: 23.01.2024). (in Russian).
56. Report of the World Conference on Disaster Reduction. Kobe, Hyogo, Japan, 18-22 January 2005. A/CONF.206/6. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G05/610/29/PDF/G0561029.pdf?OpenElement> (accessed: 23.01.2024).
57. Report of the Conference of the Parties on its thirteenth session, held in Bali from 3 to 15 December 2007. Addendum. Part Two: Action taken by the Conference of the Parties at its thirteenth session. FCCC/CP/2007/6/Add.1. URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=FCCC%2F2007%2F6%2FAdd.1&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (accessed: 23.01.2024).
58. Humanitarian assistance to victims of natural disasters and similar emergency situations. Resolution of the UGeeralAsseibly. 08.12.1988A/RES/43/131. URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F43%2F131&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (accessed: 08.11.2024).
59. Syroid T.L. (2018). International public law: a textbook. Odesa: Phoenix, 744 p. (in Ukrainian).
60. Resolution adopted by the General Assembly on 3 October 2013. Declaration of the High-level Dialogue on erntoal Migration and Development. A/RES/68/4. URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F68%2F4&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (accessed: 16.11.2024).
61. Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. URL: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iicihr-ukraine/index> (accessed: 16.01.2024).
62. Resolution adopted by the Human Rights Council on 4 March 2022 49/1. Situation of human rights in Ukraine stemming from the Russian aggression. A/HRC/RES/49/1. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G22/277/44/PDF/G2227744.pdf?OpenElement> (accessed: 16.01.2024).

The article was received by the editors 02.02.2024

The article is recommended for printing 29.03.2024

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-23>

УДК 341

В. О. ГРІЧАНІЧЕНКО

аспірант юридичного факультету

E-mail: yhrichanichenko96@icloud.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-3829-7321>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

м. Харків, 61022, майдан Свободи 4

РОЛЬ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ У ФОРМУВАННІ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА

АНОТАЦІЯ. У статті звернено увагу на існуванні нагальної потреби у реформуванні усіх сфер життєдіяльності та функціонування держави, що сприятиме формуванню безпечного середовища. Проблематика даного питання набуває особливої актуальності після повномасштабного вторгнення на територію України 24 лютого 2022 року, що обумовлено складністю міжнародного становища нашої держави, ведення активних бойових дій, поширення міжнародного тероризму, загострення загроз для інтересів окремих громадян, суспільства і держави у цілому, що вимагає розробки ефективних заходів забезпечення національної безпеки

Визначено, що безпекове середовище виступає в якості сукупності соціальних, матеріальних, геополітичних, політичних та дипломатичних умов, що забезпечують безпечне та ефективне існування фізичних та юридичних осіб, суспільства і держави. Додатково проаналізовано положення окремих міжнародно-правових актів, якими врегульовано питання забезпечення безпечного існування міжнародної спільноти в інформаційному середовищі, захисту від тероризму, а також недопущення порушення будь-яких міжнародних зобов'язань з боку інших держав. Встановлено, що відповідальність за порушення міжнародних зобов'язань, у тому числі й шляхом здійснення негативного впливу чи спричинення шкоди безпековому середовищу на міжнародному рівні, передбачено виключно у разі закріплення відповідних положень у нормах міжнародно-правових актів.

За результатами дослідження ролі міжнародно-правових інструментів у формуванні безпекового середовища встановлено, що на сьогоднішній день відсутній єдиний міжнародно-правовий акт, яким визначено інструменти формування безпекового середовища та способи їх використання, а усі заходи у зазначеній сфері здійснюються на підставі положень окремих міжнародних договорів. У цьому зв'язку запропоновано прийняття окремого нормативно-правового акту з питань формування безпекового середовища та проведення додаткових переговорів на міжнародному рівні.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: безпекове середовище, міжнародно-правовий інструмент, інформаційна безпека, міжнародний тероризм, міжнародні зобов'язання.

Як цитувати: Грічаніченко В.О. Роль міжнародно-правових інструментів у формуванні безпекового середовища. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право». 2024. Вип. 37. С. 202-207. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-23>

In cites: Grichanichenko V.O. (2024). The role of international legal instruments in the formation of a security environment. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (37), P. 202-207. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-23> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. У сучасній Україні в умовах реформування всіх сфер життєдіяльності проблема національної безпеки і механізму її забезпечення є однією з ключових.

Складне міжнародне становище України, ведення активних бойових дій на території України, поширення міжнародного тероризму, загострення загроз інтересам громадян, суспільства й держави вимагають розробки ефективних заходів, спрямованих на забезпечення національної безпеки. Проблема розробки запровадження ефективних міжнародно-правових механізмів та

інструментів формування безпекового середовища є як ніколи актуальною не лише для України, але й інших європейських держав, що зумовлено наближеністю країни-агресора та існування різноманітних загроз.

При цьому, зазначена тематика актуалізується після збройного нападу РФ на Україну 24 лютого 2022 року, оскільки перед нами постає необхідність протидії пропаганді агресора та практичній реалізації механізмів протидії маніпулятивним впливам на масову свідомість населення, одночасно підвищуючи довіру до національних владних та військових структур..

Завдання статті полягають у наступному: визначення сутності поняття «безпекове середовище»; проведення аналізу впливу міжнародно-правових інструментів на формування безпечного середовища

Огляд праць з даної проблематики. Окремі аспекти реалізації міжнародно-правових інструментів у формуванні безпечного середовища, виступали предметом дослідження великої кількості вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких можливо виокремити праці таких учених як В. Ф. Антипенко, А. Ф. Бантішева, В. А. Глушкова, В. П. Ємельянова, В. А. Ліпкана, М. І. Мельника, В. А. Навроцького, А. В. Савченко, А. В. Шамара, Д. Маквейла, Г. Лассуела, Е. Берзнейза, Ж. Елюля, Ф. Тейлора, Г. Бакулева, М. Назарова, Д. Стровського, І. Дзялошинського. Проте, до цього часу в науковій літературі не представлено єдиного ґрунтовного дослідження ролі міжнародно-правових інструментів у формуванні безпечного середовища в сучасних умовах, що й обумовлює актуальність нашої статті.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок збройної агресії РФ проти України до мовленнєвого обороту великої кількості політиків, учених та звичайних громадян стійко увійшла категорія «безпекове середовище». Саме вищевказані події зумовили активізацію наукових розробок у напрямку визначення сутності такого поняття, оскільки до цього більшість досліджень було присвячено практиці використання механізмів протидії та запобігання тероризму у межах світових конфліктів чи на прикладі окремих держав.

Не зважаючи на достатньо тривалий конфлікт на Сході нашої держави, до цього часу науковою спільнотою не досягнуто згоди стосовно існування єдиного підходу до визначення категорії «безпекове середовище».

Це пов'язується із тим, що з кожним роком спостерігається трансформація самої природи ведення війни, використання новітніх технологій, стратегічних та методичних аспектів у процесі ведення військових дій [4, с. 14].

Так, з точки зору фахівців Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України, безпекове середовище варто розглядати в якості сукупності геополітичних, політико-дипломатичних, військових та інформаційних чинників, під впливом яких формуються сприятливі умови чи небезпечні явища, реальні та потенційні загрози для національних інтересів, в межах яких

держава має здатність реалізувати власну політику безпеки [2, с. 33].

У свою чергу, О.Г. Кулик розглядає безпекове середовище в якості комплексу соціальних, матеріальних та духовних умов існування та діяльності індивіда, громади, юридичних осіб, суспільства і держави в цілому, що сприятиме формуванню стану захищеності від загроз. При цьому, науковець пропонує віднести до заходів формування безпечного середовища дії, спрямовані на розвиток соціально-економічної сфери [5, с. 99].

Досліджуючи особливості безпечного середовища держави через призму діяльності Міністерства внутрішніх справ України, К.Л. Бугайчук пропонує під аналізованою категорією розуміти сукупність факторів та умов існування держави, що забезпечує її захист від загроз на внутрішньому та зовнішньому рівні. Додатково науковцем виокремлено три рівні безпечного середовища, якими є наступні:

— безпекове середовище держави, тобто сукупність критично важливих умов існування та функціонування, на підставі яких визначається міра їх захищеності від внутрішніх та зовнішніх загроз;

— зовнішнє безпекове середовище, яким є сукупність умов існування та функціонування держави, на підставі яких визначаються ключові аспекти її подальшого розвитку як суб'єкта міжнародних відносин;

— внутрішнє безпекове середовище – це сукупність факторів та умов, на підставі яких здійснюється визначення стану внутрішньої захищеності держави від загроз, джерелами яких можуть бути події, явища, діяльність фізичних або юридичних осіб, що підпадають під юрисдикцією конкретної держави [3, с. 117-118].

На безпекове середовище як окремих держав, так і міжнародної спільноти в цілому, здійснюють значний вплив процеси глобалізації. Має місце підвищення показників відкритості міжнародної системи, що спричиняє виникнення нових викликів та загроз для безпечного середовища на глобальному, регіональному та національному рівнях. Внаслідок впливу глобалізації спостерігається значні трансформації й у міжнародній системі, зокрема в інституційному та правовому регулюванні [6, с. 4]. У цьому зв'язку пропонуємо більш детально проаналізувати особливості нормативно-правових інструментів формування безпечного середовища на міжнародному рівні.

Економічний тероризм є достатньо розмитою категорією, оскільки його не достатньо чітко конкретизовано у нормативно-правових актах не лише на національному рівні, але й у сфері міжнародної співпраці. При цьому, економічний тероризм, все ж таки, виступає в якості одного зі стратегічних напрямків забезпечення міжнародної безпеки та інтересів світового співтовариства. Зокрема, це підтверджується тим, що у доповіді, яку було оприлюднено на Женевському звіті щодо глобального тероризму, в якості окремого проблемного питання було звернуто увагу саме на економічний тероризм [12].

Розуміючи небезпеку не лише економічного тероризму, але й тероризму в цілому, міжнародним співтовариством було розроблено цілу низку різноманітних міжнародно-правових актів у напрямку їх попередження та запобігання. З 1963 року міжнародним співтовариством було розроблено та прийнято шістнадцять міжнародно-правових договорів у сфері боротьби та запобігання економічному тероризму. При цьому, варто звернути увагу на те, що жоден із них не присвячений комплексному вирішенню питань економічного тероризму.

З метою протидії та запобігання тероризму, України приєдналася до Плану дій щодо боротьби з тероризмом, який було схвалено 22 листопада 2002 року країнами-учасницями Ради євроатлантичного партнерства під час Паризького Саміту Північноатлантичного Альянсу. Згідно зазначеного нормативно-правового документа, в економічній сфері передбачено здійснення обміну відомостями між державами з питань, що стосуються економічної галузі щодо боротьби з тероризмом, встановлення заборони на фінансування терористичної діяльності, методів та джерел фінансування терористичних груп [8].

У країнах Європейського союзу (далі – ЄС) приділяється значна увага питанню протидії поширення терористичної ідеології шляхом використання інформаційно-телекомунікаційних систем. Це обґрунтовано зростанням кількості фактів використання терористичними групами та організаціями мережі Інтернет та соціальних мереж, наприклад, групою джихадистів залучалися прихильники саме у соціальній мережі [13]. До того ж, найбільші терористичні угруповування створюють власні веб-сайти, які спрямовані на залучення більшої кількості прихильників, а також телеканали. У практиці правоохоронних органів зафіксовано випадки цільового вербу-

вання прихильників різноманітних соціальних груп та заохочення до вчинення терористичних актів [7, с. 239].

З метою об'єднання зусиль у напрямку протидії кіберзлочинності, між державами-членами ЄС розроблено узгоджені заходи спільної політики, а також створено спеціалізовані інституції, про що зазначається у зверненні Єврокомісії до Європарламенту «Стратегія кібербезпеки Євросоюзу: відкритий, безпечний і надійний кіберпростір». Додатково у зазначеному документі зазначено про необхідність розширення співпраці не лише на рівні взаємодії між правоохоронних органів різних держав, але й на міжнародному рівні в цілому [11].

Ще одним вагомим кроком стало ухвалення рішення Ради ЄС «Про атаки на інформаційні системи», в якому передбачено заходи підвищення ефективності співпраці між правоохоронними та судовими органами держав-членів ЄС на міжнародному рівні, у тому числі й шляхом встановлення обов'язку щодо збору статистичних даних про кібератаки та централізованого направлення до компетентних установ. Питання протидії кіберзлочинності належать до компетенції окремих інституцій Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), наприклад, Комісії з попередження злочинності і кримінального правосуддя, Генеральної Асамблеї, Економічної та соціальної ради тощо, якими здійснюється розробка окремих рекомендацій щодо боротьби із зазначеним явищем як на національному, так і міжнародному рівнях [9].

Міжнародне правопорушення є достатньо специфічним міжнародно-правовим явищем, оскільки має цілу низку відмінних рис від порушень, які встановлюються на національному рівні, зокрема, й за рахунок індивідуальних ознак. Правове регулювання у сфері порушення міжнародних зобов'язань має ключове значення, оскільки розглядати в якості порушення можливо лише таку дію, заборону на вчинення якої закріплено у нормативних положеннях, а бездіяльність – виключно у випадках, коли міжнародними нормами або угодами закріплено необхідність її вчинення. У коментарях до Проекту статей про відповідальність за міжнародні протиправні діяння, які представлено у Доповіді Комісії Генеральної Асамблеї про роботу її 53-ї сесії у 2001 році зазначено, що «міжнародні зобов'язання можуть бути встановлені звичасвою нормою, угодою чи загальним принципом, що застосовується в міжнародному правопорядку.

Держави можуть взяти на себе міжнародні зобов'язання згідно з однією заявою» [14].

Перелік джерел міжнародних зобов'язань закріплено у нормах Статуту Міжнародного суду ООН. Так, у відповідності до ст. 38 у процесі розгляду спорів міжнародними судовими інституціями, вони керуються наступним: міжнародними конвенціями, у положеннях яких закріплюються правила, обов'язковість яких розповсюджується на усіх суб'єктів міжнародного права; міжнародними звичаями; загально визнаними принципами права; рішеннями міжнародних судових інституцій та доктриною найавторитетніших міжнародних науковців [10].

Отже, враховуючи положення даної норми, міжнародними правопорушеннями є недотримання міжнародних угод, звичаїв, принципів та рішень судів.

Слід звернути увагу на особливий статус Статуту ООН. У ст. 103 встановлено, що у випадках, коли положення міжнародного договору суперечать нормам, закріпленим у Статуті ООН, переважну силу мають положення останнього документа [10]. З цього приводу Міжнародний Суд ООН у змісті рішення від 14 квітня 1992 року у справі Локербі звернув увагу Лівійської Арабської Держави та Великобританії на необхідність дотримання рішень

Ради Безпеки ООН, оскільки воно переважає над нормами окремих міжнародних договорів [1, с. 221]. Таким чином, Міжнародний Суд ООН визнає переважну силу не лише Статуту ООН, але й рішень, які приймаються його окремими органами, зокрема, й Радою Безпеки ООН.

Висновки. Таким чином, можливо зробити висновок, що на сьогоднішній день на міжнародному рівні не розроблено та не запроваджено в дію цільових програм (угод, договорів, конвенцій), які стосуються комплексному формуванню безпекового середовища. Усі заходи у напрямку формування безпекового середовища здійснюються виключно на підставі загальних міжнародних договорів, що стосуються окремих сфер безпеки на глобальному, регіональному та національному рівнях.

При цьому, важливу роль у процесі розробки та запровадження міжнародно-правових інструментів у формуванні безпекового середовища відіграє ООН, зокрема Рада Безпеки, якою приймаються нормативні документи, обов'язкові для виконання усіма державами-учасницями. У зв'язку із цим, - необхідне проведення додаткових переговорів на міжнародному рівні стосовно формування безпекового середовища та прийнятті окремого нормативного акта з цих питань

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Богатчук Д.П. Щодо сфери застосування принципу добросовісного виконання зобов'язань у міжнародному праві. *Право і суспільство*. № 2. 2018. С. 220-225.
2. Богданович В. Ю., Ільяшов О. А., Комаров В. С., Олексюк В. В. Підхід до оцінювання безпекового середовища в сучасних умовах ведення збройної боротьби. *Збірник наукових праць Центру воєнностратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського*. 2021. № 2 (72). С. 33–39.
3. Бугайчук К.Л. Безпекове середовище держави в контексті діяльності Міністерства внутрішніх справ України. *Право і безпека*. № 2. 2023. С. 111-120.
4. Комарчук О.О. Маніпулятивні технології засобів масової комунікації в умовах гібридної війни: автореф. ... канд. політ. Наук: 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Одеса: Державний заклад «Підденноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського». 2016. 25 с.
5. Кулик О. Г. Теоретичні та методичні підходи до створення безпекового середовища в Україні. *Нова архітектура безпекового середовища України: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 груд. 2022 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Нац. акад. правових наук України, Наук. дослід. ін-т вивчення проблем злочинності ім. В. В. Сташиса*. Харків: Юрайт, 2022. С. 99–103.
6. Міжнародне безпекове середовище: виклики і загрози національній безпеці України: аналітична доповідь / за ред. К.А. Кононенка. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень. 2013. 56 с.
7. Мукомела І. Кібернетичний тероризм – загроза національній безпеці XXI ст. Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України: мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (30 вересня 2016 р.). Київ : Національна академія прокуратури України, 2016. С. 238–241.
8. План дій щодо боротьби з тероризмом: Міжнародний документ від 22.11.2002 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_014#Text. (дата звернення: 27.03.2024).
9. Рамкове рішення № 2005/222/ПВД Ради ЄС про атаки на інформаційні системи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a82/card5?lang. (дата звернення: 27.03.2024).
10. Статут Організації Об'єднаних Націй та Статут Міжнародного Суду від 26.06.1945 року. URL: chromeextension://efaidnbmninnibpcapcglclefindmkaj/https://unic.un.org/aroundworld/unic/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf. (дата звернення: 27.03.2024).

11. Cybersecurity Strategy of the European Union: An Open, Safe and Secure Cyberspace: Joint communication to the European parliament, the Council, the European economic and social committee and the Committee of the regions : JOIN(2013) 1 final: Brussels, 07.02.2013. URL: http://eeas.europa.eu/policies/eu-cyber-security/cybsec_comm_en.pdf. (дата звернення: 27.03.2024).

12. Geneva launch of the global terrorism index report. URL: gmsp.ch/global-insights/geneva-launch-global-terrorism-index-report-2018. (дата звернення: 27.03.2024).

13. EU Internet Referral Unit – EU IRU. URL: <https://www.europol.europa.eu/about-europol/european-counter-terrorism-centre-ectc/eu-internet-referral-unit-eu-iru>. (дата звернення: 27.03.2024).

14. Report of the International Law Commission on the work of its fifty-third session, 23 April 1 June and 2 July - 10 August 2001, Official Records of the General Assembly, Fifty-sixth session, Supplement No.10. URL: [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://legal.un.org/ilc/documentation/english/reports/a_56_10.pdf](https://legal.un.org/ilc/documentation/english/reports/a_56_10.pdf). (дата звернення: 27.03.2024).

Стаття надійшла до редакції 01.02.2024

Стаття рекомендована до друку 01.03.2024

V. O. GRICHANICHENKO,

PhD student, Faculty of Law

E-mail: vhrichanichenko96@icloud.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-3829-7321>

V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

THE ROLE OF INTERNATIONAL LEGAL INSTRUMENTS IN THE FORMATION OF A SECURITY ENVIRONMENT

ANNOTATION. The article draws attention to the existence of an urgent need to reform all spheres of life and functioning of the state, which will contribute to the formation of a safe environment. The issues of this issue become especially relevant after the full-scale invasion of the territory of Ukraine on February 24, 2022, which is due to the complexity of the international situation of our country, the conduct of active hostilities, the spread of international terrorism, the aggravation of threats to the interests of individual citizens, society and the state as a whole, which requires the development effective measures to ensure national security

It was determined that the security environment is a set of social, material, geopolitical, political and diplomatic conditions that ensure the safe and effective existence of individuals and legal entities, society and the state. In addition, the provisions of certain international legal acts, which regulate the issue of ensuring the safe existence of the international community in the information environment, protection against terrorism, as well as preventing the violation of any international obligations by other states, are analyzed. It has been established that responsibility for violation of international obligations, including through negative impact or damage to the security environment at the international level, is provided only in the case of enshrining the relevant provisions in the norms of international legal acts.

According to the results of the study of the role of international legal instruments in the formation of the security environment, it was established that to date there is no single international legal act, which defines the instruments of the formation of the security environment and the methods of their use, and all measures in this field are carried out on the basis of the provisions of separate international treaties. In this connection, the adoption of a separate legal act on the formation of a security environment and the holding of additional negotiations at the international level is proposed.

KEY WORDS: *security environment, international legal instrument, information security, international terrorism, international obligations.*

REFERENCES

1. Bogatchuk D.P. Regarding the scope of application of the principle of good faith performance of obligations in international law. Law and society. No. 2. 2018. P. 220-225. (in Ukrainian).
2. Bogdanovich V.Yu., Ilyashov O.A., Komarov V.S., Oleksiyuk V.V. Approach to assessing the security environment in modern conditions of armed conflict. Collection of scientific works of the Center for Military Strategic Studies of the National Defense University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovsky. 2021. No. 2 (72). P. 33–39. (in Ukrainian).
3. Bugaichuk K.L. The security environment of the state in the context of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Law and security. No. 2. 2023. P. 111-120. (in Ukrainian).
4. Komarchuk O.O. Manipulative technologies of mass communication in the conditions of hybrid war: autoref. ... candidate flight. Science: 23.00.02 - political institutions and processes. Odesa: State Institution "Pedeno-Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky". 2016. 25 p. (in Ukrainian).

5. Kulyk O. G. Theoretical and methodical approaches to creating a safe environment in Ukraine. The new architecture of the security environment of Ukraine: coll. theses of the All-Ukrainian science and practice conf. (Kharkov, December 23, 2022) / National law University named after Yaroslav the Wise, Nat. Acad. of Legal Sciences of Ukraine, Sciences. experiment. Institute of the Study of Crime Problems named after VV Stashis. Kharkiv: Yurayt, 2022. P. 99–103. (in Ukrainian).
6. International security environment: challenges and threats to the national security of Ukraine: analytical report / edited by K.A. Kononenko Kyiv: National Institute of Strategic Studies. 2013. 56 p.
7. Mukomela I. Cyber terrorism – a threat to national security of the 21st century. Countering terrorist activity: international experience and its relevance for Ukraine: Mat-ly International. science and practice conf. (September 30, 2016). Kyiv: National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine, 2016. P. 238–241. (in Ukrainian).
8. Action plan to combat terrorism: International document dated November 22, 2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_014#Text. (date of application: 27.03.2024). (in Ukrainian).
9. Framework Decision No. 2005/222/PVD of the Council of the EU on attacks on information systems. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a82/card5?lang. (date of application: 27.03.2024). (in Ukrainian).
10. The Charter of the United Nations and the Charter of the International Court of Justice of June 26, 1945. URL: chromeextension://efaidnbmnnibpajpcglclefindmkaj/https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf. (date of application: 27.03.2024). (in Ukrainian).
11. Cybersecurity Strategy of the European Union: An Open, Safe and Secure Cyberspace: Joint communication to the European parliament, the Council, the European economic and social committee and the Committee of the regions : JOIN(2013) 1 final: Brussels, 07.02.2013 . URL: http://eeas.europa.eu/policies/eu-cyber-security/cybsec_comm_en.pdf. (date of application: 27.03.2024).
12. Geneva launch of the global terrorism index report. URL: gcsp.ch/global-insights/geneva-launch-global-terrorism-index-report-2018. (date of application: 27.03.2024).
13. EU Internet Referral Unit - EU IRU. URL: <https://www.europol.europa.eu/about-europol/european-counter-terrorism-centre-ectc/eu-internet-referral-unit-eu-iru>. (date of application: 27.03.2024).
14. Report of the International Law Commission on the work of its fifty-third session, 23 April 1 June and 2 July - 10 August 2001, Official Records of the General Assembly, Fifty-sixth session, Supplement No.10. URL: chromeextension://efaidnbmnnibpajpcglclefindmkaj/https://legal.un.org/ilc/documentation/english/reports/a_56_10.pdf. (date of application: 27.03.2024).

The article was received by the editors 01.02.2024

The article is recommended for printing 02.03.2024

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-24>

УДК 341.215.4:94 (4)

Т. В. ПСЬОТА

аспірантка юридичного факультету

E-mail: psota.tetiana@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6416-4098>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

м. Харків, 61022, майдан Свободи 4

ГЕНЕЗА ЗАСАД ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІЙ ДІЙНОСТІ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* У статті розглянуто історико-правові витоки засад правового статусу особи в європейській системі захисту прав та свобод людини як частині міжнародно-правової дійсності регіону. Робота бере до розгляду явище правового становища людини в європейській міжнародно-правовій реальності з огляду на його сучасне нормативне регулювання, механізми захисту на регіональному рівні та світоглядні джерела еволюції його засад.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Визначено, що європейська міжнародно-правова дійсність становить регіональний феномен міжнародного права та вміщує в себе універсальні та загальноєвропейські норми і принципи, субрегіональні європейські міжнародно-правові акти, правову культуру та правосвідомість, морально-ціннісні характеристики та інститути європейського міжнародного права. Остання категорія тісно пов'язана з явищем європейської міжнародно-правової реальності в частині відображення об'єктивної правової дійсності в Європі. Основною метою функціонування європейської міжнародно-правової дійсності є захист прав та свобод людини в регіоні. Дана регіональна система захисту прав та свобод людини становить невід'ємну частину європейської міжнародно-правової дійсності та забезпечує гарантування основ правового статусу особи в Європі. Основними засадами правового статусу особи в європейській міжнародно-правовій дійсності є загальні принципи та стандарти права, морально-ціннісні та ідеологічні характеристики європейського міжнародного права. Генезою засад правового статусу особи в Європі та європейської ідентичності загалом є давньоримське право, християнські догмати та германські звичаї. Саме збереження основних системотворчих складових римсько-правового комплексу принципів та норм, вплив концепції християнської духовності на загальноєвропейське ставлення до індивіда та виокремлення ознак романо-германської правової сім'ї на ґрунті германського феномену стали основою сучасної європейсько-правової дійсності та заклали засади правового становища індивіда.

Висновок. На сучасному етапі розвитку європейської міжнародно-правової дійсності правовий статус людини є фундаментальною категорією, яка виникла та розвинулася на основі багатовікових правових традицій регіону. Нинішнє нормативно-правове закріплення та функціонування даного регіонального механізму захисту прав та свобод людини становить результат історико-правової еволюції засад правового статусу особи в Європі.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *європейська міжнародно-правова дійсність, європейське право, європейська система захисту прав та свобод людини, правовий статус особи.*

Як цитувати: Псьота Т. В. Генеза засад правового статусу особи в європейській міжнародно-правовій дійсності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2024. Вип. 37. С.208-213 <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-24>

In cites: Psota T. V. (2024). The genesis of the principles of the legal status of an individual in European international legal reality. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law",* (37), P. 208-213. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-24> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Нормативне регулювання міжнародно-правового статусу особи на універсальному та регіональному рівнях, тенденції розвитку даної категорії у демократичному суспільстві та шляхи вдосконалення наявних механізмів захисту прав і свобод індивідів становлять актуальне питання сучасних наукових розвідок. Правове становище людини в європейській міжнародно-

правовій реальності є фундаментальною соціально-правовою категорією, яка базується на багатовікових правових традиціях даного континенту.

Витоки нинішніх засадничих принципів правового статусу осіб у європейському регіоні наразі слугують підґрунтям європейської регіональної системи захисту прав та свобод людини..

Визначення ідейних начал міжнародно-правового становища індивідів згідно з європейським міжнародним правом являє собою значущий крок на шляху вдосконалення сучасних механізмів захисту прав та свобод особи.

Стан наукового дослідження теми.

Тематика дослідження генези засад правового статусу особи в європейській міжнародно-правовій дійсності характеризується багатогранністю порушуваних питань. Зокрема, проблемі історичної генези та поняття європейського права приділялася увага таких зарубіжних науковців-правників, істориків права, як Р. Давид, К. Жоффре-Спінозі, А. Оракелашвілі та А. Пагден. Питанням міжнародно-правових стандартів прав та свобод людини, концепції гідності особи присвячені роботи вітчизняних дослідниць міжнародного права О. В. Гришук, О. Е. Кушніренко, Л. Р. Наливайко та К. В. Степаненко. Статті філософсько-правового спрямування авторства В. М. Вовк вміщують у себе розгляд ідейно-світоглядних витоків сучасного європейського права та порушують питання ідеологічно-культурної обумовленості римського права як засади формування сучасного європейського права. Історичне дослідження Б. Вотерса та М. де Беніто стосовно поступу римського права виносить на обговорення його витоків та вплив на сучасну правову дійсність Європи. Нарешті, робота історичного характеру А. Гераклідес та А. Діаллі містить аналіз розвитку системи європейського права як складової поняття цивілізації.

Мета дослідження полягає у виокремленні історико-правових витоків правового статусу особи в сучасній європейській системі захисту прав та свобод людини як складової європейського міжнародного права. Досягнення зазначеної мети передбачає першочергове визначення поняття європейської міжнародно-правової дійсності та з'ясування сутності сучасної європейської системи захисту прав та свобод людини як її частини, здійснення аналізу історико-правових засад формування категорії правового статусу особи в Європі та висвітлення зародження основ правового статусу особи в європейському регіоні.

Основні результати дослідження. Закріплення та розширення переліку прав та свобод людини на нормативному рівні, надання гарантій та практичне забезпечення їхнього дотримання, пошук шляхів удосконалення регіональних інструментів захисту індивідів у Європі складають основу виміру міжнародно-правового гарантування засад правового ста-

туса особи в регіоні – одну з основних частин європейської міжнародно-правової дійсності.

Остання категорія являє собою регіональний феномен міжнародного права, який включає в себе універсальні та загальноєвропейські норми і принципи, субрегіональні європейські міжнародно-правові акти, правову культуру та правосвідомість, морально-ціннісні характеристики та інститути європейського міжнародного права, з яким дане явище тісно пов'язане [10, с. 315]. Європейське міжнародне право виступає стабілізуючим чинником об'єктивної правової реальності в регіоні, встановлює правові та організаційні засади її роботи, слугує відображенням функціонування міжнародно-правової дійсності у зазначених рамках.

Існуючи в правовому просторі Європи, міжнародно-правова дійсність даного регіону перебуває у постійному розвитку та спирається на регіональне міжнародне право, процес та результати роботи європейських міжнародних організацій, а також окремі міждержавні зв'язки держав регіону як учасників міжнародних відносин на даному рівні.

На теперішньому етапі розвитку європейська міжнародно-правова дійсність є результатом взаємодії суспільно-історичних явищ, їхнього міжнародно-правового регулювання в Європі та розвитку суспільства в цілому. Зазначений феномен характеризується не лише розгалуженою сукупністю юридичних принципів і норм договірної та звичаєвої порядку, а й включенням до своєї структури міжнародно-правових цінностей та стандартів усього комплексу регіональних міжнародних відносин соціального, політичного, культурного, економічного характеру тощо. Дійсно, ідея європейської міжнародно-правової дійсності та міжнародного права в регіоні ґрунтується саме на історичних передумовах культурної, релігійної та політичної невіддільності спадщини держав Європи [10, с. 340].

Наразі одним із пріоритетних завдань функціонування європейської міжнародно-правової дійсності є захист прав та свобод людини в регіоні, нормативне закріплення та надання інституційних гарантій їхнього дотримання. Так, дана система захисту прав та свобод людини становить невід'ємну частину європейської міжнародно-правової дійсності, забезпечуючи гарантування основ правового статусу особи в Європі, а саме його ключових елементів – прав та свобод індивіда, та допоміжних складових – гарантій прав особи та її законних інтересів [6, с. 38]. У свою чергу, до

засад правового статусу особи в європейській міжнародно-правовій дійсності необхідно віднести загальні принципи та стандарти права, на основі яких сформувалася концепція правового становища індивіда, морально-ціннісні та ідеологічні характеристики європейського міжнародного права тощо.

Основи правового статусу індивіда в європейській системі захисту прав людини на сьогодні включають у себе загальновизнані універсальні міжнародні стандарти у даній галузі, а також регіональні принципи та норми, які містяться у положеннях договорів щодо захисту прав та свобод особи, прийнятих у рамках організацій регіону. На теперішньому етапі розвитку феномена європейської системи захисту прав та свобод людини найбільший масив основ правового статусу індивідів міститься у сукупності норм та принципів у даній сфері, ухвалених Радою Європи, Європейським Союзом та Організацією з безпеки і співробітництва в Європі. Особливими також є інституційні аспекти регіонального захисту прав людини, пов'язані із застосовним матеріальним та процесуальним правом, окремими механізмами зазначених вище організацій. Згадані складові у своїй сукупності формують вимір міжнародно-правових засад правового статусу особи в регіоні, тобто підґрунтя гарантування прав та свобод людини державами європейського регіону шляхом формулювання вимог до визначеного рівня реалізації основних елементів правового статусу особи та забезпечення їхнього дотримання за допомогою регіональних міждержавних контрольних механізмів [7, с. 54].

Сучасне явище міжнародно-правового статусу особи в Європі являє собою об'єктивний результат історичного розвитку міжнародного права, яке виникло на певній стадії поступу європейського суспільства та розвивалося відповідно до законів історико-правової еволюції. Слід зазначити, що західно-європейська та східноєвропейська ідеологічно-правові системи базуються на єдиному історичному фундаменті елліністичної спадщини, яка справила значний вплив на розвиток римського права як самостійного комплексу принципів і норм, подальший поступ міжнародно-правової дійсності в Європі [1, с. 138]. Розгляд генези засад правового становища індивідів у європейській міжнародно-правовій реальності дозволяє поглянути на нинішній етап розвитку системи захисту прав та свобод людини під кутом історико-юридичного об'єктивізму та

з'ясувати подальші шляхи розвитку даної складової міжнародного права в регіоні.

Біля витоків засад міжнародно-правового статусу особи в Європі знаходяться античні ідеї демократії та свободи, протиріччя між інтересами суспільства в цілому та індивіда як особистості, нетотожність положень природного та позитивного права, європоцентризм як одне з бачень цивілізаційного розвитку міжнародної спільноти тощо [8, с. 31]. Культура античності зумовила формування європейської ідентичності, яка розвивалася на ґрунті давньоримського права, зародків християнства в регіоні та варварських звичаїв.

Так, результати розквіту Стародавнього Риму у вигляді римського права вплинули на подальший розвиток європейського регіону та його мешканців як єдиної цивілізації, а правового статусу особи – як соціально-юридичного явища. Збереження основних системотворчих складових римсько-правового комплексу принципів та норм стало однією із засад еволюції міжнародно-правового статусу індивідів на теренах Європи [2, с. 14–15; 3, с. 31].

Слід звернути увагу на світоглядні основи засад правового статусу особи в європейській міжнародно-правовій дійсності, пов'язані з римським правом як ідеологічним підґрунтям сучасного регіонального міжнародного права в Європі.

Перш за все, космополітична та мультикультуральна сутність римського права стосовно правового статусу особи відобразилася в об'єднанні різних народів та племен у єдину правову спільноту: *ius gentium* стало правом, яким римляни послуговувалися у відносинах із вихідцями інших народностей, а деякі норми стосувалися самих жителів Рима. Більше того, універсальність ідеї загального права для всього людства, втілена в *ius gentium*, першочергово пов'язана з концепцією єдиного набору передумов та елементів міжнародно-правового статусу індивідів [11, с. 171; 12, с. 13].

Фундаментальним чинником формування засад правового статусу особи в європейському регіоні є також згадана у базовій збірці приписів римлян, Законах XII таблиць (близько 450 р. до н. е.), філософсько-правова концепція справедливості, яка надала поштовх еволюції правового статусу індивідів залежно від їхнього соціального становища [9]. Дане римсько-античне світоглядне явище, відображене у принципах та нормах римського права, стало методологічним підґрунтям сучасного

європейського міжнародного права [2, с. 16–17].

Наступною засадою формування правового статусу особи в європейській міжнародно-правовій реальності стало християнство, яке з раннього середньовіччя почало об'єднувати різноманітні групи населення регіону в єдиний культурно-ціннісний масив. Окрім іншого, концепція християнської духовності позитивно вплинула на загальноєвропейське ставлення до індивіда та заклала основу вчення про права людини: релігійні настанови містили положення про рівність людей перед єдиним Богом, прийняття ним усіх, незалежно від їхнього соціального походження, майнового стану чи національності [4, с. 21]. Не можна також заперечувати і тогочасну агресивність християнської церкви проти «невірних» – хрестові походи, підтримувані римо-католицькою церквою, спричинили значні людські втрати серед населення Сходу та самих ініціаторів воєн. Дані військові кампанії, тим не менш, утвердили єдність європейців-християн, та, хоч і воєнним шляхом, сприяли подальшому політичному та культурному згуртуванню населення регіону.

Нове канонічне право, яке постало в результаті григоріанської реформації XI–XII ст., поєднало в собі не лише теологічні догмати та філософсько-культурні погляди, а й принципи та положення римського права. Відбулися систематизація релігійних і правових текстів, посилення рецепції римського права, що позитивно вплинуло на усвідомлення індивідом своєї гідності та обмежило свавілля світських правителів стосовно підданих [4, с. 21]. Подальший історико-правовий розвиток та неминуче розмежування світської та духовної влад стали передумовою затвердження прогресивних інститутів громадянського суспільства та еволюції основних елементів правового статусу людини в європейському міжнародному праві, а саме індивідуальних прав та свобод.

Нарешті, германський феномен впливу на формування європейського права та засад правового статусу особи в регіоні пов'язаний з розвитком Священної римської імперії германського народу – держави Центральної та Західної Європи 962–1806 рр. Саме на її території починаючи з XIII ст. у результаті історичних та соціальних перетворень почали виокремлюватися ознаки романо-германської правової сім'ї, органічно пов'язаної з несистемними

проявами норм та принципів римського права в залежності від часового проміжку, конкретних регіонів та їхніх місцевих особливостей. Частиною правової дійсності германських племен здавна також були «варварські правди» – місцеві збірки звичаєвого права. Процес формування основ романо-германського типу правової системи ознаменувався суспільним розумінням необхідності права для забезпечення порядку та гарантування безпеки. Повніше розуміння церквою відмінностей між вірянками та світськими особами та створення канонічного приватного права, згаданого вище, призвело до відділення понять релігійної моралі та юридичних норм.

Відтак, основою правового становища особи стали характерні для західноєвропейського способу мислення автономна система норм права, принципи правосуддя та справедливості, які можна досягнути розумом [5, с. 30–31]. Гостра потреба у захисті приватних осіб від держави в результаті оформлення класової ієрархії в імперії та формування середньовічних міст-центрів із власними політичними, соціальними та культурними особливостями визначили подальший шлях розвитку правового статусу індивідів в Європі на основі формування підґрунтя романо-германської групи правових систем.

Висновки. Таким чином, дослідження феномену засад правового статусу особи в європейській міжнародно-правовій дійсності дозволило виділити окремі історико-правові витоки даного правового явища як частини сучасної європейської системи захисту прав та свобод людини. Слід погодитись, що вплив римського права, християнської дійсності та германських традицій належать до найвпливовіших факторів, які заклали основи та визначили вектор розвитку правового статусу особи в Європі.

Саме окреслені історико-правові, релігійні та культурні чинники сформували сучасну європейсько-правову дійсність, у межах якої наразі високо цінуються індивідуалізм, справедливість і повага до прав та свобод людини як засади правового статусу особи.

Сучасне нормативно-правове закріплення універсальних та регіональних міжнародних стандартів у галузі прав та свобод людини, а також функціонування регіональних механізмів їхнього захисту є результатом багатовікової еволюції засад розвитку міжнародно-правового статусу індивіда в Європі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аннерс Э. История европейского права / отв. ред. В. Н. Шенаев; пер. Р. Л. Валинский. Ин-т Европы. Москва: Наука, 1994. 397 с.
2. Вовк В. М. Римське право і сучасне європейське право. «Порівняльно-правові дослідження»: українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал. Київ, 2009. № 2. С. 14–19.
3. Вовк В. М. Роль римського права у формуванні сучасного європейського права. *Філософські та методологічні проблеми права: науково-практичний журнал*. Київ, 2009. № 1. С. 30–34.
4. Гришук О. В. Людська гідність у праві: філософські проблеми. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. 428 с.
5. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности / пер. В. А. Туманов. Москва: Междунар. отношения, 1996. 400 с.
6. Кушніренко О. Е. Права і свободи людини та громадянина: навч. посібник. Харків: Факт, 2001. 437 с.
7. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини: навч. посібник / Л. Р. Наливайко, К. В. Степаненко. Дніпро: ДДУВС, 2019. 184 с.
8. Heraclides A., Dialla A. Eurocentrism, 'Civilization' and the 'Barbarians'. *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century: Setting the Precedent*. Manchester: Manchester University Press, 2015. P. 31–56.
9. Leges XII tabularum (ca. 450 a. Chr. n.). *Fontes iuris Romani antiqui I* / ed.: G. Bruns, O. Gradenwitz. Bibliotheca Augustana. URL: https://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lsante05/LegesXII/leg_ta00.html (last accessed: 25.09.2023).
10. Orakhelashvili A. The Idea of European International Law. *European Journal of International Law*. Oxford, 2006. Volume 17, Issue 2. Pp. 315–347.
11. Pagden A. Human Rights, Natural Rights, and Europe's Imperial Legacy. *Political Theory*. Sage Publications. New York, 2003. Vol. 31, No. 2. P. 171–199.
12. Wauters B., de Benito M. Roman law. *The History of Law in Europe*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2017. 190 p. P. 6–30.

Стаття надійшла до редакції 08.02.2024

Стаття рекомендована до друку 09.03.2024

T. V. PSOTA,

PhD student, Faculty of Law

E-mail: psota.tetiana@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6416-4098>

V. N. Karazin Kharkiv National University

Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

THE GENESIS OF THE PRINCIPLES OF THE LEGAL STATUS OF AN INDIVIDUAL IN EUROPEAN INTERNATIONAL LEGAL REALITY

ANNOTATION. *Introduction.* The article considers historical and legal origins of the foundations of the legal status of an individual in the European system of protection of human rights and freedoms as part of international legal reality of the region. The work examines the phenomenon of the legal status of a person in the European international legal reality in view of its modern normative regulation, protection mechanisms at the regional level and worldview sources of the evolution of its foundations.

Summary of the main results of the study. It was determined that the European international legal reality is a regional phenomenon of international law and includes universal and European regional norms and principles, sub-regional European international legal acts, legal culture and legal consciousness, moral value characteristics and institutions of European international law. The latter is closely related to the phenomenon of the European international legal reality in terms of reflecting the objective legal realm in Europe. The main purpose of the functioning of the European international legal reality is the protection of human rights and freedoms in the region. The regional system of protection of human rights and freedoms is an integral part of the European international legal reality and guarantees the fundamentals of the legal status of a person in Europe. The main principles of the legal status of a person in the European international legal reality are the general principles and standards of law, the moral, value and ideological characteristics of European international law. The genesis of the foundations of the legal status of a person in Europe and European identity in general is ancient Roman law, Christian dogmas and Germanic customs. It was the preservation of the main system-forming components of the Roman legal complex of principles and norms, the influence of Christian spirituality concept on the general European attitude towards the individual and the separation of the Romano-Germanic legal family features on the basis of Germanic phenomenon that became the basis of the modern European legal reality and laid the foundations of the individual's legal position.

Conclusion. At the current stage of the European international legal reality development, the legal status of a person is a fundamental category that emerged and evolved on the basis of centuries-old legal traditions of the region.

Current regulatory and legal consolidation and functioning of regional mechanisms for the protection of human rights and freedoms is the result of historical and legal evolution of the foundations of the legal status of a person in Europe.

KEY WORDS: *European international legal reality, European law, European system for the protection of human rights and freedoms, legal status of an individual.*

REFERENCES

1. Anners E. History of European law / op. ed. V. N. Shenaev; trans. R. L. Valinsky. University of Europe. Moscow: Nauka, 1994. 397 p. (in Russian).
2. Vovk V. M. Roman law and modern European law. «Comparative legal studies»: Ukrainian-Greek international scientific legal journal. Kyiv, 2009. No. 2. P. 14–19. (in Ukrainian).
3. Vovk V. M. The role of Roman law in the formation of modern European law. Philosophical and methodological problems of law: a scientific and practical journal. Kyiv, 2009. No. 1. P. 30–34. (in Ukrainian).
4. Hryshchuk O. V. Human dignity in law: philosophical problems. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 2007. 428 p. (in Ukrainian).
5. David R., Jauffret-Spinosi C. Main legal systems of modernity / trans. V. A. Tumanov. Moscow: International Relations, 1996. 400 p. (in Ukrainian).
6. Kushnirenko O. E. Rights and freedoms of man and citizen: academic manual. Kharkiv: Fakt, 2001. 437 p. (in Ukrainian).
7. Nalyvayko L. R., Stepanenko K. V. International legal standards of human rights: training. manual / L. R. Nalyvayko, K. V. Stepanenko. Dnipro: DDUVS, 2019. 184 p. (in Ukrainian).
8. Heraclides A., Dialla A. Eurocentrism, 'Civilization' and the 'Barbarians'. Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century: Setting the Precedent. Manchester: Manchester University Press, 2015. Pp. 31–56.
9. Leges XII tabularum (ca. 450 a. Chr. n.). Fontes iuris Romani antiqui I / ed.: G. Bruns, O. Gradenwitz. Bibliotheca Augustana. URL: https://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lsante05/LegesXII/leg_ta00.html (last accessed: 25.09.2023).
10. Orakhelashvili A. The Idea of European International Law. European Journal of International Law. 2006. Oxford, Volume 17, Issue 2. P. 315–347.
11. Pagden A. Human Rights, Natural Rights, and Europe's Imperial Legacy. Political Theory. Sage Publications. New York, 2003. Vol. 31, No. 2. P. 171–199.
12. Wauters B., de Benito M. Roman law. *The History of Law in Europe*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2017. P. 6–30.

The article was received by the editors 08.02.2024

The article is recommended for printing 09.03.2024

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-25>

УДК 341.4

Т. Л. СИРОЇД

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри міжнародного і європейського права

E-mail: t.l.syroid@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8165-4078>

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У ПРИВАТНІЙ СФЕРІ

АНОТАЦІЯ. У статті досліджено міжнародно-правову основу протидії корупції універсального і регіонального характеру, що визнається стандартами та містить норми щодо запобігання цьому правопорушенню у приватній сфері. Зокрема, приділено увагу положенням єдиного універсального міжнародного договору – Конвенції ООН проти корупції, в якому знайшли своє закріплення норми щодо протидії корупції в приватному секторі. Зазначено, що положення Конвенції стали підґрунтям для розробки всеосяжної відповіді на глобальну проблему.

Висвітлено положення договірних (Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173), Додатковий протокол до Конвенції (ETS 191), Конвенція Ради Європи про цивільно-правову відповідальність за корупцію (ETS 174)) і рекомендаційних норм, прийнятих у межах Ради Європи з протидії корупції. Підкреслено, що підхід цієї організації до боротьби з корупцією має три взаємопов'язаних аспекти: вироблення загальноєвропейських норм та стандартів, контроль за їх дотриманням, а також надання технічної допомоги державам і регіонам.

Зосереджено увагу на антикорупційних нормах Європейського Союзу (Договір про функціонування Європейського Союзу, директиви, галузеві норми тощо) та політиці Союзу щодо реформування існуючих правових приписів і відповідних заходів у цій сфері. Зазначено, що особливістю актів ЄС є акцентування уваги на ролі приватного сектору, як партнера у боротьбі з корупцією.

Здійснено аналіз правових інструментів Організації економічної співпраці та розвитку (ОЕСР) по боротьбі з корупцією, хабарництвом та сприяння сумлінності у державному і приватному секторах. Підкреслено, що ОЕСР є основним джерелом рекомендацій та керівних вказівок у галузі доброчесності бізнесу. Значимими є також практичні матеріали мета яких полягає в наданні допомоги державам-членам організації в реалізації положень договірних норм у галузі відповідальної ділової поведінки суб'єктів підприємницької діяльності. Зроблено відповідні висновки.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *еврозлочин, законодавство ЄС, корупція, міжнародні організації, міжнародні стандарти, правопорушення, правова основа, протидія злочинності, приватний сектор, універсальні акти.*

Як цитувати: Сироїд Т. Л., Міжнародні стандарти протидії корупції у приватній сфері. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право»*. 2024. Вип. 37. С.214-224. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-25>

In cites: Syroid T. L., (2024). International anti-corruption standards in the private sphere. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (37), P.214-224 <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-25> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Корупція є ендемічним явищем, яке набуває різноманітних форм в усіх сферах життя суспільства, наприклад, хабарництво, розтрата, зловживання впливом, торгівля інформацією, зловживання службовими повноваженнями та незаконне збагачення.

Корупція пронизує державний і приватний сектори та завдає суттєвої шкоди іміджу підприємств, організацій тощо та перешкоджає встановленню їх конкурентоздатності, привабливості для інвестування тощо. Демократичні країни перебувають під безпрецедент-

ним внутрішнім та зовнішнім тиском, і зусилля щодо підтримки цілісності сьогодні важливі як ніколи.

Загрози іноземного втручання, розвиток штучного інтелекту, а також швидкість та масштаби зміни клімату породжують нові корупційні ризики і посилюють тиск на системи сумлінності.

Зміцнення цих рамок має важливе значення для підтримки уряду, приватного сектору та громадянського суспільства в ефективній боротьбі з корупцією та досягненні найкращих результатів для суспільства [1].

Слід зазначити, що серед цілей та завдань, що визначаються міжнародними органами та інституціями в ході підготовки та підписання міжнародних договорів у сфері попередження і боротьби зі злочинністю чільне місце займає боротьба з корупцією, одним із напрямків якої є криміналізація корупційних діянь. Більшість із таких діянь конвенції вимагають визнавати кримінально каранними, тобто закріплення їх у національному законодавстві держав-учасниць в якості злочину. Натомість слід вказати, що єдиного визначення корупції не існує, оскільки корупція існує у різних формах за участю різних учасників. Зважаючи на ту обставину, що це протиправне діяння є динамічним, змінює свої форми та види, міжнародна спільнота докладає зусиль щодо розробки належної правової основи задля попередження і протидії корупції та розвитку співпраці у цьому напрямку.

Вищезначене свідчить про **актуальність** обраної теми дослідження та її значимість для протидії транснаціональній злочинності як на міжнародному універсальному, так і регіональному рівнях.

Стан наукового дослідження теми. Слід зазначити, що в науці міжнародного і національного права окремим напрямком протидії корупції, формам протидії (зокрема цифровим), історичним аспектам прояву цього явища, ролі просвітницької діяльності з метою запобігання корупції, співвідношенню норм міжнародного права і національного законодавства приділено увагу в роботах вітчизняних і зарубіжних авторів, зокрема: Д. Гарбазей, К. Дацко, С. Деркач, Д. Кондратов, К. Кулик, Ю. Ломжець А., Мельник М., Посадас (Alejandro Posadas), К. Сантісо (Carlos Santiso), К. Четіна (Camilo Cetina) та ін. Водночас означена проблематика потребує подальшого дослідження з урахуванням особливостей міжнародних стандартів щодо протидії корупції у приватній сфері та існуючих змін у міжнародних актах.

Мета дослідження. Метою дослідження є висвітлення положень міжнародних актів універсального і регіонального характеру, що визнаються стандартами та містять норми щодо запобігання корупції у приватній сфері.

Основні результати дослідження. Приступаючи до викладення основного матеріалу слід зазначити, що універсальним актом, який визнається найважливішим міжнародним стандартом по боротьбі з корупцією є Конвенція ООН проти корупції (далі – КПК) [2], яка

зобов'язує держави-учасниці вжити заходів, «згідно з основоположними принципами свого внутрішнього права, спрямованих на запобігання корупції в приватному секторі, посилення стандартів бухгалтерського обліку та аудиту в приватному секторі та, у належних випадках, встановлення ефективних, відповідних і таких, що стримують, цивільно-правових, адміністративних або кримінальних санкцій за нежиття таких заходів». КПК поєднує в собі як превентивні, так і правозастосовні підходи.

Конвенцією передбачено низку заходів, спрямованих на досягнення означених цілей, які не є обов'язковими, але серед іншого можуть включати: а) сприяння співробітництву між правоохоронними органами та відповідними приватними юридичними особами; б) сприяння розробці стандартів і процедур, призначених для забезпечення добросовісності в роботі відповідних приватних юридичних осіб, у тому числі кодексів поведінки для правильного, добросовісного та належного здійснення діяльності підприємцями й представниками всіх відповідних професій та запобігання виникненню конфлікту інтересів, а також для заохочення використання добросовісної комерційної практики у відносинах між комерційними підприємствами та в договірних відносинах між ними та державою; с) сприяння прозорості в діяльності приватних юридичних осіб, у тому числі, в належних випадках, сприяння вжиттю заходів стосовно ідентифікації юридичних і фізичних осіб, причетних до створення корпоративних організацій та керування ними; d) запобігання зловживанню процедурами, які регулюють діяльність приватних юридичних осіб, у тому числі процедурами, які стосуються субсидій і ліцензій, що надаються державними органами для здійснення комерційної діяльності; e) запобігання виникненню конфлікту інтересів шляхом встановлення обмежень, у належних випадках й на обґрунтований строк, стосовно професійної діяльності колишніх державних посадових осіб у приватному секторі після їхнього виходу у відставку або на пенсію, якщо така діяльність або робота безпосередньо пов'язана з функціями, що такі державні посадові особи виконували в період їхнього перебування на посаді або за виконанням яких вони здійснювали нагляд; f) забезпечення того, щоб приватні юридичні особи, з урахуванням їхньої структури й розміру, мали достатні механізми внутрішнього аудиторського контролю для надання допо-

моги в запобіганні та виявленні корупційних діянь і щоб рахунки та необхідні фінансові відомості таких приватних юридичних осіб проходили необхідні процедури аудиту й сертифікації.

Відповідно до КПК, держави-учасниці зобов'язуються вживати заходів проти низки правопорушень, пов'язаних з веденням бухгалтерського обліку, що здійснюються з метою скоєння будь-якого зі злочинів, визнаних такими відповідно до Конвенції. Кожна держава-учасниця відмовляє у звільненні від оподаткування стосовно витрат, що є хабарами, які є одним із складових елементів складу таких злочинів як: підкуп національних державних посадових осіб, підкуп іноземних державних посадових осіб і посадових осіб міжурядових організацій та, у належних випадках, стосовно інших витрат, зроблених з метою сприяння корупційним діянням (ст.12).

КПК містить норму щодо захисту інформаторів. Держави-учасниці зобов'язуються розглянути «можливість включення до своєї внутрішньої правової системи належних заходів для забезпечення захисту будь-яких осіб, які добросовісно й на обґрунтованих підставах повідомляють компетентним органам про будь-які факти, пов'язані зі злочинами, передбаченими Конвенцією, від будь-якого несправедливого поведіння» (ст. 33). Інформатор може працювати в державному чи приватному секторі, і, таким чином, сфера застосування статті охоплює обидва сектори.

Стандарт Конвенції ООН проти корупції містить зобов'язання щодо криміналізації хабарництва у приватному секторі, тобто коли «пасивний» учасник у ситуації з хабарництвом є особою, яка «керує роботою організації приватного сектора або працює на будь-якій посаді у такій організації» (ст. 21), а також про розкрадання будь-якого майна, приватних коштів або цінних паперів, чи будь-яких інших цінних предметів, які знаходяться у розпорядженні цієї особи на підставі її службового становища (ст. 22). Ряд статей зачіпає аспекти корупції у приватному секторі побічно, наприклад, стаття 18 про зловживання впливом, або стаття 23 про відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом. Стаття 26 поширює відповідальність за правопорушення, викладені в КПК, на юридичних осіб, таким чином, вона безпосередньо стосується корупційної поведінки компаній та інших суб'єктів приватного сектору.

У ряді інших статей вирішуються питання відповідальності, застосовні до суб'єктів

господарювання. У статті 34, що стосується наслідків корупційних діянь, пропонується, щоб держави-учасниці «розглядали корупцію як фактор, що має значення в провадженні про анулювання або розірвання контрактів, або відкликання концесій або інших аналогічних інструментів, або вжиття заходів для виправлення становища, яке склалося», що можуть вплинути на залучені до цього суб'єктів господарської діяльності.

Стаття 35 передбачає вжиття заходів для забезпечення того, щоб юридична або фізична особа, яка зазнала шкоди в результаті будь-якого корупційного діяння, мала право порушити провадження щодо осіб, які несуть відповідальність за цю шкоду, з метою одержання компенсації. Стаття 39 покладає на держави-учасниць зобов'язання щодо «вжиття заходів, які можуть бути необхідними для заохочення, відповідно до її внутрішнього права, співробітництва між національними слідчими органами й органами прокуратури та організаціями приватного сектора, зокрема фінансовими установами, з питань вчинення злочинів, визначених Конвенцією». Стаття також зобов'язує держави «розглянути питання про те, щоб заохочувати своїх громадян та інших осіб, які зазвичай проживають на її території, повідомляти національним слідчим органам й органам прокуратури про вчинення будь-якого злочину, визначеного Конвенцією».

Не менш плідною й активною у сфері протидії та запобігання корупції є діяльність міжнародних регіональних організацій. У першу чергу це стосується Ради Європи (далі – РЄ). Серед актів організації, що містять стандарти протидії корупції у приватній сфері, слід вказати такі: Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) [3], яка містить більш жорсткі зобов'язання щодо криміналізації підкупу у приватному секторі. Договір передбачає норми відповідно до яких сторони повинні визнати кримінальними злочинами, коли вони вчиняються навмисне в ході здійснення комерційної діяльності, такі діяння: «умисне надання під час здійснення підприємницької діяльності обіцянки, пропонування чи дачі прямо чи опосередковано будь-якої неправомірної переваги будь-яким особам, які обіймають керівні посади у приватних підприємствах або працюють на них у будь-якій якості, для них особисто чи для інших осіб, з метою заохочення їх до виконання чи невиконання наданих їм повноважень на порушення їхніх обов'язків» (ст. 7) та «умисне вчинення

під час здійснення підприємницької діяльності вимагання чи одержання прямо чи опосередковано будь-якими особами, які обіймають керівні посади у приватних підприємствах або працюють на них у будь-якій якості, будь-якої неправомірної переваги чи обіцянки такої вигоди для них особисто чи для інших осіб або прийняття пропозиції чи обіцянки отримання такої переваги з метою заохочення їх до виконання чи невиконання наданих їм повноважень на порушення їхніх обов'язків (ст. 8).

Конвенція вимагає, щоб санкції були ефективними, пропорційними і такими, що мають стримуючий вплив, у тому числі «покарання, що передбачає позбавлення волі, яке може спричинити видачу».

Однак, на відміну від хабарництва у державному секторі, щодо хабарництва у приватному секторі стандарт Конвенції вимагає докази того, що перевага була призначена для стимулювання дії або відмови від дії «порушуючи обов'язки» одержувача. Стаття 18 Конвенції передбачає забезпечення того, щоб юридичні особи могли бути притягнуті до відповідальності за кримінальні злочини, визнані такими відповідно до Конвенції. Додатковий протокол до Конвенції (ETS 191) охоплює підкуп вітчизняних та зарубіжних третейських суддів і присяжних засідателів [4].

Конвенція Ради Європи про цивільно-правову відповідальність за корупцію (ETS 174) [5] закріплює право осіб, які зазнали збитків унаслідок актів корупції, вимагати компенсацію за шкоду. Така компенсація може охоплювати матеріальні збитки, втрачену вигоду та немайнову шкоду.

Задля забезпечення відшкодування шкоди сторони договору повинні передбачити у своєму внутрішньому законодавстві такі умови компенсації заподіяної шкоди: і) вчинення відповідачем особисто або з його дозволу корупційної дії чи невжиття ним розумних заходів для запобігання вчиненню корупційної дії; ii) заподіяння шкоди позивачу; та iii) наявність причинного зв'язку між корупційною дією та заподіяною шкодою.

Інші основні моменти Конвенції включають недійсність контрактів, що передбачають вчинення акту корупції, можливість для всіх сторін контракту, чия згода була порушена актом корупції, звернутися до суду з метою визнання контракту таким, що не має юридичної сили, а також захист інформаторів, які сумлінно повідомляють про підозри у корупції.

Ще одним важливим джерелом Ради Європи є рекомендації. У цьому зв'язку слід згадати Рекомендацію № R (81) 12 Комітету міністрів державам-членам ЄС з економічної злочинності [6], яка рекомендує приділяти більше уваги щодо умов та відомостей, які мають подаватися для внесення комерційних організацій до державних реєстрів, бухгалтерського обліку, перевірки підприємств державними органами тощо.

Рекомендація передбачає запровадження посади Омбудсмена із захисту населення від зловживань та неналежної практики у світі бізнесу, а також заохочення торгових асоціацій та інших груп до розробки кодексів ділової етики.

Рекомендація № R (88) 18 Комітету міністрів державам-членам щодо відповідальності підприємств, які мають статус юридичної особи за злочини, вчинені при провадженні їх діяльності [7], націлена на низку ключових аспектів відповідальності підприємств, наприклад, у ній міститься принцип, згідно з яким підприємство має нести відповідальність «незалежно від того, чи може фізична особа, яка вчинила дії або яка не виконала таких, що становлять правопорушення, бути ідентифікована чи ні», і звільнення від відповідальності у випадку, коли «керівництво не причетне до скоєння злочину і вжило всіх необхідних заходів для запобігання його вчинення».

Серед інших рекомендацій Ради Європи в означеній сфері слід вказати такі: Рекомендація Rec (2003)4 Комітету міністрів державам-членам про загальні правила боротьби з корупцією при фінансуванні політичних партій та виборчих кампаній, Рекомендація Rec (2004)20 Комітету міністрів державам-членам про судовий контроль щодо адміністративних актів, Рекомендація CM/Rec (2014)7 Комітету міністрів державам-членам про захист заявників, які повідомляють про порушення, Рекомендація 1908(2010) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Лобювання в демократичному суспільстві (Європейський кодекс належної поведінки при лобюванні)». Аспект доброчесності бізнесу торкається також Резолюція (97) 24 про двадцять керівних принципів протидії корупції [8], якою передбачено забезпечення відповідних заходів, щоб запобігти тиску на юристів, які займаються випадками корупції (принцип 5).

Не залишає поза увагою проблему корупції і Європейський Союз (далі – ЄС, Союз). Одним із інструментів Союзу, що допомагають зусиллям боротьби з корупцією, є забезпечен-

ня загального високого рівня законодавства або безпосередньо з питань корупції, або включення антикорупційних положень до іншого галузевого законодавства. ЄС працює над запобіганням корупції в межах, встановлених Договором про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС) [9], відповідно до якого, ЄС повинен забезпечити високий рівень безпеки, у тому числі за рахунок запобігання та боротьби зі злочинністю і зближення кримінальних законів (ст. 67 ДФЄС). Стаття 83 ДФЄС визначає корупцію як «еврозлочин» – особливо серйозний злочин транскордонного характеру за допомогою якого ЄС може за певних обставин ухвалити мінімальні правила у цій галузі.

Правовою основою для боротьби з шахрайством та будь-якою іншою незаконною діяльністю, що стосується фінансових інтересів ЄС, є стаття 325 ТФЕУ, яка покладає на сам ЄС та його держави-члени зобов'язання захищати бюджет ЄС.

На протязі 2021-2023 рр. ЄС було здійснено модернізацію антикорупційного законодавства, прийнято низку нових директив і внесено зміни до діючих. Перш за все, слід вказати Повідомлення про боротьбу з корупцією 2023р. [10], Пропозицію про Директиву Європейського Парламенту і Ради про боротьбу з корупцією, що змінює Рамкове рішення Ради 2003/568/ІНА та Конвенцію про боротьбу з корупцією за участю посадових осіб Європейських співтовариств або посадових осіб держав-членів Європейського Союзу та внесення поправок до Директиви (ЄС) 2017/ 1371 Європейського парламенту і Ради (далі – Директива про боротьбу з корупцією 2023 [11] та встановлення нового режиму санкцій ЄС за корупцію.

Повідомлення про боротьбу з корупцією 2023 р. торкається загальної проблематики корупції та її наслідків; поняття корупції; характеристики антикорупційної структури ЄС; підтримки боротьби з корупцією у державах-членах; інститутів ЄС і боротьби з корупцією; побудови загальної культури для боротьби з корупцією; антикорупції у зовнішній політиці ЄС.

Директива про боротьбу з корупцією 2023 встановлює мінімальні правила щодо визначення кримінальних злочинів та санкцій за скоєння корупції, забезпечує кримінальну відповідальність за всі форми корупції в державах-членах ЄС з тим, щоб юридичні особи також могли бути притягнуті до відповідальності за такі правопорушення, а також перед-

бачає заходи щодо запобігання корупції та боротьби з нею.

Відповідно до Директиви кримінально-караними визнаються такі злочини як: хабарництво у державному секторі, хабарництво у приватному секторі, незаконне присвоєння, зловживання впливом, зловживання службовими повноваженнями, перешкоджання правосуддю, збагачення від корупційних правопорушень (ст. 9-13).

Документ передбачає види відповідальності юридичних осіб за участь у вищезначених кримінальних злочинах і вимагає від держав-членів забезпечувати відповідальність юридичних осіб, за винятком того, що така відповідальність є альтернативною відповідальності фізичних осіб (ст. 16). Це положення відповідає стандартній формулі, яку можна знайти в інших правових інструментах ЄС, і зобов'язує держави-члени забезпечувати, щоб юридичні особи могли бути притягнуті до відповідальності за кримінальні злочини, передбачені Директивою, скоєні на їх користь будь-якою особою, яка обіймає керівні посади, у межах правового регулювання, особою чи іншими особами, які перебувають під їх контролем чи спостереженням. Не обов'язково щоб така відповідальність була виключно кримінальною. Серед застосовних санкцій, щодо юридичних осіб зазначено такі: кримінальні або некримінальні штрафи, максимальний розмір яких не повинен становити менше 5 відсотків загального світового обороту юридичної особи, включаючи пов'язаних осіб, протягом фінансового року, що передуює ухваленню рішення про накладення штрафу; виключення цієї юридичної особи з права на отримання державної допомоги або допомоги; тимчасовий або постійний виняток з процедур державних закупівель; тимчасове чи постійне позбавлення цієї юридичної особи права здійснювати комерційну діяльність; відкликання дозволів на ведення діяльності, в рамках якої було скоєно злочин; можливість органів державної влади анулювати або розірвати договір з ними, в рамках якого було скоєно правопорушення; поміщення юридичної особи під судовий нагляд; судова ліквідація юридичної особи; тимчасове або постійне закриття установ, які використовувалися для скоєння злочину (ст. 17).

В актах ЄС акцентовано увагу на ролі приватного сектору, як партнера у боротьбі з корупцією. У фінансовому секторі приватні підприємства мають зобов'язання по комплексній перевірці, які допомагають захистити фінансову систему ЄС. Їм потрібна підтримка

в їх зусиллях по виявленню і повідомленню про випадки відмивання доходів від корупції, а структура ЄС по боротьбі з відмиванням грошей спрямована на поліпшення розуміння ризиків суб'єктами приватного сектора і використання їх можливостей за виявленням і звітністю. Це підтримується інформацією від підрозділів фінансової розвідки та правоохоронних органів про типології корупції, тенденції та індикаторів ризику [10]. З метою розвитку культури добросовісності Директива 2022 року про корпоративну звітність у сфері стійкого розвитку [12] встановлює зобов'язання для організацій приватного сектора, що входять до сфери її дії, включати у свої управлінські звіти інформацію, пов'язану з діловою етикою та корпоративною культурою, включаючи боротьбу з корупцією.

У цьому зв'язку також слід згадати Директиву 2014/95/ЄС з питань розкриття нефінансової та різноманітної інформації деякими великими підприємствами та групами [13]. Директива «вимагає від тих чи інших компаній розкривати у своєму управлінському звіті інформацію про політику, що проводиться, ризики та результати щодо екологічних питань, соціальних і кадрових аспектів, дотримання прав людини, проблеми боротьби з корупцією та хабарництвом, а також про диверсифікацію в їхніх радах директорів».

Серед галузевого законодавства слід вказати Директиву (ЄС) 2018/1673 Європейського парламенту та Ради від 23 жовтня 2018 р. про боротьбу з відмиванням грошей за допомогою кримінального законодавства [14], що встановлює мінімальні правила визначення кримінальних злочинів та санкцій у сфері відмивання грошей за «злочинну діяльність», включаючи корупційні правопорушення. Директива закріплює відповідальність для юридичних осіб (ст. 7) та відповідні санкції. Слід зазначити, що Директива (ЄС) 2018/1673 встановлює, що корупція повинна розглядатися як предикатний злочин по відношенню до відмивання грошей. Однак ця Директива не зобов'язує держави-члени криміналізувати придбання, володіння або використання майна, отриманого внаслідок корупції, якщо особа була причетна до злочину, внаслідок якого було отримано майно («самовідмивання»). Вищеозначена Директива про боротьбу з корупцією 2023 передбачає таку цілеспрямовану вимогу, створюючи склад злочину «збагачення за рахунок корупції». У разі цього злочину обвинуваченню доведеться лише довести зв'язок між власністю та причетністю до

корупції, так само як їм доведеться довести корупцію як основне правопорушення з метою відмивання грошей (ст.13) [11].

У липні 2021 року Комісія прийняла законодавчі пропозиції про посилення правил Союзу щодо боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму [15], зокрема, шляхом посилення здатності підрозділів фінансової розвідки виявляти, аналізувати та поширювати фінансову інформацію, пов'язану з доходами, одержаними злочинним шляхом. Це ключова умова для ефективного розслідування та переслідування корупційних злочинів.

ЄС регулює питання повернення та конфіскації активів для повернення доходів від злочинів, у тому числі у випадках корупції. Оновлену версію нормативів з означеного питання було запропоновано Комісією у травні 2022 року. Нова Директива про повернення та конфіскацію активів [16] має за мету посилити можливості компетентних органів щодо виявлення, заморожування та управління активами, а також посилити і розширити можливості конфіскації, щоб охопити всю відповідну злочинну діяльність, яку здійснюють організовані злочинні групи, тим самим забезпечуючи можливість конфіскації всіх відповідних активів. Нарешті, Директива сприятиме покращенню співпраці між усіма органами, що беруть участь у поверненні активів, і сприятиме більш стратегічному підходу до повернення активів за допомогою більшої відданості цих органів досягненню спільних цілей у цьому напрямку.

У межах Організації економічної співпраці та розвитку (ОЕСР) було прийнято понад 20 правових інструментів для боротьби з корупцією, хабарництвом та сприяння сумлінності у державному та приватному секторах. До них належать рішення, рекомендації, декларації та міжнародні угоди.

Серед цих актів слід зазначити Конвенцію ОЕСР щодо боротьби з підкупом іноземних посадових осіб під час здійснення міжнародних комерційних угод [17], яка передбачає встановлення відповідальності юридичних осіб за підкуп посадової особи іноземної держави (ст. 2) та вжиття заходів з метою «перешкодити веденню «подвійної бухгалтерії», здійснення неврахованих угод, відображення неіснуючих витрат і пасивів з хибним зазначенням їх джерела, а також використання підроблених документів компаніями, які є суб'єктами зазначених законів та правил, з метою підкупу іноземних посадових осіб або приховання факту такого підкупу (ст. 8).

Конвенція ОЕСР щодо боротьби з хабарництвом [18] встановлює юридично обов'язкові стандарти для криміналізації підкупу іноземних державних посадових осіб у міжнародних ділових операціях та передбачає відповідні заходи з метою забезпечення їх ефективності. Це перший та єдиний міжнародний антикорупційний інструмент, орієнтований на «бік пропозиції» хабарництва.

Слід зазначити, що ОЕСР є основним джерелом рекомендацій та керівних вказівок у сфері доброчесності бізнесу. Зокрема, в 2009 році ОЕСР було прийнято Рекомендацію з метою розширення можливостей держав-учасниць Конвенції ОЕСР 1997 р. [19], в якій міститься заклик до держав ретельно дослідити такі сфери, як, наприклад: підвищення рівня поінформованості у державному та приватному секторі; бухгалтерський облік, зовнішній аудит, внутрішній контроль, питання етики, вимоги та практики дотримання нормативно-правового регулювання; закони та нормативні акти з метою забезпечення збереження відповідних даних та їх доступності для проведення перевірок і розслідувань; відмова в державних перевагах (наприклад, у контрактах на закупівлю) в якості санкції за хабарництво.

Рекомендація Ради ОЕСР зі співробітництва з метою розвитку з управління ризиком корупції (Рекомендація 2016 р.) [20] містить 10 положень, які стосуються заходів щодо запобігання, виявлення, покарання та управління корупцією у співпраці з метою розвитку. Ці положення поділяються на чотири категорії: Інституційна основа та навчання. Заходи моніторингу та контролю. Звітність та санкції у справах. Спільна робота у різних контекстах.

У 2019 році прийнято Рекомендацію Ради по боротьбі з хабарництвом та офіційно підтримуваними експортними кредитами [21] відповідно до якої члени ОЕСР та інші країни, які не є членами, що приєдналися до Рекомендації, демонструють їхню постійну прихильність до вжиття відповідних заходів щодо запобігання хабарництвом в експортних операціях, які вони підтримують.

2021 рік ознаменовано прийняттям ОЕСР Рекомендації щодо подальшої боротьби з підкупом іноземних державних посадових осіб під час міжнародних ділових операцій, яка доповнює Конвенцію про боротьбу з хабарництвом з метою подальшого зміцнення та підтримки її реалізації [22]. Рекомендація 2021 р. містить розділи за ключовими темами, які виникли або істотно змінилися у сфері боротьби з корупцією, зокрема: просувати ціліс-

ний підхід до боротьби з хабарництвом за кордоном за допомогою нових заходів щодо підвищення обізнаності та навчання, а також виявлення ключових державних установ, включаючи іноземні представництва, підрозділи фінансової розвідки, податкові органи та агентства з офіційної допомоги з метою розвитку; посилити дотримання законів про хабарництво за кордоном, у тому числі шляхом запобігання виявлення та розслідування випадків хабарництва за кордоном, більш ефективної міжнародної співпраці між правоохоронними органами та співробітництва у справах, що стосуються кількох юрисдикцій; вирішити проблему попиту у справах про хабарництво за кордоном, закликавши країни приділити увагу проблемі вимагання та отримання хабарів і краще підтримувати компанії, що стикаються з ризиками вимагання хабарів; ввести положення про основні принципи та особливості позасудових дозволів; включити положення щодо забезпечення всебічного й ефективного захисту інформаторів у державному та приватному секторах; заохочувати країни стимулювати підприємства до розробки програм внутрішнього контролю, етики та дотримання або заходів щодо запобігання і виявлення хабарництва за кордоном [23].

ОЕСР також розроблено низку практичних матеріалів мета яких полягає в наданні допомоги державам-членам організації щодо реалізації положень договірних норм у сфері відповідальної ділової поведінки суб'єктів підприємницької діяльності серед яких слід вказати такі: Декларація про міжнародні інвестиції та багатонаціональні підприємства, Керівні засади ОЕСР для багатонаціональних підприємств, Посібник з комплексної перевірки для відповідального ведення бізнесу, Посібник з комплексної перевірки для значної взаємодії із зацікавленими сторонами у видобувальному секторі, Посібник з комплексної перевірки для відповідальних ланцюжків поставок у секторі одягу та взуття, Посібник з комплексної перевірки для відповідальних ланцюжків поставок корисних копалин із зон, порушених конфліктом, та зон високого ризику, Керівництво ОЕСР-ФАО з відповідальних ланцюжків постачання сільськогосподарської продукції, Декларація про сумлінність, чесність та прозорість у веденні міжнародного бізнесу та фінансів, Рекомендація про ефективні заходи проти злісних картелів тощо.

Виходячи з вищезначеного доходимо таких висновків: Єдиним універсальним юридично обов'язковим документом щодо бороть-

би з корупцією є Конвенція ООН проти корупції. Підхід КПК, що далеко йде, та обов'язковий характер багатьох її положень роблять її унікальним інструментом для розробки всеосяжної відповіді на глобальну проблему. Конвенція охоплює п'ять основних сфер: превентивні заходи, криміналізація та правоохоронна діяльність, міжнародне співробітництво, повернення активів, а також технічна допомога й обмін інформацією. Конвенція охоплює різні форми корупції, такі як хабарництво, зловживання впливом, зловживання службовими повноваженнями та акти корупції у приватному секторі. Моніторинг дієвості виконання Конвенції здійснює Механізм огляду реалізації (IRM), що являє собою процес колегіальної оцінки, який допомагає державам-учасникам ефективно здійснювати Конвенцію.

На рівні регіональних міжнародних організацій також розроблено низку правових актів обов'язкового і рекомендаційного характеру у сфері протидії корупції, серед яких слід вказати акти Ради Європи.

Підхід цієї організації до боротьби з корупцією має три взаємопов'язаних аспекти: вироблення загальноєвропейських норм та стандартів, контроль за їх дотриманням, а також надання технічної допомоги державам та регіонам [24]. Правову основу РЄ також складають конвенції та рекомендації в яких приділено суттєву увагу протидії корупції у приватній сфері.

Підвалини протидії корупції в межах ЄС ґрунтуються на положеннях ДФЄС відповідно до якого Союз пропонує нове законодавство та працює над запобіганням корупції. Наразі триває реформа діючих норм, розпочата у 2021 р., яка має за мету модернізацію поточної, фрагментованої та передлісабонської структури ЄС щодо боротьби з корупцією і виконує міжнародні зобов'язання відповідно до Конвенції ООН проти корупції.

В основу реформи покладено прирівнення відповідальності представників держав-

ного і приватного сектору, причетних до скоєння корупційних діянь та підвищення ступеня гармонізації законодавства держав-членів.

Щодо правових інструментів ОЕСР у сфері боротьби з корупцією, хабарництвом та сприяння сумлінності у державному та приватному секторах, то їх складовою є рішення, рекомендації, декларації та міжнародні угоди. Конвенції встановлюють юридично обов'язкові стандарти криміналізації протиправних діянь, а прийняті рекомендації направлені на розвиток договірних норм та підсилення співпраці у відповідному напрямку. Слід зазначити, що ОЕСР є основним джерелом рекомендацій та керівних вказівок у сфері доброчесності бізнесу. Хоча рекомендації ОЕСР не є юридично обов'язковими, практика надає їм величезну моральну силу, оскільки вони відбивають політичну волю прибічників. Тому очікується, що суб'єкти, які приєднуються до відповідних актів, докладуть зусиль для їх повної реалізації.

Корупційні правопорушення є складною категорією злочинів для виявлення та розслідування, оскільки вони найчастіше відбуваються в рамках змови між двома або більше зацікавленими сторонами і не мають безпосередньої та очевидної жертви, яка могла б подати скаргу.

Таким чином, значна частина корупційних злочинів залишається непоміченою, а злочинні угруповання можуть отримувати вигоду від доходів від своєї корупції. Чим більше часу потрібно для розкриття корупційного злочину, тим важче знайти докази. Таким чином, слід забезпечити на національному рівні наявність у правоохоронних органів та прокуратури відповідних інструментів розслідування для збирання відповідних доказів корупційних злочинів, а на міжнародному – відповідний рівень співпраці держав, спеціалізованих установ універсального і регіонального характеру, яка повинна ґрунтуватися на міжнародних актах універсального і регіонального характеру у сфері протидії корупції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. OECD Global Anti-Corruption & Integrity Forum. URL: <https://www.oecd.org/corruption-integrity/forum/home/> (дата звернення 26.12.2023)
2. United Nations Convention Against Corruption. URL: https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/Convention/08-50026_E.pdf (дата звернення 10.01.2024)
3. Criminal Law Convention on Corruption. URL: <https://rm.coe.int/168007f3f5> (дата звернення 10.01.2024)
4. Additional Protocol to the Criminal Law Convention on Corruption. URL: <https://rm.coe.int/168008370e> (дата звернення 10.01.2024)
5. Civil Law Convention on Corruption. URL: <https://rm.coe.int/168007f3f6> (дата звернення 08.01.2024)
6. Recommendation No. R (81) 12 of the Committee of Ministers to Member States on Economic Crime. URL: <https://rm.coe.int/16806cb4f0> (дата звернення 10.01.2024)

- 7.Recommendation No. R (88) 18 of the Committee of Ministers to Member States Concerning Liability of Enterprises Having Legal Personality for Offences Committed in the Exercise of Their. URL: <https://rm.coe.int/native/09000016804f3d0c> (дата звернення 01.02.2024)
- 8.Twenty Guiding Principles against Corruption (Resolution (97) 24). URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806cc17c> (дата звернення 25.01.2024)
- 9.Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT> (дата звернення 18.01.2024)
- 10.Joint Communication to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee on the fight against corruption. JOIN/2023/12 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023JC0012> (дата звернення 23.01.2024)
- 11.Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on combating corruption, replacing Council Framework Decision 2003/568/JHA and the Convention on the fight against corruption involving officials of the European Communities or officials of Member States of the European Union and amending Directive (EU) 2017/1371 of the European Parliament and of the Council. COM/2023/234 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2023%3A234%3AFIN> (дата звернення 23.01.2024)
- 12.Directive (EU) 2022/2464 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 amending Regulation (EU) No 537/2014, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/43/EC and Directive 2013/34/EU, as regards corporate sustainability reporting (Text with EEA relevance) PE/35/2022/REV/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022L2464> (дата звернення 28.01.2024)
- 13.Directive 2014/95/EU of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 amending Directive 2013/34/EU as regards disclosure of non-financial and diversity information by certain large undertakings and groups. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0095> (дата звернення 19.01.2024)
- 14.Directive (EU) 2018/1673 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2018 on combating money laundering by criminal law PE/30/2018/REV/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32018L1673&qid=1655905509021&rid=1> (дата звернення 23.01.2024)
- 15.Anti-money laundering and countering the financing of terrorism legislative package. URL: https://finance.ec.europa.eu/publications/anti-money-laundering-and-countering-financing-terrorism-legislative-package_en (дата звернення 23.01.2024)
- 16.Proposal for a Directive of the European Parliament and of THE Council on asset recovery and confiscation COM/2022/245 final. Proposal for a DIRECTIVE OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on asset recovery and confiscation COM/2022/245 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0245&qid=1653986198511> (дата звернення 25.01.2024)
- 17.Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions. URL: <https://www.oecd.org/daf/anti-bribery/oecd-anti-bribery-convention-booklet.pdf> (дата звернення 16.01.2024)
- 18.Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions. URL: <https://www.oecd.org/daf/anti-bribery/oecd-anti-bribery-convention-booklet.pdf> (дата звернення 25.12.2023)
- 19.Recommendation of the Council for Further Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions 2009. URL: <https://www.oecd.org/corruption/anti-bribery/OECD-Anti-Bribery-Recommendation-ENG.pdf> (дата звернення 27. 12.2023)
- 20.Recommendation of the Council for Development Co-operation Actors on Managing the Risk of Corruption 2016. URL: <https://www.oecd.org/corruption/anti-bribery/Recommendation-Development-Cooperation-Corruption.pdf> (дата звернення 20. 01.2024)
- 21.Recommendation of the Council on Bribery and Officially Supported Export Credits (OECD/LEGAL/0447). URL: [https://one.oecd.org/document/TAD/ECG\(2019\)2/En/pdf](https://one.oecd.org/document/TAD/ECG(2019)2/En/pdf) (дата звернення 12.01.2024)
- 22.Recommendation of the Council for Further Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0378> (дата звернення 27. 12.2023)
- 23.OECD Convention against Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res//treaties/definitions/treaty/oecd-convention-on-combating-bribery-of-foreign-public-officials-in-international-business-transactions_html/OECD_Corruption_EN.pdf (дата звернення 14.01.2024)
- 24.Сироїд Т.Л, Міжнародне кримінальне право: підручник. Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків: Право, 2023. 264 с.

Стаття надійшла до редакції 02.02.2024

Стаття рекомендована до друку 29.03.2024

T. L. SYROID

DSc (Law), Professor,

Head of the Department of International and European Law

E-mail: t.l.syroid@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8165-4078>

V.N. Karazin Kharkiv National University

Kharkiv, 61022, Svobody square,4

INTERNATIONAL ANTI-CORRUPTION STANDARDS IN THE PRIVATE SPHERE

ANNOTATION. The article examines the international legal basis for combating corruption of a universal and regional nature, which is recognized by standards and contains norms for preventing this offense in the private sphere. In particular, attention is paid to the provisions of the only universal international treaty - the UN Convention against Corruption (UNCAC), in which the norms for combating corruption in the private sector were established. It is noted that the provisions of the UNCAC became the basis for the development of a comprehensive response to the global problem.

The provisions of the treaties (The Criminal Law Convention on Corruption (ETS 173), Additional Protocol to the Convention (ETS 191), Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption (ETS 174)) and advisory norms adopted within the framework of the Council of Europe on countering corruption. It is emphasized that the approach of this organization to the fight against corruption has three interrelated aspects: development of pan-European norms and standards, monitoring of their compliance, as well as provision of technical assistance to states and regions.

The focus is on the anti-corruption norms of the European Union (Treaty on the Functioning of the European Union, directives, sectoral norms, etc.) and the policy of the Union regarding the reform of existing legal prescriptions and relevant measures in this area. It is noted that a feature of EU acts is the emphasis on the role of the private sector as a partner in the fight against corruption.

An analysis of the legal instruments of the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) on combating corruption, bribery and promoting integrity in the public and private sectors was carried out, and it was emphasized that the OECD is the main source of recommendations and guidelines in the field of business integrity. Practical materials, the purpose of which is to provide assistance to member states of the organization in implementing the provisions of treaty norms in the field of responsible business behavior of business entities, are also significant. Appropriate conclusions have been made.

KEY WORDS: *Eurocrime, EU legislation, corruption, international organizations, international standards, offenses, legal basis, crime prevention, private sector, universal acts.*

REFERENCES

- 1.OECD Global Anti-Corruption & Integrity Forum. URL: <https://www.oecd.org/corruption-integrity/forum/home/>
- 2.United Nations Convention Against Corruption. URL: https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/Convention/08-50026_E.pdf
- 3.Criminal Law Convention on Corruption. URL: <https://rm.coe.int/168007f3f5>
- 4.Additional Protocol to the Criminal Law Convention on Corruption. URL: <https://rm.coe.int/168008370e>
- 5.Civil Law Convention on Corruption. URL: <https://rm.coe.int/168007f3f6>
- 6.Recommendation No. R (81) 12 of the Committee of Ministers to Member States on Economic Crime. URL: <https://rm.coe.int/16806cb4f0>
- 7.Recommendation No. R (88) 18 of the Committee of Ministers to Member States Concerning Liability of Enterprises Having Legal Personality for Offences Committed in the Exercise of Their. URL: <https://rm.coe.int/native/09000016804f3d0c>
- 8.Twenty Guiding Principles against Corruption (Resolution (97) 24). URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806cc17c>
- 9.Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>
- 10.Joint Communication to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee on the fight against corruption. JOIN/2023/12 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023JC0012>
- 11.Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on combating corruption, replacing Council Framework Decision 2003/568/JHA and the Convention on the fight against corruption involving officials of the European Communities or officials of Member States of the European Union and amending Directive (EU) 2017/1371 of the European Parliament and of the Council. COM/2023/234 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2023%3A234%3AFIN>
- 12.Directive (EU) 2022/2464 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 amending Regulation (EU) No 537/2014, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/43/EC and Directive 2013/34/EU, as regards

corporate sustainability reporting (Text with EEA relevance) PE/35/2022/REV/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022L2464>

13. Directive 2014/95/EU of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 amending Directive 2013/34/EU as regards disclosure of non-financial and diversity information by certain large undertakings and groups. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0095>

14. Directive (EU) 2018/1673 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2018 on combating money laundering by criminal law PE/30/2018/REV/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32018L1673&qid=1655905509021&rid=1>

15. Anti-money laundering and countering the financing of terrorism legislative package. URL: https://finance.ec.europa.eu/publications/anti-money-laundering-and-countering-financing-terrorism-legislative-package_en

16. Proposal for a Directive of the European Parliament and of THE Council on asset recovery and confiscation COM/2022/245 final. Proposal for a DIRECTIVE OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on asset recovery and confiscation COM/2022/245 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0245&qid=1653986198511>

17. Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions. URL: <https://www.oecd.org/daf/anti-bribery/oecd-anti-bribery-convention-booklet.pdf>

18. Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions. URL: <https://www.oecd.org/daf/anti-bribery/oecd-anti-bribery-convention-booklet.pdf>

19. Recommendation of the Council for Further Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions 2009. URL: <https://www.oecd.org/corruption/anti-bribery/OECD-Anti-Bribery-Recommendation-ENG.pdf>

20. Recommendation of the Council for Development Co-operation Actors on Managing the Risk of Corruption 2016. URL: <https://www.oecd.org/corruption/anti-bribery/Recommendation-Development-Cooperation-Corruption.pdf>

21. Recommendation of the Council on Bribery and Officially Supported Export Credits (OECD/LEGAL/0447). URL: [https://one.oecd.org/document/TAD/ECG\(2019\)2/En/pdf](https://one.oecd.org/document/TAD/ECG(2019)2/En/pdf)

22. Recommendation of the Council for Further Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0378>

23. OECD Convention against Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res//treaties/definitions/treaty/oecd-convention-on-combating-bribery-of-foreign-public-officials-in-international-business-transactions_html/OECD_Corruption_EN.pdf

24. T. L. Syroid, International criminal law: a textbook. Kharkiv. national University named after V. N. Karazina. Kharkiv: Pravo, 2023. 264 p. (in Ukrainian).

The article was received by the editors 02.02.2024

The article is recommended for printing 29.03.2024

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**Вісник Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна**

Серія «ПРАВО»

ВИПУСК 37

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Українською та англійською мовами

Комп'ютерне верстання: А.А. Дьякова

Підписано до друку 27.05.2024 р. Формат 60×84 1/8
Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 20. Обл.-вид. арк. 25,6

Наклад 100 пр. Зам. №4/24
Ціна договірна

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №3367 від 13.01.2009.

Видавництво Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна